

KRIMINALISTIKA

Janina Juškevičiūtė, Snieguolė Matulienė

Daiva Kairienė, Laimutis Kraujalis

Giedrius Mickus, Audrius Kacelavičius

Vytautas Kažemikaitis, Aleksandr Valentij

Sigitas Sinkevičius, Gintautas Kaikaris

MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETAS

Janina Juškevičiūtė
Snieguolė Matulienė
Daiva Kairienė
Laimutis Kraujalis
Giedrius Mickus
Audrius Kacelavičius
Vytautas Kažemikaitis
Aleksandr Valentij
Sigitas Sinkevičius
Gintautas Kaikaris

KRIMINALISTIKA

Metodinė priemonė

Vilnius
2014

Leidiny s finansuojamas projekto „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“ (kodas Nr. VP1-2.2-ŠMM-04-V-06-015) lėšomis.

Recenzavo:

Genrikas Nedveckis, Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras
Dr. Egidijus Radzevičius, Vilniaus Gedimino technikos universitetas

Atsakingoji redaktorė

Doc. dr. Janina Juškevičiūtė

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Policijos veiklos katedros
2014 m. sausio 6 d. posėdyje (protokolo Nr. 1PVK-4) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto tarybos 2014 m. sausio 7 d.
posėdyje (protokolo Nr. 10-158) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Viešojo saugumo fakulteto Teisės ir policijos veiklos,
Teisės ir valstybės sienos apsaugos, Policijos veiklos, Teisės ir ikiteisminio proceso pirmo-
sios pakopos studijų programų, Teisės ir valstybės sienos apsaugos, Teisės ir policijos veik-
los, Kriminalistinių tyrimų ir aplinkosaugos teisės antrosios pakopos studijų programų
komiteto 2014 m. sausio 17 d. posėdyje (protokolo Nr. 10-165) pritarta leidybai.

Mykolo Romerio universiteto Mokslinių-mokomųjų leidinių aprobavimo leidybai
komisijos 2014 m. vasario 9 d. posėdyje (protokolo Nr. 2L-7) pritarta leidybai.

***Visos knygos leidybos teisės saugomos. Ši knyga arba kuri nors jos dalis negali būti
dauginama, taisoma arba kitu būdu platinama be leidėjo sutikimo.***

TURINYS

PRATARMĖ.....	7
1. ATSKIRŲ IKITEISMINIO TYRIMO VEIKSMŲ TAKTIKA	9
1.1. Kriminalistinės taktikos teoriniai pagrindai	9
1.2. Kriminalistinės taktikos būdai ir rekomendacijos	16
1.3. Bendri atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai	21
2. NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO PLANAVIMAS IR KRIMINALISTINĖS VERSIJOS	26
2.1. Nusikalstamų veikų tyrimo planavimo samprata, reikšmė ir principai	29
2.2. Kriminalistinių versijų samprata	34
2.3. Kriminalistinis prognozavimas	43
3. APŽIŪROS TAKTIKA	49
3.1. Apžiūros samprata, tikslai ir uždaviniai	49
3.2. Apžiūros atlikimo taktika	56
3.3. Atskirų objektų apžiūros ypatumai	58
3.3.1. Įvykio vietos apžiūra	58
3.3.1.1. Įvykio vietos apžiūros samprata ir reikšmė	58
3.3.1.2. Įvykio vietos apžiūros taktika.....	62
3.3.1.3. Fotografavimas atliekant įvykio vietos apžiūrą.....	73
3.3.1.4. Filmavimas atliekant įvykio vietos apžiūrą	90
3.3.2. Asmens apžiūra.....	93
3.3.3. Daiktų apžiūra.....	95
3.3.4. Gyvūnų ir jų lavonų apžiūra	95
3.3.5. Patalpų ir vietovių, nesančių įvykio vietomis, apžiūra	98
3.3.5.1. Patalpų, nesančių įvykio vietomis, apžiūra.....	98
3.3.5.2. Vietovės, nesančios įvykio vieta, apžiūra.....	99
4. APKLAUSOS IR AKISTATOS TAKTIKA	100
4.1. Apklausos taktika	100
4.1.1. Apklausos samprata ir bendrosios taisyklės	100
4.1.2. Pasiruošimas apklausai	106
4.1.3. Apklausos taktiniai būdai	109

4.1.4. Liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausa.....	115
4.1.5. Įtariamojo apklausa	117
4.1.6. Nepilnamečių apklausos taktika.....	120
4.1.7. Apklauskos procesinis įforminimas	125
4.2. Akistatos taktika	126
4.2.1. Akistatos samprata	126
4.2.2. Akistatos atlikimo taktika	128
5. PARODYMO ATPAŽINTI TAKTIKA.....	132
5.1. Parodymo atpažinti samprata, tikslai, uždaviniai ir rūšys	132
5.2. Parodymo atpažinti taktikos pagrindai	138
5.3. Tam tikrų parodymo atpažinti rūšių atlikimo taktiniai ypatumai.....	149
6. PARODYMŲ PATIKRINIMAS VIETOJE.....	160
6.1. Parodymų patikrinimo vietoje samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai	160
6.2. Pasirengimas parodymus patikrinti vietoje ir šio veiksmo atlikimo taktika.....	166
6.3. Parodymų patikrinimo vietoje taktiniai būdai.....	168
6.4. Parodymų patikrinimo vietoje eigos ir rezultatų fiksavimas ir įvertinimas	173
7. LYGINAMŲJŲ PAVYZDŽIŲ PARENGIMO TAKTIKA.....	177
7.1. Lyginamųjų pavyzdžių samprata.....	177
7.2. Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktikos pagrindai	178
7.3. Atskirų rūšių lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika.....	180
7.3.1. Rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika	180
7.3.2. Lyginamųjų pavyzdžių asmeniui identifikuoti pagal DNR paėmimo taktika	186
7.3.3. Asmens kvapo lyginamųjų mėginių paėmimo taktika	188
7.3.4. Fonoskopinių (garso) lyginamųjų įrašų parengimo taktika.....	192
7.3.5. Dirvožemio lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika.....	193
7.3.6. Dažų ir dažų dangų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika	193
8. BIOLOGINIAI TYRIMAI.....	195
8.1. DNR tyrimo objektas	195
8.1.1. Pagrindinės sąvokos	195
8.1.2. Biologinio pėdsako tinkamumas DNR tyrimui atlikti, asmeniui identifikuoti	196
8.1.3. Tiriamieji biologiniai pėdsakai ir užduotyje formuluojami klausimai	196
8.1.4. Pėdsakai, kurie nėra DNR tyrimo objektas	199

8.2. Pėdsakų paieška ir DNR tyrimo galimybės.....	199
8.2.1. Teigiamo tyrimo rezultato gavimo galimybės tiriant kraują, seiles, spermą.....	199
8.2.2. Teigiamo tyrimo rezultato galimybės tiriant lytėjimo pėdsakus, pašalinės žmogaus DNR įtaka.....	201
8.2.3. Kompleksiniai objektų su lytėjimo pėdsakais tyrimai	202
8.2.4. Daktiloskopiniais metodais išryškintų pirštų pėdsakų DNR tyrimo galimybės	203
8.2.5. Plaukų tyrimo galimybės.....	203
8.3. Darbas įvykio vietoje, pėdsakų apsauga	204
8.3.1. Biologinio pėdsako medžiagos perkėlimas, veiksmai įvykio vietoje taršai išvengti	204
8.3.2. Taršos šaltiniai	205
8.4. Pėdsako paėmimas	206
8.4.1. Objekto pateikimas, biologinių pėdsakų nuoplovos.....	206
8.4.2. Palaikų biologinės medžiagos paėmimas, surenkama biologinė medžiaga.....	207
8.4.3. Objektų pakavimas.....	208
8.5. Asmens tapatybės nustatymo, artimos giminystės nustatymo ir papildomi DNR tyrimai	208
8.5.1. Asmens tapatybės nustatymas, atsitiktinio sutapimo tikimybė	208
8.5.2. Mišrių DNR profilių tyrimo rezultatų interpretavimas.....	209
8.5.3. Lyginamasis pavyzdys ir DNR ėminys	210
8.5.4. Artimos giminystės nustatymas, palaikų identifikavimas, atsitiktinio atitikimo tikimybė	210
8.5.5. Papildomi DNR tyrimai.....	212
8.6. Laboratoriniai DNR tyrimų etapai ir tyrimų kokybės kontrolė.....	214
8.7. DNR tyrimų kryptys ir uždaviniai	215
9. INFORMACINIŲ TECHNOLOGIJŲ IR VAIZDŲ TYRIMAI	217
9.1. Informacinių technologijų tyrimai.....	217
9.1.1. Informacinių technologijų tyrimai ir jų rūšys	217
9.1.2. Bendri informacinių technologijų tyrimų atlikimo principai.....	219
9.2. Ikteisminio pareigūno veiksmai įvykio vietoje.....	220
9.2.1. Pasiruošimas įvykio vietos apžiūrai	220
9.2.2. Veiksmų įvykio vietoje algoritmas	221
9.2.3. technologijų tyrimo objektų identifikavimas.....	226
9.2.4. Veiksmai su veikiančia kompiuterine sistema (angl. <i>Live system</i>)	228
9.2.5. Kompiuterinės sistemos išjungimas prieš paėmimą.....	229

9.2.6. Objektų paėmimas įvykio vietoje.....	229
9.3. Vaizdo įrašų ir portretų tyrimai.....	231
9.3.1. Tyrimų objektas	231
9.3.2. Tiriamosios medžiagos paėmimas įvykio vietoje.....	234
9.3.3. Klausimai, į kuriuos atsakoma atliekant vaizdų ir portretų tyrimus.....	237
9.3.4. Lyginamosios medžiagos paruošimas vaizdų ir portretų tyrimams	239
9.3.5. Priemonės, naudojamos vaizdų ir portretų tyrimams atlikti.....	241
9.3.6. Vaizdų ir portretų tyrimų terminai ir apibrėžtys	243
10. POLIGRAFO NAUDOJIMAS TIRIANT NUSIKALSTAMAS VEIKAS	245
10.1. Įžanga	245
10.2. Šiuo metu tyrimuose poligrafu naudojama įranga	247
10.3. Tyrimo poligrafu stadijos.....	250
10.4. Lietuvoje taikomos tyrimo poligrafu metodikos.....	254
10.5. Tyrimo poligrafu galimybės.....	256
10.6. Tyrimų poligrafu problematika	257
11. KRIMINALISTINĖS NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO METODIKOS TEORINIAI PAGRINDAI.....	260
11.1. Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos samprata	260
11.2. Tyrimo situacija	267
12. EISMO ĮVYKIŲ TYRIMAS.....	272
12.1. Kriminalistinė eismo įvykių charakteristika.....	272
12.2. Įrodinėtinos aplinkybės.....	285
12.3. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas ir tipinės tyrimo situacijos.....	286
12.4. Atskirų tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai	289
13. LIETUVOS POLICIJOS KRIMINALISTINIŲ TYRIMŲ CENTRE TVARKOMI REGISTRAI IR KOLEKCIJOS	308
13.1. Daktiloskopinių duomenų registro galimybės ir plėtros kryptys	310
13.1.1. Daktiloskopinių duomenų registras	310
13.1.2. Daktiloskopinio duomenų registro plėtros kryptys	319
13.2. DNR duomenų registras	325
13.3. Kulų ir tūelių kolekcijos	327
13.3.1. Kulų ir tūelių, rastų neatskleistų nusikaltimų vietose ir iššautų iš ginklų, kolekcija.....	327
13.3.2. Legaliai laikomų ginklų ir tūelių kolekcija.....	328
Rekomenduotina literatūra	330

PRATARMĖ

Igyvendinant projektą „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“ (kodas Nr.VP1-2.2-ŠMM-04-V-06-015), pirmiausia buvo atliekama teisėsaugos institucijų apklausa, susijusi su ikiteisminio tyrimo problemomis (apklausos tikslinės grupės – teisėjai, prokurorai, Policijos departamento ir jam pavaldžių įstaigų Nusikaltimų tyrimo padalinių vadovai, juos pavaduojantys asmenys bei ikiteisminio tyrimo tyrėjai, turintys ne mažesnę kaip 5 metų praktinio darbo patirtį), įvardytos probleminės sritys, kuriose kyla daugiausia problemų renkant nusikalstamai veikai ištirti reikšmingus duomenis ir informaciją. Apibendrinus gautą informaciją, buvo išskirtos šios probleminės kriminalistikos mokslo panaudojimo, tiriant nusikalstamas veikas, sritys: atskirų procesinių veiksmų atlikimo taktika ir jų metu gautos informacijos bei duomenų įforminimas procesiniame dokumente. Kaip problemiškesni atlikimo ir įforminimo požiūriu buvo nurodyti įvykio vietos apžiūra (atkreiptas dėmesys į kriminalistinės fotografijos bei filmavimo rekomendacijų nesilaikymą vizualinėmis priemonėmis fiksuojant įvykio vietos aplinką bei atskirus objektus) bei asmenų apklausa; eismo įvykių tyrimas; specialiųjų žinių panaudojimas, ypač informacinių technologijų bei DNR tyrimų srityse; taip pat naujausių kriminalistinių duomenų bazių, tokių kaip PRUM, panaudojimo galimybės.

Atsižvelgiant į apklausos metu išsakytą poreikį, buvo parengta metodinė priemonė „Kriminalistika“, kurią sudaro 13 skyrių. Autorių nuomone, pasirinktos metodinės priemonės temos geriausiai atspindi ikiteisminio tyrimo tyrėjų praktinius poreikius. Metodinėje priemonėje analizuojami atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų teoriniai pagrindai, nusikalstamų veikų tyrimo planavimas bei kriminalistinių versijų kėlimas. Penki skyriai skirti atskirų tyrimo veiksmų, tokių kaip apžiūra, apklausa, akistata, parodymas atpažinti bei parodymų patikrinimas vietoje, taip pat lyginamųjų pavyzdžių parengimas, taktikai. Šie skyriai turi bendrą loginę struktūrą, susidedančią

iš tyrimo veiksmo sampratos, tikslų ir uždavinių aprašymo bei aprašomo veiksmo taktikos – pasiruošimo, atlikimo, įforminimo.

Trijuose metodinės priemonės skyriuose nagrinėjamos atskirų specialiųjų žinių – biologijos, informacinių technologijų ir vaizdų bei poligrafinių tyrimų – panuodijimo tiriant nusikalstamas veikas problemos, aptariami jų sprendimo būdai. Taip pat pateikiami kriminalistinės nusikalstamų veikų tyrimo metodikos pagrindai bei eismo įvykių tyrimo metodika. Atskirame skyriuje aprašomi Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro tvarkomi registrai ir kolekcijos. Daugiausia dėmesio skiriama dažniausiai nusikalstamų veikų tyrimo metu naudojamoms duomenų bazėms: daktiloskopiniam ir DNR duomenų registrams bei kulčių ir tūtelių kolekcijoms.

Pažymėtina, kad mokymo priemonė „Kriminalistika“ yra sudėtinė policijos tyrėjų kvalifikacijos tobulinimo projekto dalis ir kad praktiniai atskirų objektų bei pėdsakų apžiūros ir aprašymo aspektai, taip pat įvykio vietos fiksavimo vizualiniais būdais klausimai bus nagrinėjami per praktinius užsiėmimus. Siekiant lavinti ikiteisminio tyrimo tyrėjų asmenų apklausų atlikimo įgūdžius, kursų metu bus modeliuojamos ir atskiros apklausų situacijos, aptariami jų sprendimo būdai.

Mokymo priemonės pabaigoje pateikiamas naujausios kriminalistinės literatūros sąrašas.

Metodinė priemonė „Kriminalistika“ skirta Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir jai pavaldžių įstaigų ikiteisminio tyrimo tyrėjams. Ji gali būti naudojama Viešojo saugumo fakulteto vykdomuose pirmos pakopos studijų mokymuose, skirtuose būsimiems policijos pareigūnams, taip pat tęstinėse studijose ir kvalifikacijos kėlimo mokymuose bei vidaus tarnybos statute numatytuose įvadinio mokymo kursuose.

Doc. dr. Janina Juškevičiūtė

ATSKIRŲ IKITEISMINIO TYRIMO VEIKSMŲ TAKTIKA

1.1. Kriminalistinės taktikos teoriniai pagrindai

Tiriant nusikalstamas veikas, vienas iš pagrindinių uždavinių – greitai ir išsamiai atskleisti ir išnagrinėti šias veikas. Kartu siekiama, kad baudžiamojon atsakomybėn būtų patraukti asmenys, kaltinami padarę nusikalstamą veiką, vykdoma šių asmenų paieška, nusikalstamais veiksmais padarytos materialinės žalos atlyginimas, nusikalstamą elgesį lėmusių priežasčių ir sąlygų nustatymas ir t. t.

Tam, kad visi šie uždaviniai būtų tinkamai išspręsti, teisėsaugos institucijų pareigūnai turi teisę atlikti Baudžiamojo proceso kodekse numatytus tyrimo veiksmus, kuriais yra surenkami duomenys, ir priimti procesinius sprendimus – pradėti ikiteisminį tyrimą arba atsisakyti jį pradėti, spręsti klausimą dėl procesinių prievartos priemonių skyrimo ir t. t. Teisė priimti visus šiuos sprendimus turi įtakos ir piliečių interesams, todėl Baudžiamojo proceso kodekse numatyti tyrimo veiksmų atlikimo, kaip ir procesinių sprendimų priėmimo, reikalavimai ir taisyklės, kurie garantuoja, kad nebus pažeistos piliečių teisės.

Siekiant užtikrinti įstatymo saugomas piliečių teises ir laisves, palengvinti nusikalstamų veikų tyrimą reikalingos specialios rekomendacijos, kurios, atsižvelgiant į susiklosčiusias tyrimo situacijas, padeda iškelti visas galimas konkrečioje byloje versijas ir nuosekliai jas patikrinti, jomis remiantis optimaliai nustatomos strateginės nusikalstamų veikų tyrimų kryptys ir pan. Tinkamai atsakyti į visus šiuos klausimus padeda kriminalistikos taktika, teikianti rekomendacijas dėl nusikalstamų veikų tyrimo planavimo, versijų iškėlimo ir jų patikrinimo principų, konkrečių ikiteisminio tyrimo veiksmų efektyvių atlikimo būdų, jų atlikimo eiliškumo, specifikos ir ypatumų ir pan.

Taigi **kriminalistikos taktika** – savarankiška kriminalistikos mokslo dalis, tyrinėjanti ir rengianti racionalius tyrimo organizavimo, planingo nusikalstamų veikų tyrimo ir efektyvaus tyrimo veiksmų atlikimo bei kryptingo duomenų rinkimo taktinius būdus ir rekomendacijas¹.

Nusikalstamų veikų tyrimas yra procesas, kurio metu nuolat bandoma įveikti nepalankias tyrimui situacijas. Kriminalistikos taktikos žinios būtinos tyrėjams sprendžiant sudėtingas, problemines nusikalstamų veikų tyrimo situacijas. Taktika leidžia tyrėjams tinkamai įvertinti susidariusią tyrimo situaciją, tiksliai apibrėžti iškilusias problemas, nustatyti iškeltų tyrimo uždavinių ribas ir atsižvelgiant į susidariusią padėtį adekvačiai parinkti taktines priemones ir būdus, kurie būtų laiku naudojami ir kokybiški įgyvendinant nuosekliai priimtus ir įgyvendinamus procesinius bei taktinius sprendimus.

Kriminalistikos taktika nagrinėja duomenų aptikimo, rinkimo ir tyrimo ypatumus, tyrimo situacijų susidarymo ypatumus. Jais remiantis renkami taktiniai būdai ir rekomendacijos, kurie gali būti pritaikyti vienoje ar kitoje tyrimo situacijoje.

Pagrindinis kriminalistikos taktikos tikslas – rengti tokias nusikalstamų veikų tyrimo rekomendacijas ir taktinius būdus, kurie, papildydami įstatymo nustatytą procesinę bylų tyrimo tvarką, garantuotų greitą nusikalstamų veikų atskleidimą.

Gebėjimas tinkamai pasinaudoti taktikos rekomendacijomis – būtina sąlyga siekiant sėkmingai atskleisti ir ištirti nusikalstamas veikas.

Baudžiamasis procesas, nagrinėdamas teisinius santykius, atsirandančius baudžiamajame procese, nustato ikiteisminio tyrimo ir teismo nagrinėjimo vedimo procedūras. Tam talkina ir kriminalistikos taktika. Atsižvelgdama į baudžiamojo proceso mokslinius pagrindus, baudžiamojo proceso įstatymo normas, ji rengia būdus, kurie užtikrina didžiausią tyrimo veiksmų atlikimo efektyvumą, taip pat tyrėjų veiklos kokybę renkant, tiriant ir nagrinėjant duomenis. Kriminalistikos taktika ir baudžiamasis procesas vienas kitą papildo. Baudžiamasis procesas, remdamasis įstatymo normomis, nustato, ką galima ir reikia ir ko negalima daryti tiriant nusikalstamas veikas, pateikia bendras nuostatas, kaip tai daryti. Kriminalistikos taktika visus šiuos klausimus analizuoja kiekybinių ir kokybi-

1 *Kriminalistikos technikos pagrindai*. Vilnius: Eugrimas, 1998, p. 11. Toks pat apibrėžimas pateikiamas ir kitame šaltinyje: Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 9.

nių rodiklių santykio požiūriu, t. y. ji pateikia rekomendacijas, kaip mažiausiomis laiko ir pajėgų sąnaudomis atliekant bet kurį tyrimo veiksmą galima pasiekti geriausią rezultatą. Pavyzdžiui, Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas ganėtinai smulkiai aprašo liudytojų apklausų atlikimo tvarką. Tačiau kodekso normose nėra nurodyta, kokius taktinius būdus naudoti apklausiant nesuinteresuotą bylos baigtimi liudytoją, kad jo parodymai būtų objektyvūs ir išsamūs. Visus šiuos aspektus nagrinėja kriminalistikos taktika.

Kriminalistikos taktikos rekomendacijos visuomet yra rengiamos atsižvelgiant į galiojančias įstatymo normas. Todėl baudžiamojo proceso normos, reglamentuojančios tyrimo veiksmų atlikimo tvarką, yra vienas iš objektų, kuriuos nuolat nagrinėja ne tik baudžiamasis procesas, bet kriminalistikos taktika.

Kriminalistikos *taktikos turinį* sudaro taktinių būdų bei mokslinių rekomendacijų sistema, kuriai būdinga daugiapakopė mokslinių rekomendacijų hierarchija, turinti savo sudėtinius elementus ir vidinius ryšius bei savitus šaltinius.

Pagrindinis tyrimo *taktikos uždavinys* – rengti tokias nusikalstamų veikų tyrimo rekomendacijas ir taktinius būdus, kurie, papildydami įstatymo nustatytą procesinę bylą tyrimo tvarką, garantuotų operatyvų, greitą nusikalstamų veikų išaiškinimą.

Tačiau kriminalistikos taktikos uždaviniai keičiasi atsižvelgiant į naujas nusikalstamų veikų tyrimo sąlygas. Pasitelkus semantinį aparatą naujai sumodeliuoti kriminalistikos taktikos uždaviniai, skirti kriminalistikos taktikos rekomendacijoms ir taktiniams būdams rengti. Šiomis taktikos rekomendacijomis ir taktiniais būdais siekiama:

- racionaliai organizuoti ikiteisminį tyrimą;
- planingai tirti nusikalstamas veikas;
- efektyviai atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmus ir proceso prievartos priemonės bei kryptingai rinkti duomenis².

Kriminalistinės **taktikos šaltiniams** priskiriama:

- baudžiamojo proceso teisės normos, reglamentuojančios bendrą tyrimo ir teisminio nagrinėjimo tvarką bei normas, reguliuojančias atskirų tyrimo veiksmų atlikimą;

2 Burda, R. Naujas baudžiamojo proceso kodeksas – nauji kriminalistikos taktikos uždaviniai. *Jurisprudencija*. 2003, 43 (35): 13.

- nusikalstamų veikų tyrimo ir atskleidimo patirtis;
- kitų kriminalistikos mokslo dalių nuostatos;
- kitų mokslų, tokių kaip baudžiamasis procesas, kriminologija, baudžiamoji teisė, teismo psichologija ir kt., nuostatos.³

Kriminalistikos taktika skirstoma į dvi dalis:

- 1) bendrąją ir
- 2) specialiąją.

Bendrojoje kriminalistikos taktikos dalyje nagrinėjamos pagrindinės sąvokos: „taktinis būdas“, „mokslinė rekomendacija“, „taktinis sprendimas“, „taktinė kombinacija“, „taktinė operacija“ ir kt. Kalbama taip pat apie nusikalstamos veikos elgesio imitavimo modelio taktiką kaip priklausančią kriminalistikos taktikos turiniui. Prie bendrosios kriminalistikos taktikos dalies priskiriama:

1. Pagrindinės kriminalistikos taktikos sąvokos.
2. Nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo mokslinės rekomendacijos.
3. Tyrimo veiksmų atlikimo būdai ir rekomendacijos.
4. Versijų iškėlimas, jų iškėlimo ir patikrinimo taisyklės.
5. Tyrėjo darbo organizavimo ir tyrimo planavimo mokslinės rekomendacijos.
6. Nusikalstamų veikų tyrimo dalyvių bendradarbiavimo taktika.
7. Veiksmingo techninių priemonių panaudojimo mokslinės rekomendacijos.

Išvardytas kriminalistikos taktikos bendrosios dalies turinys nėra išsamus. Kadangi kriminalistikos mokslas nuolat vystosi, sukuriamos naujos kriminalistikos teorijos ir kartu nauji, tarpusavyje glaudžiai susiję kriminalistikos skirsniai. Kai kurie dalykai šiuo metu priskiriami ir prie bendrosios kriminalistikos dalies (pvz., mokslas apie versijas), tačiau jų reikšmė kriminalistikos taktikai nesumažėjo.

Specialioji kriminalistikos taktikos dalis – tyrimo veiksmų taktika apima tikslingiausias, tinkamiausias konkrečių tyrimo veiksmų taktinius būdus ir rekomendacijas. Tai mokymas apie tai, kaip tikslingai ir veiksmingai taikyti kriminalistikos technikos laimėjimus atliekant tyrimo veiksmus –

3 *Криминалистика*. Москва: Спарк, 1998, с. 87.

apžiūrą (patalpų, vietovės, daiktų, asmenų), kratą, poėmį, eksperimentą, parodymų patikrinimą vietoje, parodymą atpažinti ir kt.

Kriminalistikos taktika, nustatydama atitinkamas rekomendacijas, priemonės bei būdus, remiasi atitinkamomis naujausiomis idėjomis, t. y. principais, kurių privalu laikytis ne tik numatant atitinkamą rekomendaciją, bet ir atliekant bet kurį tyrimo veiksmą.

Pabrėžtina, kad taktikos tikslas – sudaryti galimybes atskleisti tam tikrus faktus ir juos suvokti, taip pat patikrinti, todėl kriminalistikos taktika paremta bendraisiais pažinimo principais. Tačiau svarbu pažymėti ir tai, kad ikiteisminis tyrimas ir teisminis nagrinėjimas yra specifinė veikla, kurią reglamentuoja baudžiamojo proceso normos. Atsižvelgiant į tai kriminalistikos taktika grindžiama ir bendraisiais baudžiamojo proceso principais.

Taktinio būdo pasirinkimo laisvės principas. Šio principo esmė yra ta, kad tyrėjas, norėdamas nustatyti arba patikslinti vieną ar kitą faktą, gali pasirinkti įvairius ikiteisminio tyrimo ir proceso veiksmus. Tai grindžiama tuo, jog tas pats faktas gali būti atskleistas įvairiais būdais, tačiau negalima pamiršti, kad to būdo pasirinkimas priklauso nuo konkrečios situacijos, tyrėjo galimybių. Taigi tyrimo procesas – tai tyrėjo veiksmų pasirinkimo procesas, aiškinantis padarytos nusikalstamos veikos aplinkybes. „Šablonų“ negali būti, tie patys kriminalistikos taktikos būdai gali būti visiškai priimtini tam tikrose tyrimo situacijose, užtikrinant didžiausią veiksmingumą siekiant rezultatų, bet kitomis aplinkybėmis tie patys būdai gali būti visiškai neveiksmingi ir netgi neteisingi⁴.

Ikiteisminio tyrimo ir kriminalinės žvalgybos derinimo, atskleidžiant nusikalstamas veikas ir vykdant jų prevenciją, principas. Šio principo esmė ta, kad glaudus tyrėjo ir kriminalinės žvalgybos pareigūnų bendradarbiavimas gali palengvinti reikiamos informacijos rinkimą. Štai, pavyzdžiui, tyrėjas, panaudodamas kriminalinės žvalgybos galimybes, gali gerokai anksčiau sužinoti jam reikalingus faktus nei atlikdamas procesinius veiksmus. Tyrėjas, susipažinęs su kriminalinės žvalgybos medžiaga, gali sužinoti asmenų, kuriuos teks apklausti, išankstinę poziciją, jų gyvenimo aplinkybes, nuomonę vienais ar kitais klausimais ir pan. Taigi galima konstatuoti, kad remdamasis kriminaline žvalgyba, tyrėjas gali sudaryti

4 Дулов, А. В.; Нестеренко, П. *Тактика следственных действий*. Минск: Вышэйшая школа, 1971, с. 11.

tinkamiausią nusikalstamos veikos tyrimo planą, nuspręsti, kokius taktinius būdus pasirinkti vienu ar kitu atveju, nustatyti asmenų, kviečiamų tyrimo veiksmams atlikti, eiliškumą, klausimų, kuriuos teks jiems užduoti, ir aplinkybių, kurias reikės išsiaiškinti, tvarką. Taigi, nors kriminalinės žvalgybos funkcija nusikalstamos veikos metu yra pagalbinė, kriminalinės žvalgybos veiksmai padeda pasirinkti tinkamą tyrimo veiksmą, sudaro sąlygas tuos veiksmus efektyviai atlikti, padeda įtvirtinti tyrimo rezultatus, todėl konstatuotina, kad privaloma derinti pagrindines nusikalstamos veikos tyrimo kryptis. Tinkamas bendradarbiavimo organizavimas turi būti vykdomas remiantis baudžiamojo proceso įstatymu ir vadovaujantis šiomis nuostatomis⁵: 1) savitarpio bendradarbiavimo ir pagalbos; 2) konkrečią baudžiamąją bylą tiriančio pareigūno procesinio nepriklausomumo ir vadovavimo tyrimui; 3) kriminalinės žvalgybos pareigūno laisvės pasirinkti priemones ir metodus savo funkcijoms atlikti. Taigi tiriant baudžiamąsias bylas turi būti nuolat bendradarbiaujama ir šio bendradarbiavimo tikslas – atsižvelgiant į tyrimo interesus kiekvienoje konkrečioje situacijoje derinti tarpusavio veiksmus.

Tyrėjo nuolatinio aktyvumo principas. Šio principo esmė ta, kad atlikdamas tyrimo veiksmus tyrėjas turi būti itin aktyvus kiekvieno šio veiksmo dalyvis. Pavyzdžiui, atliekant parodymų patikrinimą vietoje, atrodo, kad tyrėjas yra tik pasyvus stebėtojas, fiksuojantis šio tyrimo veiksmo rezultatus, nors iš tiesų turi būti ne taip. Tik aktyviais, iš anksto apgalvotais veiksmais tyrėjas gali neleisti įtariamajam ar kitam šio tyrimo veiksmo dalyviui iškraipyti tiesą, nuslėpti ar klastoti duomenis. Dar svarbesnis tyrėjo aktyvumo vaidmuo yra akistatos metu: tyrėjo pasyvumas atliekant šį tyrimo veiksmą gali suteikti galimybę akistatos dalyviams suderinti savo parodymus, o tai turėtų neigiamą įtaką tolesniam ikiteisminiam tyrimui. Taigi visuose tyrimo veiksmuose tyrėjas privalo būti aktyvus dalyvis, nukreipiantis tyrimo veiksmo atlikimą reikiama kryptimi.

Turimos informacijos apsaugos principas. Šio principo esmė ta, kad tyrimo metu tyrėjas sukaupia vis daugiau informacijos apie atitinkamą asmenį, įvykį, faktą, aplinkybę. Remdamasis turima informacija, tyrėjas toliau planuoja tolesnį tiriamos nusikalstamos veikos tyrimą, atskirų tyrimo veiksmų taktiką. Todėl labai svarbu, kad tretieji asmenys nesužinotų apie turimą informaciją bei jos turinį ir negalėtų trukdyti atlikti tolesnius

5 Андреев, И. С.; Грамович, Г. Н.; Порубов, Н. И. *Курс криминалистики*. Минск: Вышэйшая школа, 2000, с. 104.

tyrimo veiksmus. Tačiau, atlikdamas atitinkamus veiksmus, tyrėjas taip pat turi atskleisti informaciją kitiems asmenims (pvz., specialistui), taip suteikdamas tik mažiausiai tam tyrimo veiksmui reikalingų žinių. Be to, tyrėjas privalo stengtis, kad šią informaciją sužinotų kuo mažiau žmonių, nes informacijos nutekėjimas gali sugriauti tyrimo planus ir patį tyrimą padaryti neveiksmingą.

Kriminalistikos taktikos planavimo principas. Šis principas taip pat labai svarbus nusikalstamos veikos tyrimui ir jo efektyvumui. Iš esmės kriminalistikos taktikos planavimą galima suvokti dviem prasmėmis: 1) plačiąja prasme kriminalistikos taktikos planavimas – tai visos nusikalstamos veikos tyrimo planavimas, kai tyrėjas iš anksto numato atskirų tyrimo veiksmų eiliškumą; 2) siaurąja prasme kriminalistikos taktikos planavimas – tai atskiro tyrimo veiksmo taktikos nustatymas, kai iš anksto gerai pasirengus, sėkmingai suplanavus tam tikro tyrimo veiksmo atlikimo eigą ir pobūdį galima tikėtis gerų rezultatų. Praktiniame darbe šis kriminalistikos taktikos principas pasireiškia abiem prasmėmis, t. y. tyrėjas kruopščiai suplanuoja ne tik viso atitinkamos nusikalstamos veikos tyrimą, bet ir iš anksto numato konkretaus tyrimo veiksmo atlikimo tvarką.

Kriminalistikos taktikos dinamiškumo principas. Kaip minėta, atlikdamas bet kurį tyrimo veiksmą, tyrėjas turi iš anksto jam pasirengti, t. y. numatyti atitinkamą to veiksmo atlikimo taktiką. Tačiau būna nemažai atvejų, kai jau pradėjus atlikti atitinkamo tyrimo veiksmą, gali netikėtai pasikeisti kai kurios aplinkybės, lemiančios visos kriminalistikos taktikos visišką pasikeitimą. Todėl tyrėjas visais atvejais turi būti pasirengęs atsisakyti numatyto taktinio ėjimo ir taikyti kitą, pasirinkdamas jį pagal pasikeitusias aplinkybes. Pavyzdžiui, atliekant kratą paaiškėja, kad konkrečiu atveju buvo padaryta nusikalstama veika, ir tuomet tenka pradėti įvykio vietos apžiūrą, o kriminalinės žvalgybos veiksmai gali peraugti į tyrimo veiksmus, kuriems reikalinga tam tikra taktika. Taigi tyrėjas bet kuriuo tyrimo veiksmo atlikimo momentu turi būti pasirengęs keisti iš anksto suplanuotą tyrimo veiksmo taktiką ir imtis kito tyrimo veiksmo, t. y. tyrėjas turi būti dinamiškas.

Kitų mokslo žinių panaudojimo kriminalistikos taktikoje principas. Šis principas pasireiškia tuo, kad nusikalstamas veikas tiriantis tyrėjas turi turėti ne tik teisinių žinių. Tyrėjui labai svarbu išmanyti ir mokėti taikyti logikos, psichologijos, pedagogikos bei kitų mokslų šakų dėsningumus. Be to, atkreiptinas dėmesys, kad nusikalstamos veikos ištis yra labai

įvairios ir reikalaujančios iš tyrimą atliekančių asmenų tam tikrų žinių, kurių tyrėjui trūksta. Tokiais atvejais labai svarbu laiku paskirti ekspertizę, užduotį specialistams ar kitą tyrimo veiksmą, kuriam atlikti reikia specialių žinių. Praktikoje tyrėjo darbą labai palengvina tai, kad atliekant ikiteisminį tyrimą dalyvauja specialistas, nes tik sumaniai naudodamas kitų mokslo šakų žinias tyrėjas gali atskleisti nusikalstamą veiklą.

Moralės reikalavimų kriminalistikos taktikoje laikymosi principas. Kadangi kriminalistikos taktikos nuodugniai nereglamentuoja baudžiamojo proceso įstatymas, tyrėjas privalo remtis visuomenės priimtomis moralės normomis ir profesinės etikos normomis. Amoralūs taktiniai būdai gali būti ne tik neveiksmingi, bet ir pripažinti neteisėtais, o tai gali sužlugdyti visą ikiteisminį tyrimą.

Kriminalistikos taktikos principai, t. y. pagrindinės idėjos, kuriomis remiantis atliekami nusikalstamų veikų tyrimo ir planavimo taktiniai veiksmai, įgyvendinami būdai ir rekomendacijos, užima svarbią vietą ne tik kriminalistikos taktikos teorijoje, bet ir praktikoje, nes baudžiamojo proceso įstatymas ne visus rūpimus klausimus gali išsamiai reglamentuoti. Tokiais atvejais, remiantis kriminalistikos taktikai priskirtiniais principais, turi būti vadovaujamasi siekiant užpildyti spragas, atsirandančias planuojant, organizuojant nusikalstamų veikų tyrimą ir atliekant konkrečius tyrimo veiksmus. Todėl principų svarba kriminalistikos taktikoje yra neginčijama.

1.2. Kriminalistinės taktikos būdai ir rekomendacijos

Kriminalistikos taktikos apibrėžime pateikiami šios sąvokos elementai, tarp kurių yra *taktinis būdas*.

Atsižvelgiant į tyrėjo atliekamą tokią specifinę funkciją kaip nusikalstamų veikų tyrimas ir su juo susiję veiksmai, negalima apsiriboti tik viena kuria nors būdo reikšme. Tyrėjas reiškiasi per savo savybių visumą, charakterį, jo bendravimui svarbi išvaizda, veiksmai arba saviraiškos būdas. Visa tai labai dažnai lemia tyrėjo gyvensena, papročiai ir pan., galintys keistis dėl nuolat arba laikinai veikiančių veiksnių.

Kriminalistikos taktinio būdo koncepcija kriminalistikos moksle vystėsi dviem kryptimis: taktinio būdo, kaip mokslinės kriminalistinės rekomendacijos, samprata ir tyrėjo tikslingo elgesio būdas.

Kriminalistikos požiūriu *taktinis būdas – tai tikslingiausias, veiksmingiausias tyrėjo veikimo būdas, kurį jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią tyrimo situaciją ir kuriuo pasiekiamas tinkamiausias rezultatas*⁶. Tyrimo formas ir metodus jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią tyrimo situaciją, kuria siekiama tyrimo veiksmo tikslo ir numatyto rezultato.

Šiame taktinio būdo apibrėžime kalbama apie du elementus – tyrėjo elgesį ir tyrimo objektą⁷.

Tyrėjo elgesys – tai jo aktyvūs ar pasyvūs veiksmai arba visiškas neveikimas tam tikroje situacijoje. Tai aplinkos paruošimas, atitinkamas įvaizdžio jai sudarymas, tai poveikis žodžiais, iš anksto apgalvotais sakiniais, kalbos intonacija, pauzėmis, gestais, veiksmais. Tokių veiksmų metu gali būti panaudotos techninės priemonės. Tyrėjas apsisprendžia, kaip elgtis atliekant ne tik tyrimo veiksmus, kurių metu tiesiogiai renkami ir tikrinami duomenys, bet ir kriminalinės žvalgybos veiksmus, renkant informaciją oficialiose duomenų kaupimo įstaigose ir pan.

Tyrimo objektais laikomi asmenys, daiktai ir tyrimo situacija. Paprastai poveikis daromas asmeniui, padariusiam nusikalstamą veiką, nes, be įvykio ir kitų aplinkybių, nusikaltėlis, jo kaltė, nusikalstamos veikos motyvai yra pagrindiniai įrodinėjimo baudžiamajame procese dalykai. Tačiau poveikį galima daryti ir nukentėjusiajam, ir liudytojui, ir kitiems proceso dalyviams, t. y. asmenims, suteikiantiems įvairių faktinių duomenų ir taip padedantiems pasiekti pagrindinį tyrimo tikslą.

Būdingiausi taktinio būdo bruožai – jo situacinis ir rekomendacinis pobūdis. Konkretūs taktiniai būdai ne visada yra tikslingi ir rezultatyvūs. Tai priklauso nuo susidariusios tyrimo situacijos, konkrečių tiriamo įvykio aplinkybių. Tai, kas tikslinga ir veiksminga vienu atveju, gali netikti kitu ir atvirkščiai. Todėl kriminalistikos taktika rengia daug ir įvairių taktinių būdų, o tai leidžia tyrėjui pasirinkti tikslingiausią ir tinkamiausią konkrečiai tyrimo situacijai.

Taktiniai būdai turi savo struktūrą. Tai reiškia, kad kiekvienas taktinis būdas yra struktūrinis vienetas, turintis savo pavadinimą ir vietą taktinių būdų sistemoje. Atsižvelgdamas į situacijos ypatumus ir bendravimo su tyrimo veiksmo dalyviais problemas, tyrėjas gali naudoti naujus proble-

6 *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 172.

7 Burda, R. *Kriminalistikos taktika*, Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 15.

mos sprendimo būdus, nepažeisdamas pagrindinių taktinių būdų reikavimų.

Taktinių būdų struktūra taip pat nėra vienoda. Kai kurie iš jų yra tik nesudėtingas vienkartinis veiksmas, pavyzdžiui, judėjimo krypties pasirinkimas apžiūrint įvykio vietą. Kiti – sudėtingas veiksmas, sudarytas iš kelių dalių (pvz., tyrimo situacija, sudaryta iš pažinimo objekto analizės, induktyvinės išvados ir sekmenų išvedimo). Pagaliau yra taktinių būdų, kurie patys yra sudaryti iš beveik savarankiškų taktinių būdų. Tokia yra kriminalistinė parodymų analizė, kurią sudaro parodymų teisingumo įvertinimo būdai bei patikrinimas, ar parodymuose nėra vidinių prieštaravimų, ar jie atitinka kitais būdais gautus duomenis.

Taktiniai būdai yra formuojami ir sistematizuojami pagal rūšis⁸ (atsižvelgiant į tai, kokio specialiojo mokslo duomenimis buvo naudotasi kuriant taktinį būdą). Tai suteikia daugiau galimybių kuo išsamiau perprasti taktinio būdo esmę, jį veiksmingai panaudoti ir tobulinti. Taip formuojamus būdus lengviau naudoti atliekant tyrimo veiksmą.

Procesinių veiksmų taktinio atlikimo būdai, nors ir nėra vieninteliai kriminalistikos taktikos elementai, sudaro pagrindinę jos dalį, o taktinio būdo ir rekomendacijos sąvokos priklauso pagrindinėms jos kategorijoms.

Taktinė (mokslinė) rekomendacija yra mokslškai pagrįstas ir praktikoje patikrintas taktinio būdo pasirinkimo ir panaudojimo patarimas. Taigi taktinė rekomendacija nėra tas pats, kas taktinis būdas. Taktinė rekomendacija egzistuoja savarankiškai ir atlieka svarbią užduotį naudojant kriminalistinius techninius bei taktinius būdus.

Taktines rekomendacijas galima skirstyti į⁹:

- Rekomendacijas pasirenkant taktinius būdus (įvykio vietą, kurioje yra lavonas, rekomenduojama apžiūrėti ekscentrinį būdą – nuo centro iki periferijos);
- Rekomendacijas taikant taktinius būdus (prieš pradedant taikyti ekscentrinį apžiūros būdą ir eiti į įvykio centrą, rekomenduojama apžiūrėti kelią iki įvykio centro, o įvykio centru pasirinkti lavono buvimo vietą).

Taktiniai būdai, atsižvelgiant į jų apibrėžimą įstatyme, skiriami į dvi grupes:

8 Burda, R. *Kriminalistikos taktika*, Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 16.

9 Ten pat, p. 17.

1. Įstatymo nustatyti taktiniai būdai:

1.1. taktiniai būdai, kurių negalima laisvai pasirinkti (tyrėjo pasiūlymas atpažintinam asmeniui užimti bet kurią vietą tarp parodomų asmenų).

Pažymėtina, kad „kriminalistinės rekomendacijos, nors ir būdamos įtvirtintos baudžiamojo proceso įstatyme ir tapusios teisės normomis, nepraranda savo kriminalistinės reikšmės ir lieka kriminalistikos mokslo turinio sudėtine dalimi“¹⁰. Visas tyrimo veiksmas gali netekti galios, tapti teisiniu požiūriu niekinis, jei taktinis būdas, tapęs teisės normos dalimi arba vienu iš daugelio tyrimo veiksmų, atliekamas nepaisant jo atlikimo sąlygų ir taisyklių. Todėl itin svarbu griežtai laikytis įstatymo nustatytos tvarkos;

1.2. taktiniai būdai, kuriuos tyrėjas pasirenka savo nuožiūra (į įvykio vietos apžiūrą arba kratą bei parodymo atpažinti metu tyrėjas gali kviešti kviestinių, bet privalo fotografuoti ir t. t.);

2. Įstatymo nenustatyti taktiniai būdai (įvykio vietos apžiūros taktiniai būdai – ekscentrinis, koncentrinis, linijinis, nusikaltėlio paliktais pėdsakais ir t. t.).

Taktiniai būdai pagal jų pobūdį kriminalistinėje literatūroje skirstomi į:

- 1) kriminalistinius techninius;
- 2) kriminalistinius taktinius.

Kriminalistiniai techniniai būdai – tai kriminalistikos technikos panaudojimas atliekant tyrimo veiksmus, jos formų ir metodų pasirinkimas, atsižvelgiant į technikos ir tyrimo veiksmo specifiką¹¹.

Tyrėjas turi išmanyti naudotinos technikos galimybes (apie tai plačiai rašoma kriminalistikos technikos dalyje) ir tinkamai jas išnaudoti.

Kriminalistikos technika gali būti naudojama kaip pagalbinė priemonė, padedanti užfiksuoti tyrimo veiksmo turinį, eigą, ir kaip priemonė, padedanti užfiksuoti ir paimiti objektus. Tinkamai panaudoti technines priemones padeda įvairūs taktiniai būdai.

10 Danisevičius, P.; Palskys, E. Kai kurie kriminalistinių rekomendacijų peraugimo į baudžiamojo proceso įstatymo normas teoriniai klausimai ir jų sprendimas Lietuvos TSR baudžiamojo proceso kodekse. *Teisė*. 1966, 6: 70.

11 Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 23.

Kriminalistiniai techniniai būdai pagal tyrimo veiksmo metu naudojamą kriminalistikos technikos specifiką ir metodus skirstomi į dvi grupes:

1. Plataus naudojimo. Tai tokie kriminalistiniai techniniai būdai, kurie naudojami atliekant daugelį tyrimo veiksmų ir yra susiję su operatyviosios kriminalistikos technikos naudojimu.

2. Tikslinio naudojimo. Tai tokie kriminalistiniai techniniai būdai, kurie naudojami atliekant tik kelis arba tik konkretų tyrimo veiksmą ir kurie yra susiję su operatyviosios kriminalistikos technikos komplektų, skirtų tik konkrečioms pėdsakams arba daiktams aptikti, užfiksuoti arba paimti, naudojimu.

Skiriamos kelios kriminalistinių taktinių būdų grupės, iš kurių labiausiai paplitusios yra šios:

Loginio pažinimo metodais grindžiami taktiniai būdai. Tai versijų kėlimas ir tikrinimas, apklausiamųjų parodymų loginė analizė, įvykio vietos aplinkybių analizė ir pan., esamų parodymų prieštaravimų panaudojimas.

Tyrėjo ir kitų proceso dalyvių psichologinių santykių taktiniai būdai. Juos sudaro: psichologinio kontakto užmezgimas (emocinio barjero ir įtampos pašalinimas, pasikalbėjimas, užuojauta nukentėjusiajam ir pan.); atsižvelgiant į apklausiamojo asmens duomenis, psichologinius ir kitus sugebėjimus; palankių sąlygų sudarymas žmogaus psichinėms savybėms atsiskleisti (asociatyvus prisiminimas, apklausa įvykio vietoje ir pan.); asmens psichologinės reakcijos į tyrėjo veiksmus (žodžius) panaudojimas (daiktų pateikimas per apklausas, reakcijos stebėjimas kratos metu ir t. t.); sąmoningas asmens skatinimas atitinkamai elgtis.

Tyrimo ir mokslinio darbo organizavimo taktiniai būdai. Prie jų priskiriami: atskiros nusikalstamos veikos tyrimo planavimas; tyrėjo žinioje esančių ikiteisminių tyrimų planavimas; pareigūno (ikiteisminio tyrimo tyrėjo, prokuroro) darbo planavimas ir organizavimas; tyrėjų grupės atliekamas nusikalstamos veikos tyrimas; pareigūnų, atliekančių ikiteisminį tyrimą, bendradarbiavimo formos.

Taktiniai būdai, parengti remiantis atskirų mokslų laimėjimais. Pavyzdžiui, nepilnamečių apklausoje naudojami pedagogikos mokslo parengti apklausos taktiniai būdai: nekelti balso; nežadėti to, kas neįvykdoma; netęsti apklausos ilgiau kaip 30 min., daryti pertraukas; apklausą pradėti nuo apklausiamojo gyvenimo sąlygų, aplinkos, jo pomėgių; vengti nesu-

prantamų vaikams žodžių ir t. t. Atliekant tyrimo veiksmus su psichiškai arba fiziškai nesveikais asmenimis, taktiniai būdai pasirenkami remiantis psichologijos, psichiatrijos ir kitais mokslais.

Atsižvelgiant į tyrimo veiksmo etapus, taktiniai būdai skirstomi į tai komus rengiantis tyrimo veiksmui, jį atliekant, fiksuojant ir analizuojant.

Duomenų rinkimo ir patikrinimo pobūdžio taktiniai būdai skirstomi į:

- Taktinius įrodomosios informacijos radimo ir paėmimo būdus;
- Taktinius objektų fiksavimo būdus;
- Taktinius įrodomosios informacijos analizės, patikrinimo ir įvertinimo būdus;
- Taktinius turimos informacijos naudojimo, kitų duomenų rinkimo būdus.

Kriminalistinėje literatūroje galimas taktinių būdų skirstymas pagal atskiro tyrimo veiksmo etapus: taktiniai būdai rengiantis tam veiksmui, jį atliekant, fiksuojant, analizuojant ir įvertinant rezultatus.

Kiekviena taktinių būdų rūšis arba atskiras taktinis būdas naudojamas ne tik konkrečioje tyrimo situacijoje arba atliekant konkretų tyrimo veiksmą, bet ir esant atskirai tyrimo veiksmo atlikimo stadijai. Jų pasirinkimas taip pat priklauso nuo asmeninių tyrėjo savybių. Tyrėjas ne tik žino vieną arba kitą taktinį būdą ir moka sėkmingai panaudoti tam tikrą psichologiskai jam patogų taktinį būdą.

1.3. Bendri atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai

Baudžiamojo proceso įstatymas nustato tyrimo veiksmų atlikimo procesinę tvarką. Tačiau, norint sėkmingai atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmą, neužtenka tik žinoti procesinę tvarką. Antrą kriminalistikos taktikos dalį sudaro atskirų tyrimo veiksmų taktika.

Taigi ikiteisminio tyrimo veiksmo taktika – tai tikslingiausių taktinių būdų, naudojamų rengiantis atlikti tą veiksmą, jį atliekant ir fiksuojant, visuma, užtikrinanti geriausią bei kryptingiausią tyrimo veiksmo organizavimą ir planingą jo eigą griežtai laikantis baudžiamojo proceso įstatymo normų¹².

12 Burda, R. et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004, p. 12.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo taktika susijusi su jo atlikimo stadijomis (etapais) ir apima:

- pasirengimą atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmą;
- ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimą;
- ikiteisminio tyrimo veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimą;
- ikiteisminio veiksmo atlikimo metu gautų rezultatų analizę ir įvertinimą.

Taktiniai būdai parenkami atsižvelgiant į ypatybes, kurių turi kiekviena iš šių stadijų.

Pasirengimas ikiteisminio tyrimo veiksmui. Šioje stadijoje nustatomas ikiteisminio tyrimo veiksmo tikslas, numatomos aplinkybės, kurias tikimasi išsiaiškinti, taip pat sprendžiami kiti svarbūs klausimai. Rengdamasis atlikti bet kurį ikiteisminio tyrimo veiksmą, tyrėjas privalo apibrėžti ikiteisminio tyrimo tikslą; numatyti pasirinkto atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmo vietą ir laiką; numatyti veiksmo dalyvius (jei būtina, kviesti specialistą); pasirinkti reikiamą kriminalistikos techniką; pasinaudoti kriminalinės žvalgybos tarnybų galimybėmis; išspręsti transporto priemonės panaudojimo klausimą; numatyti ikiteisminio tyrimo veiksmo eigą, naudojimo taktinius būdus ir pan.

Kiekvienas atskiras tyrimo veiksmas turi savo „vidinį“ tikslą arba jų sistemą¹³. Šį tikslą galima pavadinti įgimtu tikslu, numatytu rengiant teisės normą. Tačiau įstatyme nurodyti tikslai yra bendro pobūdžio, o tyrėjas, atsižvelgdamas į nusikalstamą veiką, esamą padėtį, turi numatyti konkrečius tyrimo veiksmo tikslus.

Itin svarbu nustatyti tinkamą tyrimo veiksmo atlikimo vietą ir laiką. Ikiteisminio tyrimo atlikimo vieta gali būti tyrėjo darbo vieta (kabinetas, areštinės tarnybinis kabinetas, tardymo izoliatoriaus kabinetas ir t. t.), įvykio vieta (ten atliekamos apžiūros, tikrinami parodymai, atliekamas eksperimentas), situacinė vieta (tyrimo veiksmo atlikimo vieta, kurią pasirenka tyrėjas, atsižvelgdamas į įvairias aplinkybes ir tyrimo situacijas, pvz., apklausa gali būti atliekama nukentėjusiosios namuose).

Kai kurias tyrimo veiksmų atlikimo vietas nustato įstatymas, pavyzdžiui, nepilnamečio apklausa teisme.

¹³ Burda, R. *Kriminalistikos taktika*, Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 43.

Nustatant tyrimo veiksmo laiką, pirmiausia reikia vadovautis baudžiamojo proceso įstatymo reikalavimais ir atsižvelgti į objektyvias sąlygas (laiku atlikta įvykio vietos apžiūra, kad būtų užfiksuoti visi galimi įvykio vietoje palikti pėdsakai). Būtina atminti, kad įtariamieji ir kiti asmenys, suinteresuoti bylos baigtimi, gali paslėpti nusikalstamos veikos pėdsakus, sunaikinti įkalčius, paveikti kitus proceso dalyvius ir pan. Per vėlai, o kartais ir per anksti atlikus ikiteisminio tyrimo veiksmą, galima pakenkti visam bylos tyrimui. Svarbi kai kurių tyrimo veiksmų darymo taktinė sąlyga – netikėtumas. Todėl ir laikas šiems veiksmams atlikti turi būti parenkamas taip, kad ši sąlyga būtų įvykdyta.

Atsižvelgiant į laiko veiksnį, kriminalistikoje yra skiriami *neatidėliotini ikiteisminio tyrimo veiksmai*. Jie suprantami kaip veiksmai, kuriuos pasitelkus surenkami faktiniai duomenys. Esamos tyrimo situacijos negalima atidėti, nes, uždelrus atlikti tam tikrus tyrimo veiksmus, kiltų grėsmė prarasti dalį arba visus faktinius duomenis.

Tyrėjas, atsižvelgdamas į tyrimo veiksmo pobūdį, gali pasikviesti reikiamus asmenis. Tyrimo veiksmo dalyvius galima skirstyti į dvi grupes: būtini dalyviai ir nebūtini¹⁴.

Būtini veiksmo dalyviai – tai asmenys, tiesiogiai dalyvaujantys atliekant konkretų ikiteisminio tyrimo veiksmą. Pavyzdžiui, liudytojas – per liudytojo apklausą, įtariamasis – per įtariamo asmens kratą ir pan. Kitų būtinų tyrimo veiksmo dalyvių grupę sudaro asmenys, kurių dalyvavimas reglamentuotas baudžiamojo proceso įstatymu: gynėjas, vertėjas, atstovai pagal įstatymą ir pan. Nebūtinų dalyvių grupę sudaro: policijos pareigūnai, prokuroras (organizuojantis ikiteisminį tyrimą ir jam vadovaujantis), specialistas arba ekspertas, kviestiniai, statistai ir pan.

Tyrėjas turi gerai psichologiškai pasirengti atlikti tyrimo veiksmą, tikėti jo sėkme, nes nuo to priklauso tyrimo veiksmo rezultatai.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimas. Šioje stadijoje įgyvendinamas anksčiau sudarytas tyrimo veiksmo planas, sprendžiami jame numatyti uždaviniai. Čia plačiausiai naudojami įvairūs taktiniai būdai – nustatoma tyrimo veiksmo atlikimo tvarka, jo etapų nuoseklumas, parenkami veiksmingiausi moksliniai techniniai duomenų rinkimo būdai, tikrinamos anksčiau iškeltos versijos, patvirtinami arba paneigiami jų nulemti sekmeys ir t. t.

14 Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 47.

Tyrimo veiksmo atlikimo etapas – tai tyrėjo elgesys, susidedantis iš tiesiogiai Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse nurodytų veiksmų, taip pat kontrolės, vadovavimo, bendradarbiavimo ir pažintinių veiksmų. Veikimo būdas atliekant kiekvieną tyrimo veiksmą, tiesiogiai numatytą įstatyme, yra skirtingas, įeina į tyrimo veiksmo turinį ir plačiai nagrinėjamas atskirų tyrimo veiksmų taktikos dalyje. Kontrolės, vadovavimo, bendradarbiavimo ir pažintiniai veiksmai yra tyrėjo atitinkami taktiniai būdai arba veiksmai, sudarantys antrą tyrėjo tyrimo turinio dalį.

Taktinių būdų parinkimas priklauso nuo tyrimo veiksmo pobūdžio: vieni iš jų naudojami darant neatidėliotiną, pirminį tyrimo veiksmą, kiti atliekant tolesnius veiksmus. Pirmuoju atveju taktiniai būdai turi padėti tyrėjui susiorientuoti aplinkoje, suvokti nusikalstamos veikos pobūdį, jo padarymo mechanizmą ir pasekmes, gauti informacijos, būtinos nusikaltėliui nustatyti ir jam surasti, surinkti tuos duomenis, kurie gali išnykti arba būti sunaikinti, gauti pradinę informaciją versijoms apie įvykį iškelti.

Tyrimo veiksmams, atliekamais tolesniuose bylos tyrimo etapuose, tiriami, įvertinami ir patikrinami surinkti duomenys, detalizuojamos ir kruopščiai tikrinamos bylos versijos, toliau renkami duomenys siekiant nustatyti visus nusikalstamos veikos subjektyviuosius ir objektyviuosius požymius. Tų veiksmų taktikai būdingas kombinacinis, kompleksinis pobūdis¹⁵. Dažnai vienas tyrimo veiksmas sudaro palankias sąlygas sėkmingai atlikti kitą veiksmą.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimas. Šioje stadijoje naudojami taktiniai būdai turi garantuoti, kad būtų kuo išsamiau ir teisingiau užfiksuojami viso tyrimo veiksmo turinys ir jo rezultatai. Taktiniais būdais turi būti sudarytos sąlygos, garantuojančios sėkmingą mokslinių techninių priemonių panaudojimą įrodomajai informacijai įtvirtinti įstatymo nustatytais procesinėmis formomis.

Pagrindinis tyrimo veiksmo fiksavimo procesinis dokumentas yra protokolas. Protokolas susideda iš trijų dalių: įžanginės, aprašomosios ir baigiamosios.

Įžanginėje dalyje rašomas tyrimo veiksmo pavadinimas, tyrimo veiksmo laikas ir vieta; pareigūno, atliekančio tyrimo veiksmą, duomenys ir įstaigos pavadinimas; dalyvių duomenys; tyrimo veiksmo atliko sąlygos;

¹⁵ *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 176.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso reikalaujami asmenų įspėjimai ir jų teisių išaiškinimas.

Aprašomąją dalį sudaro tyrimo veiksmo atlikimo tvarka, gautų faktinių duomenų, techninių priemonių bei mokslinių žinių panaudojimo aprašymas.

Baigiamojoje dalyje tyrėjas pažymi: protokolo turinio papildymus ir pataisymus, tyrimo veiksmo dalyvių pastabas dėl veiksmo atlikimo tvarkos; paimamus daiktus, jų įpakavimo būdą ir tolesnį panaudojimą; panaudotų techninių priemonių duomenis; prie protokolo pridedamus priedus (planus, schemas, fotolenteles, vaizdo ir garso įrašus ir pan.). Protokolas turi būti patvirtintas visų dalyvių parašais.

Ši stadija labai svarbi, nes tik tinkamai procesiškai įforminta gautoji medžiaga turi įrodomąją reikšmę.

Ikiteisminio tyrimo veiksmo rezultatų analizė ir įvertinimas. Tai baigiamoji tyrimo veiksmo stadija. Atlikto darbo ir jo rezultatų analizė būtina tų rezultatų tikrumui įvertinti, jų reikšmei įrodinėjimo procese ir tolesnio panaudojimo galimybėms nustatyti. Šioje stadijoje išaiškinamos padarytos klaidos, analizuojamos dėl to atsiradusios pasekmės, sprendžiamas tyrimo veiksmo pakartojimo tikslingumo klausimas. Turi būti įvertintas ir procesinis dokumentas (protokolas), kuriame užfiksuota tyrimo veiksmo eiga ir rezultatai: žiūrima, ar jis turi visus būtinus rekvizitus, ar parašytas išsamiai, objektyviai, logiškai, nuosekliai, ar formulotės yra aiškos bei tikslios ir t. t.

Remiantis kriminalistikos taktikos žiniomis, galima sėkmingai atskleisti ir tirti nusikalstamas veikas. Tai konkrečių tyrimo veiksmų atlikimo, tyrimo organizavimo ir planavimo, atskirų institucijų bendradarbiavimo ir kitų su nusikalstamų veikų tyrimu susijusių klausimų pradą.

NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO PLANAVIMAS IR KRIMINALISTINĖS VERSIJOS

Paprastai organizavimas apibūdinamas kaip pastangų sutelkimas tam tikriems tikslams (uždaviniams) pasiekti, kaip darbo metodas. Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas – tai moksliskai pagrįstas metodas, kurio esmė – nuosekliai ir kryptingai sutelktos pastangos ikiteisminio tyrimo tikslams pasiekti.

Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas skiriasi nuo kito darbo organizavimo. Skirtumus lemia darbo turinys – nusikalstamų veikų tyrimas ir iš anksto nustatyta darbo procedūra (baudžiamieji procesiniai įstatymai).

Nusikalstamų veikų tyrimas yra sudėtingas procesas: būtina remtis mokslo ir technikos išmanymu, įtraukti įvairias teisėsaugos institucijas. Atskleidžiant nusikalstamą veiką, dalyvauja įvairių sričių specialistai ir teisėsaugos institucijų darbuotojai. Be bendrų organizaciniam darbui būdingų principų, esama ir savų nusikalstamų veikų tyrimo principų.

Vienas iš tokių išskirtinių principų yra intensyvumas. Jis siejamas su kiekvieno ikiteisminio tyrimo veiksmu ir viso ikiteisminio tyrimo apgalvotu bei kruopščiu planavimu, pasirengimu kiekvienam tyrimo veiksmui. Dar vienas tyrimo principas – mokslo ir technikos naujausių pasiekimų panaudojimas tiriant nusikalstamas veikas. Kuo plačiau būtina naudotis informacinių technologijų teikiamomis galimybėmis, tokiomis kaip galimybė algoritmizuoti nusikalstamų veikų tyrimo planavimą, kurti naujus duomenų bankus, kurie paspartintų nusikalstamų veikų tyrimą.

Nusikalstamų veikų tyrimas yra sparčiai kintantis procesas, jam būdingas dinamiškumas. Todėl dinamiškumas yra dar vienas nusikalstamų veikų tyrimo organizavimo principas. Tyrėjas privalo stebėti kintančias tyrimo situacijas ir atitinkamai į jas reaguoti, nes susiklosčiusia padėtimi gali pasinaudoti gynybos šalininkai.

Kalbėdami apie nusikalstamų veikų tyrimo organizavimą, turime paminėti ir vykdymo kontrolės principą. Tačiau šis principas turi ypatumų – pirmiausia pabrėžiama ne vykdymo kontrolė, o viso proceso kontrolė ir priežiūra. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 164 straipsnį ikiteisminį tyrimą atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnai. Ikiteisminį tyrimą organizuoja ir jam vadovauja prokuroras. Jis gali nuspręsti, pats atlikti visą ikiteisminį tyrimą ar jo dalį. Visa kontrolės funkcija taip pat atitenka prokurorui.

Nusikalstamų veikų tyrimo proceso organizavimas ir nusikaltimų tyrimo planavimas dažnai suvokiami kaip sinonimai, nors iš tikrųjų tai tarpusavyje susijusios, bet skirtingos lygio sąvokos.

Nusikalstamų veikų tyrimo planavimas – tai atsakingo pareigūno veikla, kurios turinį sudaro versijos apie tiriamąjį įvykį ir jo aplinkybes bei apmąstyta tyrimo ir kitų veiksmų programa, turint tikslą nustatyti tiesą byloje. Nusikalstamų veikų tyrimo proceso organizavimas – tai daugiapakopė sąvoka. Nusikalstamų veikų tyrimo proceso organizavimas priklauso kriminalistinės strategijos (valstybės baudžiamosios politikos) sričiai.

Žinybiniu lygiu nusikalstamų veikų tyrimo proceso organizavimu užsiima Generalinė prokuratūra, Policijos departamentas ir kitos teisėsaugos institucijos pagal savo kompetenciją. Šios institucijos rengia atitinkamus žinybinius ar tarpžinybinius įstatymų įgyvendinamuosius teisės aktus, skirtus nusikalstamų veikų tyrimo proceso organizavimui tobulinti. Šiuose įstatymų įgyvendinamuosiuose teisės aktuose yra pateikiamos dažnai privalomojo pobūdžio rekomendacijos ir tvarkos, užtikrinančios nusikalstamų veikų tyrimo proceso pradėjimo, kontrolės, registracijos ir tam tikrų ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimo tvarką, bendradarbiavimo formas ir kt. Šių įstatymų įgyvendinamųjų teisės aktų pagrindinė paskirtis yra sukonkretinti ir nurodyti tinkamą kryptį, įgyvendinant įstatymų ir pirmiausia baudžiamojo proceso normas.

Instituciniu požiūriu svarbus yra nusikalstamų veikų aiškinimo ir tyrimo organizavimo užtikrinimas policijos komisariato ar kitos vietinės teisėsaugos institucijos mastu. Atsižvelgiant į kriminogeninę padėtį, teritoriją, gyventojų skaičių ir kitus veiksnius, yra organizuojama policijos komisariato struktūra, sudaromi specializuoti padaliniai, paskirstamos pajėgos, transportas ir pan.

Ypatingas vaidmuo, užtikrinant nusikalstamų veikų tyrimo proceso organizavimą, tenka prokurorams. Prokurorai ne tik vadovauja ikiteisminiam tyrimui, bet ir jį organizuoja (faktiškai kartu su ikiteisminio tyrimo įstaigų pareigūnais). Jų nurodymai ikiteisminio tyrimo pareigūnams, atliekantiems konkretų tyrimą byloje, yra privalomi.

Žemiausio, bet dėl to ne mažiau reikšmingo nusikalstamų veikų tyrimo proceso organizavimo lygio yra tam tikri tyrimo veiksmai arba taktinės kombinacijos bei operacijų organizavimo procesas. Šią veiklą dažniausiai atlieka ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas.

Vertinant metodologiškai nusikalstamų veikų aiškinimo ir tyrimo organizacijos užtikrinimas yra taip pat kelių lygių. Tai valstybinio lygio priimti norminiai aktai ir programos – įstatymai ir pirmiausia baudžiamieji kodeksai, taip pat valstybės institucijų priimtose kovos su nusikalstamumu programos ir planai. Antras lygis – tai moksliniai šaltiniai (monografijos, disertacijos, moksliniai straipsniai), skirti nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo organizacijos problemų analizei, jų mokslinių sprendimų teikimui. Trečias lygis – tai metodiniai nurodymai ir rekomendacijos, įgyvendinami aiškinant ir tiriant vienerūšes nusikalstamas veikas pagal tipines schemas. Ketvirtas lygis – individualios tam tikros rekomendacijos tiriant konkrečią bylą ar organizuojant vieno ar kito tyrimo veiksmo atlikimą.

Pareigūnui, tiesiogiai tiriančiam nusikalstamas veikas, svarbiausia gerai išmanyti instituciniu ir metodologiniu požiūriu du pastaruosius nusikalstamų veikų tyrimo organizacijos lygius.

Nusikalstamų veikų tyrimo procesas ir jo organizacija yra pagrįsti baudžiamojo proceso normomis, kriminalistikos mokslo rekomendacijomis ir kt. Savo vietą organizuojant nusikalstamų veikų tyrimo procesą turi ir vadybos bei prakseologijos mokslai. Išspręsti nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo uždavinius įmanoma tik tada, kai yra suderintos atitinkamos organizacinės sąlygos priimti reikiamus sprendimus ir juos įgyvendinti.

Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimas turi užtikrinti optimalias sąlygas ir aplinkybes sprendžiant šios veiklos uždavinius.

Iš svarbiausių nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo organizacijos klausimų galima paminėti šiuos:

- pirminės informacijos apie įvykį gavimo procesą, šios informacijos patikrinimą ir atitinkamų sprendimų dėl ikiteisminio tyrimo

pradėjimo arba atsisakymo pradėti priėmimą bei neatidėliotiną tam tikrų veiksmų atlikimą;

- tinkamiausių sąlygų ikiteisminio tyrimo veiksmams atlikti sudarymą;
- veiksmų koordinacijos ir operatyvumo keičiantis informacija užtikrinimą;
- nuolatinės tyrimo eigos kontrolės bei gaunamos informacijos verifikacijos su duomenimis, gautais iš kitų šaltinių, užtikrinimą.

Nusikalstamų veikų atskleidimo ir tyrimo proceso organizavimas ir planavimas – tai glaudžiai tarpusavyje susijusios tyrėjo veiklos rūšys.

2.1. Nusikalstamų veikų tyrimo planavimo samprata, reikšmė ir principai

Literatūroje *nusikalstamų veikų tyrimo planavimas* – tai toks mokslškai pagrįstas nusikalstamų veikų tyrimo metodas, kurio esmę sudaro tikslingiausių, racionaliausių tyrimo organizacijos ir konkrečių bylų ištirimo būdų nustatymas, bylos medžiaga pagrįstų versijų iškelimas ir patikrinimas, planingas ir kryptingas duomenų rinkimas¹⁶.

Planavimas – tai optimaliausios įvykio tyrimo eigos numatymas, turint tikslą nustatyti įvykio esmę ir aplinkybes bei jame dalyvavusių asmenų pobūdį.

Nusikalstamų veikų tyrimo planavimas turi atitikti kelis principus.

Planavimas turi vykti laikantis *teisėtumo* principo, kuris reiškia, kad tiriant bet kokias bylas galima numatyti ir naudoti tik teisėtas priemones ir metodus, veikti vadovaujantis įstatymo normomis, gerbti žmogaus teises ir laisves.

Kiekvienas ikiteisminis tyrimas yra planuojamas individualiai ir negali būti kelių vienodų tyrimo planų (*individualumo principas*). Tapačių nusikalstamų veikų tyrimo pagrindiniai etapai gali sutapti. Tačiau kiekviena nusikalstama veika yra individuali, kiekviena tyrimo situacija yra individuali, todėl ir tyrimo planavimas yra individualus. Planuojant individualias nusikalstamų veikų tyrimo priemones negalima remtis analogijomis,

16 Burda, R. et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika: mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004, p. 18.

kriminalistikos rekomendacijomis, tačiau jos turi būti kūrybiškai pritaikytos konkrečiai situacijai.

Nusikalstamų veikų tyrimo planavimo *pagrįstumo* principo esmė yra ta, kad planuojamos priemonės turi būti paremtos bylos medžiaga, kad plane būtų tik iš tikrųjų svarbūs klausimai bei priemonės, kuriomis turėtų būti tikrinamos tik realios versijos.

Dinamiškumo principas reiškia, kad nusikalstamos veikos tyrimo planas – tai ne dogma, ne įstatymas, o nuolat tikslinama veiksmų programa, kuri turi būti koreguojama tik gavus naują reikšmingą informaciją. Gavus naują informaciją, dažnai atsiveria naujos bylos aplinkybės, į akiratį patenka nauji asmenys, atsiranda naujų tyrimo krypčių ar epizodų. Nuo laiku patikslinto plano gali priklausyti ir sėkmingas bylos užbaigimas.

Nusikalstamų veikų tyrimo *realumo* principas pasireiškia tuo, kad „visos planuojamos priemonės turi būti realiai įgyvendinamos, t. y. neturi būti planuojamos tokios priemonės, kurių negalima atlikti dėl objektyvių aplinkybių“¹⁷.

Konkretumo principas reikalauja numatyti konkrečius tyrimo uždavinius ir priemones, kad plane nebūtų dviprasmiškų dalykų. Vadovaujantis šiuo principu, smulkiai ir konkrečiai išnagrinėjamos iškeltos versijos ir suformuluojami tyrimo tikslai bei konkretūs klausimai, kuriuos reikia išsiaiškinti tikrinant kiekvieną versiją.

Dar vienas nusikalstamų veikų tyrimo planavimo principas – *optimalumas*. Planuojant jis reikalauja realistiškai atsižvelgti į turimas galimybes, pasirinkti ne mechaniską tam tikrų veiksmų atlikimo tvarką, o pamatuotai, remiantis mokslo rekomendacijomis ir praktikos patirtimi, pasirinkti tyrimo veiksmų kompleksą, kuris turėtų užtikrinti teigiamą rezultatą.

Perimamumo (nuoseklumo) principas reiškia, kad visi tyrimo metu atliekami veiksmai yra nuoseklūs, einantys vienas po kito taip, kaip buvo suplanuota. Visos priemonės turi sudaryti vieną sistemą ir būti viena su kita susijusios. Vadovavimasis šiuo principu turi padėti racionaliai išnaudoti turimas galimybes ir pasiekti keliamus tikslus.

Planuojant nusikalstamos veikos tyrimą galima planuoti:

- visų tyrėjo žinioje esamų bylų tyrimus;
- konkrečios bylos tyrimą;

17 Kuklianskis, S. *Nusikaltimų tyrimo organizavimo pradmenys*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995, p. 27.

- pagal faktinius bylos duomenis;
- pagal nusikalstamų veikų epizodų kiekį baudžiamojoje byloje;
- pagal tiriamas versijas;
- tam tikro ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimą.

Planuojant ikiteisminio tyrimo veiksmus reikia numatyti¹⁸: veiksmus, kuriuos būtina atlikti pirmiausia, jų atlikimo laiką; veiksmus, kurie gali būti atlikti vėliau; bendruosius su kriminalinės žvalgybos ir kitomis tarnybomis susijusius veiksmus.

Planavimo procesas susideda iš keturių etapų: 1) pirminės informacijos įvertinimo; 2) versijų iškėlimo; 3) tyrimo tikslų nustatymo; 4) būdų versijoms patikrinti nustatymo.

Pirminę informaciją iš esmės sudaro faktiniai duomenys, kurie savo ruožtu yra versijų iškėlimo ir patikrinimo proceso pagrindas. Faktinių duomenų analizė ir versijų iškėlimo procesai glaudžiai susiję. Analizuodamas praeities duomenis, tyrėjas savo vaizduotėje sudaro tam tikrą faktinių duomenų atsiradimo arba susidarymo modelį. Tai iš esmės yra tam tikra esamų faktų, aplinkybių, jų susidarymo prielaida. Nuo to, kaip vyksta tyrėjui žinomų faktinių duomenų analizė, priklauso versijų iškėlimo, plano jomis remiantis sudarymo, versijų patikrinimo, veiksmų pasirinkimo pagrįstumas.

Planavimo formos yra: rašytinės, grafinės, loginės ir mišrios.

Bylos tyrimo planas gali būti sudarytas mintyse, bet geriausia tai daryti rašytine forma, ypač turint omenyje planų sudarymo dinamiškumo principą, kuris leidžia ir reikalauja tobulinti, taip pat tikslinti planą gavus naujos svarbios informacijos.

Literatūroje minimos kelios pagrindinės rašytinių planų rūšys. Dažniausiai planavimas vyksta pagal bendrąsias versijas ir nustatomas aplinkybės, numatant jų patikrinimo būdą (procesiniai tyrimo veiksmai, procesinės prievartos priemonės ar kiti veiksmai), atsakingus ir dalyvaujančius asmenis, būtiną materialinį techninį tyrimo veiksmų užtikrinimą, atlikimo laiką.

Jeigu byla turi daug epizodų, tai dažniausiai tyrimas planuojamas ir pagal atskirus epizodus.

18 Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 66.

Planuojant negalima mechanškai surašyti numatomų atlikti tyrimo veiksmų, bet būtina siekti, kad tie veiksmai sudarytų loginę sistemą, užtikrinančią, kad kiekvienas naujas tyrimo veiksmas suteiktų tyrimo procesui naujos reikšmingos informacijos. Pirmiausia yra planuojami (ir atliekami) neatidėliotini veiksmai, kurie užtikrina pažeidžiamiausios informacijos suradimą, fiksavimą ir paėmimą (tai įvykio vietos apžiūra ar įvykio vietos tyrimas; jeigu yra informacijos apie įtariamąjį – jo apklausa ir, kai būtina, sulaikymas ir kt.). Planuojant įvairius tyrimo veiksmus ir jų eiliškumą, būtina atsižvelgti į tai, kokias aplinkybes reikia pirmiausia išsiaiškinti. Jeigu numatome, kad kurio nors tyrimo veiksmo rezultatai gali būti reikšmingi tiriant visas arba kelias iškeltas versijas, tai toks tyrimo veiksmas turi pirmumo teisę prieš veiksmą, kuriuo patikrinama tik viena versija.

Rašytinius tyrimo planus, ypač pagal sudėtingas daugiaepizodes bylas, papildo grafinės schemos, kuriose sutartiniais ženklais nurodomi asmenų ryšiai bei pažintys; užfiksuoti kontaktai; dokumentų ir daiktų judėjimas; sąsajos tarp žmonių, informacijos šaltinių bei nustatytų bylos aplinkybių ir pan.

Tyrėjui turint ne vieną, o dešimtis bylų, būtina planuoti jų eigą atsižvelgiant į procesinius reikalavimus, ypač kai yra sulaikytasis arba areštuo-
tas asmuo.

Gana plačiai naudojamas viso darbo mėnesio ar darbo savaitės planavimas. Atsižvelgdamas į turimų bylų individualius planus, budėjimus ir kitus darbus, tyrėjas planuoja savo darbo laiką tam tikru darbo laikotarpiu.

Tikslinga planuoti savo kiekvienos dienos darbą, taip pat numatant ir atsarginius darbo variantus, jei neįvyktų, pavyzdžiui, suplanuota apklausa.

Tarp įvairių planavimo rūšių turime ir atskiros procesinio veiksmo planavimą. Tai dažniausiai supaprastintos formos planas, kuriame pateikiami pagrindiniai tyrimo veiksmo klausimai.

Pateiksime kelis pavyzdžius¹⁹.

19 Parengta pagal: Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 65–66.

Tam tikros baudžiamosios bylos (medžiagos) tyrimo planas:

PLANAS				
Baudžiamosios bylos Nr. _____				
Dėl _____				
Eil. Nr.	Tikrinamos aplinkybės	Tyrimo veiksmai	Data	Pastabos

Tam tikro ikiteisminio tyrimo veiksmo planas:

Ikiteisminio tyrimo veiksmo _____				
PLANAS				
Baudžiamosios bylos Nr. _____				
Dėl _____				
Eil. Nr.	Veiksmai ir naudojami taktiniai būdai	Vykdytojas	Data	Pastabos
Pasirengimas atlikti ikiteisminio tyrimo veiksmą				
Ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimas				
Ikiteisminio tyrimo veiksmo fiksavimas				
Ikiteisminio tyrimo veiksmo analizė				

Planas pagal tiriamas versijas:

PLANAS				
Baudžiamosios bylos Nr. _____				
Dėl _____				
	Tikrintini faktai ir aplinkybės	Ikiteisminio tyrimo veiksmai	Data	Pastabos
I. Bendroji tyrimo versija: _____				
1.				
2.				
II. Bendroji tyrimo versija: _____				
1.				
2.				
Eil. Nr.	Tikrintini faktai ir aplinkybės	Ikiteisminio tyrimo ir kiti veiksmai	Data	Pastabos

2.2. Kriminalistinių versijų samprata

Nusikalstamų veikų tyrimo procesas kaip pažintinė veikla yra nukreiptas dažniausiai į praeitį, kurioje įvyko nusikalstamos veikos požymius turintis įvykis. Kad būtų galima nustatyti tiesą apie nusikalstamą veiką, būtina ne tik surinkti tam tikrą informaciją (apie dalyvavusius įvykyje asmenis, jų veiksmų pobūdį ir motyvus, įvykio sąlygas ir aplinkybes bei kt. – tai, ką numato Baudžiamojo kodekso normos), bet ir ta informacija turi būti surinkta, užfiksuota ir panauduota pagal Baudžiamojo proceso kodekso reikalavimus.

Tyrėjo tikslas yra objektyviai ir visapusiškai ištirti įvykį, nustatyti, ar konkreti veika yra nusikalstama, ir jeigu taip – kas dėl to kaltas, įrodyti nusikaltusio asmens ar kelių asmenų kaltę arba, atvirkščiai – įrodyti, kad tyrimo pradžioje nusikalstamais laikytuose veiksmuose nėra nusikalsta-

mos veikos subjektyviųjų ir objektyviųjų požymių. Šis tikslas pasiekiamas ne iš karto, o nuosekliai – pereinant nuo nežinojimo prie žinojimo, nuo netikslaus prie visapusiško ir tikslaus tiriamo įvykio aplinkybių ištyrimo.

Kriminalistinės versijos (lot. *versio* – kryptis, atmaina), kurios yra vienas iš svarbiausių loginio pažinimo metodų, taikomų tiriant nusikalstamas veikas, – susijusios su tikimybės sąvoka.

Kriminalistinės versijos – tai faktiniais duomenimis pagrįstos nusikalstamų veikų arba įvairių jų aplinkybių prielaidos, kuriomis remiantis aiškinama bylai reikšmingų faktinių duomenų kilmė bei jų tarpusavio ryšiai ir nustatoma tiesa byloje²⁰.

Kriminalistinės versijos reikšmingos tuo, kad jomis remiantis logiškai modeliuojamas nusikalstamos veikos darymo mechanizmas. Remiantis šiomis versijomis, nustatomos nusikalstamų veikų tyrimo kryptys ir logiškai pagrindžiamas nusikalstamų veikų nagrinėjimas. Tai vienas iš svarbiausių pažinimo metodų, padedančių nustatyti tiriamo įvykio aplinkybes. Jeigu nėra versijų ir bylai reikšmingų faktinių duomenų nustatymo tyrimo plano, nusikalstamų veikų tyrimas tampa chaotiškas, atsitiktinio pobūdžio, todėl atsiranda tikimybė suklysti.

Pagal loginę kilmę versija yra hipotezės atmaina. Hipotezių ir versijų struktūra bei pažintinė reikšmė yra panašios; jos yra spėjamojo pobūdžio ir keliamos tam, kad paaiškintų netiesiogiai suvokiamus reiškinius. Mokslinės hipotezės – tai pagrįstos prielaidos apie gamtos, visuomenės procesų dėsningumus. Šiomis hipotezėmis bandoma paaiškinti tų procesų raidą, priežastis, prielaidas, dinamiką ir t. t. Kriminalistinės versijos keliamos dėl konkrečių įvykių bei jų elementų. Kriminalistinės versijos skiriasi nuo mokslinių, tarp jų ir specialių mokslinių hipotezių tuo, kad: kriminalistinės versijos naudojamos teisėsaugos ir justicijos organų veikloje; kriminalistinių versijų kėlimo ir patikrinimo subjektai yra įstatymo nustatyti asmenys; kriminalistinės versijos keliamos tik įstatymo numatytoms bylos aplinkybėms patikrinti; kriminalistinės versijos tikrinamos specialiais, tik įstatymų numatytais ar jiems neprieštaraujančiais būdais ir priemonėmis; kriminalistinės versijos tikrinamos per įstatymo nustatytą laiką; krimi-

20 Barkauskas, A. *Kriminalistinės versijos*. Mokomasis leidinys. Vilnius: LTA Leidybos centras, 2000, p. 67. Literatūroje nurodomos ir kitos versijų sampratos, pavyzdžiui, Palskys, E. et al. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 186; Hanausek, T. *Zarys taktyki kriminalistycznej*. Dom Wydawniczy ABC, 1994, p. 56–57; Juszka, K. *Wersja kryminalistyczna*. Kraków, 1997, p. 11.

nalistinės versijos tikrinamos neigiamos kooperacijos situacijoje, kai yra įmanomas aktyvus įtariamųjų ir kai kurių kitų asmenų pasipriešinimas teisės saugos ar justicijos organų atstovams.

Versijos tiriant nusikalstamas veikas turi didžiulę reikšmę, jos yra to tyrimo planavimo pagrindas. Versijos nustato tyrimo kryptį, lemia klausimus, kuriuos reikia išsiaiškinti byloje. Jos garantuoja planavimo dinamiškumą, nes iškėlus naują versiją bylos tyrimo planas papildomas, patikslinamas. Taigi versija – loginio mąstymo, pažinimo forma, padedanti pereiti nuo tikėtinio prie tikro žinojimo²¹.

Remiantis versijomis, galima nustatyti tyrimo kryptis, galimus įvykių eigos pokyčius, susidaryti bendrą įvykio vaizdą. Tyrėjas, nagrinėdamas surinktus faktus, atmeta vieną versiją po kitos, kol lieka viena. Šį sudėtingą procesą atspindi versijos sudėtis, kurią sudaro²²:

- 1) patikrinti faktai, kuriais disponuoja versijas keliantis asmuo;
- 2) loginis informacijos apdorojimas;
- 3) iškeltos prielaidos;
- 4) iš versijų išvesti sekmenys;
- 5) praktinis versijų patikrinimas ir įvertinimas.

Tiriant nusikalstamas veikas keliamos įvairios versijos. Jos sudaro tyrimo plano pagrindą, o kartais ir turinį. Tai priklauso nuo iškeltų versijų rūšių.

Kriminalistinių versijų klasifikavimas. Literatūroje yra nurodoma gana daug versijų klasifikavimo pagrindų.

Pagal tiriamų aplinkybių pobūdį bei apimtį skiriamos bendrosios, atskirosios ir detaliosios. Bendrosios versijos – tai tokios prielaidos, kuriomis remiantis atskleidžiama nusikalstamos veikos esmė. Šios versijos keliamos pradedant ikiteisminį tyrimą. Tai tokie atvejai, kai neužtenka informacijos, kad iš karto būtų galima tiksliai nustatyti tiriamojo įvykio pobūdį, tačiau prielaidos yra ganėtinai logiškos, kad tyrėjas nuspėtų galimas to įvykio priežastis. Atskirosios versijos nagrinėja atskirus nusikalstamų veikų tyrimo sudėties elementus, juos aiškina, nurodo tarpusavio ryšius (pvz., nusikalstamos veikos būdą, vietą ir t. t.). Jų atmaina yra detaliosios versijos. Jomis remiantis tiriamos tam tikros nusikaltimo aplinkybės, neturinčios baudžiamosios teisinės reikšmės, bet reikšmingos kriminalisti-

21 Palskys, E. et al. *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 186.

22 Burda, R. *Kriminalistikos taktika*. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2001, p. 60–61.

niu požiūriu, pavyzdžiui, pėdsakų susidarymo mechanizmas, jo ypatybės, kas paliko pėdsaką – suaugęs žmogus ar vaikas, einantis ar bėgantis asmuo, iš kokio atstumo šauta, koku ginklu ir t. t. Nusikalstamos veikos kvalifikavimui neturi reikšmės, koku ginklu nušautas asmuo, tačiau jeigu nusikaltėlis nežinomas, būtina nustatyti ginklo rūšį ir modelį, nes tai gali padėti išaiškinti savininko asmenybę.

Kriminalistinės versijos, kaip savotiško mąstymo forma ir pažinimo įrankis, yra nuolat naudojamos teisėsaugos ir justicijos organų atstovų veikloje. *Pagal subjektus* visas kriminalistines versijas galime skirstyti į ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūno, prokuroro, teisėjo arba eksperto (specialisto) versijas. *Pagal veiklos pobūdį* versijas galime skirstyti į paieškos, tyrimo ir teismo nagrinėjimo versijas. Paieškos versijos gali būti įgyvendinamos ikiteisminio tyrimo metu (procesinė forma) ir kriminalinės žvalgybos veiklos pagrindu (neprocėsinė forma), kai dar nėra pradėtas ikiteisminis tyrimas. Jų tikslas – besislapstančių nusikaltėlių, be žinios dingusių asmenų, tam tikrų daiktų paieška. Ikiteisminio tyrimo kriminalistinės versijos susijusios su nusikalstamos veikos ir jos elementų paaiškinimu bei tikrinimu. Teismo nagrinėjimo versijos yra skirtos surinktos medžiagos analizei ir atitinkamiems juridiniams faktams nustatyti.

Įvykio tyrimo metu nukentėjusiojo, liudytojo, įtariamojo, kaltinamojo ir jo gynėjų versijos gali būti pateikiamos atliekant ikiteisminio tyrimo veiksmus ir užfiksuojamos tyrimo protokoluose. Jos pateikiamos kaip parodymai arba kaip byloje pareikšti prašymai, pavyzdžiui, kaltinamajam ir jo gynėjui susipažinus su bylos medžiaga, gali būti pareikšta, kad jie nesutinka su inkriminuojama nusikalstama veika, nes nėra patikrintos kai kuriuos jiems atrodančios reikšmingos bylos aplinkybės. Tokiu atveju tyrėjas privalės atsižvelgti į šį pareiškimą ir priimti sprendimą. Jeigu tokia kaltinamojo ir gynėjo versija tyrėjui pasirodys pagrįsta, ji turės būti patikrinta kaip tyrimo versija, o jeigu tokia versija pasirodys neįmanoma, pareigūnas motyvuotai ir pagrįstai ją atmes.

Kriminalistinės versijos *pagal tikimybę* klasifikuojamos į mažiau tikėtinas ir labiau tikėtinas. Kaip pasirinkti versijų tikrinimo eiliškumą, jeigu versija yra tikėtino pobūdžio? Tokiu atveju reikėtų atsižvelgti į konkretaus nusikaltimo tyrimą, jo pobūdį, informacijos apie nusikaltimą kiekį ir kokybę, iš kokių šaltinių – procesinių ar neprocėsinų – ji gauta. Iš procesinių šaltinių gauti duomenys yra patikimesni, o jų tikrinimo būdai –

paprastesni. Svarbu ir tai, kas pateikė tuos duomenis – įtariamieji, kaltinamieji bei nukentėjusieji pateikia tendencingą informaciją apie nusikaltimą, nes yra suinteresuoti bylos baigtimi. Be to, svarbu išanalizuoti turimos informacijos apie nusikaltimą santykį su bylos medžiaga, nustatyti loginį tam tikrų nusikalstamų veikų aplinkybių ryšį. Labiau tikėtina versija reikėtų vadinti tokią prielaidą, kuri aiškina nusikalstamą veiką arba tam tikras jo aplinkybes ir yra paremta gausesne bei kokybiškai patikimesne informacija ir duomenimis²³. Taip pat reikia atsižvelgti į versijos kėlimo šaltinio, ją remiančių faktinių duomenų ir informacijos kokybines bei kiekybines charakteristikas. Beje, labiausiai tikėtina versija nebūtinai yra teisingiausia. Tiriant nusikalstamas veikas, ji gali būti paneigta kaip nepasitvirtinusi, o mažiau tikėtina versija gali būti įrodyta.

Pagal įrodinėjimo dalyką versijos skirstomos į kaltinamąsias ir ginamąsias. Pastarosios versijos yra kaltumą neigiančios arba įtariamųjų asmenų atsakomybę švelninančios versijos. Šias versijas gali kelti ne tik tyrėjas, bet ir kiti proceso dalyviai. Kaltinamosios versijos yra nusikalstamos veikos prielaidos, kurios aiškina aplinkybes, nurodančias konkrečių asmenų kaltumą dėl padarytos nusikalstamos veikos. Ši klasifikacija yra svarbi, nes tyrėjas, keldamas kaltinamąsias ir ginamąsias versijas, atkreipia dėmesį į tai, kaip susiklostė tiriamos nusikalstamos veikos aplinkybės, pavyzdžiui, kodėl yra prieštaravimų tarp įvairių nukentėjusiojo parodymų, kodėl jis laikosi būtent šios versijos, kodėl įtariamasis nenoriai duoda parodymus arba, atvirkščiai, yra labai šnekus, kokiais duomenimis bei kita faktine informacija paremti duoti parodymai ir pan. Būtent tyrėjas, į aplinkybes žvelgdamas ir vienu, ir kitu požiūriu, apsaugo nuo subjektyvumo.

Kriminalistines versijas galime klasifikuoti ir *pagal išraiškos formą*. Pagal šią klasifikaciją versijas galima skirstyti į pagrindines versijas ir kontroversijas. Tokio skirstymo pagrindas yra kokybinis požymis, pasireiškiantis prieštarų versijų kėlimu aiškinant tą patį faktą. Kontroversija suprantama kaip prielaida, kuri paneigia kokią nors kitą versiją, iškeltą dėl tų pačių nusikalstamos veikos aplinkybių arba nusikalstamos veikos fakto.

Kontroversijos yra panašios į kaltinamąsias ir ginamąsias versijas. Skirtumas tas, kad kontroversija yra bendresnio pobūdžio. Ji tiesiogiai paremta pagrindine versija, turinčia faktinį pagrindą, o kaltinamosios ir

23 Barkauskas, A. *Kriminalistinės versijos*: mokomasis leidinys. Vilnius: LTA Leidybos centras, 2000, p. 19.

ginamosios versijos yra konkretesnės ir paremtos konkrečiais fakciniais duomenimis.

Pagal apibrėžtumą versijos yra skirstomos į tipines ir konkrečias. Tipinės versijos keliamos pradinėje tyrimo stadijoje, kai patikimos informacijos apie tiriamojo įvykio mechanizmą, jo aplinkybes, dalyvavusių jame asmenų veiksmų motyvus, ypatumus ir t. t. yra labai mažai. Tipinės kriminalistinės versijos grindžiamos analoginių bylų tyrimo praktikos apibendrinimo duomenimis. Tipinės versijos įvykį paaiškina tik bendriausiais bruožais ir padeda numatyti tam tikros veiklos strategiją, kryptingų veiksmų sistemą. Kai gausėja informacijos, tipinės versijos konkretinamos, tikslinamos, o tam tikrais atvejais ir atmetamos kaip nepagrįstos ir kuriamos naujos. Taigi konkrečios versijos keliamos paaiškėjus bylų išskirtinėms aplinkybėms, pavyzdžiui, ar automobilį pavogė konkretus asmuo, ar šaunamasis ginklas priklauso piliečiui A. ir t. t.

Pagal įvykio laiką versijas galima skirstyti į versijas, kurios aiškina jau įvykusį įvykį arba jo aplinkybes (retrospektyvines) ir būsimus įvykius arba aplinkybes (prognostines).

Versijų klasifikacijos yra susijusios. Tai pačiai versijai gali būti būdingi keli anksčiau minėti klasifikaciniai požymiai.

Nusikalstamų veikų tyrimas yra sudėtingas mąstymo procesas. Šioje veikloje versijų sistema sudaro sudėtingą loginį modelį, minčių sistemą, kuri apima žemesnio lygio elementus ir kitas versijų posistemes, turinčias savo struktūrą ir elementus.

Procesas prasideda nuo versijų iškėlimo ir formulavimo. Tai sudėtinga protinė veikla, savotiška kriminalistinė mąstymo forma.

Pagrindas iškelti versijas – tai pirminiai faktiniai duomenys, kurie leidžia paaiškinti tiriamąjį įvykį, jo mechanizmą, aplinkybes ir t. t. Faktiniai duomenys, pradinė informacija gali būti gauta iš procesinių ir kitų šaltinių. Versijoms kelti gali būti naudojama ir neprocesinė informacija, bet joms patikrinti yra naudojamos tik įstatymo nustatytos priemonės.

Keliant versiją reikia žinoti, kad ji turi būti nors iš dalies tikėtina, pagrįsta surinktais bylos fakciniais duomenimis ir patikrinama.

Keliant versijas reikia vadovautis šiomis taisyklėmis²⁴:

1) versijos turi būti realios, pagrįstos fakciniais duomenimis;

24 Андреев, И. С. et al. *Криминалистика: учеб. пособие*. Москва: Эксперспектива, 1996, с. 108.

- 2) neturi prieštarauti moksliniams duomenims;
- 3) turi būti konkrečios;
- 4) turi būti logiškai teisingos ir nepriekaištingos;
- 5) turi turėti kontroversijas;
- 6) turi būti iškeliamos visos galimos versijos.

Versijų kėlimo šaltiniai neturi apribojimų. Keliant versijas nebūtina remtis tik objektyviais duomenimis. Galima naudoti ir kitokią informaciją: gandus, anoniminius pranešimus, spaudoje paskelbtus duomenis ir kriminalinės žvalgybos informaciją. Pagal tai versijų šaltiniai skirstomi į dvi pagrindines grupes: procesinius ir neprocesinius. Tačiau tai dar nereiškia, kad bet kuriuo atveju ir remiantis bet kuriuo informacijos šaltiniu galima kelti tyrimo versijas. Reikia numatyti, kaip patikrinti iškeltą versiją.

*Yra du pagrindiniai versijų kėlimo etapai*²⁵: bylos faktų nagrinėjimas (tyrimas) ir versijos sukūrimas. Versija sukuriamą išnagrinėjus (ištyrus) surinktą bylos medžiagą. Bylos medžiagos tyrimą sudaro du pagrindiniai etapai: faktų analizė ir faktų sintezė. Šie du vienas kitam priešingi procesai vienas kitą papildo, yra glaudžiai susiję ir vienas nuo kito beveik neatsiejami. Tyrimo pradžioje analizuojant ir sintetinant surinktą medžiagą kaupiama informacija, reikalinga keliant versijas, vertinami, sisteminami ir klasifikuojami surinkti faktiniai duomenys. Šiomis mąstymo operacijomis yra garantuojamas nepertraukiamas žinių rinkimas apie tiriamą objektą, nustatomi ryšiai tarp surinktų faktinių duomenų, atskleidžiama jų kilmė.

Be minėtų bendriausių mąstymo operacijų, kuriant versijas taikomi ir kiti loginiai pažinimo būdai: indukcija, dedukcija ir analogija.

Analizuodamas ir sintetindamas byloje surinktą faktinę medžiagą, tyrėjas vadovaujasi induktyviu loginio mąstymo metodu ir, eidamas nuo atskiro prie bendro, kelia versijas, paaiškinančias tiriamąjį įvykį apskritai. Tai bendrosios versijos. Paskui nustatoma, kokios pasekmės turėtų būti tuo atveju, jeigu versija teisinga. Tai padaryti padeda deduktyvinis mąstymo metodas, kuriuo remiantis sudaromos atskirosios bei detaliosios versijos. Kuriant versijas, didelę reikšmę turi ir analogija. Remdamasis savo ir kitų patirtimi, tyrėjas daro tikėtiną išvadą: jeigu dauguma požymių, būdingų konkrečiam atvejui, sutampa su kito įvykio požymiais, tai sutampa ir visi

25 Barkauskas, A. *Kriminalistinės versijos*: mokomasis leidinys. Vilnius: LTA Leidybos centras, 2000, p. 32.

kiti požymiai, taigi turimas toks pat įvykis ar reiškinys. Taip keliamos tipinės versijos.

Planuojant bylos tyrimą, reikia iškelti ne vieną, o visas realiai galimas tomis sąlygomis versijas – tiek, kiek galima pateikti tikėtinų tiriamojo įvykio ir jo aplinkybių paaiškinimų. Iškeltos versijos turi būti objektyviai galimos prielaidos, turi būti nors iš dalies tikėtinos. Jos turi būti pagrįstos byloje surinkta faktine medžiaga. Suprantama, nereikia reikalauti, kad kiekviena versija būtų paremta gausia objektyvia informacija. Jeigu toks reikalavimas būtų keliamas, tyrėjai vengtų kurti versijas, kurios gali nepasitvirtinti, o tai ribotų jų iniciatyvą, kenktų bylos tyrimui.

Versijų tikrinimas. Iškeltos bylos versijos yra tikėtino pobūdžio ir tik tikėtinais atskleidžia nagrinėjamas, spėjamas aplinkybes. Tam, kad spėjimų aplinkybių tikrumas būtų įrodytas, jas reikia patikrinti. Tai daroma atliekant iktėisminio tyrimo, kriminalinės žvalgybos bei kitus veiksmus. Šiais veiksmais nustatomi faktai, patvirtinantys arba paneigiantys iškeltas prielaidas. Būtina stengtis, kad versijų tikrinimas būtų kryptingas ir veiksmingas, o ne stichiškas. Todėl bylų tyrimo planavimas turi būti dinamiškas ir nuolatos tikslinamas, atsižvelgiant į naujai keliamas versijas ir paaiškėjusias tam tikras bylos aplinkybes.

Versijų tikrinimą sudaro šie etapai²⁶:

- *iškeltų versijų loginis tyrimas.* Iš versijų šiame etape išvedami ir analizuojami visi galimi sekmenys. Jie paremti byloje surinktais faktiniais duomenimis ir yra tikėtino pobūdžio teiginiai apie naujus faktus. Šių sekmenų teisingumas nustatomas juos lyginant su turimais faktais. Tai atlikus įrodomas versijos teisingumas arba klaidingumas. Tačiau paneigiant versijas reikia atkreipti dėmesį į du atvejus: kai jos prieštarauja faktams ir kai faktai jų nepatvirtina. Jeigu iš versijos deduktyviai išvestų sekmenų turimi faktai nepasitvirtina, tai dar nereiškia, kad ta versija yra klaidinga. Sekmenys gali nepasitvirtinti todėl, kad dar nesurasti visi reikalingi faktai, kurie juos patvirtintų. Jeigu iš versijos deduktyviai išvesti sekmenys prieštarauja turimiems faktams, tai versija visada klaidinga.

- *Praktinis iš versijų išvestų sekmenų tikrinimas.* Skiriamos tokios šio etapo stadijos: klausimų apie nustatytinas tiriamojo įvykio aplinkybes formulavimas; tyrimo planavimas, norint nustatyti iš versijos išvestų sekme-

26 Barkauskas, A. *Kriminalistinės versijos*: mokomasis leidinys. Vilnius: LTA Leidybos centras, 2000, p. 46–53.

nų buvimą; planuotų veiksmų atlikimas. Visos tyrimo plane numatytos versijos turi būti tikrinamos vienu metu, nes iš pradžių niekada nebūna aišku, kuri versija pasitvirtins. Negalima tikrinti tik vienos versijos, o kitas atidėti ir laukti, ar pirmoji versija pasitvirtins, ar ne. Pasirenkant versijų tikrinimo būdus ir priemones, pirmiausia reikėtų atlikti tokius procesinius (arba neprocesinius) veiksmus, kuriais būtų galima patikrinti daugiausia versijų, gauti reikšmingų duomenų, surasti ir užfiksuoti greitai besikeičiančius pėdsakus, užkirsti kelią rengiamoms nusikalstamoms veikoms. Tikrinant versijas turi būti gauti atsakymai į visus esminius klausimus. Tik tada galima daryti išvadą, ar ta versija pasitvirtina, ar ne. Nė vienas versijos sekmuo negali būti pamirštas ir nepatikrintas. Iki tol, kol versija yra nepaneigta ir nėra įrodyta, kad ji klaidinga, kiekvienas iš versijos išvestas sekmuo turi būti patikrintas ir nustatytas jo ryšys su surinktais faktiniais duomenimis.

- *Versijų teisingumo arba klaidingumo nustatymas.* Versijos baigiamos tikrinti tik tada, kai viena iš jų pasitvirtina, o kitos atkreinta arba būna paneigtos. Viso įrodinėjimo proceso metu vietoje nepasitvirtinusių versijų keliamos ir tikrinamos naujos versijos. Šis procesas baigiasi vienos versijos patvirtinimu, t. y. kai paneigiamos visos kitos versijos, o pasitvirtinusi versija nustoja būti prielaida ir tampa objektyviai nustatytomis tirtu įvykio žiniomis. Teisingas, objektyvus, tikrovę atitinkantis įvykio arba reiškinio traktavimas gali būti tik vienas. Tik tokiu atveju, kai likusi versija yra vienintelis tiriamo įvykio paaiškinimas, kai nėra jai prieštaraujančių aplinkybių, o ji paremta įtikinamais duomenimis, konstatuojama, kad ši tyrimo versija pasitvirtino, o faktai ir aplinkybės, dėl kurių ta versija buvo iškelta, yra įrodyta.

Skiriami du versijų tikrinimo būdai: lygiagretusis ir labiau tikėtinų versijų tikrinimas. Tačiau yra tam tikros versijų tikrinimo taktinės taisyklės. Pirmiausia reikia tikrinti visas versijas. Versijos turi būti tikrinamos kartu, vienu metu. Bet, atsižvelgiant į nusikalstamos veikos tyrimo situaciją, pirmiausia reikia tikrinti labiausiai tikėtiną versiją. Tikrinant versijas, turi būti gauti atsakymai į visus klausimus, sudarančius versijos turinį. Dar viena versijų tikrinimo taktinė taisyklė – tikrindamas versijas tyrėjas turi būti objektyvus, nešališkas. Kaip jau minėta, pasirenkant versijų tikrinimo būdus ir priemones, pirmiausia reikėtų atlikti tokius veiksmus, kuriais būtų galima patikrinti kuo daugiau versijų. Paskutinė taisyklė – versijos baigiamos tikrinti tik tada, kai viena iš jų pasitvirtina, o kitos atkreinta arba

paneigiamos kaip neteisingos. Teisingas, objektyvus, tikrovę atitinkantis įvykio ar reiškinio aiškinimas gali būti tik vienas. Tik kai likusioji versija yra vienintelis tiriamo įvykio paaiškinimas, kai nėra jai prieštaraujančių aplinkybių ir kai ji paremta įtikinamais duomenimis, konstatuojama, kad ši versija pasitvirtino, o faktai bei aplinkybės, dėl kurių ta versija buvo iškelta, yra įrodyti.

2.3. Kriminalistinis prognozavimas

„Pats prognozavimo procesas yra veikla, susidedanti iš daugelio tyrinėjamų etapų, kurių bendras tikslas – gauti informaciją apie būsimą nagrinėjamo proceso lygį“²⁷.

Informacine prasme prognozavimas – tai sistemos (objekto, reiškinio, proceso) ateities būklės pažinimas nagrinėjant jo dabartinę ir praeities būklę tam tikroje aplinkoje, situacijoje bei jų vystymosi tendencijas, taip pat numatant minėtos sistemos ateities modelius (variantus).

Prognozuojant galima skirti šiuos darbo etapus:

- a) siekiamo tikslo nustatymą;
- b) pradinės informacijos surinkimą;
- c) nagrinėjamą procesą ribojančių sąlygų aptarimą;
- d) prognozavimo metodų parinkimą ir naudojimą;
- e) gautų rezultatų įvertinimą.

Su prognozavimo procesu, pačių prognozių gavimu nereikia sutapatinti tokių sąvokų kaip numatymas, pranašavimas, predikcija. Numatymas – galimos ateities modelis – yra logiškai pagrįstas, tačiau pasitelkus jį gaunami sprendimai dar negali būti tikimybiškai apibūdinti. Numatymai – tai dar tikimybinio pagrindo neturintys prognozių sprendimai. Subjektyvus sprendimas apie ateitį, spekuliatyvus teikiny, nepagrįstas nei loginiu požiūriu, nei atliktais analitiniais skaičiavimais, gali būti vadinamas pranašavimu. Prie jų priskirtini visi nemoksliniu būdu gauti sprendimai apie ateitį. Predikcija suprantama kaip tyrimo procesas, per kurį norima numatyti ateitį, nustatyti būsimą nagrinėjamą procesų formavimosi eigą. Konkretus predikcijos rezultatas yra ūkinio reiškinio prognozė, todėl

27 *Kriminalistika. Teorija ir technika*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2012, p. 142.

sąvokų sutapatinti negalima. Predikcija – tai visas prognozavimo procesas, prognozė – galutinis to proceso rezultatas²⁸.

Prognozavimo procesas yra sudėtinga daugiaetapė tyrinėjimų veikla, kurios tikslas – nustatyti nagrinėjamo proceso ar objekto perspektyvą ateityje²⁹.

Mokslinis prognozavimas, kaip viena iš mokslo raidos numatymo formų, yra žinomas beveik visuose moksluose. Mokslinis prognozavimas – tai argumentuotas tam tikrų procesų, įvykių ar reiškinių atsiradimo numatymas, pagrįstas jų būklės ir raidos tendencijų analize.

Kriminalistinio prognozavimo tikslas – priimamų sprendimų baudžiamajame procese optimizavimas, o prognozavimo objektas – baudžiamojo proceso, nusikalstamos veikos dalyvių elgesys.

Kriminalistinio prognozavimo teorijos turinį sudaro: kriminalistinio prognozavimo samprata ir bendri metodologiniai pagrindai; pagrindinės kriminalistinio prognozavimo kryptys; pirminių duomenų, būtinų kriminalistiniam prognozavimui, samprata, turinys ir rūšys; kriminalistinio prognozavimo metodikos; prognozių vertinimo kriterijai ir metodai; prognozių įgyvendinimo būdai.

Kriminalistinio prognozavimo teorijos objektai yra nusikalstamos veikos mechanizmo ir jo elementų dėsningumai bei informacijos apie nusikalstamą veiką ir jo dalyvius atsiradimą dėsningumai. Atskirą bloką sudaro pėdsakų ir kitų objektų tyrimo metodų bei priemonių raidos dėsningumai.

Kriminalistikoje, kaip ir kituose socialiniuose moksluose, prognozavimas turi savo ypatumų. Tai yra susiję su mokslo dėsningumų ypatumais, kurie socialiniuose moksluose pasireiškia kaip tam tikros tendencijos. Būtina pažymėti, kad dėsningumams socialiniuose moksluose didelę įtaką daro subjektyvūs veiksniai. Tam tikros žmogaus veiklos pasirinkimui įtaką daro būtent įvairūs aplinkiniai veiksniai.

Pirmasis monografinis kriminalistinio prognozavimo kūrinys buvo L. Goršenino knyga „Kriminalistinio prognozavimo teorijos pagrindai“³⁰. Autoriaus teigimu, atskiros kriminalistinio prognozavimo teorijos dalykas

28 Martišius, S. *Ekonometrija ir prognozavimas*. Vilnius: VU leidykla, 2000, p. 5–22, 65–66.

29 Butkutė, J. *Rinkos ir pardavimo prognozavimo procesas*. *Ekonomika ir vadyba* '97. Tarptautinės konferencijos pranešimų medžiaga. Kaunas: Technologija, 1997, p. 43–46.

30 Горшенін, Л. Г. *Основы теории криминалистического прогнозирования*. Москва, 1993.

yra bendrieji kriminalistikos objektų raidos prognozavimo metodų rengimo principai ir kriminalistinių prognozių rengimo proceso dėsningumai.

Skiriami šie bendrieji prognozavimo metodai:

1) Ekstrapoliacija – atsižvelgiama į praeityje veikusius ir dar tebeveikiančius veiksnius (tendencijas). Taikoma trumpalaikėms, artimos ateities prognozėms. Tokios prognozės yra patikimos, jei atitinkami veiksniai, tendencijos yra nekintantys;

2) Ekspertinis vertinimas – atsižvelgiama į ekspertų išvadas, vertinimus apie galimus veiksmų ir tendencijų kitimus per tam tikrą laikotarpį;

3) Modeliavimas – atsižvelgiama į daugelį veiksnių, sukuriamas kiekybinio pobūdžio tiriamojo objekto matematinis modelis. Dažniausiai taikomas ilgalaikėms, tolimos ateities prognozėms;

4) Lyginamasis metodas – prognozuojama atsižvelgiant į tapačią konkrečių nusikalstamumui įtakos turinčių veiksnių raidą, pokyčius kitoje valstybėje ir teritorijose. Dažniausiai taikomas, siekiant nustatyti bendras apytiksles prognozes ir galimas raidos kryptis. Norint veiksmingai ir pakankamai tiksliai prognozuoti, būtina derinti visus šiuos metodus.

Pagal tai, kokia informacija grindžiama prognozė, skiriami šie prognozavimo metodai:

1) *kokybiniai* – jie dažnai įvardijami kaip subjektyviniai, nes prognozuojant naudojama ekspertų išvados ir nuomonėmis grindžiama informacija;

2) *kiekybiniai* – analizuoja objektyvius, santykiškai patikimus, dažniausiai praeities duomenis.

Loginio mokslinio prognozavimo pagrindas yra žinių ekstrapoliacija³¹, t. y. žinių perkėlimas iš vienos į kitą dalykinę ir dar neištirtą sritį. Žinių ekstrapoliacija sudaro tokių loginių procedūrų (metodų) kaip indukcija, dedukcija, analogija esmę. Žinių ekstrapoliacija yra reikšminga ir modeliavimo metodui.

Žinių ekstrapoliaciją prognozavimo srityje sudaro penki elementai³²:

- *pagrindinės prognozavimo žinios*, t. y. žinios apie objekto dabartį arba praeitį, jo savybes, ryšius su kitais objektais ir aplinkybėmis;

31 Белкин, Р. С. Курс криминалистики. Москва: Unity, 2001, с. 528.

32 Ten pat.

- *prognozavimo pagrindas*, t. y. žinios apie galimas analizuojamų objektų raidos kryptis;
- *prognozavimo operacijos*, t. y. tai žinių perkėlimo iš vienos srities į kitą, siekiant gauti informaciją apie tam tikro objekto raidą ateityje;
- *prognozės įvertinimas*, t. y. galimų rezultatų vertinimo procesas;
- *prognozės įgyvendinimas*, t. y. pasiūlymų ir kriminalistinių rekomendacijų sistemų, skirtų prognozavimo tikslams pasiekti, formulavimas.

Kriminalistikoje, be jau minėtų prognozavimo metodų, yra svarbių duomenų apie kriminalistinę nusikalstamų veikų charakteristiką, taip pat tyrėjo intuicija, pagrindinės kriminalistikos mokslo, psichologijos, refleksijos teorijos žinios ir asmeninė (kolektyvinė) darbo patirtis, kuri būtina vertinant analogiškus duomenis apie anksčiau veiksmingai atskleistas ir iširtas nusikalstamas veikas.

Kriminalistinio prognozavimo teorijoje susiklostė dvi kryptys – mokslinė ir taikomoji, atsižvelgiant į tai ir prognozės skirstomos į mokslines ir taikomąsias (praktines).

Prognozuojant mokslinius tyrimus ir jų rezultatus numatomos kriminalistikos mokslo raidos kryptys. Pagrindinės šios prognozavimo srities žinios yra šiuolaikinis mokslo ir praktikos raidos lygis bei kriminalistikos mokslo teorija kaip metodologinis prognozės pagrindas. Viena iš tokių kriminalistikos mokslo prognozių yra susijusi su bendra kriminalistikos sistemos struktūra ir jos elementų raida. Kitos mokslinės kriminalistikos prognozės yra susijusios su kriminalistikos mokslo prioritetinėmis vystymosi kryptimis, su naujų nusikalstamų veikų padarymo ir slėpimo būdų prognozavimu, su nusikaltėlių elgesiu darant anksčiau nežinomas nusikalstamas veikas ir jas tiriant, su galimais pėdsakų susidarymo mechanizmais prognozuojant naujas nusikalstamas veikas, su kriminalistinėmis technikos priemonėmis, kurios gali būti panaudotos nusikalstamoms veikoms atskleisti ir tirti, su galimų nusikalstamo pasikėsinimo objektų nustatymu, su naujais taktiniais būdais, metodais ir priemonėmis, su tradicinių ir prognozuojamų nusikalstamų veikų tyrimo metodikomis ir pan.

Antroji kriminalistinio prognozavimo kryptis – tai prognozės, susijusios su nusikalstamumo raidos procesais kriminalistinių uždavinių kontekste. Tai prognozės, susijusios su atskirų baudžiamųjų bylų nusikalstamos veiklos pėdsakų aptikimu, su konkrečių nusikaltėlių elgesiu tam tikrose situacijose, su liudytojų nustatymu, kurie galėjo ką nors matyti ir

girdėti apie tiriamą nusikalstamą veiką, su tyrimo veiksmų planavimu, su įvairių ikiteisminio tyrimo veiksmų atlikimu tam tikrose bylose, taip pat naujų nusikalstamų reiškinių numatymas ir susietų su tais reiškiniais aiškinimo, tyrimo bei prevencijos metodų ir priemonių numatymas.

Ši prognozavimo kryptis kriminalistikoje turi daug panašių bruožų, kaip ir vokiečių kriminalistikos sitemoje esanti atskira dalis – kriminalistikos strategija³³.

Pirminiai kriminalistinio prognozavimo **šaltiniai** yra:

- *Bendrosios kriminalistikos teorijos pagrindai*. Tai duomenys apie nusikalstamos veikos mechanizmą ir nusikalstamos veikos situaciją, įvairūs duomenys apie dėsningus kriminalistikos mokslo tyrimo objektų ryšius, taip pat įvairūs duomenys apie įvairių nusikalstamų veikų rūšių transformavimosi galimybes ir ypatumus.

- *Praktikos* (baudžiamųjų bylų) *analizė* (nusikalstamų veikų atskleidimas, tyrimas ir prevencija);

- *Neigiamų procesų visuomenėje statistiniai ir prognostiniai duomenys*, kurie ateityje gali tapti kriminalistikos mokslo objektu.

- *Kriminalistinių prognozių duomenys*, taip pat *kitų mokslų informacija ir duomenys*, kurie savo ruožtu gali būti naudingi kriminalistikos tyrimams.

Kriminalistinis prognozavimas neįmanomas be nusikalstamų veikų pasireiškimo praktikos apibendrinimų, jų analizės bei jų tyrimo raidos kontekste. Kriminalistinis prognozavimas įgyvendinamas naudojant mokslines, statistines ir praktines žinias. Tai skirtingo lygio ir apibendrinimo bei patikimumo žinios. Mokslinės žinios – tai bendri ir atskirų kriminalistikos teorijų teiginiai bei naudojamos kriminalistikoje kitų mokslų žinios. Statistinės žinios – tai nusikalstamumo būklės ir dinamikos žinios, teisėsaugos institucijų veiklos kokybinės charakteristikos bei kriminalistinių mokslinių tyrimų kokybinės ir kiekybinės charakteristikos. Praktikos duomenys – tai informacija apie naujus nusikalstamų veikų padarymo būdus, jų sąlygas, aplinkybes ir t. t. Kartu būtina paminėti ir teisėsaugos institucijų veiklos problemas, trūkumus, jų tobulinimo tendencijas ir perspektyvas.

Kriminalistinių prognozių kaip mokslinio pažinimo būdą būtina atriboti nuo praktinio, empirinio konkretaus reiškinio, įvykio, žmogaus

33 Ackermann, R. et al. Zum Stellenwert der Kriminalistik. *Kriminalistik*. 2000, 12: 801.

poelgio numatymo. Nors empirinis konkretaus fakto numatymas ir grindžiamas moksliniais teiginiais, bet socialinėse srityse jis turi daug ypatumų. Empirinis konkretaus fakto prognozavimas turi įvairių veiksmų sistemą, kurių įtakos dažnai neįmanoma tiksliai numatyti. Ir svarbiausia – tai subjektyvus reiškinys, kuris konkrečioje situacijoje apskritai negali būti numatomas naudojant mokslinį aparatą.

Empirinis numatymas – tai taip pat prognozė ir šis prognozavimas yra labai reikšmingas sprendžiant konkrečias nusikalstamų veikų tyrimo problemas, pasirenkant tam tikrus veiklos būdus ir priemones. Empirinis numatymas turi sąsają su euristika, kuri yra labai reikšminga tiriant nusikalstamas veikas. Empirinis numatymas, kuris taip pat yra savotiška prognozės forma, įgyvendinamas konkrečių sąlygų, konkrečios praktikos pagrindu. Šito numatymo tikslai ir uždaviniai yra skirti konkrečių žmonių veiklos rezultatams nustatyti. Empirinio numatymo objektai būna proceso dalyviai (įtariamieji, liudytojai ir kt.), įvairūs materialūs objektai (daiktai, dokumentai ir pan.), tyrimo veiksmų rezultatai ir t. t.

Kriminalistinių prognozių įgyvendinimo formos gali būti labai įvairios. Jos gali būti naudojamos rengiant metodines rekomendacijas dėl nusikalstamų veikų atskleidimo, tyrimo ir prevencijos, taip pat ieškant besislapstančių nusikaltėlių ir dingusių be žinios asmenų; planuojant teisėsaugos institucijų veiklą; kuriant informacines paieškos sistemas teisėsaugos institucijoms; sudarant specialias darbo grupes, kurios užsiimtų pateikiamų prognozių kontroliavimo sistemos kūrimu; panaudojant informaciją naujiems taktiniams būdams ir priemonėms bei metodinėms rekomendacijoms kurti, taip pat kriminalistinio prognozavimo metodiką mokymo procese.

Apibendrinami galime teigti, kad kriminalistinė prognozavimo teorija yra nukreipta į ateitį ir gali būti kriminalistikos raidos pagrindas.

APŽIŪROS TAKTIKA

3.1. Apžiūros samprata, tikslai ir uždaviniai

Kiekvienas nusikalstamas įvykis yra toks tikrovės reiškiny, kuris pasireiškia didesniu ar mažesniu, akivaizdžiu arba neakivaizdžiu aplinkos pokyčiu. Šių materialios aplinkos pokyčių atskleidimas bei suradimas ir ištyrimas leidžia suprasti jų susidarymo mechanizmą, nustatyti rastų pėdsakų ryšį ir tuo remiantis daryti išvadą apie įvykusio reiškinio esmę bei spręsti apie į jį įtrauktus asmenis. Dėl šios priežasties apžiūra yra vienas iš svarbiausių kriminalistinio tyrimo veiksmų. Apžiūra yra vienas iš pažinimo metodų, kurio metu tiesiogiai stebimos objekto ar daikto savybės.

Apžiūra yra aktyvus pažinimo veiksmas, kai apžiūrintysis savo jutimo organais tiesiogiai stebi apžiūrimo objekto savybes bei požymius. Apžiūrą, kaip tyrimo veiksmą, reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 207 straipsnis. 1 dalyje nurodoma, kad apžiūrėti reikia nusikalstamai veikai ištirti svarbius daiktus ir objektus, kurių nereikia tirti kodekso 205 straipsnyje nurodyta tvarka.

Apžiūra – tai toks procesinis kriminalistinis tyrimo veiksmas, kurio metu Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka pareigūnas – prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar specialistas – tiesiogiai, o esant būtinumui ir naudodamasis kriminalistinėmis techninėmis priemonėmis stebi, analizuoja, fiksuoja ir vertina su tiriamu įvykiu susijusį objektą, daiktą ar pėdsaką.

Apžiūra, kaip kriminalistinis veiksmas, yra ikiteisminio tyrimo pagrindas, nes bet koks tyrimo veiksmas yra susijęs su tyrimo veiksmo dalyko arba objekto stebėjimu, analizavimu, vertinimu ir tuo remiantis išvadų apibendrinimu, nes ir kratos bei apklausos metu pareigūnas stebi aplinką, joje esančius objektus, asmenį ir jo reakcijas. Apžiūros, kaip tyrimo veiksmo, metu nustatoma didžioji dauguma objektų, daiktų ir pėdsakų bei kitų objektų, kurie turi reikšmės nusikalstamos veikos ištyrimui.

Apžiūros, kaip procesinio tyrimo veiksmo, **esmė** – baudžiamojo proceso įstatymo reglamentuota tvarka įstatymo įgaliotas asmuo ar teismas tiesiogiai stebėdamas įsitikina tam tikrų objektų, daiktų, pėdsakų bei faktų buvimu ir taip užtikrina užfiksuotų duomenų patikimumą.

Nusikalstamas įvykis jo tyrimo metu jau yra praeities faktas, kuris gali būti įvykęs ir prieš kelias minutes, ir prieš daugelį metų. Šio įvykio eiga, rezultatai, pasekmės atsispindi materialioje aplinkoje: pėdsakuose, daiktuose, aplinkoje.

Pagrindinis apžiūros **tikslas** – surasti, įtvirtinti, užfiksuoti informaciją bei duomenis apie nusikalstamos veikos požymių turintį įvykį.

Apžiūros **uždaviniai**:

- nustatyti arba rasti su tiriamuoju įvykiu susijusius pėdsakus ir objektus, ant kurių gali būti nusikalstamos veikos pėdsakų arba kurie patys yra ar gali būti informacijos apie nusikalstamą įvykį šaltiniai;
- ištyrinėti apžiūrimo objekto ar daikto savybes ir požymius;
- nusikalstamos veikos pėdsakų ir kitų reikšmingų materialių objektų užfiksavimas, įtvirtinimas, paėmimas ir vertinimas;
- nustatyti tiriamo įvykio arba reiškinio aplinkybes;
- surinkti pradinę informaciją, reikalingą nusikaltėlio paieškai karštais pėdsakais;
- surinkti informaciją, reikalingą pirminėms versijoms iškelti;
- surinkti duomenis apie aplinkybes, turėjusias įtakos nusikalstamai veikai padaryti;
- surinkti informaciją bei duomenis, leidžiančius pasinaudoti kriminalistinėmis duomenų bazėmis.

Dažniausiai apžiūra yra procesinė priemonė gauti tokius faktinius duomenis bei informaciją, kurie negali būti gauti jokiais kitais būdais. Tyrėjo galimybės tiesiogiai suvokti vienus ar kitus objektus bei jų tarpusavio ryšius negalima pakeisti ne tik asmenų, mačiusių įvykį, bet ir pačių nukentėjusiųjų apklausa.

Kiekvienas tiriamas įvykis yra jau praeities reiškinys, todėl informaciją apie jį galima gauti tik iš dviejų šaltinių: žmonių ir materialios informacijos šaltinių, kurie kartais dar vadinami „nebyliaisiais liudininkais“. Apžiūra yra neverbalinis tyrimo veiksmas, kurio objektas yra materialaus pasaulio daiktai. Jų buvimo arba jų nebuvimo vieta, forma, savybės ir kiti

požymiai gali atspindėti kokias nors įvykusio įvykio aplinkybes. Taigi visa informacija apie jį yra užkoduota tuose objektuose, kuriuos apžiūrą atliekantis asmuo stebi, renka ir tiria apžiūros metu.

Apžiūra, kaip ir daugelis kitų tyrimo veiksmų, yra pažinimo metodas³⁴. Ji atliekama taikant ne tik stebėjimo, bet ir kitus empirinio pažinimo metodus: atliekami matavimai, apžiūrimi objektai bei daiktai lyginami ne tik tarpusavyje, bet ir su kitais objektais ir reiškinais, laikantis tam tikrų ribų eksperimentuojama su apžiūrimais daiktais. Etimologiškai žodžio „apžiūra“ prasmė yra susijusi tik su vizualiniu objekto savybių ir požymių stebėjimu, tačiau procesiškai šis tyrimo veiksmas susideda iš keleto veiksmų: apžiūros, kaip veiksmo, kurio metu tyrėjas tiesiogiai stebi objektą ir susipažįsta su jo savybėmis, ir šio proceso eigos bei rezultatų aprašymo. Tai nurodoma ir Baudžiamojo proceso kodekso 207 straipsnio 2 dalyje, kurioje sakoma, kad dėl apžiūros surašomas protokolas.

Per apžiūrą plačiai taikomi kriminalistiniai, ypač kriminalistiniai techniniai, pėdsakų paieškos ir išryškinimo, užfiksavimo ir paėmimo metodai. Siekiant nustatyti stebimų objektų tarpusavio ryšius bei jų ryšius su apžiūros metu gautais kitais duomenimis, reikia taikyti ir formaliosios logikos metodus.

Nuo to, kaip kruopščiai ir kriminalistiškai kvalifikuotai bus atliktas šis tyrimo veiksmas, dažnai priklauso viso tyrimo sėkmė. Apžiūros rezultatai, jų analizė ir vertinimas tyrėjui leidžia susidaryti vaizdą apie įvykusio įvykio eigą, kartais – apie nusikaltėlio fizinės savybes: ūgį, kūno sudėjimą ar net ir apie jo asmenybę, o remiantis šia informacija keliamos versijos, numatoma nusikalstamos veikos tyrimo kryptis bei tolesni tyrimo veiksmai.

Apžiūros subjektai. Baudžiamojo proceso kodekso 207 straipsnis reglamentuoja apžiūros atlikimą. Šio straipsnio pirmoje dalyje išvardijami ir pareigūnai, galintys atlikti šį veiksmą. Taigi apžiūros subjektais gali būti:

- prokuroras;
- ikiteisminio tyrimo pareigūnas;
- specialistas.

Įstatymas išskiria dar vieną subjektą – gynėją, galintį atlikti tik dviejų išskirtinių objektų:

- įvykio vietos;

34 Plačiau apie pažinimo metodus skaitykite: *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2012.

- ir transporto priemonės apžiūrą (BPK 48 str. 1 d. 6 p.).

Baudžiamojo proceso kodeksas ypatingą reikšmę atliekant apžiūrą suteikia specialistui, kuris gali būti:

- ir savarankiškas apžiūros subjektas (BPK 207 str. 1 d.);
- ir, vadovaujantis kodekso 180 straipsniu, gali dalyvauti apžiūroje kaip apžiūros subjekto – prokuroro, ikiteisminio tyrimo pareigūno – pagalbininkas, galintis:
 - padėti naudotis kriminalistinėmis techninėmis priemonėmis pėdsakams surasti, juos užfiksuoti ir paimti;
 - pateikti paaiškinimus klausimais, išskylančiais atliekant objektų apžiūrą;
 - atlikti pagal savo kompetenciją kitus apžiūros subjekto pavedimus.

Apžiūros subjektas gali duoti užduotį specialistui atlikti objektų tyrimą, kurio rezultatai – specialisto išvada:

- gali būti įrašoma į tyrimo veiksmo protokolą;
- arba surašoma atskiru dokumentu.

Apžiūros objektai. Baudžiamojo proceso kodekso atskiruose straipsniuose, kaip antai 91 str., 205 str. ir 207 str., vartojamos daikto ir (kito) objekto, pėdsako ir dokumento sąvokos. Aiškaus išaiškinimo, kuri sąvoka šio kodekso prasme yra platesnė, mūsų nuomone, Baudžiamojo proceso kodeksas nepateikia. „Dabartinės lietuvių kalbos žodynas“ daiktą apibūdina kaip kokį nors materialų objektą, o objektą – kaip kiekvieną daiktą, dalyką, reiškinių; žmogaus pažinimo ar veiklos dalyką³⁵. Nesileisdami į filosofines diskusijas šiame skyriuje laikysimės nuostatos, kad objektas yra platesnė sąvoka nei daiktas. Tai iš dalies lyg ir patvirtina Baudžiamojo proceso kodekso 207 straipsnis.

Taigi apžiūros objektais gali būti:

1. Materialios aplinkos fragmentas, apribotas tam tikros erdvės:

- vietovė,
- patalpos.

Atsižvelgiant į tai, kaip šis materialios aplinkos fragmentas yra susijęs su įvykiu, jį apžiūra yra skirstoma į:

35 *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1993, p. 105, 459.

- įvykio vietos apžiūrą;
 - patalpų ir vietovių, kurios nėra įvykio vieta, apžiūrą.
2. Daiktai.
 3. Transporto priemonė.
 4. Dokumentai.
 5. Pėdsakai.
 6. Kompiuterinės ir kitos elektroninės informacijos laikmenos.
 7. Pašto ir telegrafo korespondencija.
 8. Gyvo asmens kūnas.
 9. Žmogaus lavonas ir jo dalys.
 10. Gyvūnas, jo lavonas bei gyvūno lavono dalys.

Apžiūrų klasifikacija. Apžiūros gali būti klasifikuojamos įvairiais pagrindais, taip pat ir pagal apžiūros subjektus bei objektus, tačiau nusikalstamų veikų tyrimo praktikai reikšmingesnis yra jų klasifikavimas pagal atlikimo eiliškumo bei išsamumo kriterijus.

Apžiūros pagal jų atlikimo eiliškumą skirstomos į:

- **pirminė apžiūra** – jau pats pavadinimas nurodo, kad apžiūros objektas apžiūrimas pirmą kartą. Kiekvienos apžiūros siekiamybė yra visapusiškai ir išsamiai apžiūrėti apžiūros objektą, kad to nereikėtų daryti antrą, o kartais ir trečią kartą, tačiau praktikoje dėl objektyvių ar subjektyvių priežasčių tai ne visuomet įmanoma.

- **pakartotinė apžiūra** – ji atliekama tada, kai pirminės apžiūros metu nebuvo pasiekti apžiūros tikslai: nebuvo apžiūrėti visi nusikalstamai veikai ištirti reikšmingi daiktai ir kiti objektai. Tai gali būti nulemta ir objektyvių, ir subjektyvių priežasčių.

Kaip objektyvias priežastis būtų galima išskirti:

- nepalankias sąlygas:
 - tamsus paros metas, naktis;
 - blogos oro sąlygos: lietus, rūkas – dėl to reikšmės nusikalstamai veikai ištirti turintys daiktai ir kiti objektai galėjo būti paprasčiausiai nerasti;
- nepakankamas laikas;
- nebuvo būtinų kriminalistinių techninių arba kitų reikiamų priemonių;

- nebuvo reikiamos srities arba kvalifikacijos specialisto;
- paaiškėjo naujos įvykio aplinkybės.

Kaip subjektyvias nekvalifikuotai atliktos apžiūros priežastis būtų galima paminėti:

- neištirtas esmines įvykio aplinkybes;
- nebuvo pasitelkta reikiamų apžiūrai atlikti specialiųjų žinių turinčių specialistų.

Esminis pakartotinės apžiūros bruožas – apžiūrimi jau apžiūrėti objektai. Įvykio vietos apžiūra atliekama esant nepalankioms sąlygoms ir yra fizinė galimybė užtikrinti įvykio vietos apsaugą iki susidarys palankios sąlygos, o pakartotinė įvykio vietos apžiūra atliekama iškart, kai tik susidaro palankios sąlygos.

Apžiūros pagal jų apimtį skirstomos į:

- **pagrindinę apžiūrą;**

- **papildomą apžiūrą** – ji atliekama tais atvejais, kai tolesnio tyrimo metu nustatoma, kad atskiri apžiūros objekto elementai visai nebuvo apžiūrėti arba apžiūrėti nepakankamai išsamiai. *Esminis šios apžiūros bruožas* – pirminė objekto arba jo dalies apžiūra.

Atliekant ir pakartotinę, ir papildomą apžiūrą labai svarbūs šie veiksniai:

- laikas, praėjęs nuo pirminės ar pagrindinės apžiūros;
- apžiūros objekto eksploatacinės savybės.

Apžiūros principai. Nors kiekviena atskiros rūšies objektų apžiūra turi savitų ypatybių, tačiau kriminalistikos mokslininkai, remdamiesi bendrąja kriminalistikos teorija ir nusikalstamų veikų ikiteisminio tyrimo praktikos apibendrinimu, parengė bendrus apžiūros principus ir rekomendacijas, kurių reikėtų laikytis apžiūrint objektus.

Savaikiškumo principas, kitaip tariant, kada reikia atlikti objekto apžiūrą, reikalauja, kad objektas būtų apžiūrėtas tuo metu, kai šis veiksmas užtikrina, jog apžiūros tikslai bus pasiekti 100 proc. Šio principo įgyvendinimas tiesiogiai priklauso nuo fizinių objekto savybių: tarkime, plastikinė mokėjimo kortelė nepraranda savo savybių bei klastojimo požymių ir po ilgo laiko; o reikiamomis saugojimo sąlygomis laikomi objektai, net ir turintys biologinės kilmės pėdsakų, pavyzdžiui, kraujo, išlieka informatyvūs ir kriminalistiškai vertingi, o štai maisto produktai su ant jų esančiais pėdsakais gali pakisti net ir apžiūros metu. Todėl šis principas turi būti įgyvendinamas, visų pirma, atsižvelgiant į objekto savybes.

Planingumo principas reikalauja, kad prieš pradėdamas objekto apžiūrą pareigūnas mintyse būtų susidaręs veiksmų planą ir jo laikytųsi, kad neatsitiktų taip, jog apžiūros metu pastebėjęs akivaizdžius pėdsakus jis „neperšoktų“ prie jų ir nepaliktų neapžiūrėtų vietų, t. y. kad nesusidarytų vadinamosios „juodosios dėmės“, t. y. neapžiūrėtos vietos.

Objektyvumo ir visapusiškumo principai reikalauja, kad apžiūrą atliekantis pareigūnas objektyviai ir visapusiškai užfiksuotų visas apžiūrimo objekto savybes ir ant jo esančius pėdsakus, kad neatsitiktų taip, jog užfiksuota buvo tik ta informacija, kuri patvirtino pareigūno susidarytą nuomonę apie objekto vaidmenį įvykyje.

Aktyvumo principas yra labai aktualus, kai apžiūrai atlikti pasitelkiama specialistų, ypač nekriminalistinės specializacijos. Tokiu atveju pareigūnui svarbu neužmiršti, kad ne jis yra specialisto pagalbininkas, t. y. kad ir šioje situacijoje jis netampa tik veiksmo fiksavimo įrankiu, jis turi aktyviai dalyvauti apžiūroje ir užtikrinti objektyvią bei visapusišką objekto apžiūrą.

Mokslinių technikų priemonių panaudojimas praplečia žmogaus suvokimo ribas, sudaro materialias sąlygas apžiūrą atlikti efektyviai. Be to, visapusiškai apžiūrėti tam tikrus apžiūros objektus, tokius kaip skaitmeninės informacijos šaltiniai, be techninių priemonių beveik neįmanoma.

Bendrųjų ir specialiųjų elgesio su daiktais ir kitais objektais bei pėdsakais laikymasis. Kriminalistikos mokslas yra parengęs taisykles, kaip turi būti elgiamasi su objektais jų apžiūros metu, kad nebūtų sunaikinti ant objekto esantys pėdsakai bei prarasta kita vertinga informacija. Tas pats objektas gali būti skirtingos informacijos šaltinis, ant jo paviršiaus gali būti užsifiksavę kelių skirtingų grupių pėdsakai, kurių vienų paieškos metodai gali sugadinti ir net visai sunaikinti kitos grupės pėdsakus, todėl labai svarbu laikytis kriminalistinių pėdsakų paieškos metodų bei būdų eiliškumo³⁶.

Ekonomiškumo principas reikalauja kuo mažesnėmis sąnaudomis pasiekti geriausią rezultatą.

Laikantis efektyvumo principo užtikrinama ne tik kad veiksmas būtų atliktas, bet ir kad jo metu būtų pasiekti tikslai, dėl kurių šis veiksmas ir buvo atliekamas.

36 Plačiau skaitykite: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė*. Vilnius: Vitanika, 2006.

3.2. Apžiūros atlikimo taktika

Kiekvieno objekto, nesvarbu, kiek jis sudėtingas, apžiūra akivaizdžiai turi tris sąlyginai savarankiškus etapus, o šie – atskirus tikslus ir uždavinius, kuriuos nuosekliai įgyvendinant užtikrinama, kad būtų pasiektas bendras apžiūros tikslas.

Apžiūros etapai:

I. Pasirengimas apžiūrai

Tikslas – pasiruošti apžiūrai užtikrinant, kad ji būtų atlikta efektyviai.

Pasirengimo apžiūrai uždaviniai:

1. apsirūpinti bendromis techninėmis priemonėmis;
2. užtikrinti reikiamų kriminalistinių ir techninių priemonių panaudojimą. Tai pasiekama, pirma, užtikrinant fizinį techninių priemonių pristatymą, ir, antra, techninės priemonės technologinį funkcionavimą³⁷;
3. iš anksto numatyti, ar veiksmui atlikti reikia specialisto pagalbos, ir jeigu taip, tai kokios srities specialisto: ar užtektų tik specialisto kriminalisto pagalbos, ar reikėtų į pagalbą pasikviesti dar labiau specializuotos srities specialistą, pavyzdžiui, kriminalistą balistą;
4. išspręsti apžiūros atlikimo vietos ir laiko organizacinius klausimus;
5. užtikrinti vizualinį apžiūros užfiksavimą. Nors pagrindinis apžiūros fiksavimo būdas yra aprašymas, tačiau vizualinis objekto užfiksavimas suteikia labai daug papildomos informacijos apie objektą, jo paviršiaus bei spalvines savybes, todėl manytume, kad fotografavimas jau tapo kaip ir privalomu fiksavimo būdu, nors ir turinčiu papildomo būdo statusą, juo labiau kad ir Baudžiamojo proceso kodekso 205 straipsnio 2 dalyje nurodoma, jog daiktai kiek galima nufotografuojami arba nufilmuojami. Tai, kad technologinis vaizdo fiksavimo priemonių naudojimas supaprastėjo taip, kad jomis galima naudotis ir be specialaus pasirengimo, turi ne tik teigiamų, bet ir neigiamų pasekmių: užmirštama apie minimalų vaizdo fiksavimo atstumą, specialų apšvietimą bei būtinumą panaudoti fotostovą

37 Techninės priemonės reikalingos apžiūrai turėjimas dar neužtikrina jos efektyvaus panaudojimo. Reikia, kad ta techninė priemonė dar ir būtų technologiškai parengta jai panaudoti. Reikia turėti omenyje ir tai, kad tam tikros techninės priemonės, kaip antai skaitmeniniai fotoaparatai, esant tam tikroms sąlygoms, pvz., neigiamai aplinkos temperatūrai, gali nefunkcionuoti dėl jų techninių savybių.

fotografuojant makrorežimu, o fiksuojant vaizdo kameromis nesilaikoma atskirų objektų fiksavimo reikalavimų.

II. Pagrindinis (darbinis) apžiūros etapas

Laikantis apžiūros principų, šio etapo metu tiesiogiai pasiekiami apžiūros tikslai ir uždaviniai. Konkretios apžiūros atlikimas labai priklauso nuo apžiūrimo objekto savybių bei įvykio, į kurį jis įtrauktas, pobūdžio bei masto. Galima išskirti dvi šio etapo stadijas:

- **apžvalginė apžiūros stadija** – jos metu konkrečiai susipažįstama su apžiūrimu objektu, galutinai pasirenkamas apžiūros būdas, objektai pradedami fiksuoti vizualiais metodais ir pradedamas rašyti apžiūros protokolas;

- **detalioji apžiūros stadija** – jos metu konkrečiai nagrinėjamas apžiūrimas objektas einant nuo bendro prie atskiro. Tai pasiekama iš pradžių taikant statinius metodus: aprašomos objekto savybės, jo požymiai, ant jo esantys pažeidimai, pašalinės medžiagos ar matomi pėdsakai, taip pat taikomos nekontaktinio poveikio kriminalistinės techninės priemonės; vėliau aktyviais veiksmais, taikant ir kontaktinio poveikio pėdsakų paieškos, ir ryškinimo metodus, ieškoma nematomų pėdsakų.

III. Baigiamasis³⁸ etapas

Jo metu baigiamas rašyti apžiūros protokolas. Svarbiausias baigiamojo etapo apžiūros **uždavinys** yra apibendrinti apžiūros metu gautą informaciją ir duomenis, palyginti juos su jau turima informacija, jeigu tai nėra pirmasis tyrimo veiksmas, ir anksčiau iškeltomis versijomis: nuspręsti, ar apžiūros metu gauti rezultatai tik patvirtina anksčiau iškeltas versijas, ar remiantis gautais duomenimis turi būti keliamos ir tikrinamos naujos versijos. Sprendžiamas klausimas dėl specialių žinių panaudojimo, jeigu apžiūros metu nebuvo duota užduotis specialistui atlikti objektų tyrimą.

Baigiamajame etape sprendžiami ir organizaciniai, t. y. apžiūrėtų objektų saugojimo, klausimai. Baudžiamojo proceso kodekso 92 straipsnio 3–4 dalyse nurodoma, kad daiktai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, turi būti laikomi ir perduodami kartu su nusikalstamos veikos medžiaga, tačiau daiktai, kurių dėl gremėzdiškumo ar kitų priežasčių negalima laikyti ir perduoti kartu su nusikalstamos veikos tyrimo

³⁸ Manytume, kad neteisinga šį etapą vadinti fiksavimo, nes ir visos apžiūros metu, ir numatant apžiūros ribas, nurodant apžiūros objekto vietą vykdomas fiksavimas.

medžiaga, turi būti užantspauduojami ir laikomi ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar teismo nurodytoje vietoje.

3.3. Atskirų objektų apžiūros ypatumai

3.3.1. Įvykio vietos apžiūra

3.3.1.1. Įvykio vietos apžiūros samprata ir reikšmė

Labiausiai tikėtina, kad būtent įvykio vietos apžiūra istoriškai ir buvo tas apžiūros objektas, nuo kurio apžiūros išsirutuliojo visų kitų atskirų objektų: dokumentų, transporto priemonės, apžiūros, nes kiekvienas objektas gali būti atskiras įvykio vietos apžiūros elementas. Taip pat kaip ir pėdsakas – jis gali būti užsifiksavęs ant bet kokio objekto, kuris yra atskiras įvykio vietos apžiūros elementas. Taigi, pritaikius kriminalistikoje priimtą trinarę gradaciją, apžiūros objektus pagal apimties dydį sąlyginai galima suskirstyti į: įvykio vietos apžiūrą, atskiro daikto apžiūrą, pėdsako apžiūrą.

Įdomus faktas, kad būtent įvykio vietos apžiūra ir buvo tas veiksnys, kuris H. Grosas³⁹ (H. Gross) pastūmėjo parašyti mokslinį veikalą. Jo išleidimo data šiandien ir laikoma kriminalistikos kaip mokslo gimimo data.

Nusikaltimas yra praeities įvykis, kuris įvyko tam tikrame erdvės plote ir kuriame liko to įvykio sukelti pokyčiai, kurie kriminalistikoje vadinami materialiais pėdsakais. Taigi praeities įvykį galima pažinti tik „skaitant“ šiuos pėdsakus, kurie yra įvykusio reiškinio padariniai ir per kuriuos galima pažinti juos lėmusį įvykį arba reiškinį.

Tiriant nusikalstamas, ypač eismo įvykius, veikas įvykio vietos apžiūra yra tas veiksmas, kurio metu nustatomi nusikaltimo požymiai, todėl šiam veiksmui jau, reikia manyti, nuo seniausių laikų buvo skiriamas dėmesys, tačiau jo atlikimo moksliniai pagrindai buvo parengti tik XIX a. pabaigoje. Prie to daug prisidėjo H. Grosas⁴⁰. Įvykio vietos apžiūra bei atskiri šios

39 H. Grosas, baigęs teisės fakultetą, pradėjo dirbti teismo tardytoju. Jis turėjo tirti smurtinius nusikaltimus, kurių pradinis, o daugeliu atveju ir vienintelis informacijos šaltinis yra įvykio vietos aplinka bei joje palikti pėdsakai. Jau po pirmųjų darbo mėnesių H. Grosui tapo aišku, kad nors jis turi universitetinį teisininko išsilavinimą patvirtinantį dokumentą, tačiau, kaip parodė praktika, tai jam negarantavo žinių, reikalingų nusikaltimams tirti. Tai ir paskatino jį susidomėti moksliniais nusikaltimų tyrimo veiklos pagrindais.

40 Plačiau skaitykite bet kuriame H. Groso knygos „Teismo tardytojo vadovas“ leidime vokiečių (originalo kalba) arba vertime į anglų ar į kitą užsienio kalbą. Į lietuvių kalbą šis veikalas nėra išverstas.

apžiūros elementai rūpėjo ir nepriklausomos Lietuvos kriminalistams – ir mokslininkams, ir praktikams⁴¹.

Šiuo metu užsienio šalyse ir įvykio vietos apžiūrai apskritai, ir atskirų pėdsakų rūšių apžiūrai⁴² įvykio vietoje skiriama daug dėmesio: leidžiama gausybė literatūros⁴³, rengiami įvairūs tarptautiniai ir nacionaliniai kursai, skirti atskirų rūšių pėdsakų⁴⁴ apžiūrai ir tyrimui įvykio vietoje.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 207 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad daiktai ir objektai, turintys reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, yra apžiūrimi, kai jų nereikia tirti kodekso 205 straipsnyje nustatyta tvarka, tačiau kriminalistiniu požiūriu daugeliu atvejų nuspręsti, ar daiktai ir objektai turi reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, galima tik po apžiūros, o kartais ir tik atlikus jų tyrimą. Net ir tais atvejais, kai akivaizdu, kad daiktai turi reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, po jų apžiūros paaiškėja, kad jie neturi jokios reikšmės nusikalstamos veikos ištyrimui⁴⁵, nėra susiję su nusikalstamos veikos požymių turinčiu įvykiu.

Baudžiamojo proceso kodekso 207 straipsnyje neišskiriamas joks objektas ar daiktas, todėl manytume, kad procesiniu požiūriu įvykio vietą galima priskirti prie kitų objektų apžiūros, tačiau kriminalistiniu požiūriu tai yra išskirtinis objektas.

Klasikiniu požiūriu nusikalstama veika susideda iš pasirengimo, padarymo ir pėdsakų slėpimo stadijų, kurias kartais gali būti sunku griežtai išskirti. Taigi sukonkretinant apžiūrinamą objektą – vietą, pažymėtina, kad yra trijų rūšių vietos: pasirengimo nusikalstamai veikai vieta, nusikalsta-

41 Plačiau skaitykite: Palskys, E. *Lietuvos kriminalistikos istorijos apybraižos* (1918–1940 m.). Monografinė studija. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995, p. 204–222.

42 Ypatingas dėmesys, ir tai visai suprantama, skiriamas kraujo pėdsakų apžiūrai: Matin, T. *Crime scene: forensic handbook: a field guide for the first responder: bloodstain pattern*. Flushing (N. Y.): Looseleaf Law Publications, 2010. *Bloodstain evidence in shooting incidents*. Carrollton (Tex.): Law Enforcement Training Network, 2009.

43 Beveik visos naujausios mokslinės knygos anglų, vokiečių ir rusų kalbomis apie įvykio vietos apžiūrą yra Mykolo Romerio universiteto Centrinų rūmų bei Viešojo saugumo fakulteto bibliotekų fonduose.

44 Pavyzdžiui, Olandijoje net keletą kartų per metus organizuojami kelių sudėtingumo lygių kraujo pėdsakų apžiūros ir tyrimo tarptautiniai kursai. Atskirai organizuojami dar tarptautiniai kursai nematomų kraujo pėdsakų ryškinimui naudojant įvairiausių cheminius reagentus.

45 Įvykio vietos apžiūros metu, virtuvėje ant stalo buvo rastas peilis, kurio geležtė buvo padengta sudžiuvusiu rusvos spalvos medžiaga panašia į kraują. Atlikus *ekspres* tyrimus buvo nustatyta, kad tai augalinės kilmės medžiaga.

mos veikos padarymo vieta bei nusikalstamos veikos pėdsakų slėpimo vieta, kurią kartais gali sudaryti kelios vietos: vieta, kur nusikaltėlis paslėpė nusikaltimo pėdsakus, pavyzdžiui, miške paslėpė lavoną, ir pėdsakų „perslėpimo“ vieta, pavyzdžiui, kai miško žvėrys atskiras lavono kūno dalis gali pernešti į kitą vietą.

Siekiant, kad praktikoje nekiltų tokių problemų, buvo pradėtas vartoti įvykio vietos terminas, tiesiogine prasme nusakantis vietą, kurioje buvo aptikta nusikaltimo požymių turinčios veiklos pėdsakų. Taigi **įvykio vieta** yra vieta, kurioje rasta nusikalstamos veikos požymių turinčios veiklos pėdsakų ir daiktų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai ištirti.

Taigi **įvykio vietos apžiūros tikslas** – surasti nusikalstamai veikai ištirti turinčius reikšmės daiktus, pėdsakus ir objektus, juos apžiūrėti, ištirti jų požymius bei savybes, taip pat nustatyti jų tarpusavio ryšius. Mokslininkų bei praktikų visuotinai pripažįstama, kad sudėtingiausias apžiūros objektas yra būtent įvykio vieta. Tai lemia šios priežastys:

- 1) objektu gali būti labai didelis erdvės plotas;
- 2) visi galimi apžiūros objektai gali būti kaip atskiri įvykio vietos apžiūros elementai,
- 3) objektu gali būti konstrukciškai labai sudėtingas objektas: sugriuvę gamyklos gamybiniai pastatai ir pan.

Įvykio vietos apžiūros metu, remiantis kriminalistiniu mąstymu ir naudojant kriminalistines technines priemones, kryptingai ieškoma informacijos, duomenų apie tiriamą įvykį. Įvykio vietos apžiūros reikšmingumą lemia tai, kad daugelio nusikalstamų veikų, ypač smurtinių, eismo įvykių; dauguma pėdsakų, daiktų, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, informacija apie galimą nusikaltėlį randama, išsiaiškinama būtent įvykio vietos apžiūros metu.

Apžiūrėdamas įvykio vietą apžiūros subjektas tiesiogiai susipažįsta su įvykio vietos aplinka, stebi nusikalstamos veikos padarinius, randa pėdsakus ir kitus daiktus, nustato jų tarpusavio ryšį bei jų galimą ryšį su įvykiu. Tyrėjas savo jutimo organais suvokia informaciją, remdamasis kriminalistiniu mąstymu bei asmenine ir profesine patirtimi susidaro vaizdą apie nusikalstamos veikos mechanizmą, laiką, reikalingą šiai veikai atlikti, galimas nusikaltėlio asmenines savybes bei jo galimai turimą kriminalinę patirtį. Remiantis šia informacija gali būti organizuojama nusikaltėlio paieška karštais pėdsakais ir imamasi kitų paieškos priemonių bei numatomi kiti artimiausi tyrimo veiksmai.

Išskirtinis įvykio vietos apžiūros bruožas yra tas, kad tai yra neatidėliotinas tyrimo veiksmas.

Įvykio vietos apžiūros metu ištiriama įvykio vietos aplinka, t. y. iš įvykio vietos aplinkoje esančių daiktų ir kitų objektų išskiriami objektai, kurie galimai yra informacijos apie įvykį šaltiniai, surandami, užfiksuojami ir paimami pėdsakai. Atliekant apžiūrą gauta informacija gali būti iškart operatyviai panaudojama organizuojant neatidėliotinas paieškos priemonės bei atliekant kitus tyrimo veiksmus.

Įvykio vieta – tai visada apžiūros subjekto išskirtas vientisas materialios aplinkos fragmentas, kurio ribose įvyko nusikalstamos veikos požymių turintis įvykis. Įvykio vietos aplinka – tai sudėtinga, daugiaplanė sistema, į kurią įtraukiama išskirtos materialios aplinkos ribose įvykio metu buvusius ir tarpusavyje sąveikavusius objektus, jų požymius, savybes, ryšius, taip pat ir jų sąveikos bei santykių atspindžius. Įvykio vietos aplinką sudaro daiktai, objektai ir kiti materialiai fiksuoti objektai, nusikalstamos veikos pėdsakai ir su ja susiję įvykiai bei tuo metu ten buvę asmenys.

Įvykio vieta kriminalistikoje suprantama kaip nusikalstamos veikos padarymo (arba nusikalstamo neveikimo) vieta ir vieta, kurioje aptikti nusikalstamos veikos pėdsakai.

Įvykio vieta – tai visada materialių objektų, pėdsakų bei jų santykių kompleksas, kuris yra įvairiarūšės informacijos šaltinis. Kryptingą ir efektyvią informacijos šaltinių paiešką lemia tyrėjo prieškriminalinės įvykio vietos aplinkos įsivaizdavimas, jos palyginimas mintyse su tiesiogiai stebima įvykio vietos aplinka apžiūros metu. Tyrėjas mintyse lygindamas šias aplinkas rekonstruoja įvykį, susidaro vaizdą apie jo mechanizmą bei eigą. Šią informaciją suteikia netgi tie objektai, kurie tiesiogiai nedalyvavo įvykyje, t. y. kurie iki tiriamo įvykio buvo aplinkos elementai ir ant kurių neužsifiksavo nusikalstamos veikos pėdsakai, tačiau tų objektų buvimo vieta, jų rūšis, būklė bei jų tarpusavio išsidėstymas kartais gali suteikti pačią vertingiausią ir reikšmingiausią nusikalstamai veikai ištirti informaciją. Ne mažiau informatyvus gali būti ir kokių nors materialios aplinkos objektų, kurie, jei nebūtų įvykęs tiriamas įvykis, turėtų ten būti, ar tikrai yra žinoma, kad buvo, nebuvimas. Klasikiniu požiūriu daugiausia informacijos suteikia su nusikalstamos veikos įvykiu susiję pėdsakai, daiktų ir objektų būklės bei tarpusavio išsidėstymo pakitimai, o kartais ir naujų, iki nusikalstamo įvykio toje aplinkoje nebuvo daiktų atsiradimas.

Įvykio vietos apžiūros uždaviniai⁴⁶:

- nustatyti ir užfiksuoti administracines teritorines ir geografines koordinates bei apibūdinti vietą bei aplinką;
- surasti, užfiksuoti bei paimti pėdsakus, daiktus ir kitus objektus, turinčius reikšmės nusikalstamai veikai ištirti ir nagrinėti;
- išsiaiškinti įvykio pobūdį, aplinkybes ir veikos mechanizmą;
- surinkti informaciją nusikaltėlio paieškai karštais pėdsakais.

3.3.1.2. Įvykio vietos apžiūros taktika

Pasiruošimas atlikti įvykio vietos apžiūrą. Įvykio vietos apžiūra yra viena iš apžiūros rūšių, kuriai, kaip ir kitoms apžiūrų rūšims, taikomos bendros pasirengimo atlikti apžiūrą nuostatos, tačiau dėl šio objekto išskirtinumo ir sudėtingumo pasiruošimas apžiūrėti įvykio vietą turi ir daug išskirtinių bruožų. Kriminalistikos moksle pasiruošimas apžiūrėti įvykio vietą dar skirstomas į dvi stadijas:

- pasiruošimas iki atvykstant į įvykio vietą;
- pasiruošimas atvykus į įvykio vietą.

Pasiruošimas atlikti įvykio vietos apžiūrą – tai visuma organizacinių, informacinių ir kriminalistinių veiksmų, skirtų sudaryti palankias įvykio vietos apžiūros sąlygas. Jis prasideda jau priimant informaciją apie nusikalstamos veikos požymių turintį įvykį. Šią informaciją policijos komisariato budėtojas gali gauti tiesiogiai iš piliečių, skambinančių bendruoju pagalbos telefonu, arba iš policijos patrulių. Pranešimą apie įvykį gavęs pareigūnas privalo, jeigu ir toliau tęsiami nusikalstami veiksmai, imtis priemonių nusikalstamai veikai kuo greičiau nutraukti, kiek galima skubiau organizuoti, jei reikia, pagalbą nukentėjusiajam, imtis visų įmanomų priemonių siekiant užkirsti kelią galimoms žalingoms materialinėms pasekmėms atsirasti, taip pat organizuoti nusikaltėlių paiešką bei persekiojimą karštais pėdsakais⁴⁷. Budėtojas iš asmens, pranešančio apie įvykį, turi gauti kiek galima išsamesnę informaciją apie įvykį, nes nuo šios informacijos išsamumo priklauso ne tik galimybė sulaikyti nusikaltėlį įvykio vietoje, bet

46 Itin plačiai jie yra aprašyti Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.

47 Plačiau skaitykite: Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.

ir pasirengimo apžiūrėti įvykio vietą efektyvumas. Vieni iš svarbių kriminalistinių veiksmų šioje stadijoje yra tinkamas asmens informavimas apie tolesnį jo elgesį⁴⁸ galimoje įvykio vietoje, siekiant ją apsaugoti nuo neigiamo poveikio, kad nebūtų prarasti pėdsakai ir kiti bylai ištirti reikšmingi daiktai. Kitas svarbus etapas, užtikrinant galimos įvykio vietos apsaugą, prasideda atvykus pirmajam policijos pareigūnui⁴⁹.

Pasirengimo iki pareigūnams atvykstant į įvykio vietą vienas iš pagrindinių kriminalistinių uždavinių yra užtikrinti reikiamos specializacijos ir kvalifikacijos specialisto kriminalisto ar kitos specializacijos specialisto dalyvavimą bei reikiamų kriminalistinių techninių priemonių plačiąja prasme panaudojimą. Šis pasirengimas priklauso nuo pirminės informacijos, gautos apie įvykį, išsamumo. Papildomos informacijos apie įvykį gali suteikti pirmasis pareigūnas, atvykęs į įvykio vietą. Ši informacija gali būti labai svarbi, kai apžiūroje tikslinga panaudoti kinologą su tarybinio šunimi, nes tai užtikrina greitesnį šio specialisto atvykimą į įvykio vietą.

Kita pasirengimo stadija prasideda atsakingam už įvykio vietos apžiūrą pareigūnui atvykus į įvykio vietą. Jis asmeniškai įsitikina, ar jau suteikta nukentėjusiajam, jei reikia, būtina pirmoji medicinos pagalba ir ar iškviesta greitoji pagalba; ar tinkamai užtikrinta įvykio vietos apsauga ir nuo fizinio poveikio, ir nuo nepalankių aplinkos sąlygų, ar dar reikia imtis papildomų apsaugos priemonių, ar užtikrinta visų objektų, kurie gali turėti reikšmės bylai, apsauga nuo nepalankių oro sąlygų. Jeigu įvykio vieta yra atviroje vietovėje, svarbu nustatyti įvykio vietos apžiūros ribas ir reikiamai užtikrinti jų apsaugą pagal perimetrą. Jeigu, atsakingo už apžiūrą pareigūno įsitikinimu, pirmasis į įvykio vietą atvykęs pareigūnas jas nustatė nepakankamo dydžio, tai reikia imtis priemonių, kad tos ribos būtų praplėstos ir užtikrinta jų apsauga pagal perimetrą. Kitas svarbus momentas, jau remiantis informacija, gauta prieš išvykstant į įvykio vietą, bei pirmine informacija, gauta atvykus ir tiesiogiai stebint įvykio vietą bei jos aplinką: miško masyvas, tankiai apgyvendinta vietovė ir vietovė, kurioje intensyvus transporto eismas; reikia skubiai apsispręsti dėl tarnybinio šuns panaudojimo sekimui karštais pėdsakais, nes, pirma, odorologiniai pėdsakai greitai

48 Piliatė B. S., grįžusi į namus rado apvogtą butą, apie įvykį ji pranešė policijai. Budėtojas ją informavo, kad ji pasiliktų namuose ir lauktų atvykstančių kriminalinės policijos pareigūnų. Belaukdamą „svečių“ piliatė sutvarkė butą, nuvalė dulkes ir taip sunaikino nusikaltėlių paliktus pėdsakus.

49 Plačiau skaitykite: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė*. Vilnius: Vitanita, 2006.

išsisklaido, ir, antra, kol kinologas atvyksta į įvykio vietą, praeina nemaža laiko.

Pagrindinis (darbinis) įvykio vietos apžiūros etapas. Šio etapo metu tiesiogiai apžiūrima įvykio vieta, surandami, užfiksuojami, paimami pėdsakai bei daiktai ir kiti objektai, kurie, apžiūros subjekto vidiniu įsitikinimu, turi arba gali turėti reikšmės nusikalstamai veikai ištirti. Pagrindinį apžiūros etapą taip pat būtų galima skirstyti į dvi stadijas:⁵⁰ apžvalginės ir detaliosios apžiūros.

Apžvalginė apžiūra pradedama susipažinimu su apžiūros vietovės savybėmis: susidaromas vaizdas apie jos pobūdį, galutinai nustatomos apžiūros teritorijos ribos; jeigu yra nepalankios klimatinės sąlygos (pvz., lyja, spigina saulė) ir matomi akivaizdūs pėdsakai arba yra tikimybė, kad ant tam tikrų objektų gali būti pėdsakų, organizuojama jų apsauga. Per apžvalginę apžiūrą jau keliamos pirminės įvykio versijos, daromos prielaidos apie įvykio mechanizmą ir remiantis šia informacija sprendžiamas įvykio vietoje esančių objektų, pavyzdžiui, statinių, o jei tai yra patalpa – atskirų jos dalių, apžiūros eiliškumo klausimas. Sprendžiamas klausimas, nuo kurios vietos tikslingiausia pradėti apžiūrą. Šie klausimai nėra tokie aktualūs, jeigu įvykio vieta yra butas ir netgi individualus gyvenamasis namas, problemų kyla tada, kai reikia apžiūrėti gana nemažą vietovę, kurioje yra daug būtinų apžiūrėti statinių. Sunkumų taip pat kyla, jeigu apžiūroje dalyvauja daugiau pareigūnų ir atsakingas už įvykio vietos apžiūrą pareigūnas turi sugebėti savo rankose išlaikyti vieningą vadovavimą, kad neatsitiktų taip, jog kiekvienas vadovauja sau.

Nors įvykio vietos apžiūra ir yra neatidėliotinas veiksmas, tačiau vakarų kriminalistinėje literatūroje rekomenduojama nesuprasti šio principo tiesmukai ir ypač, kai apžiūrėti reikia daug statinių. Rekomenduojama už apžiūrą atsakingam asmeniui kartu su kitais apžiūros dalyviais iš pradžių gerai susipažinti su įvykio vietos aplinka, nes apžiūrint tam tikrų kategorijų įvykių vietas tai gali suteikti daug vertingos informacijos, o ir atsakingas pareigūnas neturės kitos galimybės susidaryti įvykio vietos, kaip vientisos visumos, vaizdo.

⁵⁰ Kai kurie mokslininkai šį etapą dar dalija į daugiau stadijų. Plačiau skaitykite: Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.

Taigi pagrindinio įvykio vietos apžiūros etapo pirmieji veiksmai priklauso nuo:

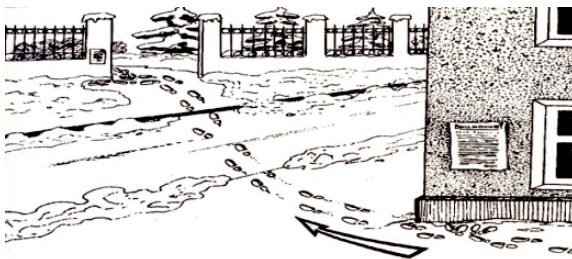
- įvykio vietos teritorinės padėties: patalpos, atvira vietovė: pieva, miškas;
- įvykio vietos aplinkos sudėtingumo: daug atskirtų statinių su įvairaus sudėtingumo įranga;
- apžiūroje dalyvaujančių subjektų skaičiaus: atliks vienas pareigūnas, keli, ar dalyvaus specialistas kriminalistas ar kitos specializacijos specialistas;
- nusikalstamo įvykio kriminalistinio sudėtingumo: akivaizdūs nusikalstamos veikos požymiai ar galima inscenizacija.

Jeigu įvykio vietą apžiūri vienas pareigūnas, labai svarbu laikytis planingumo principo, mintyse susidaryti įvykio vietos planą, kurie objektai bus apžiūrėti pirmieji ir kokia seka bus apžiūrėti kiti. Jeigu įvykio vietos apžiūrą atlieka ne vienas pareigūnas, tai yra svarbus vieningo vadovavimo įvykio vietos apžiūrai principas: kaip organizuoti apžiūrą, paskirstyti darbus, kad būtų užtikrintas efektyvumo principas – kuo mažesnėmis sąnaudomis būtų pasiekti apžiūros tikslai.

Apžvalginės apžiūros metu jau pradedama vizualiai fiksuoti įvykio vietos aplinką: fotografuojama ir filmuojama bei braižomos schemos ir planai.

Apžvalginė apžiūra baigiama optimaliausio, apžiūros subjekto nuomone, įvykio vietos apžiūros metodo ir būdo pasirinkimu.

Kriminalistinėje literatūroje išskiriami šie du **įvykio vietos apžiūros metodai**: subjektyvus ir objektyvus.

1 pav. Įvykio vietos apžiūra nusikaltėlio paliktais pėdsakais⁵¹

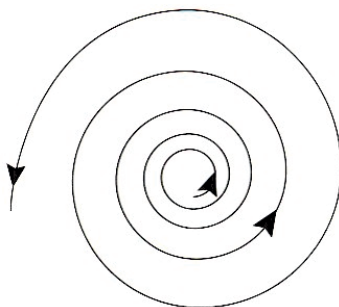
51 Ищенко, Е. П.; Торопков, А. А. *Криминалистика*. Учебник. Москва: Издательский Дом «ИНФРА-М», 2006.

Subjektyvus apžiūros metodas taikomas, kai aiškiai yra stebimas nusikaltėlio judėjimo kelias, kurį gana gerai rodo jo palikti, dažniausia avalynės, pėdsakai. Tyrėjas apžiūri tik tą teritoriją, kurioje yra objektai, kur didžiausia tikimybė, kad gali būti rastą pėdsakų ar nusikalstamai veikai ištirti reikšmingų daiktų. Taikant šį metodą faktiškai įvykio vieta apžiūrima tik pasirinktinai, t. y. lieka daug neapžiūrėtos įvykio vietos teritorijos.

Objektyvaus apžiūros metodo esmė yra ta, kad apžiūrima visa įvykio vieta. Tai įgyvendinama trimis būdais:

- **koncentrinis**, kai judama siaurėjančia spirale – šis būdas dažniausiai pasirenkamas tada, kai įvykio vietoje nėra akivaizdaus centro, t. y. objekto ar vietos, kur yra didžiausia akivaizdžių pėdsakų koncentracija arba tikimybė, kad ten jų turėtų būti, tada apžiūra vykdoma nuo periferijos į įvykio vietos centrą, kuriuo laikomas sąlyginai kaip svarbiausiu pasirinktas koks nors įvykio mazgas arba sąlyginai pasirinkta vieta. Patalpas apžiūrėti dažnai pradedama nuo įėjimo (jeigu ant durų yra laužimo pėdsakų) – tai reiškia, kad taip pat taikomas koncentrinis būdas;

- **ekscentrinis**, kai judama išsiplečiančia spirale – apžiūra vykdoma nuo įvykio vietos centro į periferiją. Šio būdo pasirinkimą dažniausiai lemia ta aplinkybė, ar yra įvykio vietoje toks objektas, kur didžiausia tikimybė rasti daugiausia reikšmingų pėdsakų. Tokie objektai paprastai būna lavonas, išlaužtas seifas ar panašiai. Toks objektas laikomas įvykio vietos centru, apžiūra pradedama nuo jo ir toliau vykdoma ekscentrinis būdu;

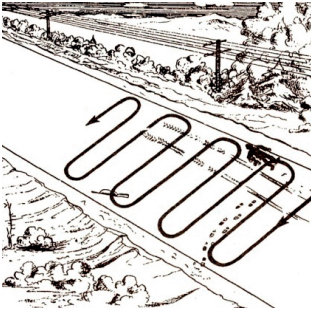
2 pav. Ekscentrinis apžiūros būdas⁵²

52 Lee, H. C.; Palmach, T.; Miller, M. T. *Henry Lee's crime scene handbook*. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2004.

• **juostiniu**, kai judama daugiau ar mažiau tiesia linija – apžiūra vykdoma judant nuo pasirinktos įvykio vietos ribos iki priešingos įvykio vietos ribos ir taip nuosekliai apžiūrint įvykio vietos teritoriją. Šis būdas dažniausiai pasirenkamas, kai reikia apžiūrėti nemažą vietovės plotą.

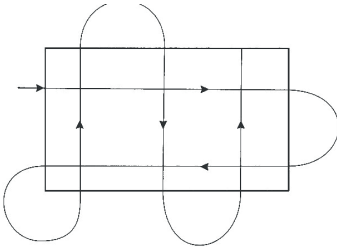
3 pav. Juostinio apžiūros būdo schema, kai apžiūri asmenų grupę⁵³

4 pav. Juostinio apžiūros būdo schema, kai įvykio vietą apžiūri vienas asmuo⁵⁴

Kaip juostinio apžiūros būdo porūšiu išskiriama **tinklinis apžiūros būdas**, kuris gali būti:

– **reto tinklo**;

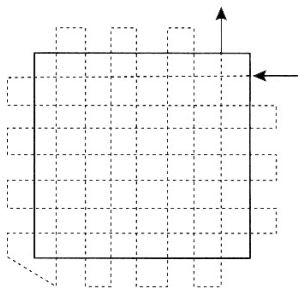
5 pav. Reto tinklo apžiūros būdo schema⁵⁵

53 Lee, H. C.; Palmach, T.; Miller, M. T. *Henry Lee's crime scene handbook*. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2004.

54 Ищенко, Е. П.; Торопков, А. А. *Криминалистика*. Учебник. Москва: Издательский Дом «ИНФРА-М», 2006.

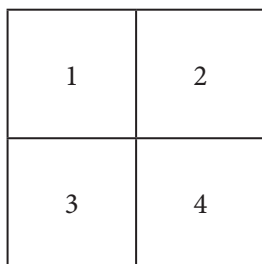
55 Lee, H. C.; Palmach, T.; Miller, M. T. *Henry Lee's crime scene handbook*. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2004.

– tankaus tinklo.

6 pav. Tankaus tinklo apžiūros būdo schema⁵⁶

Kartais kaip atskiras įvykio vietos apžiūros būdas dar išskiriamas zoninis, kurio skiriamuoju bruožu nurodomas įvykio vietos teritorijos padalijimas į atskiras zonas, t. y. koku nors pagrindu išskirtas įvykio vietos teritorijos dalis.

7 pav. Zoninio apžiūros būdo schema

Tačiau šis būdas nenusako, kaip konkrečiai, t. y. koku būdu, bus atžiūrėta atskira išskirta zona. Zonos gali labai skirtis pagal teritorijos dydį ir aplinkos ypatybes, pavyzdžiui, gamybiniai pastatai ir tarp jų esantis kiemas. Todėl įvykio vietos padalijimą į zonas reikėtų laikyti organizaciniu įvykio vietos apžiūros planavimo elementu, kai pareigūnas, susipažinęs su įvykio vietos aplinka: teritorijos dydžiu, jos specifika, joje esančių elementų sudėtingumu ir akivaizdžiais įvykio požymiais bei atsižvelgdamas į apžiūroje dalyvaujančių subjektų skaičių, planuoja darbų eiliškumą ir paskiria atsakingus už tam tikrų įvykio vietos zonų apžiūras pareigūnus.

Vieno ar kito metodo bei būdo pasirinkimas priklauso nuo:

– įvykio vietos teritorijos ypatybių;

⁵⁶ Lee, H. C.; Palmach, T.; Miller, M. T. *Henry Lee's crime scene handbook*. Amsterdam: Elsevier Academic Press, 2004.

- apžiūros teritorijos dydžio;
- akivaizdžių nusikalstamos veikos pėdsakų buvimo, jų išsidėstymo ir kiekio;
- turimų žmogiškųjų išteklių;
- atsakingo už apžiūrą ir jos dalyvių profesinės patirties.

Pasirenkant apžiūros būdą reikia turėti omenyje, kad praktikos poreikius geriausiai patenkina dviejų, o kartais net visų trijų apžiūros būdų deriniai.

Šitoje apžiūros stadijoje nerekomenduojama keisti objektų padėties, o tik susipažinti su įvykio vietos aplinka, objektų ir gerai matomų pėdsakų tarpusavio išsidėstymu, užfiksuoti jų padėtį vienas kito atžvilgiu. Rekomenduojama, kad už įvykio vietos apžiūrą atsakingas tyrėjas kartu su kitais apžiūros dalyviais, jeigu apžiūroje dalyvauja daugiau asmenų, tai su specialistu kriminalistu ar didžiausią patirtį turinčiu tyrėju išsiaiškina, kokie objektai yra įvykio vietoje, išsprendžia daug klausimų, susijusių su įvykio vietos aplinka: nustato aplinkos elementų tarpusavio išsidėstymą ir galimus jų tarpusavio ryšius ir kiek įmanoma visa tai užfiksuoja fotografuodamas, braižydamas schemas ir planus.

Tiesiogiai susipažinus su įvykio vieta, jau galima preliminarai įsivaizduoti įvykio mechanizmą, numatyti, kokių galima tikėtis rasti pėdsakų. Remiantis šia informacija reikia nuspręsti, ar galimiems pėdsakams rasti reikia dar kokios nors ypač specializuotos kriminalistinės technikos ir užtikrinti jos pristatymą į įvykio vietą, jeigu atliekant apžiūrą nedalyvauja specialistas kriminalistas, tai ar jo dalyvavimas tikrai yra būtinas ir ar nereikia kviesti kitos specializacijos specialisto, jeigu taip, tai reikia užtikrinti jo dalyvavimą apžiūrint tuos elementus, kuriems apžiūrėti reikalingos jo turimos konkrečios specialiosios žinios.

Detalioji apžiūra. Baigus apžvalginę apžiūrą pradedama detalioji apžiūra, kurios metu jau iškart pradedamas surašinėti ir įvykio vietos apžiūros protokolas arba bent jau jo juodraštinis variantas: aprašoma bendra įvykio vietos aplinka smulkiai nurodant esančius objektus bei jų buvimo vietą, savybes bei požymius. Daiktai kruopščiai apžiūrimi siekiant išsiaiškinti jų savybes ir požymius bei rasti ant jų atsispindėjusius nusikalstamos veikos pėdsakus, kurie pagal jų kontrastingumą su pėdsaką priimančiu paviršiumi skirstomi į matomus, silpnai matomus ir nematomus. Silpnai matomų bei nematomų pėdsakų paieškai naudojamos įvairiausios krimi-

nalistinės techninės priemonės. Jei leidžia techninės galimybės, daromos surastų bei išryškintų pėdsakų detaliosios nuotraukos mastelinės fotografijos būdu. Nors pėdsakai yra labai skirtingi, tačiau juos aprašant protokole reikia laikytis pėdsako aprašymo kriminalistinių reikalavimų.

Išrenkami objektai, kurių savybėms išsiaiškinti reikia skirti objektų tyrimą. Jis gali būti atliktas atliekant apžiūrą ir gautos specialisto išvados surašytos tiesiogiai į įvykio vietos apžiūros protokolą arba tai gali būti ištirta vėliau ir įforminta atskiru dokumentu – specialisto išvada. Įvykio vietoje išimami daiktai ir objektai turi būti supakuoti laikantis kriminalistinių tos rūšies objektų įpakavimo reikalavimų⁵⁷.

Šios apžiūros stadijos metu yra išsiaiškinama arba galutinai patvirtinami ar paneigiami kartais jau apžvalginės stadijos metu pastebėti daiktų savybių, būklės, jų tarpusavio išsidėstymo neigiami požymiai arba kiti įvykio vietoje esančios situacijos neatitikimai, galintys pasireikšti:

- pėdsakų, kurie pagal objekto būklę privalėtų būti, nebuvimu, pvz., į pakabinama spyna rakinamą sandėlį buvo įsibrauta nupjaunant spygnos lankelį: spyna su perpjautu lankeliu gulėjo prie durų; tačiau metalo drožlių, kurių pagal įvykio situaciją privalėtų būti, apžiūros metu nebuvo rasta;
- pėdsakų išsidėstymas ar jų vieta neatitinka įvykio situacijos, pvz., išlaužtas seifas, tačiau laužimo pėdsakai nustatyti ant seifo durelių vidinės pusės;
- pėdsakų, kurių pagal įvykio aplinkybes neturėtų būti, buvimu.

Baigus detaliąją įvykio vietos apžiūrą, jau galima daryti galutines išvadas apie įvykusio reiškinio pobūdį, patvirtinti arba paneigti, kad įvykis turi nusikalstamos veikos požymių.

Baigiamasis įvykio vietos apžiūros etapas⁵⁸. Baigiamojo apžiūros etapo metu analizuojama visa apžiūros metu gauta informacija: atsakingas už apžiūrą pareigūnas įvertina surinktus duomenis, išryškintus pėdsakus, daro išvadas apie įvykusio reiškinio pobūdį; jeigu apžiūros metu jis negalėjo asmeniškai dalyvauti (buvo apžiūrima didelė teritorijos dalis ir daug apžiūrėti būtinų objektų) apžiūrint kiekvieną objektą ar surandant itin reikš-

57 Plačiau skaitykite: *Įvykio vietos tyrimo atmintinė*. Vilnius: Vitanika, 2006.

58 Kai kurie mokslininkai šį etapą vadina fiksavimo, tačiau tai tinka tik teoriniam įvykio vietos apžiūros modeliui ir visai netinka įvykio vietos apžiūros praktikai. Plačiau skaitykite: Mailevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999.

mingus versijoms patvirtinti ar paneigti pėdsakus, tai jis turėtų išklaustyti atsakingų už atskirų objektų apžiūrą pareigūnų ataskaitą; analizuojant šią informaciją gali iškilti būtinybė dar kartą ir atidžiau apžiūrėti tam tikrus įvykio vietos objektus ar jų atskirus elementus.

Kartais įvykio vietos apžiūros metu kartu atliekami ir kiti tyrimo veiksmai: ieškoma liudininkų, jie apklausiami. Šių veiksmų metu gali būti gaunama svarbi informacija, kurią galima patvirtinti jau apžiūros metu⁵⁹. Tai sutaupo laiko ir leidžia atmesti tam tikras versijas.

Baigiamojo įvykio vietos apžiūros etapo metu baigiamas surašyti įvykio vietos apžiūros protokolas, iš įvykio vietos paimami daiktai, pėdsakai yra supakuojami taip, kad transportavimo metu nebūtų pažeistos jų savybės ir prarasti ant jų esantys pėdsakai.

Įvykio vietos apžiūros eigos bei rezultatų fiksavimas. Visuotinai pripažįstama, kad išskirtinis apžiūros bruožas yra tas, jog apžiūros subjektas tiesiogiai stebi apžiūros objektą, jo savybes, požymius bei ryšius su kitais objektais bei pėdsakais. Ypač kreipiamas dėmesys į tyrėjo gebėjimą suvokti įvykio aplinkos pokyčius, tačiau tai yra teisinga tik iš dalies, nes įvykio vietos apžiūra kaip tyrimo veiksmas bei jo metu užfiksuoti duomenys tampa reikšmingi tik tada, jeigu reikiama forma yra užfiksuojami pagrindiniame procesiniame dokumente – įvykio vietos apžiūros protokole. Tai svarbu dėl to, kad kiti proceso dalyviai apie įvykio vietos aplinką, jos objektų tarpusavio ryšius, jų savybes ir požymius galės spręsti tik remdamiesi duomenimis ir informacija, įtvirtinta procesiniame dokumente – įvykio vietos apžiūros protokole, o daugeliu atvejų pakartotinai ar papildomai apžiūrėti įvykio vietą jau yra neįmanoma dėl fizinio įvykio vietos aplinkos pasikeitimo. Dėl šių priežasčių ypatingą svarbą turi procesiškai ir kriminalistiškai teisingas apžiūros eigos ir jos metu nustatytų duomenų bei gautų rezultatų įforminimas protokole.

Bendri tyrimo veiksmų eigos bei rezultatų fiksavimo reikalavimai yra nustatyti Baudžiamojo proceso kodekso 179 straipsnyje, kuriame nurodyta, kad protokolą surašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo. Protokolas turėtų būti surašomas apžiūros metu, tačiau dažnai dėl įvykio vietoje esančių nepalankių sąlygų tai padaryti labai sunku. Tokiu

59 Nuzudytosios giminaičiai pranešė, kur nukentėjusioji laikė paslėptus pinigus. Nuodugniai apžiūrėjus nurodytą vietą, pinigai buvo rasti.

atveju, naudojantis įvykio vietoje į diktofoną įsirašyta informacija, juodraščiuose pasižymėtomis pastabomis bei nuotraukomis, turėtų būti kiek galima greičiau, atlikus veiksmą, surašomas protokolas, nes praėjus ilgesniam laikui po apžiūros tam tikros detalės užmiršamos.

Įvykio vietos apžiūros protokolą sudaro trys dalys: įžanginė, aprašomoji ir baigiamoji. Kaip ketvirtą atskirą dalį galima būtų išskirti protokolo priedus, kurie padeda geriau įsivaizduoti, tiksliau suvokti įvykio vietos aplinką, jos objektų tarpusavio ryšius ir santykius bei pėdsakų išsidėstymą aplinkoje.

Surašant įžanginę protokolo dalį, ypač kai įvykio vieta yra atvira vietovė, neapribota kokiais nors aiškiais orientyrais, reikia atkreipti ypatingą dėmesį į tikslų ir aiškiai suvokiamą veiksmo atlikimo vietos nurodymą.

Aprašomojoje protokolo dalyje rašytine forma fiksuojama veiksmo atlikimo eiga, jos metu nustatyti faktai bei gauti duomenys, todėl šis aprašymas turi būti: tikslus, aiškus, objektyvus ir nuoseklus – tai pasiekama laikantis šių kriminalistinių rekomendacijų: nuo bendro prie atskiro, nuo viršaus į apačią, iš kairės į dešinę. Aprašant objektus, daiktus bei jų dalis ir pėdsakus reikia vartoti specialiąją ir kriminalistinę terminiją, nurodant objektų dydžius bei atstumus tarp jų nevartoti neapibrėžtų žodžių, tokių kaip „greta“, „šalia“, „netoli“ ir pan. Protokole turi būti nurodytos kriminalistinės techninės priemonės, kuriomis išryškinti pėdsakai, – jie turi būti aprašyti laikantis kriminalistinių pėdsakų aprašymo reikalavimų, taip pat turi būti nurodytas ir jų supakavimo būdas.

Baigiamojoje protokolo dalyje išvardijami iš įvykio vietos paimti daiktai bei pėdsakai, nurodoma naudotos kriminalistinės ir kitos vaizdo fiksavimo priemonės bei jų naudojimo sąlygos, išvardijami protokolo priedai; pateikiama informacija, kad proceso veiksmo dalyviai susipažino su protokolu, išdėstomos jų pastabos, jeigu tokių yra, dėl veiksmų atlikimo; proceso dalyvių duomenys, parašai.

Apžiūrint įvykio vietą taikomi ir papildomi įvykio vietos fiksavimo būdai, kurie padeda išsamiau, vaizdžiau, o kartais ir daug tiksliau suvokti įvykio vietos aplinką, joje esančių daiktų ir objektų tarpusavio ryšius ir santykius. Dažniausiai taikomas įvykio vietos papildomo vizualinio fiksavimo būdas yra fotografavimas bei filmavimas.

Fotografavimo reikšmingumą lemia tai, kad fotografuojant užfiksuojami ir tie objektai, kurių reikšmingumas paaiškėja tik tolesnio tyrimo

metu, o jų aprašymas protokole nėra reikiamai išsamus. Fotografavimo proceso rezultatai – nuotraukos arba vaizdai pateikiami fotolentelėse, kuriose nurodoma, prie kokio tyrimo veiksmo protokolo jos pridedamos. Po kiekviena nuotrauka parašomas paaiškinamasis užrašas, kuris paaiškina nuotraukoje matomą vaizdą. Nuotraukos turi būti pateikiamos laikantis nuoseklumo principo: nuo bendrų vaizdų prie detalių. Idealus variantas, kai protokolo aprašomojoje dalyje pateikiant tam tikrų objektų ar pėdsakų aprašymą yra nurodoma ir jų vaizdo numeris fotolentelėje – tai labai padeda geriau suvokti užrašytą informaciją.

3.3.1.3. Fotografavimas atliekant įvykio vietos apžiūrą

Fotografavimas, kaip gana tikslus ir objektyvus tikrovės fiksavimo būdas, labai plačiai taikomas atliekant procesinius veiksmus, ypač apžiūrint įvykio vietas, nes joks, net pats išsamiausias aprašymas nesuteiks tiek informacijos apie objektą, kiek jo teisingai nufotografuotas fotografinis atvaizdas, mat žmogus 90 proc. informacijos priima rega. Procesinio veiksmo protokole grafiniais ženklais užfiksuota informacija kartu su nuotraukomis yra svarbus informacijos šaltinis apie įvykio vietos aplinką. Nuotrauka suteikia akivaizdžią informaciją, leidžiančią visapusiškiau suvokti protokole aprašytus objektus, objektų išsidėstymą erdvėje, jų formą, dydžius. Platų fotografijos panaudojimą nuo pat jos atsiradimo dienos kriminalistikoje lėmė tai, kad fotografinis atvaizdas, jeigu jis užfiksuotas laikantis tam tikrų taisyklių, yra objektyvus tikrovės atspindys, kuris be jokio subjektyvumo užfiksuoja visus į jo regėjimo lauką patekusius objektus išsamiau nei pats kruopščiausias aprašymas. Kartais fotografinis objekto atvaizdas yra vienintelė galimybė išsaugoti tolesniam tyrimui objekto ar pėdsako atvaizdą, pavyzdžiui, avalynės pėdsaką puriame sniege.

Fotografinio fiksavimo metodo pranašumai, nulėmę platų fotografijos panaudojimą atliekant nusikalstamų veikų tyrimą, yra:

- užfiksuotų faktų akivaizdumas, 90 proc. žmogaus aplinkos suvokimas priimamas rega;
- didelis atvaizdo tikslumas;
- fiksuojamos aplinkos objektų atvaizdo universalumas;
- fiksavimo greitumas;
- fotografiniais metodais fiksuojamo objekto būklės nekintamumas.

Apžiūrint įvykio vietą fotografinis atvaizdas visų pirma yra informacijos šaltinis apie materialinę aplinką.

Kriminalistinės fotografijos objektai apžiūrint įvykio vietą yra:

- įvykio vietos aplinka;
- atskiri daiktai, priežastiniu ryšiu susiję su nusikalstamu įvykiu;
- objektai ir pėdsakai, rasti įvykio vietoje;
- žmonių lavonai ir jų dalys;
- gyvūnai ir jų lavonai bei jų dalys.

Fotografavimo įvykio vietoje tikslas:

- užfiksuoti įvykio vietos išsidėstymą erdvėje;
- parodyti įvykio vietą supančios aplinkos ypatumus ir pobūdį;
- užfiksuoti bendrą įvykio vietos aplinką, objektų padėtį ir išsidėstymą vienas kito atžvilgiu vietovėje arba patalpose;
- užfiksuoti išskirtų kriminalistiškai svarbių nusikalstamai veikai iširti atskirų įvykio vietos elementų bendruosius vaizdus, parodyti jų savybes bei požymius;
- užfiksuoti atskirus objektus, išskirtus iš aplinkos;
- užfiksuoti išryškintų pėdsakų išsidėstymą aplinkoje bei juos individualizuojančius požymius.

Apžiūrint įvykio vietą taikomi fiksuojamosios fotografijos metodai – tai specialių aplinkos ir atskirų objektų bei pėdsakų fiksavimo būdų bei rekomendacijų ir taisyklių visuma, užtikrinanti nufotografuoto objekto realistišką atvaizdą.

Įvykio vietos apžiūros aplinkai fiksuoti taikomi šie fiksuojamosios fotografijos metodai.

Panoraminis fotografavimo metodas – tai aplinkos arba objekto, kurių negalima užfiksuoti viename fotokadre, nuoseklus fotografavimas dalimis laikantis tam tikrų taisyklių ir gautų jų atvaizdų sujungimas į vieną bendrą, vadinamąją panoraminę nuotrauką.

Šis metodas taikomas aplinkos objektams bei pėdsakams, išsidėsčiusiems didelėje plačioje arba siauroje erdvėje, užfiksuoti.

Panoraminiam fotografavimui gali būti naudojami specialios konstrukcijos fotoaparatai, kurių objektyvas fotografavimo metu gali pasisukti tam tikru kampu. Tai ir padidina bendrą vaizdo kampą⁶⁰. Tačiau praktiko-

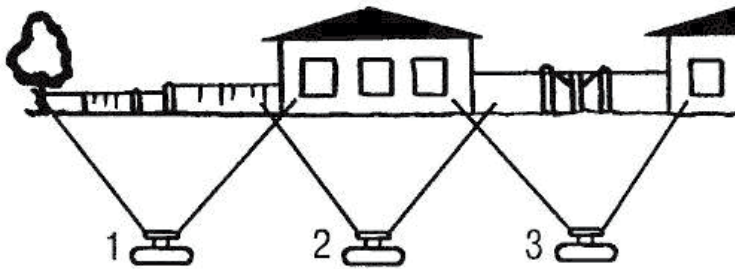
60 Plačiau skaitykite: *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vilnius: MRU, 2012, p. 301–302.

je dažniausiai tai įgyvendinama bendrosios paskirties fotoaparatu. Objektas fotografuojamas dalimis, tada objekto fragmentų nuotraukos sujungiamos į vieną bendrą nuotrauką.

Panoraminio fotografavimo paprastu fotoaparatu būdai, atsižvelgiant į fotografuojamo objekto išsidėstymą erdvėje, yra šie:

linijinė panorama – jo esmė – nuoseklus fotoaparato perkėlimas

fotografuojamo objekto atžvilgiu. Fotografuojama iš kelių vienodai nuo fotografuojamo objekto nutolusių vietų. Fotografuojant kiekvieną kitą kadrą, būtina jame užfiksuoti dalį jau nufotografuoto ankstesniame kadre vaizdo (8 pav.). Taikant šį būdą svarbu ne tik išlaikyti tokį patį atstumą iki objekto, bet ir vienodą fotoaparato aukštį, todėl rekomenduojama naudoti fotografinį trikojį.

8 pav. Linijinės panoramos fotografavimo schema⁶¹

Šis būdas taikomas tada, kai reikia užfiksuoti vienoje linijoje išsidėčiusius objektus, pavyzdžiui, garažo masyvą, namo fasadą, ridos pėdsakus ir kt.

Linijinė panorama pagal fotografuojamo objekto išsidėstymo erdvėje kryptį skirstoma į:

- *horizontaliąją* – kai fotografuojamajame objekte vyrauja horizontalioji kryptis, pavyzdžiui, išilginis namo fasadas, garažų masyvas, ridos pėdsakas;

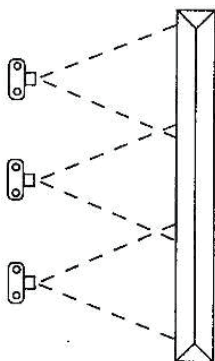
- *vertikaliąją* – kai fotografuojamas objektas išsidėstęs vertikalčiai (9 pav.), pavyzdžiui, bokštas, daugiaaukštis namas. Tokios panoraminės

61 Ищенко, Е. П.; Ищенко, П. П. *Криминалистическая фотография и видеозапись*. Москва: Юристъ, 1999.

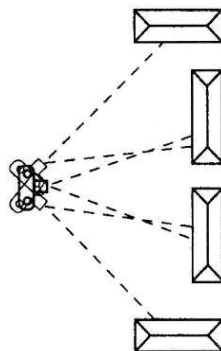
nuotraukos gali būti padarytos iš šalia esančio kito daugiaaukščio namo, nuo gaisrinių laiptų arba pasitelkus gaisrininkų pakeliamą kraną;

– *mišrią (kombinuotą)*, arba *horizontalią-vertikalią, linijinę panoramą*. Praktikoje gali pasitaikyti situacijų, kai reikia nufotografuoti objektą, kurio dalys išsidėstę skirtingomis kryptimis erdvės atžvilgiu: vienoje objekto dalyje vyrauja horizontalioji, o kitoje – vertikali kryptis;

– **aplinkinė panorama** – jos esmė ta, kad fotografuojant nekeičiama fotoaparato vieta. Fotografuojama iš vieno taško, pasukant fotoaparata pagal vertikaliąją ašį tam tikru vienodu kampu, kad į kiekvieną kitą kadra patektų prieš tai užfiksuotos erdvės dalis (10 pav.).

9 pav. Vertikaliosios linijinės panoramos fotografavimo schema⁶²

10 pav. Aplinkinės panoramos fotografavimo schema⁶³

Šis panoramos būdas taikomas tada, kai aplinkos objektai erdvėje yra išsidėstę ne vienoje linijoje, o skirtingais atstumais vienas nuo kito – puslankiu arba kai reikia užfiksuoti kokio nors objekto aplinką.

Aplinkinė panorama pagal užfiksuojamos erdvės dalį skirstoma į:

– *dalinę aplinkinę panoramą* – aplinkos vaizdas užfiksuojamas mažiau nei 360 laipsnių kampu. Dažniausiai praktikoje taikoma apie 120–180 laipsnių panorama;

62 Душеин, С. В.; Егоров, А. Г.; Зайцев, В. В.; Хрусталёв, В. Н. Судебная фотография. Москва: Питер, 2005.

63 Ibid.

– *visa aplinkinė panorama* – vietovės vaizdas užfiksuojamas 360 laipsnių kampu (11 pav.).

11 pav. Visos aplinkinės panoramos vaizdas⁶⁴

Skiriamasis panoraminio fotografavimo metodo bruožas yra tas, kad fotografuojant atskirus panoraminės nuotraukos kadrus reikia laikytis vienos fotografavimo sąlygų: turi būti vienodi diafragmos ir išlaikymo parametrai, tačiau skaitmeniniai kompaktiniai fotoaparatai neleidžia rankiniu būdu reguliuoti šių parametrų. Jie automatiškai užtikrina reikiamą kadro ekspoziciją, todėl kriminalistiniams objektams fotografuoti reikėtų naudoti aukštesnės sudėtingumo klasės fotoaparatus⁶⁵.

Gana sudėtingas procesas yra padarytas atskiras nuotraukas sujungti į vieną bendrą panoraminę nuotrauką. Dabar daugelis net ir kompaktinių, skaitmeninių fotoaparatus turi specialias panoraminio fotografavimo programas⁶⁶, kurios labai palengvina šį procesą, tačiau bendra panoraminė

⁶⁴ Lankstinukas „Kristupo vasaros festivalis Vilnius 2011“.

⁶⁵ Atkreipkite dėmesį į kriminalistiniuose serialuose rodomus kriminalistų specialistų darbo įvykio vietose vaizdus ir pamatysite, kad net filmuose įvykio vietai fiksuoti kompaktiniai fotoaparatai nenaudojami.

⁶⁶ Apie panoraminę nuotrauką, padaromą naudojant skaitmeninio fotoaparato programą, žiūrėkite <http://fotoexpress.zebra.lt>

nuotrauka, išspausdinus ją A4 formato lape, turi mažą mastelį, todėl tokia panoraminė nuotrauka vertinga tik tuo, kad ji yra padaryta.

Matuojamoji fotografija. Šio metodo tikslas – užfiksuoti pėdsakų bei objektų dydžius arba atstumus tarp jų. Šis metodas įgyvendinamas dviem būdais:

- **Metrinė fotografija** – naudojama siekiant nustatyti nevienodų ir įvairiomis kryptimis nutolusių nuo fotoaparato objektų dydžius ir atstumus tarp jų. Šis metodas sudėtingas ir praktikoje netaikomas, todėl ir nebus aprašomas⁶⁷.

- **Mastelinė fotografija** – plačiai taikoma atliekant ne tik įvykio vietas, bet ir kitų objektų apžiūrą. Ji naudojama objektų, jų individualių požymių ir pėdsakų dydžiui užfiksuoti. Šio būdo esmė ta, kad objektas fotografuojamas su šalia padėta liniuote arba metru, kurie yra kaip matuojamasis mastelis. Nors fotografavimas yra tik papildomas fiksavimo būdas ir objekto dydis turi būti nurodytas procesinio veiksmo protokole, tačiau kartais nufotografuoto objekto negalima paimti natūra bei užfiksuoti kitais būdais, pavyzdžiui, padaryti išlieją, tada fotografavimas yra vienintelis objekto arba pėdsako „paėmimo“ būdas.

Kaip matavimo priemonė gali būti naudojama paprasčiausia liniuotė (pageidautina, kad aiškiai matytųsi skaičiai) arba paprastas metras, tačiau kriminalistikos tikslams yra gaminamos įvairių atspalvių ir ilgio bei formos mastelinės liniuotės.

Mastelinės liniuotės pagal formą gali būti:

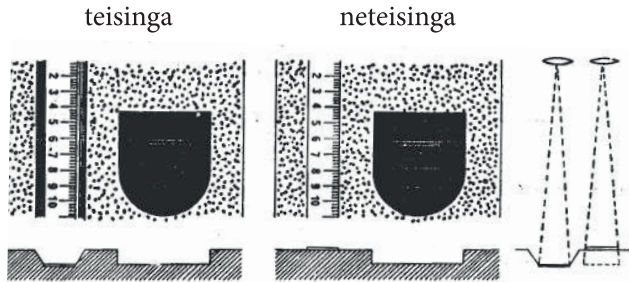
- išilginės,
- stačiakampio formos.

Siekiant gauti objektyvų nufotografuoto daikto ar pėdsako fotografinį atvaizdą, reikia laikytis specialiai parengtų mastelinės fotografijos taisyklių.

Mastelinės fotografijos taisyklės:

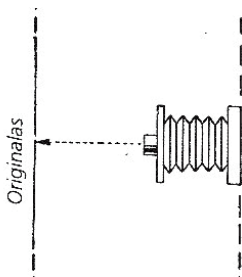
- šalia objekto, minimaliu atstumu nuo jo ir neuždengiant paties objekto ar pėdsako turi būti padėta mastelinė liniuotė;
- mastelinė liniuotė turi būti lygiagreti su objekto ar jo svarbiausios dalies, požymio ar pėdsako išilgine ašimi;
- mastelinė liniuotė turi būti vienoje plokštumoje su objektu arba jo svarbiausia dalimi (12 pav.);

67 Plačiau skaitykite: *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2012.

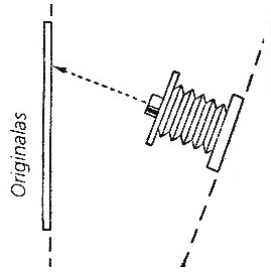

12 pav. Fotografuojant įspaustinį pėdsaką, liniuotė turi būti vienoje plokštumoje su įspaustinio pėdsako dugnu

- mastelinė liniuotė turi būti dedama tarp objekto ir fotografo, jei tai leidžia aplinkos sąlygos;
- fotoaparatas turi būti laikomas lygiagrečiai su fotografuojamo objekto paviršiaus plokštuma (13–14 pav.);

13 pav. Teisingai nukreiptas fotoaparatas

14 pav. Neteisingai į objektą nukreiptas fotoaparatas

- objektyvo optinė ašis turi būti nukreipta statmenai į fotografuojamo objekto centrą;
- objektą reikia fotografuoti iš minimalus atstumo, kad objektas užimtų visą kadro plotą;
- mastelinė liniuotė turėtų būti tokio pat ilgio kaip ir fotografuojamas objektas, ypač tada, kai objekto neįmanoma paimti natūra, pavyzdžiui, kruvino delno pėdsakas ant tinkuotos sienos arba avalynės pėdsakas puriame sniege.

Jeigu kartais objektas, kuris paimamas natūra, arba pėdsakas, kuris nukopijuojamas, pavyzdžiui, ant daktiloskopinės plokštelės, ir nebus nufotografuotas radimo vietoje su masteline liniuote, tai kriminalistiniu požiūriu šis pėdsakas nebus prarastas.

Makrofotografija⁶⁸ – tai fotografinių atvaizdų gavimo stambiu planu metodas. Jis taikomas, kai reikia užfiksuoti mažus objektus ir pėdsakus bei jų individualius požymius natūraliu dydžiu arba padidintus (didinimo mastelis gali varijuoti nuo 1:10 iki 1:20), bet nenaudojant mikroskopo. Makrofotografiją galima laikyti tarpine grandimi tarp paprastos ir mikrofotografijos. Makrofotografijos metodo pranašumas yra tas, kad jis leidžia gauti objekto atskirų dalių daug kartų padidintą atvaizdą, kuris pagal matmenis yra daug didesnis, nei būtų matomas mikroskopo regėjimo lauke.

Pagrindinis makrofotografavimo uždavinys – užfiksuoti stambiu planu mažus objektus bei smulkius pėdsakus ir atskirus objektų bei pėdsakų kriminalistiškai reikšmingus elementus bei individualius požymius, perteikti objekto paviršiaus savybes.

Igyvendinant makrofotografijos uždavinius ypač svarbų vaidmenį vaidina fotografuojamo objekto apšvietimas. Įvykio vietoje tai sunkiai įgyvendinama, todėl šis metodas gali būti taikomas apžiūrint kitus objektus, kai apžiūra atliekama ikiteisminio tyrimo įstaigos patalpose.

Dauguma fotoaparātų yra komplektuojami su keičiamo židinio nuotolio objektyvu, kuris leidžia optiškai priartinti vaizdą, t. y. jį padidinti, – tai vadinama optiniu padidinimu. Skaitmeniniai fotoaparatai dar turi ir skaitmeninį didinimą. Šis procesas vyksta taip. Iš pradžių nufotografuojamas kadrą, tada kamera padidina vaizdo dydį pikseliais ir atpjauna už kadro rėmų likusius fragmentus. Analoginis rezultatas gaunamas ir naudojant grafinį redaktorių. Taikant skaitmeninį didinimą nukenčia fotografijos kokybė: ji yra mažesnė, nei galima gauti fotografuojant su keičiamo židinio nuotolio objektyvu. Taip yra todėl, kad užpildant tarpus tarp padidinto vaizdo pikselių skaitmeninė aparato sistema prideda naujų pikselių ir tada iš naujo nuskaito vaizdą. Naujų pikselių įterpimas tarp jau esamų visada sumažina objekto smulkių detalių ryškumą.

Makrofotografijos metodas dažniau taikomas tiriant objektus, kai reikia akivaizdžiai užfiksuoti ant objekto esančius tam tikrus, kartais ir plika

68 Kartais dar vadinama stambaus plano fotografija. Plačiau skaitykite: Garrett, J; Harris, G. *Išsamus fotografijos kursas*. Kaunas: Fotoprofas, 2011.

akimi nematomus požymius, pavyzdžiui, dokumento klastojimo požymius, fotografuojant specialia tiriamosios kriminalistinės technikos įranga.

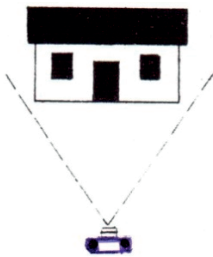
Kriminalistinė fotografija tik tada bus objektyvios tikrovės atspindys, kai užfiksuoti objektai bus teisingai nufotografuoti, t. y. laikantis kriminalistinės fotografijos reikalavimų. Atliekant tokius tyrimo veiksmus kaip apžiūra, ypač įvykio vietos, visų pirma, reikia užfiksuoti aplinką, kurioje šis veiksmas atliekamas. Fiksuojant aplinką kyla labai daug sunkumų, kai reikia užfiksuoti vietovę, kurios reljefas nelygus, arba labai ribotą erdvę, pavyzdžiui, mažą kambarį, arba specifinės konfigūracijos patalpą, pavyzdžiui, siaurą koridorių, tunelį.

Fiksuojant kriminalistiškai svarbius objektus bei daiktus reikia visada turėti omenyje, kad jie turi būti ne tik užfiksuoti laikantis kriminalistinės fotografijos taisyklių, bet kad nuotraukose atsispindėtų ir jų svarbiausios savybės bei požymiai.

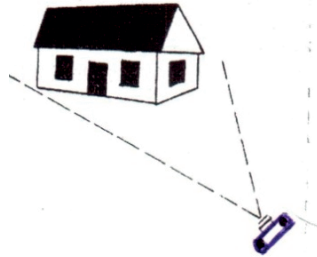
Fotografuojant svarbu teisingai pasirinkti aplinkos konkretaus objekto atžvilgiu arba konkretaus objekto fotografavimo kryptį. Pagal objekto fotografavimo krypties pasirinkimą fotografavimas skirstomas į:

Frontalinį – objektas fotografuojamas tiesiai iš priekio, fotografavimo taško vieta yra objekto centre (15 pav.). Šio fotografavimo būdo pranašumas tas, kad pateikia objekto vertikalus vaizdo atspindį be perspektyvinio iškraipymo, tačiau nesuteikia erdvinio objekto suvokimo;

Diagonalinį, arba įstrižaininį, – fotografavimo taškas objekto centro atžvilgiu perkeliamas nuo centro į kurią nors kraštą (16 pav.). Pranašumas – gerai perteikiama fotografuojamo objekto erdvinė forma, tačiau pasireiškia erdvinis perspektyvinis iškraipymas. Jis yra tuo didesnis, kuo fotografavimo taškas daugiau pasislinkęs nuo objekto centro.

15 pav. Frontalinės fotografavimo krypties schema

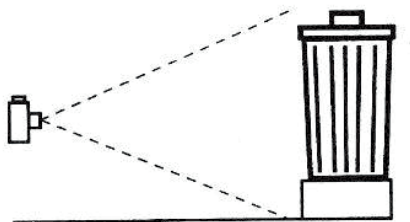
16 pav. Diagonalinės fotografavimo krypties schema

Šią fotografavimo kryptį tikslinga naudoti fiksuojant pastatus, kai reikia parodyti nusikaltėlio pasitraukimo iš įvykio vietos kelią.

Kitas svarbus fotografavimo elementas – fotografavimo taško aukščio parinkimas. Fotografuojant bendrą aplinkos vaizdą veidrodiniais fotoaparatais fotografavimo taško aukštis yra žmogaus akių lygyje, nes tai lemia fotoaparato konstrukcija, o skaitmeniniais kompaktiniais fotoaparatais – dažniausiai krūtinės lygyje, nes vaizdo ieškiklis yra nugarinėje fotoaparato pusėje⁶⁹. Naudojant fotografinę trikojį, fotografavimo taškas parenkamas žmogaus akių arba krūtinės lygyje. Iš tokio aukščio nufotografuoti vaizdai suteikia „asmeninio“ matymo iliuziją.

Kitas svarbus fotografavimo elementas yra kadro rakurso parinkimas. Rakursas yra objektyvo optinės ašies nuolinkio kampas pagal vertikale. Pagal fotografavimo rakursą kadras gali būti:

- tiesaus rakurso – fotografuojant vietovę horizonto linija kadra apytiksliai dalija pusiau. Fotoaparato apatinis kraštas turi būti laikomas statmenai stovėjimo paviršiui. Laikytis reikalavimo fotografuoti tiesiu rakursu labai svarbu fotografuojant atskirus objektus bei pėdsakus, esančius ant vertikalių paviršių, pavyzdžiui, kraujo pėdsakus ant sienos (17 pav.);

17 pav. Fotografavimo tiesiu rakursu schema⁷⁰

- horizonto linija eina per viršutinį kadro trečdalį. Šis rakursas gaunamas kompaktinio fotoaparato viršutinę dalį pakreipiant nuo savęs. Toks rakursas naudojamas, kai reikia parodyti pėdsakų,

69 Kadangi vaizdo ieškiklis yra fotoaparato nugarinėje pusėje, tai fotoaparatai laikyti iškėlus iki akių aukščio, 10–15 cm atstumu nuo savęs ir tuo pat metu rinktis kadro kompoziciją yra tiesiog labai nepatogu.

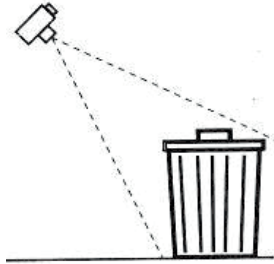
70 Душеин, С. В.; Егоров, А. Г.; Зайцев, В. В.; Хрусталёв, В. Н. Судебная фотография. Москва: Питер, 2005.

vedančių į apžiūrinamą objektą arba iš jo, išsidėstymą vietoje. Toks fotografavimo būdas naudojamas fiksuojant atskirus objektus, kai yra svarbiau parodyti erdvę, esančią prieš reikšmingą objektą, o ne už jo.

- horizonto linija eina per apatinį kadro trečdalį. Šis rakursas gaunamas kompaktinio fotoaparato apatinę dalį pakreipiant nuo savęs. Šis fotografavimo būdas naudojamas, kai reikia parodyti erdvę už kriminalistiškai svarbaus objekto.

Kartais fotografavimo taško aukštis lemia rakurso pasirinkimą arba norimas gauti rakursas – fotografavimo taško aukštį:

- fotografavimas iš viršaus naudojamas, kai reikia užfiksuoti objektų išsidėstymo aplinkoje bendrą vaizdą (18 pav.);

18 pav. Fotografavimo iš viršaus schema⁷¹

- fotografavimas iš apačios – ir fotografavimo taško aukščio, ir rakurso pasirinkimą lemia fotografuojamas objektas, pavyzdžiui, reikia užfiksuoti septinto aukšto lango, pro kurį iškrito žmogus, bendrą vaizdą arba skylę lubose, per kurią buvo patekta į patalpas.

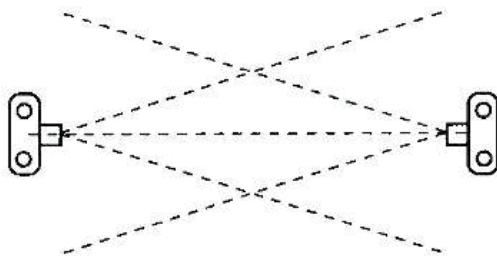
Fotografuojant iš viršaus ir iš apačios, priklausomai nuo fotografavimo rakurso, galimas didesnis arba mažesnis perspektyvinis vaizdo iškraipymas.

Siekiant kuo tinkamiau užfiksuoti aplinkos vaizdą ar konkretaus objekto savybes, tas pats objektas gali būti fotografuojamas ne tik iš skirtingų krypčių, bet ir iš skirtingų fotografavimo taškų.

⁷¹ Душеин, С. В.; Егоров, А. Г.; Зайцев, В. В.; Хрусталёв, В. Н. *Судебная фотография*. Москва: Питер, 2005.

Atsižvelgiant į fotografavimo taškų tarpusavio išsidėstymą, fotografavimas skirstomas į:

- **priešpriešinį** – aplinkos vaizdas arba konkretus objektas fotografuojamas iš dviejų priešpriešinių pusių (19 pav.);

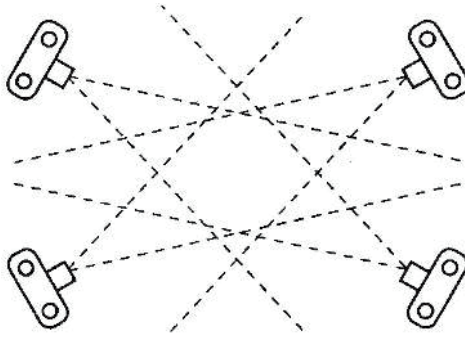
19 pav. Priešpriešinio fotografavimo schema⁷²

Šis fotografavimas gali būti naudojamas, kai reikia užfiksuoti siaurą aplinkos erdvę, pavyzdžiui, tunelį, siaurą koridorių, arba kai abiejose objekto pusėse yra ypatingų požymių, pavyzdžiui, fotografuojant transporto priemonę.

Priešpriešinio fotografavimo schema gali būti taikoma ir linijinės panoramos būdu, kai reikia užfiksuoti siaurą ir gana ilgą erdvę, kurią riboja vienoje linijoje vienas priešais kitą išsidėstę pastatai.

- **kryžminis fotografavimas** – jo esmė ta, kad naudojami du priešpriešiniai fotografavimo būdai (20 pav.). Vietovė arba objektas mintyse apribojamas stačiakampiu arba kvadratu, kurio kampuose arba per kraštinių vidurį statomas fotoaparatas. Šis fotografavimo būdas naudojamas, kai reikia užfiksuoti didelės erdvės plotą, pavyzdžiui, didelį atviros vietovės plotą (pvz., po sprogimo), didelę kelių sankryžą. Rekomenduotina schemose pažymėti, iš kokių vietų buvo fotografuota.

72 Душеин, С. В.; Егоров, А. Г.; Зайцев, В. В.; Хрусталёв, В. Н. Судебная фотография. Москва: Питер, 2005.

20 pav. Kryžminio fotografavimo schema

Priešpriešinis ir kryžminis fotografavimo būdai dažnai naudojami fotografuojant ankštesiose patalpose.

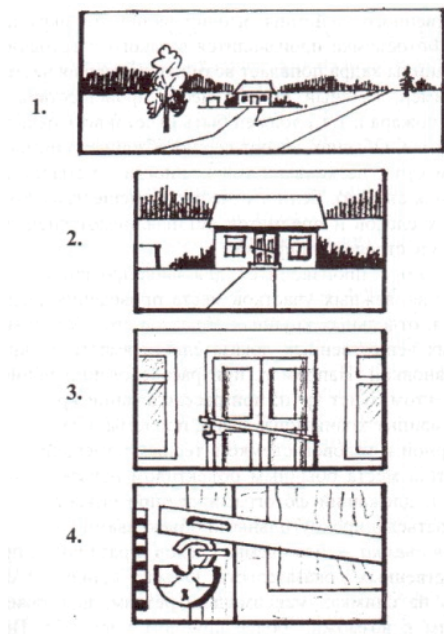
Fotografuojant įvykio vietoje svarbu gerai išmanyti ne tik fiksuojamosios kriminalistinės fotografijos metodus bei būdus, bet ir procesinių veiksmų aplinkos bei atskirų objektų fotografavimo ypatumus, o svarbiausia – mastyti kriminalistiškai, t. y. suprasti, kad procesinio veiksmo atlikimo vieta, atskiri elementai bei objektai ir pėdsakai turi būti nufotografuoti taip, kad nuotraukas žiūrintys asmenys galėtų susidaryti aiškų aplinkos, kurioje buvo atliekamas veiksmas, vaizdą. Fotografavimo tikslingumo, taškų, iš kurių turėtų būti fotografuojama, klausimas yra sprendžiamas atsižvelgiant į konkrečią situaciją įvykio vietoje.

Fotografuojant įvykio vietoje reikia laikytis bendrųjų procesinių veiksmų fotografavimo taisyklių – nuo bendro prie atskiuro. Fotografuojama taikant specialiuosius fotografavimo metodus ir būdus, laikantis vietovės bei atskirų objektų fotografavimo rekomendacijų. Įvykio vietoje nuotraukose užfiksuota informacija turėtų būti tam tikru būdu susisteminta. Jos turinys loginiu nuoseklumu turėtų būti atskleidžiamas nuo bendro prie atskiuro.

Įvykio vietos apžiūros metu fiksuojami vaizdai pagal jų detalumo lygį skirstomi į:

- orientacinius;
- apžvalginius;
- situacinius;
- mazginius;
- detaliuosius.

Taip gaunama serija vaizdų, einančių logine nuoseklia seka: nuo bendrų vaizdų prie atskirų (21 pav.).

21 pav. Įvykio vietos vaizdų serija

Orientacinė nuotrauka daroma siekiant parodyti įvykio vietos išsidėstymą erdvėje, parodomas įvykio vietą supančios aplinkos vaizdas. Tuo tikslu šios nuotraukos fotografuojamos iš tam tikro atstumo, vaizdą optiškai atitolinant. Jeigu reikiamo rezultato nepasiekama, taikomas panoraminis fotografavimas: atviroje vietovėje dažniausiai naudojama aplinkinė panorama, kartais net ir 360 laipsniu.

Reikėtų stengtis, jeigu leidžia vietovės sąlygos, kad nuotraukose būtų užfiksuoti kokie nors aiškūs vietos orientyrai. Tai labai svarbu, jeigu įvykio vieta yra atviroje vietovėje, pavyzdžiui, viduryje javų lauko ar panašiai, kad po kurio laiko, o kartais net ir po kelerių metų būtų galima tiksliai nustatyti vietos išsidėstymą ją supančios aplinkos atžvilgiu bei atskirų pėdsakų ir objektų radimo vietą. Todėl fotografavimo vietos tašką reikėtų rinktis taip,

kad į kadra patektų objektai – orientyrai, pagal kuriuos vėliau būtų galima tiksliai nustatyti įvykio vietą vietovėje, pavyzdžiui, atliekant pakartotiną apžiūrą ar parodymų patikrinimą vietoje.

Siekiant parodyti erdvinį objektų išsidėstymą įvykio vietoje, fotografuojama nuo paaukštinimų. Reikėtų fotografuoti, jei leidžia vietovės lokalizacija, kad įvykio vieta būtų kadro centre, kad iš visų pusių matytųsi įvykio vietą supanti aplinka. Jeigu apžiūros metu galima nustatyti patekimo į įvykio vietą ar pasišalinimo iš jos kryptį, reikėtų naudoti tokius objektų fotografavimo būdus, kuriais tai būtų galima užfiksuoti.

Jeigu įvykio vieta yra konkrečioje, lengvai nusakomoje vietoje, turi konkretų adresą, pavyzdžiui, daugiaaukščio namo bute, tai šių nuotraukų gali ir nebūti.

Apžvalginėse įvykio vietos nuotraukose fiksuojama bendras visos įvykio vietos vaizdas bei atskiri įvykio vietos elementai. Šių nuotraukų tikslas – užfiksuoti bendrą nepakeistos įvykio vietos vaizdą. Jos daromos įvykio vietos apžiūros pradžioje. Įvykio vietą, siekiant ją kuo išsamiau bei visapusiškiau užfiksuoti: esant galimybei bei būtinumui, reikėtų fotografuoti iš keleto taškų, kurių pasirinkimas priklauso nuo įvykio situacijos. Jeigu įvykio vieta yra patalpose, pavyzdžiui, gyvenamajame name, įvykio vieta bus namas. Tai bendras tokios įvykio vietos vaizdas suteiks tik teritorinę informaciją apie įvykio vietą.

Apžvalginių visos įvykio vietos nuotraukų kiekis priklauso nuo įvykio vietos teritorinio išsidėstymo. Jeigu įvykio vieta yra miško fragmentas, tai visos įvykio vietos apžvalginėje nuotraukoje gali būti lavono vaizdas ir jį supanti artimiausia aplinka, jeigu bandyta įsilaužti į sandėliuką, tai apžvalginėje nuotraukoje bus užfiksuotas sandėliuko fasado vaizdas. Jeigu nusikaltimo vieta yra gyvenamasis namas ar įstaiga, kur nusikaltimo pėdsakų yra daugelyje patalpų, tai apžvalginis visos įvykio vietos vaizdas bus, pavyzdžiui, namo fasadas ar ta namo pusė, kurioje yra patekimo į namą ar pasišalinimo iš jo pėdsakų.

Apžvalginėse atskirų įvykio vietos elementų nuotraukose dažniausiai fiksuojama atskirų patalpų, pavyzdžiui, kambario, virtuvės, bendri vaizdai. Fotografuojant patalpų, ypač gyvenamųjų, bendrus vaizdus susiduriama su problema, kad net fotografuojant su keičiamojo židinio nuotolio fotoaparatais neužtenka juos optiškai atitolinti, kad viename kadre būtų galima užfiksuoti patalpos bendrą vaizdą, todėl fotografuojant patalpų ap-

žvalgines nuotraukas reikia gerai išmanyti atskirų objektų fotografavimo ypatumus: priešpriešinį, kryžminį fotografavimą.

Mazginėse nuotraukose stambiu planu fiksuojami svarbiausi įvykio vietos mazgai: tai gali būti objektai, į kuriuos buvo nukreipta nusikalstama veikla, pavyzdžiui, lavonas, išlaužtos spintelės ar seifo durelės; objektai su rankų ar kojų pėdsakais; kiti daiktai ir pėdsakai, kuriuose užsifiksavo kriminalistiškai reikšminga informacija.

Šios nuotraukos daromos jau detaliosios apžiūros metu, kai prie objektų pridedami numeriai. Objektai fotografuojami su dalimi ji supančios aplinkos, kad būtų galima rasti objekto vietą apžvalginėje nuotraukoje. Labai svarbu nustatyti objekto fotografavimo kryptį bei tinkamai pasirinkti fotografavimo aukštį, kad nuotraukoje būtų galima visapusiškai perteikti objekto padėtį, jo elementų būklę, buvusią apžiūros metu. Kiekvienoje įvykio vietoje yra keletas, o kartais ir keliolika mazgų.

Fotografuojant įvykio vietą kartais reikia parodyti dviejų ar daugiau mazgų arba atskirų objektų ir pėdsakų ryšį. Tuo tikslu daromos **situacinės nuotraukos**.

Detaliosiose nuotraukose stambiu planu fiksuojami nedideli objektai, pavyzdžiui, cigaretės nuorūkos, tūtelės arba pėdsakai, pavyzdžiui, avalynės pėdsakai, taip pat mazginėje nuotraukoje užfiksuoto objekto atskiros ypatybės, individualūs požymiai ar pėdsakai, užsifiksavę ant jo.

Objektai ir daiktai paprastai fotografuojami jų radimo vietoje, tačiau kartais net mazginėje nuotraukoje objektas gali būti matomas ne visas arba apšvietimo sąlygos neleidžia jo nufotografuoti pagal reikalavimus. Siekiant užtikrinti, kad objekto savybės būtų užfiksuotos visapusiškai, detaliosios objektų bei pėdsakų nuotraukos kartais daromos tokiomis sąlygomis, kurios leidžia geriau perteikti savybes ir požymius, – parenkama padėtis, geriau atskleidžianti jo savybes bei ypatybes, taip pat apšvietimas ir fonas, geriau atsispindintis objekto paviršiaus faktūrą.

Detaliąsias nuotraukas reikia stengtis fotografuoti pasirenkant mažiausią atstumą, bet kartais fotografavimo atstumą lemia paties objekto savybės, pavyzdžiui, parametrai. Labai ilgi objektai, net ir fotografuojant juos iš mažiausio atstumo, užfiksuojami kaip iš didelio atstumo, pavyzdžiui, 60 cm ilgio peilis arba 120 cm ilgio beisbolo lazda.

Detaliosios nuotraukos daromos mastelinės fotografijos būdu.

Logiškai teisingas įvykio vietos nuotraukų įforminimas yra svarbus dalykas, kad asmuo, kuris nebuvo įvykio vietoje, skaitydamas protokolą ir žiūrėdamas nuotraukas, galėtų vaizdžiai įsivaizduoti įvykio vietos aplinką, objektų radimo vietą bei jų savybes. Jeigu įvykio vieta yra atviroje vietovėje, užtenka įforminant nuotraukas laikytis bendrųjų taisyklių, tačiau jeigu įvykio vieta yra sodyboje, kur pėdsakų ar svarbių objektų yra lauke ir patalpose, nuotraukas fotolentelėje reikėtų įforminti tokia seka:

- bendrieji įvykio vietos lauke vaizdai, paskui atskirų mazgų ir jų detaliosios nuotraukos;
- patekimo į patalpas eiliškumo tvarka:
 - bendrieji koridoriaus ar panašios patalpos vaizdai, kad būtų galima įsivaizduoti, kaip nusikaltėlis judėjo ir prie kokių objektų jis galėjo liestis;
 - atskirų patalpų pagal eiliškumą arba pėdsakų radimo reikšmingumą, pavyzdžiui., kambario, kuriame rastas lavonas, vaizdai.
 - visi tos patalpos mazgai ir detaliosios nuotraukos ir tik tada pereiti prie kitos patalpos vaizdų įforminimo.
 - patartume, ypač nužudymų įvykio vietose, pateikti bendrus vaizdus ir tų patalpų, kambarių, kuriuose pėdsakų nerasta arba neieškota dėl įvykio situacijos, nes kartais informacija, kad tam tikrose patalpose nerasta pėdsakų, gali būti pats vertingiausias pėdsakas, mat kriminalistikoje pėdsakų nebuvimas irgi yra pėdsakas.

Fotografavimo proceso įforminimas. Kriminalistinės fotografijos panaudojimas procesinių veiksmų atlikimo metu turi būti įforminamas pagal Baudžiamojo proceso kodekso normų reikalavimus ir laikantis kriminalistinių reikalavimų. Fotografavimo atliekant procesinius veiksmus įforminimas susideda iš šių etapų:

1) atliekant procesinį veiksmą: protokole nurodoma naudoto fotoaparato techninės charakteristikos: fotoaparato tipas, modelis, objektyvo duomenys; apšvietimo sąlygos: dieninis ar dirbtinis apšvietimas;

2) nufotografuoti vaizdai „išryškinami“ – perkeliama iš atminties kortelių į kompiuterį;

3) nufotografuoti vaizdai perkeliama ant popierinio pagrindo. Tai atliekama dviem būdais:

- grafiniai vaizdai perkeliama į vordinio dokumento formatą, suformatuojama, kaip jie bus išsidėstę A4 formato lape. Tada po kiekviena nuotrauka turi būti pateikiamas paaiškinamasis užrašas (nereikia nurodyti, kad tai apžvalginė ar orientacinė nuotrauka, tokiais jų pavadinimais apibūdinamas aplinkos vaizdo / objekto mastelis). Suformuota vordiniu formatu fotoatvaizdų lentelė išspausdinama ant paprasčiausio kopijavimo popieriaus rašaliniu ar lazeriniu spalvotu arba nespalvotu spausdintuvu.
- grafiniai vaizdai išspausdinami ant specialaus fotopopieriaus, gaunama analoginė fotonuotrauka. Nuotraukos turi būti suklijuojamos fotolentelėje, kiekviena nuotrauka turi būti paaiškinamasis užrašas. Šios nuotraukos turi būti antspauduojamos.

Nesvarbu, kaip paruošiama fotomedžiaga, ją sudaręs asmuo turi pasirašyti, nurodyti savo pareigas ir pavardę.

Fotonuotraukų įforminimo kriminalistinės rekomendacijos. Nuotraukos turi būti įdedamos laikantis principo nuo bendro prie atskiro. Bendruose vaizduose, kai mastelis yra mažas, nedidelių pėdsakų ar daiktų nesimato, todėl jų buvimo vieta turi būti pažymima naudojant rodykles ar kitus pažymėjimus. Nuotraukos užrašė turi būti pažymėta, kad rodykle ar skaičiais pažymėti konkretūs objektai. Paprastai A4 formato lape telpa dvi nuotraukos, tačiau glaudžiai tarpusavyje susijusius vaizdus, esančius dviejose nuotraukose, rekomenduojama dėti viename lape, nes norint atidžiau ištyrinėti objektą, pavyzdžiui, jo detalę, kurios nuotrauka yra kitame puslapyje, tai padaryti nepatogu.

Įvykio vietos apžiūros grafiniai vaizdai saugomi policijos komisariato serveryje. Prieigos prie šių duomenų teisę turi:

- VIP asmenys – komisariato ir kriminalinės policijos vadovai;
- nusikalstamą veiką tiriantis ikiteisminio tyrimo pareigūnas.

Asmenys, galintys prisijungti prie įvykio vietų nuotraukų duomenų bazės, turi slaptažodžius, todėl kiekvieną prisijungimą galima atsekti.

3.3.1.4. Filmavimas atliekant įvykio vietos apžiūrą

Kriminalistinis filmavimas – kriminalistinio vaizdo fiksavimo dalis. Remiantis bendraisiais kinematografiniais filmavimo metodais bei būdais, rengiamos jų taikymo renkant kriminalistiškai svarbią informaciją taisy-

klės ir filmuotos medžiagos saugojimo, tyrimo bei taikymo metodai bei būdai.

Kriminalistinis vaizdo filmavimas yra sudėtingas veiksmas. Tinkamą jo atlikimą tiriant nusikalstamas veikas lemia šie veiksniai:

1 – teisingas bendrųjų filmavimo metodų ir būdų parinkimas siekiant kriminalistinių tikslų, t. y. filmavimo technikos išmanymas;

2 – teisingas filmuojamo reiškinių, proceso ar veiksmo scenarijaus parengimas;

3 – baudžiamojo proceso įstatymų reikalavimus atitinkantis filmavimo proceso bei rezultatų įforminimas.

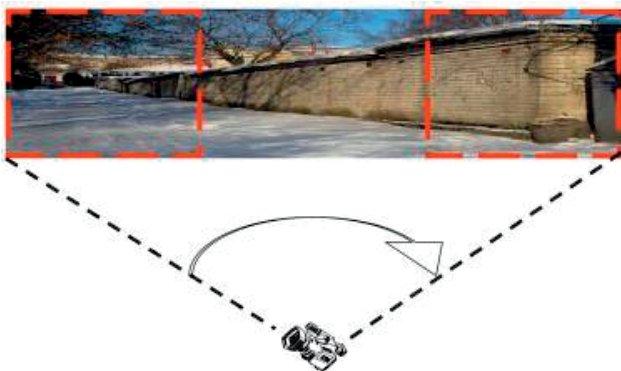
Skiriami šie filmavimo būdai:

1. **Filmavimas iš vieno taško, t. y. nejudančia kamera.** Gaunamas kadras vadinamas statiniu. Taip filmuojami nuolat skirtingomis kryptimis judantys objektai, pavyzdžiui, filmuojama stacionariomis vaizdo stebėjimo kameromis. Filmuojama keliais būdais:

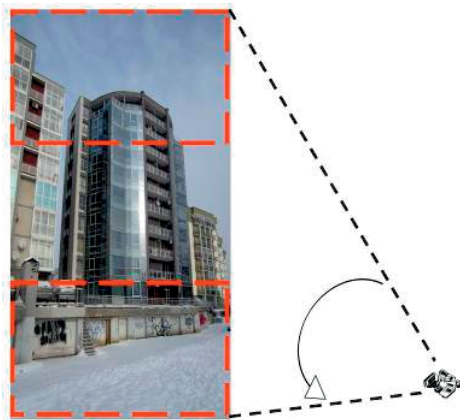
- kamerą laikant rankomis – vaizdas įrašomas akių aukštyje;
- naudojant stovą – vaizdas dažniausiai įrašomas žmogaus krūtinės ar juosmens aukštyje.

2. **Judančia kamera filmuojant gaunamas vaizdas vadinamas dinaminiu.** Galimi filmavimo variantai:

- kamera yra viename taške, tik pasukama pagal horizontalią arba vertikalią ašį, toks filmavimas vadinamas statiniu panoraminiu (22–23 pav.);

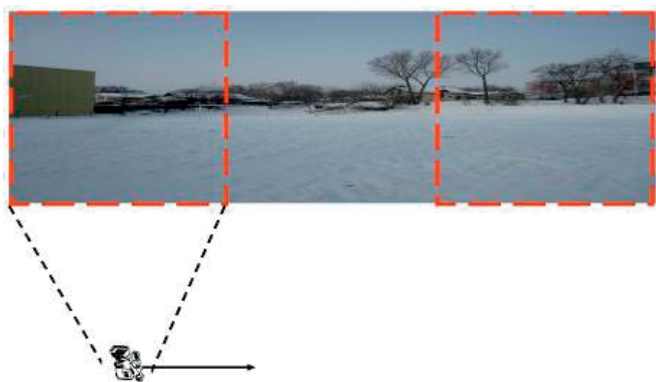

22 pav. Horizontaliosios statinės panoramos schema

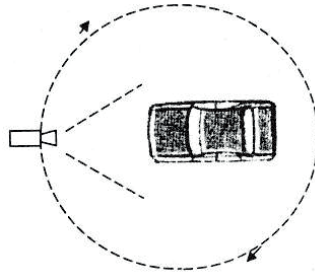
23 pav. Vertikaliosios statinės panoramos schema

- juda tik kamera pagal horizontalią ar vertikalią ašį, toks filmavimas vadinamas dinaminiu panoraminio (24 pav.);

24 pav. Horizontaliojo panoraminio filmavimo schema

- kamera juda aplink objektą, toks filmavimas vadinamas ratiniu (25 pav.);

25 pav. Ratinio filmavimo schema

- kamera juda kartu su judančiu objektu, jeigu atstumas tarp jų nekinta, taip susidaro lydėjimo išpūdis⁷³.

3.3.2. Asmens apžiūra

Asmens apžiūra yra procesinė prievartos priemonė, kurios metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar specialistas gydytojas apžiūri asmens kūną prireikęs nustatyti, ar ant jo kūno yra nusikalstamos veikos pėdsakų arba ypatingų žymių.

Asmens apžiūros procesinę tvarką reglamentuoja Baudžiamojo proceso kodekso 143 straipsnis.

Asmens apžiūra, nors ir yra procesinės prievartos priemonė, tačiau kriminalistiniu požiūriu tai yra veiksmas, kuriuo, kaip ir atliekant kitas apžiūras, siekiama gauti duomenų, reikšmingų nusikalstamai veikai ištirti, kai nereikia atlikti tyrimo.

Apžiūros metu gali būti nustatomi šie duomenys:

- 1) kūno sužeidimai, jų pobūdis bei lokalizacija;
- 2) ypatingos žymės, jų pobūdis bei lokalizacija;
- 3) požymiai, galimai nurodantys asmens veiklos pobūdį;
- 4) ant kūno esančios pašalinės medžiagos, jų pobūdis, lokalizacija.

Jei apžiūra yra susijusi su kūno apnuoginimu, tai apžiūrą privalo atlikti tos pačios lyties ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras. Apžiūroje

⁷³ Plačiau apie kitus filmavimo technikos elementus žr.: Судебная фотография и видеозапись. Учебник. Москва: Шит, 2011.

dalyvaujantis specialistas kriminalistas taip pat turi būti tos pačios lyties kaip ir apžiūrimasis. Šis reikalavimas netaikomas specialistui gydytojui. Jeigu asmuo geranoriškai nesutinka, kad būtų apžiūrėtas jo kūnas, ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras priima nutarimą, kuris asmeniui yra privalomas.

Apžiūros metu draudžiami veiksmai, žeminantys apžiūrimo asmens orumą. Siekiant paimti ar užfiksuoti ant žmogaus kūno esančius pėdsakus, draudžiama tam naudoti pavojingas gyvybei ar sveikatai technines priemones ar reagentus.

Šio veiksmo atlikimas fiksuojamas laikantis bendrų tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo taisyklių, nurodytų Baudžiamojo proceso kodekso 179 straipsnyje. Tyrimo metu rekomenduojama naudoti papildomus fiksavimo būdus: fotografuoti, jei reikia nubraižyti schemas.

Asmens apžiūros fotografavimo ypatumai

Asmens apžiūros objektas yra žmogaus kūnas, kuris apžiūrimas siekiant gauti informaciją, nusikalstamai veikai ištirti reikšmingus duomenis⁷⁴. Apžiūrimo objekto specifiškumas lemia pasirenkamus fotografavimo būdus bei rūšis: naudojamas mazginis ir detalusis fotografavimas.

Mazginėje nuotraukoje fiksuojama kūno dalis, ant kurios yra duomenys, informacija, turinti reikšmės nustatant naujus faktus, aplinkybes arba juos patvirtinant. Fotografuojama taip, kad nuotraukoje būtų galima suprasti, kuri tai kūno dalis. Fotoaparato optinė ašis turi būti statmena fotografuojamai kūno daliai, o fotoaparato nugarėlė – lygiagreti su fotografuojamo kūno dalies paviršiumi.

Kadangi atskiros žmogaus kūno dalys turi ritinio formą, nėra plokščios, tai siekiant geriau išryškinti požymius gali būti naudojamas šoninis apšvietimas, labai mažoms detalėms fotografuoti – makrofotografija. Išblukusios tatuiruotės, silpnai matomi įkandimo požymiai išryškunami juos fotografuojant tiriamosios fotografijos metodais: kontrastinės ar spalvų skyrimo.

74 Plačiau apie asmens kūno apžiūros ypatumus skaitykite: Ancelis, P. ir kt. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vilnius: MRU, 2011, p. 77–78.

3.3.3. Daiktų apžiūra

Daiktai ir dokumentai gali būti įvykio vietos apžiūros atskiri elementai, taip pat ir atskiro apžiūros veiksmo objektai. Jeigu jie yra apžiūrimi per įvykio vietos apžiūrą, tai fotografijos būdu turėtų būti užfiksuota jų buvimo vieta, protokole turi būti aprašyta jų radimo vieta, nes fotografinis vaizdas yra plokštuminis ir neparodo objekto erdvinės padėties kitų objektų atžvilgiu. Aprašant daiktą turi būti nurodoma daikto pavadinimas ir paskirtis, parametrai, nurodoma medžiaga, iš kurios jis yra pagamintas, bei serijiniai gamybos numeriai, jei tokie yra. Labai svarbu nustatyti ant daikto esančius ir jį individualizuojančius požymius. Jeigu ant daikto nėra akivaizdžiai matomų pėdsakų, jų gali būti ieškoma naudojant kriminalistinės technines priemones. Jeigu randama pėdsakų, turi būti nurodyta:

- tikslį jų radimo vieta, pėdsako rūšis pagal kriminalistinę klasifikaciją;
- kas užsifiksavo pėdsake (pvz., papiliarinio rašto fragmentas);
- pėdsako vieta ant objekto ir jų tarpusavio išsidėstymas;
- pėdsako forma ir matmenys, reljefas ir jo pobūdis;
- pėdsake esančios pašalinės medžiagos bei dalelės (jei tokių yra);
- techninės priemonės, naudotos pėdsakams surasti, užfiksuoti ir paimti.

3.3.4. Gyvūnų ir jų lavonų apžiūra

Į nusikalstamų veikų tyrimo praktiką neretai papuola ir gyvūnai. Kartais jie patys yra nusikalstamų veikų „subjektai“, dažniausiai jų padaroma nusikalstama veika yra didesnio ar mažesnio laipsnio sveikatos sutrikdymai, kai pažeidžiamas žmogaus kūno vientisumas, t. y. kai žmogus apkan-džiojamas.

Kartais gyvūnai ir patys tampa žmonių nusikalstamos veikos objektais, kai asmenys medžioja uždraustus medžioti gyvūnus arba tai daro neleidžiamu medžioti metų laiku arba medžiojimui naudoja uždraustas priemones, pavyzdžiui, kilpas ar kitas panašias priemones. Šiomis nusikalstamomis veikomis padaroma nepataisoma žala gamtai.

Gyvūnai gali būti ir nusikalstamų veikų objektais, kai yra pavagiami iš teisėtų savininkų. Dažniausia tai brangūs naminiai veisliniai gyvūnai,

kaip antai tam tikru laiku madingų veislių šunys ar katės, bet pasikėsینimo objektais gali būti ir kiti naminiai gyvūnai, pavyzdžiui, žirgai, galvijai ar kiti naminiai gyvūnai.

Kartais gyvūnai, dažniausiai šunys ir katės, tiesiogiai patiria fizinį žmonių smurtą, pasireiškiantį žiauriu elgesiu su gyvūnais.

Intensyviai plečiantis žmogaus ūkinei gamybinei veiklai, ypač žemės ūkiui, kertami miškai; plečiantis žmonių gyvenamajai teritorijai, didėja miestai, dėl to vis mažiau lieka laukinių gyvūnų natūralios gyvenamosios aplinkos: miškų, pelkių, pievų. Dėl žmonių ūkinės gamybinės veiklos tankėja transporto kelių tinklas, kuriuos tiesiant ne visada atsižvelgiama į laukinių gyvūnų natūralios migracijos takus, todėl kartais kelių eismo dalyviais, dažniausiai „nedrausmingais“, tampa laukiniai miško gyvūnai, o kartais dėl žmonių nepriežiūros – ir naminiai stambieji gyvūnai: galvijai, arkliai.

Dėl anksčiau išvardytų priežasčių kriminalistikoje gyvūnų apžiūra išskiriama į atskirą apžiūrų rūšį. Šias apžiūras galima skirstyti į:

- gyvų gyvūnų:
 - išoriškai sveiko gyvūno;
 - sužeisto gyvūno;
- gyvūnų lavonų:
 - vientiso gyvūno lavono;
 - gyvūno lavono dalių.

Gyvūnai pagal jų gyvenamąją aplinką skirstomi į:

- naminus gyvūnus;
- laukinius gyvūnus.

Apžiūrint gyvūnus ir jų lavonus sprendžiami tie patys visoms apžiūrų rūšims būdingi uždaviniai, tačiau ši apžiūrų rūšis turi ir specifinius uždavinius, pavyzdžiui:

- nustatyti gyvūno šeiminką – apžiūrint naminus gyvūnus;
- nustatyti gamtai padarytą žalą – apžiūrint laukinius gyvūnus;
- nustatyti sužalojimų pobūdį – apžiūrint ir naminus, ir laukinius gyvūnus.

Apžiūrint gyvūną, nelygu kokios jis rūšies, jeigu yra galimybė, reikėtų pasikviesti specialistus: zootechniką – naminams gyvūnams, kinologą –

šunims, medžioklės specialistą arba veterinarą – laukiniams gyvūnams apžiūrėti.

Siūlytume, atsižvelgiant į apžiūrimą gyvūną bei apžiūros metu sprendžiamus uždavinius, pasirinkti šiuos taktinius gyvūnų apžiūros būdus:

- pagal laikrodžio rodyklę vadinamąjį ratinį būdą, kurio pradiniu apžiūros tašku rekomenduotume pasirinkti gyvūno snukį ir apžiūrą pradėti nuo dešinės galvos pusės, toliau judant dešine gyvūno puse aplink. Šis būdas labiau tinka stambiems gyvūnams;
- pagal kūno dalis: apžiūrima galva, kaklas, korpusas, kojos, uodega.

Gyvūno ir gyvūno lavono apžiūros protokole turi būti nurodyta:

- gyvūno rūšis;
- veislė (jeigu ji nurodoma, turėtų būti pažymėta, kieno žiniomis remiantis tai buvo patvirtinta: dalyvaujančio specialisto, gyvūno savininko (kai kurie gyvūnai turi tai patvirtinančius dokumentus) ar apžiūrą atliekantis tyrėjas rėmėsi savo turimomis žiniomis);
- lytis (apžiūrint patelę dar nurodoma, jeigu yra išoriškai akivaizdūs, nėštumo ar jauniklio maitinimo požymiai);
- amžius arba amžiaus ribos: turi būti nurodyti požymiai, pagal kuriuos nustatomas gyvūno amžius (požymis, pagal kurį dažniausiai nustatomas gyvūno amžius, yra dantų nusidėvėjimas), arba amžių nurodė gyvūno savininkas;
- išvaizda: ūgis – matuojamas ūgis – aukštis iki keteros; korpuso ilgis, nurodomi kiti parametrai, apibūdinantys konkrečios rūšies gyvūną;
- kailis (jei apžiūrimas paukštis, tai plunksnų būklė): tankumas, ilgis;
- kailio spalva;
- turimi gyvūnų individualaus žymėjimo / individualizavimo ženklai: įspaudai, įkarpos, žiedavimo žiedai paukščiams ar kitos žymės, kurios gali padėti nustatyti gyvūno šeimnininką ar kitą reikšmingą informaciją apie gyvūną;
- jeigu turi: aprašomas antkaklis ir pavadėlis;
- jeigu gyvūnas yra sužeistas: nurodoma žaizdų vieta, jų forma ir dydis.

Gyvūno lavono dalių aprašymas priklauso nuo rastų kūno dalių kiekio (suskaidymo) bei atskirų dalių dydžio. Vienas pagrindinių uždavinių yra nustatyti suskaidytų gyvūnų kiekį, jų rūšį, amžių: jauniklis, suaugęs gyvūnas, taip pat kitą pagal rastas liekanas galimą nustatyti informaciją.

3.3.5. Patalpų ir vietovių, nesančių įvykio vietomis, apžiūra

Kriminalistiškai vertinga informacija gali būti gaunama iš šaltinių, kurie nėra tiesiogiai susiję su nusikalstama veika. Vieni iš tokių materialių šaltinių yra patalpos ir vietovės, kurios nėra įvykio vietos, todėl kriminalistikos mokslas kaip atskiras apžiūrų rūšis išskiria patalpų ir vietovių, nesančių įvykio vietomis, apžiūras.

3.3.5.1. Patalpų, nesančių įvykio vietomis, apžiūra

Kriminalistiškai vertinga informacija gali būti gaunama ir apžiūrint patalpas, kurios nėra įvykio vietos. Tokių patalpų apžiūrų objektai skirstomi į:

- gyvenamąsias patalpas;
- tarnybines patalpas;
- gamybinius statinius;
- sandėliavimo patalpas;
- prekybinės paskirties patalpas (parduotuves);
- kitas patalpas.

Pagrindiniai šių patalpų apžiūrų uždaviniai yra:

- nustatyti objekto išsidėstymą aplinkoje;
- nustatyti objekto paskirtį ir darbo režimą;
- nustatyti objekto apsaugos sistemą;
- atlikti objekto daiktinės aplinkos apžiūrą, kurios metu nustatoma arba paneigiama tam tikra tyrimui reikšminga informacija.

Apžiūros būdo pasirinkimas priklauso nuo apžiūrimo objekto dydžio, jo išsidėstymo teritorijoje, objekto gamybinio sudėtingumo, konkretaus objekto apžiūros uždavinių. Rekomenduotina patalpų apžiūrą atlikti pagal patalpos perimetrą judant / einant pagal laikrodžio rodyklę arba vadovautis įvykio vietos apžiūros taisyklėmis.

Ypatinga vieta apžiūrint patalpas tenka gyvenamosioms patalpoms, kurių tiesioginiu objektu gali būti:

- atskiri kambariai;
- bendro naudojimo patalpos: virtuvė, vonios kambarys, tualetas;
- koridoriai;
- kitos paskirties patalpos.

Dažniausiai gyvenamosios patalpos yra apžiūros be žinios dingusių asmenų bei ne savo gyvenamojoje vietoje nužudytų asmenų, nes žmogaus gyvenamoji aplinka yra vertingos informacijos šaltinis apie žmogaus asmenybę, jo gyvenimo būdą ir pažįstamųjų ratą bei artimiausius gyvenimo planus, o kartais šios apžiūros metu nustatomas ir nužudymo motyvas bei sužinoma kita nusikalstamos veikos tyrimui reikšminga informacija.

3.3.5.2. Vietovės, nesančios įvykio vieta, apžiūra

Siekiant nustatyti bylai reikšmingas aplinkybes kartais reikia apžiūrėti vietovę, kuri nėra įvykio vieta, tačiau ją apžiūrint gali būti nustatyti bylai ištirti svarbūs faktai bei kitos reikšmingos aplinkybės, kaip antai nustatytas patekimo į objektą bei atsitraukimo kelias, patikrintos versijos ir kt.

Labai svarbu apžiūros protokole tiksliai nurodyti geografines ir administracines teritorines vietovės koordinates bei pasirinktą vietovės apžiūros būdą.

Pasirenkant apžiūros būdą reikėtų vadovautis tomis pačiomis taisyklėmis kaip ir rengiantis atlikti įvykio vietos apžiūrą.

Prie apžiūros protokolo patartina kaip papildomą, bet dažnai daug vaizdingesnę informaciją pridėti žemėlapius ar įvairaus detalumo vietovės planus bei schemas, kuriuose būtų pažymėtos apžiūrėtos vietovės ribos. Taip pat prirėikus, siekiant parodyti apžiūrėtos vietovės specifiškumą, turėtų būti pateikiamos ir vietovės nuotraukos, padarytos taikant panoraminis fotografavimo metodus, arba medžiaga nufilmuota panoraminiais filmavimo būdais.

APKLAUSOS IR AKISTATOS TAKTIKA

4.1. Apklausos taktika

4.1.1. Apklausos samprata ir bendrosios taisyklės

Apklausa – tai procesinis nusikalstamos veikos tyrimo veiksmas, kurio metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teismas, griežtai laikydamiesi baudžiamojo proceso normų reikalavimų, ypatingo verbalinio bendravimo (apklausos) metu iš apklausiamojo asmens parodymų forma gauna ir užfiksuoja informaciją (duomenis) apie aplinkybes, turinčias reikšmės nusikalstamai veikai ištirti⁷⁵.

Apklausa yra verbalinio bendravimo procesas, kurio metu asmenys, vartodami kalbą, keičiasi informacija, tačiau, reikia pažymėti, kad šiame procese gana aktyviai dalyvauja ir neverbalinio bendravimo elementai, kurie kartais labai paryškina verbalinį procesą. Nors apklausos tikslas yra iš apklausiamojo asmens gauti informaciją, reikšmingą nusikalstamai veikai ištirti, tačiau apklausiantysis, užduodamas klausimus, irgi suteikia jam atitinkamą informaciją. Reikia pažymėti, kad bendravimas apklausos metu vis dėlto turi valinį pobūdį.

Žmonių verbalinį bendravimą lemia bendravimo tikslas, subjektų santykiai, jų asmeninės savybės ir kt. Apklausą galima laikyti viena iš žmonių bendravimo rūšių. Todėl tai, kas bendrai būdinga visų rūšių bendravimui, būdinga ir apklausai. Apklausiai, kaip atskirai bendravimo rūšiai, yra būdingos tam tikros ypatybės, kurios ir lemia šio verbalinio bendravimo išskirtinumą:

- bendravimą apklausos metu reguliuoja baudžiamojo proceso įstatymas;

⁷⁵ Plačiau skaitykite: *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2013, p. 84.

- bendravimo turinį apklausos metu lemia nusikalstamos veikos aplinkybės, dėl kurių šis bendravimas ir vyksta. Apklausos dalykas yra nusikalstamos veikos aplinkybės.

Bendras apklausos uždavinys – iš kiekvieno apklausiamojo gauti visus jam žinomus patikimus duomenis, informaciją apie nusikalstamos veikos aplinkybes ir su įvykiu susijusius asmenis. Užtikrinti gautos informacijos pilnumą ir patikimumą – svarbiausias uždavinys, nes apklausiamasis, net jei jis ir nori išdėstyti patikimą informaciją, ne visuomet iškart gali atsiminti visas su įvykiu susijusias detales. Jis gali sąžiningai klysti. Dar sudėtingesnė padėtis yra tada, kai asmuo duoda melagingus parodymus, siekia visais įmanomais būdais trukdyti nustatyti tiesą baudžiamojoje byloje.

Siekiant veiksmingai surengti apklausą reikia mokėti nustatyti teisingus santykius su apklausiamuoju, gerai išmanyti apklausos psichologiją, sugebėti lanksčiai varijuoti, atsižvelgiant į konkrečią apklausos situaciją, apklausiamojo asmenybę ir jau turimą informaciją, mokėti naudotis taktiniais apklausos bei psichologinio poveikio būdais.

Apklausos skirstomos į šias rūšis:

- Pagal apklausiamojo procesinę padėtį:
 - liudytojo;
 - nukentėjusiojo;
 - specialisto (eksperto);
 - įtariamojo;
 - kaltinamojo.
- Pagal apklausiamojo amžių:
 - suaugusiojo;
 - nepilnamečio (mažamečio).
- Pagal dalyvių sudėtį:
 - nedalyvaujant tretiesiems asmenims;
 - dalyvaujant tretiesiems asmenims.
- Pagal apklausos atlikimo vietą:
 - ikiteisminio tyrimo įstaigoje;
 - teisme;
 - įvykio vietoje;
 - ligoninėje;
 - areštinėje ar pataisos įstaigoje;

- apklausiamajam artimoje aplinkoje (mokykloje, namuose).
- Pagal apklausos situaciją:
 - nekonflikcinė;
 - konflikcinė.
- Pagal apimtį:
 - pagrindinė;
 - papildoma.
- Pagal teisinį apibrėžtumą:
 - pirminė;
 - pakartotinė.

Bendrosios apklausos atlikimo taisyklės. Apklausa yra dažniausiai taikomas procesinis veiksmas. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso IV dalies „Ikiteisminis tyrimas“ XIV skyriaus antrasis skirsnis skirtas apklausai ikiteisminio tyrimo metu reglamentuoti. Apklausa kaip procesinis veiksmas yra gana išsamiai reglamentuota įstatymo.

Įstatymas nustato šiuos apklausos dalyvius: ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teisėjas, liudytojas, nukentėjęsysis, ekspertas (specialistas), įtariamasis, kaltinamasis. Apklausos dalyvius pagal jų vaidmenį apklausoje galima suskirstyti į dvi dideles grupes:

- apklausantieji: ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas, prokuroras, ikiteisminio tyrimo teisėjas, teisėjas;
- apklausiamieji: liudytojas, ekspertai, įtariamieji, kaltinamieji, teisiamieji;
- aktyvūs apklausos dalyviai – gynėjai, kurie patys apklausti neturi teisės, tačiau, kartais jie gali labai reikšmingai paveikti apklausos procesą;
- specifiniai liudytojai arba nukentėjęsiesi (Respublikos Prezidentas, pareigūnas, specialusis liudytojas (BPK 82 str. 3 d.), asmenys, kuriems taikomas anonimiškumas.

Apklausos dalyvių bendravimo dalykas yra specifinis, susijęs su nusikalstamos veikos aplinkybėmis.

Apklausos dalykas – tai, kas ir apie ką kalbama bendraujant, kas sudaro verbalinio bendravimo turinį, kuris turi būti fiksuojamas apklausos protokole.

Su apklausos dalyku susijusios aplinkybės pagal gaunamos informacijos pobūdį skirstomos į:

- informaciją, padedančią surasti bei gauti naują svarbią informaciją, reikšmingą tolimesniam nusikalstamos veikos tyrimui;
- informaciją, reikalingą tarpiniams tyrimo tikslams pasiekti;
- informaciją, reikalingą jau turimai informacijai patikrinti ir įvertinti.

Ikiteisminio tyrimo metu kiekvienas nusikalstamas įvykis yra jau praėjęs įvykis, kuris „pažįstamas“ skaitant pėdsakus. Kriminalistikoje pėdsakai pagal jų susidarymo vietą skirstomi į: materialius – susiformuoja materialioje aplinkoje, ir idealius – susiformuoja asmens smegenyse. Per apklausą yra operuojama su idealiaisiais pėdsakais, todėl labai svarbu žinoti, kaip šie pėdsakai susidaro, t. y. apklausiančiajam reikia gerai žinoti parodymų formavimosi procesą.

Parodymų formavimosi procesą sudaro šie etapai:

- suvokimas;
- įsiminimas;
- atsiminimas.

Suvokimas – tai psichinis procesas, kurio metu per jutimo organus žmogus suvokia aplinką ir joje orientuojasi. Parodymų formavimuisi yra būtinas adekvatus aplinkos suvokimas, kuriam įtaką darantys veiksniai skirstomi į: subjektyvius ir objektyvius. Subjektyvūs veiksniai – tai asmens amžius, lytis, išsilavinimas, profesija. Objektyviems veiksniams priskiriama įvykio situacija (pvz., kelia grėsmę asmens saugumui ar ne) bei konkretus įvykio pobūdis (pvz., galėjimas aiškiai matyti tam tikru atstumu nuo jo esantį daiktą ar pan.).

Įsiminimas – tai informacijos, būsenų bei veiksmų įsidėmėjimas ir laikymas atmintyje. Pirmiausia ir lengviausia įsiminama tai, kas atitinka žmogaus interesus. Šis procesas priklauso nuo žmogaus aktyvumo, įsimenamų dalykų pateikimo formos ir apimties. Įsiminimas skirstomas į:

- tiesoginį (pvz., mašinos numerio mechaniškas įsiminimas);
- asociacinį, kai tam tikros užuominos palengvina įsiminimą⁷⁶.

⁷⁶ *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2005, p. 257.

Įsiminimas gali būti:

- nevalingas, kai žmogus nesiekia tikslingai įsiminti kokio nors dalyko, įsimena be specialių tam valios pastangų, neišsirinkdamas įsimenamo dalyko;
- valingas, kai tai yra specialus veiksmas, turintis konkretų tikslą – kuomet tikslingai įsiminti tam tikrus dalykus ar įvykius.

Su nusikalstamu įvykiu susijusių aplinkybių įsiminimui yra būdingi abu įsiminimo būdai: pavyzdžiui, atsitiktiniam liudytojui yra būdingas nevalingas įsiminimas, nes asmuo iš anksto net nežino, kad namo laiptinėje matytas asmuo gali būti susijęs su nusikalstamu įvykiu. Tačiau tas pats atsitiktinis liudytojas, matęs eismo įvykį, pavyzdžiui, pasižalinusios iš įvykio vietos transporto priemonės numerį, tai jau įsimena valingai, nes sąmoningai suvokia tos informacijos reikšmingumą.

Įsiminimo procese ypatingą vaidmenį vaidina dėmesys – asmens visos veiklos sutelkimas tam tikru momentu į kokį nors objektą. Tarp dėmesio sutelkimo ir įsiminimo yra tiesioginis ryšys. Dėmesys – tai specifinis psichikos organizuotumas, lemiantis materialių ir idealių objektų suvokimą, sutelkimą. Dėmesį lemia objektų savybės (naujumas, neįprastumas), vidinės asmens savybės (emocinis susijaudinimas, asmenybės bruožai) ir kt.⁷⁷

Žmogaus atmintis skirstoma į trumpalaikę ir ilgalaikę atmintį.

Trumpalaikė atmintis – tai atmintis, kurioje jutimo organų dėmesys fiksuojamas trumpam laikui, ji būdingesnė nevalingam įsiminimui.

Ilgalaikė atmintis jau reikalingas valingas įsiminimas. *Ilgalaikė atmintis* – tai atmintis, kurioje informacija išlaikoma ilgą laiką, net ir visą žmogaus gyvenimą. Jai labai svarbu nustatyti naujos informacijos ir to, kas jau žinoma, ryšį, lemiamą reikšmę turi prasminis naujos informacijos svarbumas.

Aplinkos reiškiniams suvokti, jiems įsiminti bei informacijai išlaikyti atmintyje įtakos turi subjektyvūs ir objektyvūs veiksniai. Prie subjektyvių veiksnių priskiriamas asmens amžius, išsilavinimas, profesija. Amžiaus įtaka įsiminimui siejama su tokiais dalykais kaip dėmesingumas, orientacija aplinkoje, sugebėjimas greitai suvokti besikeičiančią informaciją. Šios asmens savybės geriausiai atsiskleidžia brandžiam amžiuje. Vyresnio amžiaus žmonių dėmesingumas ir orientacija jau pradeda po truputį silp-

77 Visuotinė lietuvių enciklopedija. IV tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2003, p. 603.

nėti, nors negalima teigti, kad tai absoliutus reiškinys. Objektvūs veiksnys – tai po įvykio praėjęs laikas.

Atsiminimas – tai atminties procesas, kurio metu aktualizuojama tai, kas buvo įsiminta. Informacija atkuriamą, dekoduojama. Atsiminimas yra valingas (sąmoningai stengiamasi ką nors atsiminti) ir nevalingas (tarsi savaime iš atminties iškyla įsiminti dalykai)⁷⁸. Parodymų formavimosi procesui yra reikšmingos abi atsiminimo formos.

Išskiriamos trys atsiminimo rūšys: atgaminimas, atpažinimas ir atkūrimas.

Atgaminimas – tai tikslus įvykio, objekto ar įvykių ar objektų sekos atsiminimas jiems nesikartojant. Jis gali būti tiesioginis, t. y. iškart po įvykio, ir uždelstas – praėjus tam tikram laikui po įvykio⁷⁹. Atgaminimas taip pat gali būti valingas ir nevalingas.

Atkūrimas – įsiminti dalykai atsimenami ne visai tiksliai kartu su kitais ankstesnės patirties dalykais, savaip pertvarkomi, apibendrinami, jungiami į tam tikrą sistemą⁸⁰.

Atpažinimas – tai įvykio ar objekto atsiminimas jam pasikartojus ar jį pamačius. Pamatytas objektas atpažįstamas jį palyginus su atmintyje išlaikomu jo vaizdu. Skiriamas apibendrinamasis atpažinimas – kai objektas priskiriamas anksčiau suvokto objekto klasei, ir diferencijuotasis – kai objektas sutapatinamas su anksčiau suvoktuoju⁸¹. Atpažinimas gali būti valingas ir nevalingas atpažinimas. Nevalingas atpažinimas yra savaiminis, spontaniškas (pvz., sutikto žmogaus atpažinimas). Valingam atpažinimui jau pasitelkiamas dėmesys, atkuriamą įvykių eiga.

Visos atsiminimo rūšys, pabrėžiant jas parodymų procese, turi kai kurių bendrų požymių:

- išskyrimas iš atminties asmenį dominančių įvykių;
- įsimintos informacijos sisteminimas;
- įsimintos informacijos formulavimas;
- proto lavinimas⁸².

78 *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. II tomas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 2002, p. 166.

79 *Ibid.*, p. 128.

80 *Ibid.*, p. 132.

81 *Ibid.*, p. 161.

82 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 96.

Prie atsiminimą lemiančių veiksnių reikėtų priskirti amžių, lytį, išsimokslinimą, profesiją ir ypač psichinę būseną atsiminimo metu, kurią ypač veikia stresas, atsiminimo tikslą.

Kriminalistikoje išskiriami šie apklausos etapai:

- 1) pasiruošimo apklausai etapas;
- 2) pačios apklausos etapas:
 - a) laisvo pasakojimo stadija;
 - b) klausimų uždavimo stadija.
- 3) baigiamasis etapas:
 - a) fiksavimo stadija;
 - b) analizės ir įvertinimo stadija;
 - c) kiti baigiamieji veiksmai.

4.1.2. Pasiruošimas apklausai

Apklausa yra labai svarbus ikiteisminio tyrimo procesinis veiksmas, kuriam, kaip ir bet kuriam kitam procesiniam veiksmui, turi būti pasiruošta. Tačiau galimos ir tokios tyrimo situacijos, kai apklausa atliekama ir nepasiruošus, pavyzdžiui, liudytojų apklausa įvykio vietoje, kai dar tik atliekama įvykio vietos apžiūra.

Pasirengimo apklausai procesą galima suskirstyti į šiuos elementus:

1) bylos medžiagos išstudijavimas – tai priklauso nuo situacijos: ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas tiria šią bylą, ar jis perėmė bylos tyrimą iš kito pareigūno. Pirmuoju atveju išsamiai studijuoti bylos jau kaip ir nereikia, tačiau gali prireikti prisiminti atskirus faktus, peržiūrėti atskirų liudytojų duotus parodymus. Antruoju atveju reikia išsamiai susipažinti su visa bylos medžiaga.

Jeigu tai smurtinė nusikalstama veika, tai dažniausiai pirminis tyrimo veiksmas yra įvykio vietos apžiūra, iš kurios galima gauti daugiausia informacijos apie įvykio aplinkybes. Reikia išstudijuoti specialisto išvadas, gautas atlikus objektų tyrimą. Susipažinti su iki tol apklaustų asmenų duotais parodymais ir kita byloje esančia medžiaga;

2) apklausiamojo asmenybės ištirimas – pastaruoju metu pirminę informaciją apie atskirus asmenis galima gauti ir iš interneto. Kita informacija apie asmenį, kurį ruošiamasi apklausti, gali būti ir iki tol surinktoje

bylos medžiagoje. Dar vienas informacijos šaltinis apie asmenį – oficialūs dokumentai (pvz., charakteristikos iš darbovietės ar mokymosi įstaigų). Kiek informacijos ir kokios reikia apie asmenį, labai priklauso ir nuo jo procesinės padėties byloje bei tikimybės, kad jis gali tyrimui suteikti reikšmingos informacijos apie įvykio aplinkybes;

3) apklausos dalyko nustatymas – jis yra susijęs su nusikalstamos veikos pobūdžiu. Toliau jau apklausos dalykas yra konkretinamas atsižvelgiant į tai, kokios informacijos apie įvykį tikimasi gauti iš apklausiamojo. Tai priklauso ir nuo apklausiamojo procesinės padėties, taip pat ir nuo to, ar tai dar tik pirminė apklausa, ar jau pakartotina;

4) apklausos plano parengimas – jam priklauso tokie elementai kaip apklausos laiko parinkimas, nors tai kartais gali labai priklausyti nuo asmens darbo pobūdžio, apklausiamojo iškviatimo į apklausą būdo. Kartais gali būti svarstomas ir apklausos vietos parinkimas, ypač apklausiant nepilnamečius.

Apklausos laiką galima panaudoti kaip apklausos taktikos būdo elementą. Apklausa organizuojant nusikalstamos veikos padarymo laiką (apklausos laikas primintų apie nusikaltimą) arba norint sureikšminti iškviatimo į apklausą laiką, nereikėtų taikytis prie apklausiamojo darbo grafiko (užimtumo)⁸³.

Apklausos vieta dažniausiai yra ikiteisminio tyrimo įstaiga ir prokuratūra. Jeigu apklausia ikiteisminio tyrimo teisėjas – tai ir teismas. Kartais apklausa gali būti rengiama ir neformalioje aplinkoje: asmens darbovietėje ir net jo gyvenamojoje vietoje. Manytume, kad apklausa ikiteisminio tyrimo įstaigoje, ypač kai yra įrengtos specialios apklausai skirtos patalpos labiau sutelkia produktyviai dirbti ir pareigūną (nuolat į kabinetą neuž-eina kolegos), ir apklausiamąjį (netinkamu momentu užėję interesantai sutrikto susidariusią ypatingą apklausos atmosferą, kurios jau nebegalima atkurti). Kriminalistinėje literatūroje nurodoma, kad psichologiniam ryšiui užmegzti reikšmės turi ir tai, kokią vietą kabinete ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiūlys apklausiamajam, tačiau Lietuvos teisėsaugos institucijų tarnybinės patalpos dažniausiai neleidžia praktikoje pasinaudoti šia kriminalistine rekomendacija⁸⁴.

83 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 117.

84 Plačiau skaitykite: Burda, R.; Kuklianskis, S. *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)*. Vilnius: MRU, 2007.

Rengiantis apklausai reikia numatyti ir klausimus, kuriuos reikės užduoti apklausos metu. Numatyti visų klausimų neįmanoma, bet iš anksto planuojami svarbiausi klausimai ir klausimai, kuriems svarbu jų formuluotė.

Klausimai, užduodami apklausiamiesiems, skirstomi į:

- pagrindinius – jais siekiama išsiaiškinti apklausos dalyką, jeigu laisvojo pasakojimo metu nebuvo į juos atsakyta;
- papildomuosius – papildyti laisvojo pasakojimo metu praleistas atskiras įvykio detales. Jie skirti parodymams detalizuoti;
- tikslinamuosius – gali būti užduodami siekiant detalizuoti parodymus, bet dažniausiai sukonkretinti gautą informaciją;
- primenančiuosius – padėti atsiminti užmirštą informaciją, sukelti tam tikras asociacijas, kurios padėtų asmeniui atsiminti aplinkybes ar detales. Jų dažniausiai pateikiama keletas, kad palengvėtų nuoseklaus prisiminimo procesas;
- kontrolinius – užduodami siekiant patikrinti gautus duomenis bei atskleisti melą;
- menamuosius – jų formuluotė, nors ir netiesiogiai, jau formuluoja atsakymą. Tokius klausimus užduoti yra draudžiama.⁸⁵

5) apklausiamojo iškviatimas – dažniausiai tai daroma įprastu būdu – paštu siunčiant šaukimą, tačiau jau gali būti pasitelktos ir naujausių technologijų teikiamos galimybės. Asmuo kviečiamas į apklausą pas pareigūną darbo dienomis ir dienos metu. Neatidėliotinais ir itin išskirtiniais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas turi teisę kviesti ir apklausti asmenį ir poilsio, švenčių dienomis ar nakties metu⁸⁶. Apklausiančiajam vieną dieną planuojant kelių asmenų apklausas visada reikia iš anksto numatyti ir galimą apklausos trukmę, nes jeigu į apklausą atvykusiam asmeniui, reikia laukti, visada kyla konfliktinė apklausos situacija.

85 Plačiau apie klausimus skaitykite bet kuriame rusų kalba išleistame kriminalistikos vadovėlyje.

86 *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 476.

4.1.3. Apklausos taktiniai būdai

Apklausos etapas prasideda laisvojo pasakojimo stadija, kai apklausiamajam pasiūloma papasakoti apie jam žinomus tyrimą dominančius faktus. Tačiau jeigu ir laisvojo pasakojimo metu, ir užduodant apklausiamajam klausimus nepavyksta gauti informacijos apie, kaip manoma, jam žinomas svarbias bylos aplinkybes, tokiais atvejais yra pasitelkiama apklausos taktika.

Apklausos taktikos tikslai yra šie:

- padėti apklausiamajam atsiminti tyrimui rūpimus įvykius (reiškinius, faktus ir pan.);
- padėti iš informacijos srauto išskirti informaciją, susijusią su nusikaltimu (išvengti informacinio triukšmo);
- padėti suformuluoti atsakymus, tačiau taip, kad atsakymai tikrai būtų apklausiamojo;
- veikiant teisėtomis priemonėmis atskleisti melą apklausiamojo parodymuose;
- teisėtomis priemonėmis sudaryti tokią situaciją, kuri skatintų duoti teisingus parodymus⁸⁷.

Apklausos taktinis būdas – tai tikslingiausias, veiksmingiausias ikitėisminio tyrimo pareigūno veikimo būdas (elgesys), kurį jis pasirenka atsižvelgdamas į konkrečią apklausos situaciją ir kuriuo pasiekiamas tinkamiausias apklausos rezultatas⁸⁸.

Apklausos taktinio būdo pasirinkimas priklauso nuo apklausos metu susiklosčiusios situacijos, kurią galima apibūdinti kaip visumą aplinkybių, susiformavusių tam tikru apklausos metu. Reikia turėti omenyje, kad apklausos situacija nuolat keičiasi, nes apklausa yra dinamiškas bendravimas: asmuo pasakoja apie tam tikrus įvykius arba atsakinėja į jam užduotus klausimus; kuris apribotas laiko ir bendravimo turinio, susijusio tik su informacija apie konkrečią nusikalstamą veiką.

Apklausos situacijas pagal turinį galima skirstyti į:

- nekonfliktines;
- neutralias;
- konfliktines.

⁸⁷ *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 98.

⁸⁸ *Ibid.*, p. 98.

Nekonfliktinė apklausos situacija yra tokia situacija, kai ne tik pareigūnas, bet ir apklausiamasis yra suinteresuotas nustatyti objektyvią tiesą.

Neutrali apklausos situacija yra tada, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno ir apklausiamojo interesai iš esmės nėra skirtingi, bet bendradarbiauti atviraujant jis nėra nusiteikęs ir jeigu apklausos metu jam nėra tiesiogiai užduodamas klausimas apie faktus, svarbius nusikalstamos veikos tyrimui, savo iniciatyva jis jų neišpasakos. Vėliau, pavyzdžiui, kitos apklausos metu, paklaustas, kodėl anksčiau apie tai nepasakė, jis atsako labai paprastai: o jūs to neklausėte. Šios nuostatos kartais laikosi ir įtariamieji – prisipažįsta tik tuomet ir tik tiek, kiek yra įrodyta materialia informacija.

Konfliktinės apklausos situacijos dažniausiai susidaro, kai ikiteisminio tyrimo pareigūno ir apklausiamojo interesai nesutampa. Kartais konfliktinė situacija gali pasireikšti ir agresyviu elgesiu, t. y. kai jau susidaro agresyvi konfliktinė apklausos situacija, tačiau konfliktinė situacija gali pasireikšti ir tada, kai paprasčiausiai atsisakoma duoti parodymus arba sąmoningai klaidinama ir pan. Ši konfliktinė situacija dažniausiai yra tikslingo pobūdžio: elgesys gerai apgalvotas, gali būti net pasirūpinta meluoti pasiruošusiais liudytojais.

Apklausos situacijas pagal informaciją apie situacijos apimtį dar galima skirstyti į:

- individualias;
- tipines.

Individuali apklausos situacija yra kiekvienos konkrečios apklausos situacija. Ją lemia daugelis veiksnių, tokių kaip apklausiančiojo ir apklausiamojo asmeninės savybės, nusikaltimo pobūdis ir kt. Ši situacija yra ne tik individuali, bet ir unikali, nes net ir pakartotinai apklausiant asmenį ši situacija jau bus kitokia.

Terminas „tipinės apklausos situacijos“ yra svarbus tobulinant kriminalistikos praktiką, nes apibendrinus dažniausiai pasitaikančias individualias apklausos situacijas yra sukuriamas tipinės apklausos situacijos modelis, kuriam jau yra rengiamos tam tikros rekomendacijos, pateikiančios susidariusių situacijų sprendimo būdus.

Apklausos taktiniai būdai nekonfliktinėje situacijoje. Rekomenduotina pradėti dalykinę apklausos dalį, kai su apklausiamuoju yra nustatytas abipusiu pasitikėjimu pagrįstas psichologinis ryšys, nes tada yra didžiausia tikimybė, kad bus gauta reikiama informacija apie nusikalstamos

veikos aplinkybes. Jeigu asmuo papasakos tai, kas neatitinka jau turimos informacijos, tai didžiausia tikimybė, kad asmuo klysta, o ne sąmoningai meluoja.

Dažniausiai pasitaikančios asmens apsirikimo dėl įvykio aplinkybių priežastys:

- klaidingai arba vienpusiškai pajuto, matė, girdėjo, užuodė, užčiuopė patį įvykį, faktą, reiškinį ir pan.;
- neadekvačiai suvokė įvykį dėl asmenybės savybių ar psichologinės būsenos;
- mąstymas apie įvykį buvo neadekvatus suvokimui, apklausiamasis nesugeba adekvačiai mąstyti (fantazuoja, prideda savo);
- informacija apie įvykį neišliko atmintyje dėl sutrikusios atminties arba objektyvių aplinkybių (nauja, ryškesnė informacija ištrynė, užgožė seną informaciją, laikas, praėjęs nuo įvykio, ir pan.);
- apklausiamasis nesugebėjo suformuluoti ir perteikti turimos informacijos⁸⁹.

Netgi jeigu asmens suteikta informacija neatitinka kitos bylos medžiagos, negalima būti absoliučiai tikram, kad asmuo klysta, nes galima ir tokia situacija, kai ta kita bylos informacija neatitinka objektyvios tiesos, t. y. tikrųjų bylos aplinkybių.

Požymiai, galintys rodyti, kad asmuo galėjo apsirikti:

- jis nėra suinteresuotas bylos baigtimi;
- yra duomenų apie apklausiamojo parodymų formavimosi proceso sutrikimą;
- būta įvykių, užgožiančių (ištrinančių) atsiminimus apie nusikaltimą;
- būta ligų (sveikatos sutrikimų), kitokio pobūdžio psichikos sukrėtimų, galvos traumų, ištrinančių iš apklausiamojo atminties duomenis apie nagrinėjamą įvykį⁹⁰.

Jeigu apklausiantysis mano, kad apklausiamasis, pasakodamas apie įvykio aplinkybes, apsirinka arba gali būti užmiršęs jam žinomą informaciją, jis gali pritaikyti taktinius būdus, kurie gali padėti žmogui „atgaivinti“ prisiminimus.

⁸⁹ *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 101.

⁹⁰ *Ibid.*, p. 102.

Taktiniai būdai, galintys padėti prisiminti užmirštus faktus, yra:

- apklausiamojo supažindinimas su kitų asmenų duotais parodymais;
- tam tikrų detalių priminimas;
- tam tikrų daiktų, nuotraukų parodymas.

Žmogui prisiminti užmirštus faktus gali padėti pagalbinė medžiaga, kurią galima skirstyti į dvi grupes:

- verbalinis priminimas – t. y. žodinis priminimas, kai asmeniui labai bendrais bruožais primenamas įvykis, nenurodant jo smulkių detalių, pavyzdžiui, primenamas laikas, svarbios datos (gimtadieniai ir pan.), religinės šventės, metų laikai (pavasaris ir pan.); vieta – vietovės elementai: keliai, miškelis; asmens išvaizda – ūgis, kūno sudėjimas ir pan.

- materialus aplinkybių priminimas – tai įvairaus pobūdžio objektai, daiktai, kurie gali padėti prisiminti informaciją, pavyzdžiui, fotonuotraukos, vaizdo įrašai, į originalą panašūs daiktai, nes kartais sunku žodžiais apibūdinti objekto savybes ir pan. Tai gali padėti prisiminti asmenims, kurie geriau įsimena vaizdinę informaciją.

Asmenis, nesugebančius aiškiai ir suprantamai reikšti savo minčių arba atskirti esminių nuo neesminių dalykų, reikėtų apklausti papildomai – gal, išblėsus pirmajam įvykio išpūdžiui, jie sugebės atskirti esminius dalykus nuo neesminių. Kita problema – tai asmenys, kurie nesuvokia, kas tai yra apklausa ir kokie jos tikslai, t. y. nejaučia apklausos ribų. Jų pasakojimo įžanga ilga. Šiuo atveju iškyla du pavojai:

- sustabdžius šią pernelyg ilgą įžangą, jie jau nebegali vėl sutelkti dėmesio ir toliau tęsti parodymų;

- kartais tokia ilga įžanga gali būti ir reikalinga, jeigu apklausiamasis taip motyvuoja arba argumentuoja tolesnius įvykius, kurie gali turėti svarbią reikšmę nusikalstamos veikos ištyrimui, kaip antai apmąstymai apie veikos motyvus ir pan.

Pradiniame nusikalstamos veikos tyrimo etape dažnai dar yra visiškai neaiški ir bylos tyrimo kryptis, nusikaltimo motyvai, todėl labai sunku spręsti, ar reikia stabdyti apklausiamąjį, ar leisti jam viską papasakoti iš esmės – tiek, kiek jis pats mano esant reikalinga. Šio sprendimo priėmimą lemia profesinė tyrėjo patirtis.

Apklausiantysis gali padėti apklausiamajam atskirti esminius dalykus nuo antraeilių užduodamas klausimus, atsakymai į kuriuos leis gauti informaciją, reikšmingą nusikalstamos veiklos aplinkybių atskleidimui. Tačiau reikia turėti omenyje, kad Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 183 straipsnio 2 dalyje įtvirtinta įsakmi nuostata, draudžianti užduoti atsakymą menančius klausimus. Todėl klausimai, padedantys gauti reikiamą informaciją, turi būti suformuluoti taip, kad nukreiptų apklausiamąjį į klausimuose suformuluotus faktus, aplinkybes. Šie klausimai turi padėti apklausiamajam sutelkti savo dėmesį į aplinkybes, kurios domina nusikalstamos veikos tyrimą, t. y. tyrėją.

Apklausos taktiniai būdai konfliktinėje situacijoje. Konfliktinei situacijai būdinga apklausiančiojo ir apklausiamąjo priešprieša. Pirminis šios apklausos tikslas – konfliktinę situaciją paversti nekonfliktine. Apklausos taktikos būdai turi būti pagrįsti gudrybe, apsukrumu, priešininko klaidinimu (sudaryti tokią atmosferą apklausos metu, kuri verstų apklausiamąjį suklysti), jo valios priešintis palaužimu skatinant norą duoti teisingus parodymus. Ir visa tai reikia daryti teisėtomis, žmogiškomis priemonėmis, nežeminant apklausiamąjo orumo⁹¹.

Konfliktinė situacija dažniausiai siejama su apklausiamąjo noru nulepti tiesą meluojant. Melas – sąmoningas tikrovės iškreipimas, tuo jis ir skiriasi nuo suklydimo. Teisiniu požiūriu melas – visada sąmoninga, valinga žmogaus veikla, kuria siekiama tam tikro rezultato: suklaidinti, apgauti kitą, iš to turint turtinės ar kitokios naudos, išvengiant nemalonumų, atsakomybės. Dažniausiai su melu susiduriame verbaline arba rašytine forma, tačiau jis gali būti perteiktas ir neverbaline forma. Apklausiamasis, duodamas melagingus parodymus, sąmoningai siekia suklaidinti apklausiantįjį.

Pasirenkami taktiniai apklausos būdai gali būti paremti ir apklausiamąjo socialinėmis dorovinėmis savybėmis. Dažniausiai remiamasi asmens sąžiningumu, moralumo supratimu, jausmais ir emocijomis. Sąžiningumas gali būti viena iš stipriausių žmogaus vertybinių nuostatų, kuri jam tiesiog tikrąja šio žodžio prasme neleidžia elgtis savanaudiškai. Apklausiančiajam reikia labai taktiškai panaudoti šią asmens savybę siekiant objektyvių parodymų apie aplinkybes, susijusias su nusikalstama veika.

91 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 107.

Apklauso tikslas yra gauti nusikalstamai veikai ištirti reikšmingus duomenis, informaciją. Šiam tikslui gali būti pasitelkti ir logikos dėsniais paremti taktiniai apklausos būdai, prie kurių priskiriami:

- 1) prieštaravimų panaikinimas;
- 2) informacijos pateikimas.

Asmens parodymų prieštaravimai skirstomi į:

- pačių apklausiamąjo parodymų prieštaravimus;
- apklausiamąjo parodymų ir kitų asmenų duotų parodymų prieštaravimus;
- apklausiamąjo parodymų ir jau turimos informacijos apie nusikalstamą veiką prieštaravimus.

Apklausančiajam labai svarbu kiek galima anksčiau nustatyti šiuos prieštaravimus ir jais pasinaudoti.

Apklausiamąjo parodymų prieštaravimų panaudojimo būdai:

- leisti apklausiamajam toliau duoti prieštarigus parodymus;
- iškart jam nurodyti, kad jo duodami parodymai prieštarauja jo paties anksčiau duotiems parodymams arba kitų asmenų parodymams, ir paklausti jo, kaip jis juos galėtų paaiškinti.

Kurių iš prieštaravimų panaudojimo būdų pasirinkti, priklauso nuo:

- apklausos situacijos;
- apklausiamąjo asmeninių savybių;
- jo procesinės padėties;
- nusikalstamos veikos tyrimo stadijos;
- susiklosčiusios nusikalstamos veikos tyrimo situacijos.

Apklausiamąjo parodymų prieštaravimus pagal jų reikšmingumą galima skirstyti į:

- esminius, t. y. tokius, kurie iš esmės nesutampa su jau turima informacija apie įvykio aplinkybes;
- neesminius, t. y. tokius, kurie nesutampa mažareikšmėmis detalėmis.

Naudojant informacijos pateikimo taktinį apklausos būdą, reikia atkreipti dėmesį į šiuos dalykus:

- pateikti tą informaciją, kuri iš esmės paneigia apklausiamąjo duotus parodymus;

- informacijos pateikimo eiliškumą: rekomenduotina informaciją pateikti tokiu eiliškumu, kad jos pateikimas didintų emocinę apklausiamąjo įtampą. Tai galima pasiekti dviem būdais:
 - pradėti informaciją pateikti nuo mažiau reikšmingos – pamažu didinti įtampą;
 - pradėti informaciją pateikti nuo pačios reikšmingiausios;
- informacijos pateikimo laiką, t. y. kurioje apklausos stadijoje tiksliausia pateikti šią informaciją.

4.1.4. Liudytojų ir nukentėjusiųjų apklausa

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 78 straipsnyje nurodoma, kad liudyti gali būti šaukiamas kiekvienas asmuo, apie kurį yra duomenų, kad jis gali žinoti kokių nors bylai išspręsti reikšmingų aplinkybių. Liudytojas šaukiamas, kad duotų teisingus parodymus apie bylai reikšmingas aplinkybes (BPK 83 str. 1 d.). Jis atsako už melagingų parodymų davimą pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį.

Liudytojas – fizinis asmuo, kuris, ikiteisminio tyrimo tyrėjo manymu, turi informacijos apie nusikalstamos veikos aplinkybes. Dažniausiai liudytojai vykdo savo pilietinę pareigą sąžiningai padėti teisėsaugos institucijoms ištirti nusikalstamas veikas. Kartais liudytojai, duodami melagingus parodymus, klaidina ikiteisminio tyrimo pareigūnus, taip trukdydami nusikalstamą veiką ištirti greitai ir objektyviai.

Nukentėjusysis – tai asmuo, kuriam nusikalstama veika padaryta fizinė, turpinė ar moralinė žala (BPK 28 str. 1 d.). Jis, kaip nurodo Baudžiamojo proceso kodekso 185 straipsnis, ikiteisminio tyrimo ir nagrinėjimo teisme metu yra apklausiamas kaip liudytojas. Nukentėjusiojo apklausoje gali dalyvauti įgaliotas atstovas. Jis turi teisę pareikšti nušalinimus (BPK 57–61 str.) ikiteisminio tyrimo tyrėjui, prokurorui, t. y. visiems galimiems apklausiantiesiems. Nukentėjusiojo teisė pareikšti prašymus ir teikti įrodymus skatina nukentėjusiojo aktyvumą viso baudžiamosios bylos tyrimo metu.

Nukentėjusieji pagal suinteresuotumą bylos baigtimi skirstomi į:

- aktyvius, kurie suinteresuoti bylos baigtimi;
- pasyvius, kurie nesidomi bylos baigtimi.

Apklausiant nukentėjusįjį siekiama gauti informaciją apie:

- apie nusikalstamos veikos aplinkybes;
- siekiant išsiaiškinti nukentėjusiojo nuomonę apie bylos aplinkybes.

Nukentėjusiojo apklausos taktikai didelę reikšmę turi jo interesai baudžiamajame procese. Juos galima skirstyti į:

- normalius, kurie sutampa su baudžiamojo proceso įstatymu, jo ginamais interesais gauti adekvatų padarytos žalos atlyginimą;
- savanaudiškus, kurie gali būti turtinio ir neturtinio pobūdžio:
 - pasipelnyti iš savo ir kitų nelaimės (dažniausiai tai pasireiškia per didelę suma vertinant materialinę žalą, net klastojant dokumentus);
 - pasipelnyti per didelę suma įvertinus moralinę žalą (parei-alavus didelės sumos, kaip kaltininko ir nukentėjusiojo susi-taikymo sąlygos, ir pan.);
 - išvengti baudžiamosios, moralinės ir kitos atsakomybės: nusikalstamos veikos inscenizavimo atvejais;
 - nuslėpti savo amoralių elgesį, nusikalstamą gyvenimo būdą ir pan.;
- kerštingus, kurie siejami su iškreiptu teisingumo jausmu, galinčiu būti motyvu sutirštinti spalvas parodymų metu⁹².

Liudytojo ir nukentėjusiojo apklausos procesinę tvarką reglamen-tuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 183 straipsnis. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prieš pradėdamas apklausą, turi įsitikinti liudytojo (nukentėjusiojo) tapatybę, išaiškina jam jo pareigą teisingai pa-pasakoti visa, kas jam žinoma byloje, ir įspėja dėl atsakomybės už žinomai melagingų parodymų davimą (BK 235 str.). Apklauskos pradžioje apklau-siantysis turi išsiaiškinti, kokie liudytojo (nukentėjusiojo) santykiai su įta-riamuoju, jeigu jis jau yra nustatytas.

Apklausa pradedama jam pasiūlius papasakoti viską, kas jam žinoma apie aplinkybes, dėl kurių jis pašauktas kaip liudytojas (nukentėjusysis)⁹³. Apklausiamajam papasakojus, kas jam yra žinoma, jeigu reikia papildyti jo pasakojimą arba išsiaiškinti atskiras detales, yra užduodami klausimai.

⁹² *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 124.

⁹³ Plačiau skaitykite: Kazlauskas, M.; Rinkevičius, J. *Asmenų parodymai baudžiamajame pro-cese*. Mokymo priemonė. Vilnius: Vilniaus universitetas, 1991.

Liudytojas (nukentėjusysis) negali atsisakyti duoti parodymus, tačiau išimtis daroma įtariamojo, kaltinamojo, nuteistojo šeimos nariams arba artimiesiems giminaičiams. Jie gali būti apklausti kaip liudytojai tik gavus jų sutikimą, tačiau jie gali visiškai atsisakyti duoti parodymus arba atsakyti tik į atskirus klausimus. Įstatymas draudžia versti duoti parodymus prieš save, savo šeimos narius ir artimus giminaičius (BPK 82 str.). Įstatymas taip pat saugo liudytoją bei nukentėjusįjį nuo vertimo duoti parodymus pavartojus smurtą, grasinimus, papirkimus (BK 233 str.), baudžia už poveikį nukentėjusiam asmeniui, kad šis susitaikytų su kaltininku, naudojant smurtą ar kitokią prievartą (BK 234 str.). To paties tikslo siekiama ir baudžiamojo proceso normomis dėl liudytojų ir nukentėjusiųjų išlaptinimo (BPK 198–204 str.) bei atsakomybės už valstybės paslapties atskleidimą (BK 125 str.), nes nukentėjusiojo ir liudytojo asmens tapatybę nurodantys duomenys įforminti ir išlaptinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 201 straipsnyje nustatyta tvarka ir jie sudaro valstybės paslaptį.

Apklausos taktinių būdų pasirinkimas, jeigu jų reikia apklausiant liudytoją (nukentėjusįjį), priklauso nuo apklausos metu susidarančios situacijos.

4.1.5. Įtariamojo apklausa

Nusikalstamos veikos tyrimas, kuris gali kartais trukti ir keletą metų, atliekamas siekiant nustatyti nusikalstamą veiką padariusį asmenį ar asmenis. Kad asmuo baudžiamajame procese būtų pripažintas įtariamuoju, jam turi būti pasirašytinai įteiktas pranešimas apie įtarimą ar prokuroro nutarimas pripažinti įtariamuoju. Šiuose procesiniuose dokumentuose turi būti nurodyta nusikalstama veika (kur, kada ji padaryta, kitos aplinkybės) ir baudžiamasis įstatymas, numatantis tą nusikalstamą veiką, taip pat išvardytos įtariamojo teisės. Prieš kitas apklausas naujas pranešimas apie įtarimą turi būti įteiktas tik tuo atveju, jeigu keičiasi įtarimo turinys. Pranešimo apie įtarimą įteikimas asmeniui yra svarbus tuo, kad tai visiškai keičia proceso dalyvio statusą. Įtariamojo statuso įgijimas sukelia jam procesines pasekmes: ikiteisminio tyrimo subjekto pareiga išaiškinti įtariamojo teises ir užtikrinti realią galimybę jomis pasinaudoti, t. y. užtikrinti gynėjo turėjimą. Įtariamasis visada yra apklausiamas prieš jam skiriant kardomąją priemonę.

Įtariamąjį gali apklausti: ikiteisminį tyrimą atliekantis pareigūnas; prokuroras; ikiteisminio tyrimo tyrėjas (BPK 189 str.).

Šio proceso dalyvio apklausos pradžia turi išskirtinių bruožų, nes apklausos pradžioje įtariamojo klausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu įtariamas, o tai jau, jeigu asmuo nenumatęs prisipažinti (gali būti ir taip, kad jis tos veikos nepadarė), iškart sukelia konfliktinę situaciją, kurią apklausiančiajam visų pirma reikia sušvelninti. Tada įtariamajam pasiūloma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau parodymai gali būti papildyti užduodant jam klausimus. Įtariamojo apklausos protokolą surašomas laikantis bendrųjų protokolų surašymo reikalavimų. Jo parodymai užrašomi pirmuoju asmeniu ir kiek galima pažodžiui, o jeigu jam buvo užduoti klausimai, jie turi būti įrašyti į protokolą, kaip ir atsakymai į juos.

Įtariamojo apklausos ypatumai priklauso nuo to, ar asmuo:

- prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką;
- neigia padaręs jam inkriminuojamą veiką.

Atliekant nusikalstamų veikų tyrimą, pasitaiko ir tokių situacijų, kai asmuo pats atvyksta į ikiteisminio tyrimo įstaigą ir prisipažįsta padaręs nusikaltimą. Tai paprastai būna asmenys, kurie įvykdė situacines nusikalstamas veikas, t. y. labai susijaudinę, jų neplanavę ir nenorėję, kad kiltų žalingos pasekmės. Šie asmenys iškart duoda teisingus parodymus, nes jie prisipažinę pajaučia moralinį palengvėjimą. Šiuos asmenis pagal laiką, praėjusį nuo įvykdytos veikos ir prisipažinimo, galima skirstyti į dvi grupes:

- asmenys, kurie atvyksta prisipažinti apie padarytą nusikalstamą veiką iškart, kai tik ją padarė;
- asmenys, kurie atvyksta prisipažinti praėjus tam tikram laikui po nusikalstamos veikos padarymo, aišku, jeigu per tą laiką nepaaiškėja jų padaryta nusikalstama veika ir jeigu tos veikos tyrimo metu jie nenustatomi kaip įtariamieji.

Įtariamojo duodamus prisipažįstamus parodymus būtina detalizuoti bei išsiaiškinti papildomas detales, kurias būtų galima patikrinti, nes reikia turėti omenyje ir tai, kad asmuo gali ir melagingai prisipažinti padaręs nusikalstamą veiką.

Dažniausia įtariamieji prisipažįsta padarę nusikalstamą veiką tik pateikus jų veiką demaskuojančią informaciją.

Įtariamojo apklausai turi įtakos šie veiksniai:

- jo jau turima nusikalstama praeitis;
- padarytų nusikalstamų veikų skaičius;
- teistumų skaičius;
- bausmės atlikimo vieta;
- bausmės atlikimo terminas.

Dar prieš apklausą labai svarbu suvokti galimą įtariamojo elgesio pobūdį, tačiau didžiajai daliai įtariamųjų yra būdingi, nors ir gana skirtingi, savanaudiški interesai, kuriais dažniausiai siekiama:

- išvengti baudžiamosios atsakomybės;
- sušvelninti bausmę;
- padėti išvengti atsakomybės bendrininkams ir nusikalstamos veikos organizatoriams, ypač jeigu jie yra giminės arba geri draugai;
- išvengti grupinės atsakomybės, kurią įtariamieji supranta kaip griežtesnę bausmę;
- menkinti savo vaidmenį grupiniame nusikaltime, gaujoje, susivienijime ir pan.;
- parodyti, kad jo nusikalstamas elgesys susidariusioje situacijoje buvo neišvengiamas (kitaip jis elgtis negalėjo);
- parodyti, kad nusikaltimas buvo padarytas dėl susiklosčiusių sunkių materialinių sąlygų, nuslėpti tikras nusikalstamos veikos paskatas, ypač jeigu jos buvo žemos ir visuomenės itin smerkiamos;
- kiti interesai, kurie dažniausia yra susiję su atsakomybę lengvinančiomis aplinkybėmis⁹⁴.

Įtakos įtariamojo apklausai turi ir ikiteisminio tyrimo situacija, susidariusi sulaikant įtariamąjį: asmuo sulaikytas su įkalčiais įvykio vietoje. Šiuo atveju ikiteisminio tyrimo pareigūnas apklausos metu turi taktinį pranašumą. Jeigu įtariamasis yra padaręs nusikalstamą veiką, jis gali tikėtis jos išaiškinimo, o ir informacija apie nusikalstamos veikos tyrimo eigą dažnai iškyla į viešumą, tokiu atveju apklausiantysis negali pasinaudoti netikėtumu.

Nepalankiausia situacija apklausiančiajam susidaro, kai įtariamasis atsisako duoti parodymus. Šiuo atveju rekomenduotume apklausiančiajam atskleisti neigiamas tokios pozicijos pasekmes, bandyti neskubant nuosekliai aiškinti veikos pasekmes.

94 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 128.

Apklausiant įtariamąjį, taip pat kaip ir kitus proceso dalyvius, tik šiuo atveju tai gali pasireikšti daug stipriau, reikia kreipti dėmesį ne tik į verbalinę informaciją, bet ir į asmens kūno kalbą⁹⁵, kuri kartais tyrėjui suteikia daug daugiau informacijos, gali akivaizdžiai rodyti, kada asmuo meluoja. Nėra gera praktika, kai apklausiantysis tuo pat metu pildo ir apklausos protokolą, nes jo visas dėmesys būna nukreiptas į dokumento pildymą ir jis neturi galimybės stebėti apklausiamojo elgesio reakcijų, pavyzdžiui, veido mimikos reakcijos trunka tik sekundės dalis. Todėl, esant galimybei labai naudinga, kai apklausoje dalyvauja du pareigūnai. Kita galimybė – panaudoti vaizdo techniką – įrašyti apklausą, tačiau apklausos vaizdo įrašui peržiūrėti irgi reikia laiko. Apklausos metu galima, pastebėjus apklausiamojo nerimą atsakant į tam tikrus klausimus, lanksčiai keisti apklausos turinį, klausimų eiliškumą ir kt.

Jeigu yra sulaikyti keli įtariamieji, reikia labai atsakingai pasirinkti jų apklausos eiliškumą. Patartina, jeigu nėra kitų duomenų, kurie aiškiai rodytų, kurį asmenį reikia apklausti pirmiausia, apklausą pradėti nuo asmens, kuris dar nėra teistas, nes jo kriminalistinis informuotumas yra mažiausias ir tyrėjas turėtų pasinaudoti šiuo pranašumu.

4.1.6. Nepilnamečių apklausos taktika

Rekomenduojama jaunesnį kaip šešiolikos metų amžiaus asmenį šaukti į apklausą per tėvus ar kitus įstatymo nustatytus atstovus. Kitas svarbus dalykas, turintis įtakos apklausos efektyvumui, yra apklausos vietos parinkimas. Tai gali būti sprendžiama dviem būdais:

- parinkti tokią apklausos vietą, kuri mažintų apklausiančiojo ir apklausiamojo santykių oficialumą, t. y. pati apklausos vieta bei jos aplinka nekeltų nepilnamečiui streso: jis gali būti apklaustas mokykloje, namuose, užklasinės veiklos vietoje ir pan.;
- parinkti tokią vietą, kuri aiškiai parodytų, kad situacija rimta. Tai galėtų būti ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūros patalpos, nes jos aiškiai parodo įvykio oficialumą. Tai labiau veikia vyresnio amžiaus nepilnamečius. Kai reikia apklausti nepilnamečių ikiteisminės įstaigos patalpose ir norima išvengti bauginančios aplinkos poveikio, galima pasinaudoti vaiko

95 Plačiau skaitykite: Inbau, Fr.: Reid, J. ir kt. *Essentials of the Reid technique: criminal interrogation and confessions*. Massachusetts: Jones and Bartlett publishers, 2005.

apklauso kambariais, kuriuose stengiamasi sudaryti jaukią aplinką. Šiose patalpose yra įrengta vaizdo bei garso įrašymo įranga.

Baudžiamojo proceso kodekso 186 straipsnis detaliai reglamentuoja nepilnamečio liudytojo ir nukentėjusiojo apklauso nuostatas.

Tėvų dalyvavimas apklausiant nepilnametį gali turėti dvejopą poveikį:

- *neigiamą*, kai jie gali trukdyti gauti teisingus parodymus. Tėvai stengiasi, kad jų vaikas išvengtų atsakomybės. Tačiau ir nepilnamečiai, duodami parodymus tėvų akivaizdoje, gali patirti gėdos jausmą dėl savo poelgių, juos gali dar labiau traumuoti tėvų reakcija į jų poelgius, jie gali visai užsisklęsti savyje ir atsisakyti bendradarbiauti;
- *teigiamą*, kai tėvai supranta reikalo svarbą, siekia, kad jų vaikas pasitaisytų, nesiima jokių veiksmų, kurie vienaip ar kitaip galėtų pakenkti išteisminiam tyrimui. Jų interesai sutampa su išteisminio tyrimo interesais, jie skatina paauglį suteikti tyrėjams jam žinomą informaciją, kad ir kokia nemaloni ji būtų.

Teigiamai vertinamas psichologo dalyvavimas apklausoje, jis gali padėti apklausiančiajam „susikalbėti“ ne tik su nepilnamečiu, bet ir su jo tėvais.

Nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklauso taktikos ypatumai. Ruošiantis nepilnamečio liudytojo (nukentėjusiojo) apklausai, būtina surinkti ir bendro pobūdžio informaciją apie jo asmenybę, ir specialaus pobūdžio duomenis:

- vaiko supratimo apie naują situaciją ir jos elementus laipsnis;
- vaiko aktyvumo tiriamoje situacijoje laipsnis ir emocinė būseną;
- vaiko požiūris į įvykio dalyvius ir į patį įvykį;
- kaip ir su kuo leido laiką mažametis nuo įvykio iki apklauso;
- ar vaikas kam nors pasakojo apie įvykį, kaip nusikalstamos veikos tyrimas buvo aptartas namuose⁹⁶.

Renkantis apklauso laiką reikia atsižvelgti į šiuos dalykus:

- kuo mažiau laiko praėjo nuo įvykio iki apklauso, tuo geriau atsimeamos įvykio detalės, tuo tikslesnė gauta informacija;

⁹⁶ *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 133–134.

– jei įvykis sukėlė didelį dvasinį sukrėtimą, apklausa gali tik dar labiau sustiprinti šoką ir dėl to asmuo negalės prisiminti įvykio detalių. Atmintis blokuos nemalonus prisiminimus.

Skiriami šie nepilnamečių apklausos taktikos būdai:

1. **Apklausiamojo pasakojamos istorijos išklausymas.** Ikiteisminio tyrimo pareigūnas sąmoningai leidžia nepilnamečiui išsipasakoti, netgi tada, kai parodymai yra melagingi. Pareigūnas, žinodamas kur kas daugiau ir užduodamas klausimus, aiškinasi vidinius pasakojimo prieštaravimus ir atkreipia dėmesį į tai. Pagrindinis ikiteisminio tyrimo pareigūno tikslas naudojant šį būdą – išaiškinti nepilnamečio melagingų parodymų priežastis.

2. **Melo užkardymas.** Tai – taktinis būdas, priešingas „istorijos išklausymui“. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, turėdamas pakankamai žinių apie nusikalstamos veikos aplinkybes, neleidžia nepilnamečiui meluoti. Toks būdas galimas tik tuomet, kai pareigūnas disponuoja tikra informacija ne tik apie nusikalstamos veikos aplinkybes apskritai, bet ir apie šio apklausiamojo vaidmenį konkrečiai.

3. **Dėmesio atitraukimas.** Ikiteisminio tyrimo pareigūnas tyčia nukreipia nepilnamečio dėmesį į antrines detales, taip stengdamasis nuslopinginti apklausiamojo budrumą.

4. **Prieštaravimų pašalinimas.** Pareigūnas, matydamas, kad nepilnamečio parodymuose atsirado prieštaravimų, nedelsdamas reaguoja į tai, stengdamasis juos pašalinti.

5. **Patikslinimas.**

6. **Detalizavimas.**

7. **Kontrolė.** Tai – ikiteisminio tyrimo pareigūno klausimai, kurie nėra apklausos dalykas (nesusiję su tiriamu įvykiu), tačiau padeda patikrinti, ar apklausiamasis duoda teisingus parodymus (pvz., nepilnametis pasakoja apie tai, kur nuėjo jo bendrininkas po nusikalstamos veikos, tar-kime, į barą ar klubą, ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasiteirauja, kaip tas baras vadinasi, ar įėjimas į jį mokamas ir pan.).

8. **Priminimas.**

9. **Daiktų rodymas**⁹⁷.

⁹⁷ *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRUN, 2013, p. 135–136.

Vertinant nepilnamečio parodymus reikia atsižvelgti į šiuos dalykus: kalbos ir bendravimo gebėjimus (pastebėta, kad vaikai, ypač ikimokyklinio amžiaus, dažnai vartoja sąvokas, kurių nesupranta, ir painioja net elementarius žodžius); apklausiančiojo pareigūno kalbos su apklausiamu vaiku stiliaus skirtumas; socialiniai bendravimo su apklausiamu nepilnamečiu aspektai (nepilnamečiai liudytojai dažniausiai nesugeba atrinkti reikiamos svarbios informacijos, todėl patariama apklausiančiajam formuluoti klausimus aiškiai ir tiksliai, skatinti vaiką pateikti kiek įmanoma daugiau informacijos); jo atmintis (jeigu vaiko prašoma laisvai papasakoti viską, ką prisimena, tikėtina, kad tuomet jo parodymai gali būti neišsamūs ir nenuoseklūs, tačiau tada yra didesnė tikimybė, kad tokie parodymai labiau atitiks tikrovę); apklausos stilius (tokie apklausos taktikos būdai, kai klausimais skatinama prisiminti atitinkamas detales, rekomenduojami tuomet, kai vaikas prisimena per mažai faktų arba kai parodymų turinys yra daugiau vaizduotės, o ne patyrimo padarinių)⁹⁸.

Nepilnamečiai, ypač mažamečiai, labai jautrūs įtaigai. Tai ir yra viena iš priežasčių, kodėl turėtų būti apsiribota viena jų apklausa.

Nepilnamečio įtariamojo apklausos taktikos ypatumai. Nepilnamečio įtariamojo apklausoje privalomai turi dalyvauti gynėjas, kurio dalyvavimas apklausos procesui suteikia tam tikrų ypatumų:

- sunkiau užmegzti psichologinę ryšį su apklausiamuoju;
- jis turi psichologinę paramą (tai gali pasireikšti ir kiekybine parama, kai – dažniausiai taip ir būna – apklausia vienas tyrėjas).

Proceso dalyvių prašymu arba ikiteisminio tyrimo pareigūno, prokuroro ar ikiteisminio tyrimo teisėjo iniciatyva į jaunesnio kaip aštuoniolikos metų įtariamojo apklausą gali būti kviečiamas valstybinės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas arba psichologas, kurie, atsižvelgdami į jo socialinę ir psichologinę brandą, padeda apklausti nepilnametį.

Siekiant užmegzti psichologinę ryšį su nepilnamečiu apklausiamuoju, rekomenduojama prieš apklausą pasikalbėti su apklausiamuoju bendraisiais klausimais: jeigu yra duomenų, kad jis domisi sportu, pavyzdžiui, krepšiniu, tai pokalbis galėtų būti apie šią sporto šaką. Bet reikia būti atsargiam, nes jeigu tyrėjas nesidomi šia sporto šaka ir nėra gerai informuotas apie naujausius šios sporto šakos įvykius, apklausiamasis gali labai greitai

⁹⁸ Čėsniienė, I. Vaikų parodymus lemiantys veiksniai. *Jurisprudencija*. 2003, 41 (33).

tai suprasti ir tada jau nebegali būti jokios kalbos apie psichologinio ryšio užmezgimą. Psichologinio ryšio užmezgimui įtakos turi ir:

- apklausiančiojo amžius;
- lytis;
- kūno sudėjimas;
- aprangos stilius.

Apklauskos pradžioje įtariamąjį paklausiama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiklą, kuria įtariamas. Tada paprašoma duoti parodymus apie įtarimo esmę. Vėliau jam gali būti užduodami paaiškinamieji klausimai. Įtariamajam atsisakius duoti parodymus, apklausa turi būti iškart nutraukta, nes duoti parodymus yra įtariamąjo teisė, o ne pareiga. Nepilnamečio įtariamąjo apklauskos eiga ir rezultatai fiksuojami taip pat kaip ir liudytojų (nukentėjusiųjų) apklauskos.

Ruošdamasis apklausai ikiteisminio tyrimo tyrėjas turi išsiaiškinti šiuos duomenis apie įtariamąjo nepilnamečio asmenybę: socialinius demografinius; socialinius psichologinius (intelektualinės, emocinės, moralinės savybės); socialinius biologinius (lytis, amžius, sveikatos būklė); duomenis, apibūdinančius jo požiūrį į mokslą, darbą; elgesys laisvalaikio metu; duomenis apie ankstesnę antisuomeninę ar nusikalstamą veiklą⁹⁹. Nepilnamečio įtariamąjo iškvietimo pas tyrėją būdo parinkimas turi taip pat didelę taktinę reikšmę tolesniam psichologinio ryšio nustatymui. Tik tyrėjas gali spręsti, kaip iškviesti nepilnametį: šaukimą išsiunčiant paštu, per tėvus, telefonu, asmeniškai, per mokytoją ar auklėtoją arba vaikų teisių apsaugos tarnybos darbuotoją. Nepilnamečiai nepasakoja tėvams, o dažniausiai ir kitiems suaugusiems apie padarytus nusikaltimus. Tyrėjui būtina nustatyti nepilnamečio santykius su tėvais ir kitus nepilnamečio brendimui ir socialiniai raidai svarbius momentus.

Įtariamasis yra tiesiogiai suinteresuotas bylos baigtimi, jis bijo bausmės ir yra įsitikinęs, kad bet kokie teisingi parodymai pakenks jam, todėl gali neigti net akivaizdžiausius faktus. Savo „tiesą“ jis pasirengęs ginti bet kokiomis priemonėmis, iš kurių jam prieinamiausia yra melas. Įtikinamai paveikti nepilnametį įtariamąjį, siekiant paneigti melagingus parodymus, galima panaudojant parodymų vidinius prieštaravimus bei atskleidžiant pateiktą apklausiamojo duomenų ir kitų bylos duomenų prieštaravimus.

⁹⁹ Plačiau skaitykite: Ancelis P. ir kt. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2011.

4.1.7. Apklauso procesinis įforminimas

Apklauso, kaip ir kiekvieno kito ikiteisminio tyrimo veiksmo, eigos bei rezultatų fiksavimo pagrindinis dokumentas yra apklauso protokolas, kurį sudaro šios dalys:

- 1) įžanginė,
- 2) laisvas pasakojimas,
- 3) klausimai apklausiamajam,
- 4) baigiamoji.

Apie tai, kad apklauso metu bus daromas garso arba vaizdo įrašas, pareigūnas privalo pranešti apklausiamajam iki apklauso pradžios. Vaizdo ir garso įrašai gali būti daromi ir pačių proceso dalyvių prašymu, bet apie tai turi būti pažymėta protokole.

Garso ir vaizdo įrašymo techniką rekomenduojama naudoti tais atvejais, kai:

- 1) įtariama, kad asmenys, žinantys labai svarbius duomenis, ir pirminės apklauso metu duoda teisingus parodymus, vėliau juos gali pakeisti;
- 2) įtariama, kad asmuo negalės atvykti į teismą dėl ligos arba yra labai sunkiai sužeistas ir gali neišgyventi iki teismo proceso;
- 3) kai apklausiami mažamečiai, kurių jau nebus galima daugiau apklausti.

1. Įžanginėje dalyje nurodoma apklauso vieta, laikas, apklausą atliekančio pareigūno pavardė bei pareigos, kiti dalyvaujantys asmenys, apklausiamojo anketiniai duomenys, taip pat duomenys apie vertėją, jei toks yra reikalingas, specialistus, apie teisių ir pareigų išaiškinimą liudytojams, jų išspėjimą dėl atsakomybės (BK 235 str., BPK 80 str. 2 d., 81 ir 83 str., 183 str.1 d.). Įtariamojo apklauso pradžioje įtariamojo paklausama, ar jis prisipažįsta padaręs nusikalstamą veiką, kurios padarymu yra įtariamas (BPK 188 str. 3 d.). Įžanginėje dalyje taip pat fiksuojamos dalyvaujančių apklausoje teisės ir pareigos.

2. Laisvo pasakojimo dalyje fiksuojami apklausiamojo išdėstyti parodymai apie jam žinomas aplinkybes. Fiksuojami parodymai dėl aplinkybių, turinčių reikšmės bylai, todėl apklausiantysis turėtų apklausiamajam padėti iš visos jam žinomos informacijos atrinkti tai, kas susiję su nusikalstama veika ir gali turėti reikšmės bylai teisingai išspręsti.

3. Toliau fiksuojami apklausiamajam pateikti klausimai ir jo pateikti atsakymai. Kartais į klausimą gali būti neatsakoma. Tokiais atvejais ikiteisminio tyrimo pareigūnui lieka tik pažymėti dėl apklausiamojo nuostatos pateiktu klausimu: atsisakė atsakinėti; nepateikė atsakymo ir pan. Apklausiamasis gali būti prašomas pasirašyti po kiekvienu atsakymu į pateiktą klausimą. Taip vengiama paneigimų, jeigu atsakymuose yra prieštaravimų.

Apklaustos protokole apklausiamojo parodymai turi būti surašomi tiksliai. Siekiant tikslumo reikia stengtis parodymuose neiškreipti apklausiamojo kalbos bei minčių dėstymo stiliaus. Aprašytų parodymų fiksavimo eilės tvarka paprastai atitinka apklaustos eigą, tačiau reikia pabrėžti, kad antra ir trečia protokolo dalys – laisvas atpasakojimas ir pateikti klausimai bei atsakymai – gali susipinti, paprastai tarp jų nėra tikslios ribos: apklausiamasis laisvai atpasakoja, tačiau kai kada nerišliai, nenuosekliai arba nepagrįstai išplėstai pasakoja nereikšmingas tyrimui aplinkybes ar, priešingai, per daug abstrakčiai pasakoja esmines aplinkybes ir pan., tada ikiteisminio tyrimo pareigūnas pasakojimą pertraukia ar prašo išsamiau papasakoti tam tikras aplinkybes, ar nurodo nepasakoti nereikšmingų aplinkybių, prašo pasakoti iš eilės, užduoda reikiamus patikslinančius klausimus.

4. Baigiamojoje apklaustos protokolo dalyje fiksuojama, kad apklausiamasis susipažino su protokolu ir kaip jis tai padarė (pats perskaitė, pareigūnas garsiai perskaitė), taip pat papildymai ir pataisos. Protokolą pasirašo apklaustasis, dalyvavę asmenys ir apklausiantysis. Jeigu protokolas surašytas keliuose puslapiuose, apklausiamasis pasirašo kiekvieną puslapį atskirai. Taip pat turi pasirašyti ir apklausiantysis. Jeigu naudota vaizdo ir garso technika, apie tai turi būti pažymima ir nurodomi naudotos technikos techniniai duomenys. Apklausiantysis turi turėti galimybę peržiūrėti arba išklausyti garso įrašą.

4.2. Akistatos taktika

4.2.1. Akistatos samprata

Akistata yra ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio atlikimas reglamentuojamas Baudžiamojo proceso kodekso XIV skyriaus antrame skirsnyje „Apklausa ikiteisminio tyrimo metu“. 190 straipsnyje išdėstytos akistatos atlikimo procesinės nuostatos. Nors akistatą reglamentuojantis straipsnis

nis įeina į skirsnį, kuriame reglamentuojama apklausa, šių abiejų tyrimo veiksmų tikslai yra skirtingi. *Apklauso tikslas* – verbalinio bendravimo metu iš apklausiamojo asmens gauti naujus duomenis, nusikalstamam veiksmui ištirti reikšmingą informaciją. Akistatą galima laikyti apklauso, nors ir nebūtinu, tęsiniu.

Akistata yra tyrimo veiksmas, kurio metu į apklausą suvedami du pirmiau apklausti asmenys, kurių parodymai iš esmės prieštarauja vieni kitiems, ir norima sužinoti prieštaravimų priežastis bei juos pašalinti.

Akistatos tikslas – pašalinti per apklauso iš apklausiamųjų gautų parodymų esminius prieštaravimus. **Akistatos esmė** yra ta, kad ne mažiau kaip du apklausiamieji suteikia informaciją apie tas pačias nusikalstamos veikos aplinkybes, bet ta informacija nežinia dėl kokių priežasčių prieštarauja viena kitai. Reikia pažymėti, kad akistata atliekama tik esant iš esmės prieštarangiems proceso dalyvių parodymams. Akistata nuo apklauso skiriasi tuo, kad šiame procese dalyvauja net trys asmenys, iš kurių du – tomis pačiomis teisėmis. Tai ir suteikia šiam tyrimo veiksmui papildomą emocinį poveikį, nes net ir nenorėdami abu šie dalyviai daro poveikį vienas kitam.

Akistatos tikslas ir yra išsiaiškinti, dėl kokių priežasčių šie prieštaravimai susidarė dviejų asmenų duotuose parodymuose apie tas pačias aplinkybes, o tai galima pasiekti:

- padedant sąžiningai klystančiam asmeniui atsiminti tam tikras detales apie įvykį arba jo aplinkybes;
- atskleidžiant apklausto asmens melą. Ikteisminio tyrimo pareigūnas organizuoja teisėtą psichologinį poveikį asmeniui, duodančiam melagingus parodymus. Tokiu poveikiu gali būti laikomi teisingi sąžiningo apklausiamojo parodymai;
- stiprinant įtariamojo, davusio teisingus parodymus, nuostatas ir valią. Akistatos metu demaskavus bendrininkus, įtariamojo valia tvirtėja, jis nusprendžia duoti teisingus parodymus ir teisme. Tačiau įtariamasis turi siekti atskleisti bendrininkus;
- demaskuojant melagingą alibi ar apkalbas. Akistatos procese pareigūnui neretai pavyksta demaskuoti įtariamojo melagingą alibi naudojant kito asmens parodymus.
- patikrinant byloje surinktą informaciją;
- demaskuojant nusikalstamos veikos inscenizavimą. Kai kuriais atvejais akistata padeda demaskuoti nusikalstamos veikos inscenizaciją;

- gaunant naujos informacijos;
- išaiškinant esminių prieštaravimų priežastis. Akistata leidžia išsiaiškinti esminių prieštaravimų priežastis;
- patikrinant ir įvertinant ikiteisminio tyrimo versijas. Akistata gali būti surengta siekiant patikrinti ir įvertinti ikiteisminio tyrimo versijas. Šalindamas esminius prieštaravimus, demaskuodamas kaltinamojo savęs apkalbėjimą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas akistatos metu gali gauti duomenis, įrodančius, kad nusikaltimą padarė kitas asmuo¹⁰⁰.

Nors akistatos metu ir galima gauti naujos reikšmingos informacijos, tačiau ji negali pakeisti kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų.

Akistata nuo apklausos skiriasi ir savo psichologiniais aspektais, nes ji rengiama tam tikroje specifinėje aplinkoje, kuri jos dalyviams daro: didesnę ar mažesnę įtaką. Akistatos metu bendrauja trys asmenys, iš kurių kiekvienas kitam daro tam tikrą poveikį: vienas asmuo turi duoti parodymus dalyvaujant kitam asmeniui. Taigi vien akistatos vedimo tvarka jau užprogramuoja dviejų apklausiamųjų konfliktą, nes jie ir dalyvauja akistatoje, kad būtų pašalinti jų parodymuose esantys prieštaravimai. Tik akistatos konfliktinė situacija skiriasi nuo apklausos konfliktinės situacijos: apklausos metu ši situacija susidaro tarp ikiteisminio tyrimo pareigūno ir apklausiamąjo, o per akistatą dažniausiai konfliktuoja du apklausiamieji, ir ikiteisminio tyrimo pareigūnas iš pirmo žvilgsnio tarsi atlieka nešališko teisėjo vaidmenį, tačiau jam labai svarbu tinkamai suvaldyti šį procesą, todėl atskirais atvejais jam gali tekti pasitelkti pagalbą.

Dažniausiai tyrėjas yra priverstas manyti, kad vienas iš akistatos dalyvių duoda teisingus parodymus, o kitas – melagingus arba jis klysta. Kartais gali susidaryti situacija, kai tyrėjui sunku net ir remiantis bylos medžiaga nustatyti, kuris iš apklausiamųjų duoda teisingus parodymus.

4.2.2. Akistatos atlikimo taktika

Akistatos, kaip ir bet kurio tyrimo veiksmo, atlikimo taktika susideda iš etapų: pasirengimo akistatai, jos atlikimo bei procesinio įforminimo.

¹⁰⁰ *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 146–147.

Akistatos atlikimo taktika apima šiuos etapus:

1) Pasirengimas akistatai, kuris paprastai susideda iš šių elementų:

- išnagrinėti anksčiau duotus asmenų parodymus, juos patvirtinti arba paneigti kitais duomenimis, nustatyti prieštaravimus ir galimas jų priežastis pasitelkiant kuo išsamesnę asmenybių duomenų ir tarpusavio santykių analizę;
- apibrėžti akistatos eigą ir galimas jos eigos bei tyrėjo elgsenos korekcijas, atsižvelgiant į apklausiamųjų poziciją atliekant tyrimą;
- suformuluoti užduodamus klausimus ir nustatyti jų nuoseklumą;
- apsispręsti, kam pirmiausia bus pateikiamas klausimas;
- apibrėžti kitų šio procesinio veiksmo dalyvių ratą;
- nustatyti akistatos laiką ir vietą bei veiksmo dalyvių iškvietimo būdus;
- parengti akistatos fiksavimo priemonės ir akistatoje pateiktinus dokumentus bei kitus duomenis¹⁰¹.

2) Akistatos atlikimas. Jos atlikimo tvarką reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 190 straipsnis, kuriame pabrėžiami šie momentai:

- asmenys prieš apklausą turi būti apklausti;
- suvestų akistaton asmenų parodymuose turi būti esminių prieštaravimų;
- liudytojai ar nukentėjusieji įspėti dėl baudžiamosios atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį;
- būtina iki akistatos pradžios išaiškinti jos dalyviams jų teises ir pareigas bei ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo tvarką;
- pradėdamas akistatą ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi išsiaiškinti, ar dalyviai vienas kitą pažįsta ir kokie jų tarpusavio santykiai;
- ikiteisminio tyrimo pareigūnas siūlo kiekvienam iš apklausiamų asmenų paeiliui duoti parodymus apie aplinkybes, dėl kurių jie suvesti akistaton (čia verta pažymėti, kad svarbu aprašyti tik tas aplinkybes, dėl kurių yra esminių prieštaravimų);
- tuo atveju, kai vienas iš suvestų akistaton asmenų pakeičia parodymus, būtina paklausti, kodėl jis pakeitė parodymus;

101 Ancelis P. ir kt. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2011, p. 101–102.

- abiem dalyviams davus parodymus, ikiteisminio tyrimo pareigūnas gali užduoti jiems klausimus;
- toliau, ikiteisminio tyrimo pareigūnui leidus, akistaton suvesti asmenys gali pateikti klausimus vienas kitam, kiti dalyviai (gynėjas ir kt.) taip pat gali pateikti savo klausimus.

Taktiniai akistatos vedimo būdai pasirenkami atsižvelgiant į prieštarravimų pobūdį, į akistatos dalyvių individualias psichologines savybes, jų tarpusavio santykius, charakterį bei turimos informacijos pobūdį. Atsižvelgiant į tai, ko siekiama akistatos metu, pasirenkami šie akistatos būdai:

- Akistatos taktiniai būdai suaktyvinti klystančių asmenų atmintį:
 - iniciatyvos suteikimas akistatos dalyviams, tiriant ginčytinus klausimus. Taikant šį būdą akistatos dalyviai gali padėti vienas kitam prisiminti įvykio detales;
 - ginčytinų klausimų nagrinėjimas atgaline įvykių raidos kryptimi;
 - svarbių objektų pateikimas siekiant atgaivinti asociatyvius atminties ryšius.
- Akistatos taktiniai būdai, padedantys atskleisti melą:
 - įtariamojo prisipažinimų padarius nusikaltimą naudojimas akistatos metu;
 - įrodomųjų objektų pateikimas akistatos metu ir kt.¹⁰²

3) Akistatos procesinis įforminimas. Pagrindinis akistatos, kaip ir kitų tyrimo veiksmų, fiksavimo būdas yra parodymų užrašymas protokole. Akistatos protokolas sudarytas iš keturių dalių:

1) įžanginės (anketinės) dalies, kurioje nurodomi būtini apklausiamųjų anketiniai duomenys (pavardė, vardas, tėvo vardas, gimimo metai ir vieta, tautybė, išsilavinimas ir pan.). Akistatos pradžioje paskelbiama, kokių tikslu ji atliekama. Būtinai turi būti išsiaiškinta, ar akistaton suvesti asmenys pažįsta vienas kitą. Tai atsispindi atsakyme į pirmąjį klausimą, skirtą abiem akistaton suvestiems asmenims: „Ar Jūs pažįstate vienas kitą ir kokie Jūsų santykiai?“ Jeigu asmenys patvirtina, kad yra pažįstami, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo patikslinti pažinties aplinkybes ir kokie jų santykiai. Rekomenduotina kuo tiksliau išsiaiškinti ir įrašyti suvestųjų

102 Plačiau skaitykite: *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013, p. 157–164.

akistaton asmenų pažinties detales. Reikia išsiaiškinti, ar tarp jų anksčiau nėra buvę konfliktinių situacijų¹⁰³. Atsakymai į šį labai svarbų klausimą turi būti iškart pasirašomi.

2) klausimų apklausiamiesiems ir atsakymų į juos.

Akistatos protokolas gali būti surašytas dviem būdais:

- pirma – kiekvienas akistatos protokolo puslapis vertikalčiai padalijamas į dvi dalis surašant kairėje vieno dalyvio parodymus, dešinėje – kito. Kairėje pusėje šiuo atveju surašomi, ikiteisminio tyrimo pareigūno manymu, teisingus parodymus teikiančio asmens žodžiai. Šis būdas rekomenduotinas, kai akistatos metu aiškinami nedideli prieštaravimai ir nesikeičia dalyvių apklausos eilės tvarka;
- antra – kai klausimai ir atsakymai surašomi paeiliui. Rašyti tekstą eilutėmis rekomenduojama, kai reikia užprotokoluoti palyginti daug informacijos ir akistatos metu planuojama keisti dalyvių apklausos tvarką.

3) apklausiamų asmenų klausimų vienas kitam, jų atsakymų ir gynėjo klausimų.

Parodymai akistatos protokole fiksuojami pirmuoju asmeniu. Parodymai turi būti užrašomi ta tvarka, kaip buvo gauti. Užrašomas apklausiamajam suformuluotas klausimas ir po juo įrašomi gauti atsakymai.

Jeigu yra daromas garso arba vaizdo įrašas, jis turi būti nepertraukiamas, tačiau jeigu įrašė yra pertrauka, tai turi būti pažymėta protokole. Baigus akistatą apklausiamieji turi turėti galimybę perklausyti garso įrašą arba peržiūrėti vaizdo įrašą;

4) baigiamosios dalies, kurioje fiksuojamas apklausiamųjų ir kitų dalyvių susipažinimo su protokolu būdas, papildymai ir pataisos. Protokolą pasirašo visi dalyviai. Jeigu protokolas surašytas keliuose puslapiuose, akistaton suvesti asmenys kiekvieną puslapį pasirašo atskirai. Jeigu buvo naudotas garso ar vaizdo įrašas, turi būti nurodytas naudotos technikos pavadinimas ir jos techniniai parametrai.

¹⁰³ Plačiau skaitykite: Ancelis, P. ir kt. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vilnius: MRU, 2011, p. 102.

PARODYMO ATPAŽINTI TAKTIKA

5.1. Parodymo atpažinti samprata, tikslai, uždaviniai ir rūšys

Parodymas atpažinti – svarbus ir gana sudėtingas ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuris ikiteisminio tyrimo įstaigų praktikoje yra gana dažnas, o jo rezultatai daugeliu atvejų padeda nustatyti reikšmingas bylos aplinkybes. Parodymas atpažinti gali būti tiriant pačius įvairiausius nusikaltimus (išžaginimus, vagystes, sveikatos sutrikdymus, kontrabandas ir t. t.).

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso IV dalies XIV skyriaus trečiame skirsnyje yra išvardyti parodymų patikrinimo veiksmai. Šio kodekso 191 straipsnis numato parodymą atpažinti. Minėto straipsnio pirmoje dalyje nurodyta, kad *„apklaustojo asmens parodymams apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitokį materialų objektą patikrinti gali būti daromas parodymas atpažinti“*¹⁰⁴. Parodymą atpažinti galima atlikti ir ikiteisminio tyrimo, ir bylos nagrinėjimo teisme metu.

Įstatymo leidėjas parodymą atpažinti priskyrė prie parodymų patikrinimo veiksmų, todėl vienas iš pagrindinių šio ikiteisminio tyrimo veiksmo tikslų yra patikrinti apklaustojo asmens (liudytojo, nukentėjusiojo) parodymus.

Semantinė žodžio „parodyti“ reikšmė yra duoti pamatyti, atskleisti¹⁰⁵, o žodžio „atpažinti“ – nustatyti tapatybę, pažinti iš kokių nors ženklų¹⁰⁶. Vadinasi, dar vienas parodymo atpažinti tikslas yra identifikuoti anksčiau suvoktą objektą.

104 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas, patvirtintas 2002 m. kovo 14 d. įstatymu Nr. IX-785, įsigaliojo 2003 m. gegužės 1 d. Lietuvos Respublikos teisingumo ministerija. 9-oji papildyta laida. Vilnius: Registrų centras, 2009, p. 154.

105 Dabartinės kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyklas, 1993, p. 204.

106 Dabartinės kalbos žodynas. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidyklas, 1993, p. 53.

Psichologijoje atpažinimas yra apibūdinamas kaip „atgaminimas, kai atminties pėdsakai atkuriami veikiant objektui pakartotinai“¹⁰⁷, todėl parodymo atpažinti veiksmas yra grindžiamas asmens psichikos savybėmis. Psichologinis parodymo atpažinti procesas, formuojantis atpažįstančiojo parodymus, susideda iš trijų pagrindinių etapų¹⁰⁸:

- 1) formuojančiojo, į kurį įeina objekto vaizdo suvokimas, įsiminimas ir išlaikymas atmintyje;
- 2) reprodukcinio, susidedančio iš suvoktojo vaizdo prisiminimo ir pažinimo;
- 3) atpažintinio tiesiogine prasme, kurio metu, remiantis pažinimu, pareiškiami apie atpažinimą.

Atpažintino objekto požymių suvokimas ir atsiminimas daug priklauso nuo objektą stebėjusio asmens sugebėjimų ir būsenos, jo atminties, nuo sąlygų, kuriomis vyko stebėjimas, nuo laiko tarpo tarp suvokimo ir pažinimo momento ir kt. Į kiekvieną iš anksčiau išvardytų sąlygų būtina atsižvelgti atliekant parodymą atpažinti, nes jos gali turėti įtakos gaunamiems rezultatams.

Todėl, sprendžiant klausimą, ar tikslinga pateikti objektus atpažinti, reikia išnagrinėti šio objekto suvokimo sąlygas: stebėjimo trukmę, atstumą nuo stebintiojo iki objekto, paties objekto rūšį (jo požymių pobūdį, objekto neįprastumą ir pan.), pašalinių trukdžių galimybę ir t. t.

Jeigu kalbame apie objekto, matyto nusikalstamos veikos padarymo metu, atpažinimą, būtina atkreipti dėmesį į subjekto sugebėjimus ir jo būseną tuo momentu, kai jis stebėjo (suvokė) objektą. Kitaip tariant, ar nusikalstama veika buvo susijusi su jo interesais, ar prieš jį buvo naudojama prievarta ir kokia (fizinė, psichinė), ar jam grasino, ar reali buvo ši grėsmė ir pan. Tam įtakos turi psichofiziologinės šio asmens savybės – jo jautrumas ir pan. Rega, klausa, uoslė, lytėjimas – tai kanalai, kuriais suvokiami stebimo objekto požymiai. Atmintis gali būti apibrėžiama kaip „išgyvenimų, minčių, psichinių būsenų bei informacijos apie daiktus ir reiškinius įsiminimas, saugojimas ir atgaminimas (atkūrimas)“¹⁰⁹. Atminties produktyvumas apibūdinamas tokiais jos savybėmis kaip apimtis, greitumas,

107 *Bendrosios psichologijos paskaitos*: mokymo priemonė [redaktorių kolegija: A. Gučas (vyriausiasis redaktorius), A. Jacikevičius, S. Kregždė]. Vilnius: Mokslas, 1980, p. 94.

108 *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 245.

109 *Bendrosios psichologijos paskaitos*. Mokymo priemonė [redaktorių kolegija: A. Gučas (vyriausiasis redaktorius), A. Jacikevičius, S. Kregždė]. Vilnius: Mokslas, 1980, p. 87.

tikslumas, ilgalaikiškumas. Visos šios savybės turi įtakos procesui: įsiminimas – reprodukcija (prisiminimas) – pažinimas.

Įsiminimas priklauso nuo to, ar tiksliai asmuo sugeba įsiminti objekto požymius, ar išlavinta jo atmintis, ar jis sugeba įsisąmoninti visiškai naujus, jam nežinomus faktus, aplinkybes, žmones, daiktus. Įsiminimas ir pažinimas priklauso nuo žmogaus sugebėjimo prisiminti (reprodukuoti) atmintyje išlikusį atvaizdą. Vykstant atpažinimui baudžiamajame procese, toks atsiminimas turi vykti du kartus. Pirmą kartą, kai žmogus apklausos metu pateikia žymes ir ypatybes, pagal kurias gali atpažinti matytą objektą, antrą kartą, kai jam pateikiamas atpažinti objektas su kitais į jį panašiais objektais. Savaimė suprantama, jog atpažinimo rezultatai priklausys nuo atmintyje išlikusio atvaizdo nuodugnios ir patikimos reprodukcijos.

Parodymo atpažinti rezultatai priklauso ir nuo atpažįstančiojo asmens fizinės bei psichinės būsenos per atpažinimą (ypač atpažįstant gyvą asmenį ir lavoną). Todėl į atpažįstančiojo asmens šaltakraujiškumą, emocionalumą būtina atsižvelgti kaip į aplinkybes, turinčias įtakos atpažinimo procesui.

Parodymo atpažinti metu tapatumo nustatymas vyksta stebint. Ir šis veiksmas yra viena iš kriminalistinės identifikacijos rūšių, t. y. identifikacija pagal atmintyje išlikusius vaizdus. Identifikuojamasis objektas, t. y. objektas, kurį reikia atpažinti, turi pasižymėti individualiais požymiais bei ypatybėmis, pagal kuriuos būtų galima atpažinti. Savaimė suprantama, jeigu konkrečių, aiškių individualių požymių nėra, tai atpažinimo atlikti netikslinga. Todėl ir nerekomenduojama pateikti atpažinti tokių objektų kaip vaisiai, miltai, malkos ar pan., nes jie neturi akivaizdžių individualių požymių, pagal kuriuos būtų galima atpažinti. Kitaip nei kitos identifikacijos rūšys, identifikacija pagal atmintyje išlikusį vaizdą yra ypatinga tuo, kad asmuo jau anksčiau stebėjo kokį nors objektą (daiktą, žmogų ir t. t.), atmintyje išsaugojo jo vaizdą ir vėliau jį lygina su jam pateiktuoju (ar keliais jų), darydamas išvadą, kad dabar jam parodytas objektas yra tas pats, kurį jis anksčiau stebėjo.

Literatūroje skiriami du atpažinimo būdai – **analitinis** ir **sintetinis**¹¹⁰. Analitinio atpažinimo metu atpažįstama pagal atskirus atmintyje išlikusius požymius, kurie vėliau sudėliojami į bendrą vaizdą. Tuomet atpažįs-

110 *Криминалистика. Учебник. Под ред. Белкина Р. С. Москва: Юридическая литература, 1986, с. 304.*

tantysis daro išvadą apie jam pateiktų objektų panašumus ar skirtumus. Sintetinio atpažinimo metu išvada daroma pagal bendrą suvoktojo objekto vaizdą, neanalizuojant jo požymių. Pavyzdžiui, toks atpažinimas gali būti dažnai stebimų objektų (giminaičių, pažįstamų, asmeninių pastovaus naudojimo daiktų ir kt.).

Pažymėtina, kad atpažinimo tikslumo laipsnis gali būti skirtingas. Tapatumas bus nustatytas tada, kai atpažįstantysis, lygindamas parodomus objektus su mintyse išlikusiais anksčiau matytų objektų atvaizdais, galės pasakyti, kad pagal tam tikrus požymius atpažįsta vieną iš kelių jam pateiktų objektų. Tačiau jeigu atpažįstantysis teigia, kad asmuo ar objektas panašus į anksčiau matytą, bet pagal kai kuriuos požymius ar ypatybes skiriasi, tai tokį atpažinimą galime vadinti grupinės priklausomybės nustatymu¹¹¹.

Taigi **parodymas atpažinti** yra ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu tyrėjas, prokuroras ar teismas (teisėjas) pateikia nukentėjusiajam, liudytojui, įtariamajam arba kaltinamajam atpažintinus objektus, o asmuo juos lygina su anksčiau stebėtaisiais ir nustato, ar tai tie patys objektai, ar ne.

Parodymo atpažinti pagrindą formuoja psichologinis procesas, kurio esmė ta, kad atpažįstantysis mintyse sulygina praeityje matytus vaizdus su pateikiamuoju objektu, parodomu kartu su kitais objektais. Šių lyginimų process metu daroma išvada apie jų panašumą arba ne.

Pagrindiniai parodymo atpažinti **tikslai** yra du: identifikuoti anksčiau suvoktą objektą, t. y. patikimai nustatyti, ar tikrai pateiktas objektas yra tas pats, kurį atpažįstantysis anksčiau stebėjo ir kuris turi reikšmės tiriamai nusikalstamai veikai, ir patikrinti asmens parodymus apie tam tikrą asmenį, daiktą ar kitą materialų objektą. Tačiau šie tikslai tarpusavyje yra glaudžiai susiję, nes parodymo atpažinti metu nustatant tapatybę ir yra patikrinami apklaustojo asmens parodymai.

Parodymo atpažinti metu yra sprendžiami šie **uždaviniai**:

- 1) tikrinama, ar tikrai rastas tas pats objektas, kuris turi ryšį su tiriamu nusikalstamu įvykiu;
- 2) išsiaiškinama, kas yra objektas, jeigu to negalima nustatyti kitu būdu;

111 Гинзбург, А. Я. *Опознавание в следственной, оперативно-розыскной и экспертной практике*. Москва: Ассоциация работников правоохранительных органов, 1996, с. 12.

- 3) patikrinami parodymai, gauti apklausoje, jeigu jie dėl tam tikrų aplinkybių kelia abejonių¹¹².

Parodymo atpažinti kaip ikiteisminio tyrimo veiksmo užduotis – suteikti asmeniui galimybę pažinti tarp jam pateiktų asmenų, daiktų arba kitų objektų tą, kurį jis stebėjo arba žinojo apie jį anksčiau. Tai gali būti žmogus (įtariamasis, kaltinamasis), lavonas, kurio asmenybę reikia nustatyti, daiktai, pagrobti iš nukentėjusiojo, daiktai, kuriuos nusikaltėlis paliko įvykio vietoje ir kt.

Šio ikiteisminio tyrimo veiksmo esmė yra atpažinimas, t. y. jo metu yra atliekamas sutapatinimas. Sutapatinimas (tapatybės nustatymas) gali būti atliekamas ir pagal materialiai fiksuotus atspindžius (pėdsakus, modelius ir t. t.), ir pagal žmogaus atmintyje išlikusius vaizdus. Atpažinimas priklauso antrajam tapatybės nustatymo tipui, nes jo pagrindas kaip tik ir yra žmogaus atmintyje išlikę matyto (pvz., stebėjo asmenį nusikalstamos veikos padarymo metu) ar anksčiau žinomo (pvz., daikto, kurį iš jo pagrobė nusikaltėlis) objekto požymiai. Parodymo atpažinti proceso metu asmuo, kuriam yra parodomas atitinkamas objektas, lygina jį mintyse su tuo, kurį stebėjo ar žinojo apie jį anksčiau, ir pareiškia, kad pagal atitinkamus požymius ar ypatybes tai tas pats ar kitas objektas.

Be to, vieną ar kitą objektą atpažinti galima pačiose įvairiausiose situacijose. Pavyzdžiui, nukentėjusysis mieste pamatė ir atpažino iš jo pavogtą dviratį, kuriuo važinėjosi nepažįstamas asmuo, arba kur nors susitikęs atpažino ir sulaikė asmenį, kuris jį apiplėšė. Policijos kasdieniame darbe dažnas atvejis, kai iš karto po įvykio nukentėjęs nuo nusikalstamos veikos asmuo, kartu su patruliuojančiais policijos pareigūnais važinėdamas po rajoną, kuriame nukentėjo, žmonių būryje pamato ir atpažįsta asmenį, jo atžvilgiu padariusį nusikalstamą veiką. Šie atpažinimo pavyzdžiai negali būti vertinami kaip parodymas atpažinti, nes jie įvyko nesilaikant įstatymo nustatytos procesinės formos, privalomos nagrinėjamo ikiteisminio tyrimo veiksmo atlikimo tvarkos. Minėtais ir panašiais atvejais vieno ar kito objekto atpažinimas yra fiksuojamas nukentėjusiojo, liudytojo apklausos protokole ar pareigūno tarnybiniu pranešimu.

Kriminalistinėje literatūroje galima rasti labai įvairių parodymų atpažinti klasifikacijų. Pateiksime keletą jų.

112 Ищенко, Е. П. *Криминалистика: краткий курс*. Москва: КОНТРАКТ: ИНФРА-М, 2003, с. 174.

Šis ikiteisminis tyrimo veiksmas gali būti skirstomas pagal atpažinimo objektą:

- 1) žmogaus atpažinimas (pagal jų išorinius anatominius ir išorinius funkcinius požymius);
- 2) lavono ar jo dalių atpažinimas;
- 3) daiktų ar dokumentų atpažinimas;
- 4) gyvūnų ar jų dalių atpažinimas;
- 5) patalpų, vietovių ar statinių atpažinimas.

Žmogaus atpažinimas pagal funkcinius (dinامينius) požymius dar gali būti skirstomas:

- 1) pagal balsą;
- 2) kalbos ypatumus;
- 3) pagal eiseną.

Pagal atpažinimo tikslus šis ikiteisminio tyrimo veiksmas skirstomas:

- 1) tapatumui nustatyti;
- 2) grupinei priklausomybei nustatyti.

Pagal atpažinimo formas:

- 1) natūraliai (tiesioginis atpažinimas);
- 2) iš fotonuotraukų (netiesioginis atpažinimas);
- 3) iš vaizdo (garso) įrašo (netiesioginis)¹¹³.

Parodymas atpažinti įgyvendinamas dviem **formomis** – objektą pateikiant natūra ir pateikiant foto- arba video- (skaitmeninį) atvaizdą.

Dažniausiai parodymai atpažinti yra atliekami regimai – pagal išorės vaizdą, išskyrus žmogaus atpažinimą pagal balsą ar kalbos ypatumus, tai atliekama atpažįstant klausa, tačiau parodymai atpažinti gali būti atliekami ir pagal kitais jutimo organais skiriamus požymius, t. y. objektus galima atpažinti ragaujant, uostant ar liečiant.

„Jeigu atpažįstantysis asmuo gali atpažinti asmenį pagal specifinius požymius (pavyzdžiui, atpažintinę eiseną, judesius ir pan.) ar pagal kitus jutimo organais išskiriamus požymius (pavyzdžiui, pagal kalbos manierą ar stilių ir pan.) ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas šio proceso veiksmo metu turi sudaryti tam būtinas

¹¹³ Гусаков, А. Н.; Филищенко, А. А. Следственная тактика. Свердловск: изд-во Урал. ун-та, 1991, с. 118.

*sąlygas. Darant parodymą atpažinti negalimi tokie veiksmai, kurie žemintų atpažintinų veiksmų orumą.*¹¹⁴

Parodymas atpažinti, kaip ir kiti ikiteisminio tyrimo veiksmai, turi būti atliekami laikantis tam tikros taktikos, kuri apima tinkamiausius, tikslingiausius konkrečių ikiteisminių veiksmų taktinius būdus ir rekomendacijas.

5.2. Parodymo atpažinti taktikos pagrindai

Parodymo atpažinti taktika, kaip ir kiekvieno ikiteisminio tyrimo veiksmo taktika, yra susijusi su jo atlikimo stadijomis (etapais) ir apima:

- 1) pasirengimą parodymui atpažinti;
- 2) parodymo atpažinti atlikimo taktinius būdus;
- 3) parodymo atpažinti eigos ir rezultatų fiksavimą bei gautų rezultatų įvertinimą ir analizę.

Pasirengimas parodymui atpažinti.

Prieš sprendimą atlikti parodymą atpažinti turi būti kruopščiai pasirengta šiam veiksmui, nes nuo tinkamo pasirengimo priklauso galutinio rezultato kokybė.

Rengiantis atlikti šį ikiteisminio tyrimo veiksmą, rekomenduojama atlikti atpažįstančiojo apklausą, parinkti pateiktinus atpažinti objektus, laiką ir vietą parodymui atpažinti, paruošti fiksavimo ir kitokias priemones. Be šių pagrindinių pasirengimo veiksmų, dar atskirai skiriami šie veiksmai: sąlygų, užtikrinančių procesinio režimo laikymąsi, sudarymas; asmenų, kurie dalyvaus atliekant šį veiksmą, nustatymas.

Apklausoje metu gauti duomenys gali būti priežastis atlikti parodymą atpažinti ir jeigu jos metu pareigūnas išsamiai išsiaiškina visus liudytojui ar nukentėjusiajam žinomas įvykio aplinkybes, su įvykiu susijusius faktus, smulkiai aprašys pagrobto turto ir galimų įtariamųjų požymius, tai jokia kita apklausa, prieš atliekant parodymą atpažinti, nebus reikalinga.

Atpažįstantis asmuo turi būti apklaustas apie aplinkybes, kuriomis jis matė ar kitaip įsidėmėjo atpažintiną asmenį, daiktą ar kitokį objektą, t. y. kur, kada (jei galima – tiksliai dieną ir laiką), kiek laiko, kokiomis sąlygo-

¹¹⁴ Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 519.

mis (esant kokiam apšvietimui, kokiomis oro sąlygomis ir t. t.), koku atstumu; dėl ko atpažįstantysis atsirado būtent tokioje situacijoje. Apie žymes ir ypatybes, pagal kurias jis gali atpažinti tą asmenį, daiktą ar kitokį objektą. Kuo daugiau individualių atpažįstamojo objekto požymių bus nurodoma, tuo lengviau bus jį individualizuoti, todėl pareigūnas apklausos metu turi nuodugniai fiksuoti atpažįstančio asmens parodymus apie bendrus ir individualiuosius atpažįstamojo objekto požymius. Tyrėjas privalo išsiaiškinti, kas dar, be jo, matė objektą; kas galėtų patvirtinti atpažįstančiojo parodymus apie atpažintino objekto požymius. Labai svarbu įsitikinti, ar tikrai pats atpažįstantysis stebėjo objektą, ar jam kas nors nepasakė objekto požymių. Kai kalbama apie apklausiamajam priklausančius daiktus, tyrėjas privalo išsiaiškinti, ar turi kokių nors duomenų, patvirtinančių daiktų priklausomybę jam.

Apklausos metu taip pat svarbu išsiaiškinti ir subjektyvias aplinkybes – kaip jautėsi pats atpažįstantysis stebėdamas objektą, t. y. ar nebuvo išsigandęs, sutrikęs, pavargęs. Gali būti svarbu sužinoti, kokia jo atmintis, ką geriau jis įsimena (veidus, datas, skaičius ir pan.), kokia jo profesija. Būtiną pasidomėti atpažįstančiojo asmens rega, klausia ir atkreipti dėmesį į jo psichinę būklę. Šias aplinkybes išsiaiškinti yra svarbu todėl, kad būtent jos turi įtakos įsidėmint, prisimenant stebimo objekto požymius ir prisiminto objekto vaizdą sulyginant su realiai atpažinti pateiktu objektu.

Apklausos pradžioje rekomenduojama leisti atpažįstančiam asmeniui laisvu pasakojimu papasakoti tai, ką jis matė ar girdėjo, nes taip asmuo gali tiksliau ir nuodugniau išdėstyti įvykio detales. Laisvo pasakojimo metu tyrėjas gali geriau ištirti liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų ir kaltinamųjų asmenybes, jų poziciją byloje, išsilavinimo lygį, ryšius ir pan. Tyrėjas neturi pertraukinėti apklausiamųjų, nes tai gali atitraukti nuo tikrų bylos aplinkybių ir jie gali duoti tiesos neatitinkančius parodymus.

Atpažįstančio asmens apklausos taktika gali priklausyti ir nuo atpažįstančiojo suinteresuotumo (nesuinteresuotumo) bylos eiga. Jeigu atpažįstantysis yra liudytojas, tai jis dažniausiai yra nesuinteresuotas proceso dalyvis; o jeigu atpažįstantysis – nukentėjusysis, jis yra suinteresuotas jam palankia bylos baigtimi. Kartais atsitiktinio liudytojo parodymai apie įvykio aplinkybes, palyginti su nukentėjusiojo parodymais, gali būti tikslesni, nors ir neišsamūs. Liudytojas, būdamas nesuinteresuotas ir įvykius stebėjęs ramioje (saugioje) aplinkoje, gali tiksliau įsiminti įvykio detales, o vėliau

jas pateikti apklausos metu. Atpažįstančio asmens suinteresuotumo įtaka gali būti teigiama, kai nukentėjusysis, būdamas suinteresuotas, stengiasi kuo ilgiau išlaikyti atmintyje įsimintus atpažįstamo asmens požymius, na, o neigiama gali būti tuo atveju, kai nukentėjusysis stengiasi prikurti neprišimenamas detales.

Atliekant parodymą atpažinti gali susiklostyti kelios situacijos:

- kai apklausiamasis garantuoja, kad atpažins pateikiamą atpažinti objektą ar asmenį, neabejodamas išvardija individualiuosius atpažintino požymius;
- kai apklausiamas asmuo abejoja ir išvardija tik kelis požymius;
- kai apklausiamasis nesugeba suformuluoti atpažįstamo objekto ar asmens požymių, tačiau teigia, kad pamatęs atpažins.

Žmogaus psichikai požymių atsiminimo procesas yra sunkesnis nei atpažinimo procesas. Visas objekto vaizdas yra saugomas ilgalaikėje atmintyje ir suteikia apklausiamajam įsitikinimą tuo, kad sugebės objektą atpažinti, tačiau šiuo atveju ne visada pavyksta išskirti ir aiškiai suformuluoti atskiras savybes. Tokia psichikos savybė parodymo atpažinti rezultatų patikimumo nesumažina, ir tik todėl, kad asmuo nesugebėjo išdėstyti visų objekto ypatybių, nereikia atsisakyti atlikti parodymą atpažinti arba visiškai atmesti jo metu gautus rezultatus kaip nepatikimus. Tokiu atveju parodymo atpažinti rezultatams patikrinti, iškilus abejonų jais, atliekami kiti papildomi ikiteisminio tyrimo ar paieškos veiksmai.

Jeigu apklausiamasis teigia, kad galės atpažinti asmenį, tačiau negali apibūdinti jo išorės požymių, tikslinga sudaryti subjektyvųjį portretą – asmens atvaizdą atitinkantį mintyse esantį vaizdą, kurį įsiminė apklausiamasis. Tokio portreto sudarymas bus pagalbinis veiksmas, sukonkretinantis supratimą apie nenustatyto asmens, padariusio nusikalstamą veiką, išvaizdą.

„Jeigu apklausos metu asmuo pareiškia, kad jis nepamena asmens, daikto ar kito materialaus objekto, kurį pareigūnas planuoja pateikti atpažinimui, šį ikiteisminio tyrimo veiksmą daryti nėra prasmės. Parodymas atpažinti gali būti komplikuoatas, jeigu iš esmės pasikeitė asmuo, daiktas ar kitas objektas. Tokiais atvejais (esant galimybei) atpažinimui pateikiami atpažintino objekto atvaizdai.

Atpažįstantysis apklausos metu asmuo ne visada gali nurodyti visus individualius atpažintino objekto požymius (pavyzdžiui, žmogaus veido

*bruožus ir kt.) arba tiksliai juos apibūdinti. Kai pamato objektą, jis prisimena ir nurodo tokius požymius, kurių nepaminėjo apklausoje. Tai psichologiškai paaiškinamas procesas, todėl tokiais atvejais atpažinimo pagrįstumu nereikėtų abejoti.*¹¹⁵

Remiantis Budžiamojo proceso kodeksu objektai, pateikiami atpažinti, turi būti kiek galima savo išore panašesni į atpažintiną objektą. Jeigu parodomi atpažinti asmenys, tai jų panašumas reiškia tą pačią lytį, panašų amžių, kūno sudėjimą, ūgį, šukuoseną, plaukų ir akių spalvą, veido formą ir kt. Be to, parenkant atpažinti asmenis, reikia atsižvelgti į jų rasinę ir nacionalinę priklausomybę, aprangą. Atpažįstamas asmuo atpažinti yra parodomas greta ne mažiau kaip dviejų asmenų, jeigu atpažįstama pagal fotografijas, tai jų turi būti ne mažiau kaip trys, išimtis tik tuomet, kai parodomas atpažinti lavonas. Asmens atpažinimas veiksmingesnis, jeigu atpažinimas atliekamas esant panašioms aplinkybėms, kuriomis atpažįstantysis stebėjo atpažįstamą asmenį, t. y. uždėti akinius, jei nusikaltamos veikos padarymo metu jis buvo su jais, parinkti panašią aprangą ir kita.

Įstatymas reikalauja, kad daiktai ir kiti objektai būtų parodomi atpažinti tarp kitų tos rūšies daiktų. Tos pačios rūšies daiktais laikomi tokie, kurie yra panašios ar vienodos formos, dydžio, spalvos, paskirties ir pan. Daiktų parinkimas atpažinti paprastai priklauso nuo požymių, kuriuos per apklausą nurodo atpažįstantysis. Jeigu jis nurodė tokius požymius, pagal kuriuos būtų galima individualizuoti daiktą, tai atpažinti parenkami vienos rūšies daiktai, bet turintys skirtingus individualiuosius požymius (pvz., vienos sistemos šaunamieji ginklai, vienuvietiniai peiliai, vienodo modelio rankinės). Jeigu atpažįstantysis nurodo rūšinius požymius, pagal kuriuos gali atpažinti daiktą, tai parenkami daiktai, panašūs rūšiniais požymiais, bet skirtingų rūšių (pvz., skirtingų sistemų šaunamieji ginklai, įvairių modelių medžiokliniai ginklai, vienos spalvos ir dydžio, bet skirtingo fasono rankinės).

Parodymo atpažinti patikimumas tiesiogiai priklauso nuo laiko veiksnio. Praktikoje laiko parinkimas suprantamas kaip tyrėjo išankstinis jo suderinimas su parodymo atpažinti dalyviais. Laiko parinkimas priklauso nuo įvairių aplinkybių, tačiau tyrimą atliekantis pareigūnas, parinkdamas parodymo atpažinti laiką, turi laikytis principo – kuo trumpesnis laiko tarpas praeis nuo įvykio ar objekto stebėjimo, tuo patikimesni bus parodymo

115 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 517.

atpažinti rezultatai. Net ir kelias dienas delsimas atlikti šį ikiteisminio tyrimo veiksmą kai kada gali kelti abejonių parodymo atpažinti patikimumu. Tai susiję su tuo, kad laikui bėgant didėja galimybė, jog anksčiau matyto objekto vaizdas iš mačiusiojo atminties išsitrins, užsimirš skiriamieji požymiai, pagal kuriuos įmanoma atpažinti, be to, įvairūs vėliau stebėtų objektų požymiai gali „susišluoksniuoti“, o tai neigiamai veiks parodymo atpažinti rezultatus. Remiantis psichologų atliktais tyrimais nustatyta, kad geriausi atpažinimo rezultatai yra gaunami 6–7 dieną nuo stebėjimo momento¹¹⁶. Taip pat, parenkant laiką, turi būti atsižvelgiama į susiklosčiusią tyrimo situaciją. Jeigu atpažįstantysis yra streso būklės ar traumotas, jam visų pirma reikia leisti nusiraminti, atsigauti. Tokiais atvejais tikslin-ga pasikonsultuoti su gydytojais, psichologais ir tik tada, atsižvelgiant į atpažįstančiojo būklę, spręsti apie parodymo atpažinti laiką.

Rengiantis parodymui atpažinti, nustatoma vieta, kurioje jis bus atliekamas. Parodymas atpažinti dažniausiai atliekamas tyrėjo kabine-te ar kitose tarnybinėse patalpose, kurios yra pakankamai erdvios ir ge-rai apšviestos. Natūralus asmens parodymas atpažinti, kai atpažintinas asmuo yra sulaikytas ar suimtas, yra atliekamas areštinės patalpose. Kai kuriais atvejais parodymas atpažinti gali būti daromas ir toje vietoje, ku-rioje atpažįstantysis matė ar stebėjo objektą, apie kurį davė parodymus. Toks sprendimas gali būti priimtas, pavyzdžiui, tada, kai asmuo yra atpažįstamas pagal dinامينius požymius (balsą, kalbą, eiseną). Tai susiję su tuo, kad balso akustinėms savybėms ir jam suvokti gali turėti įtakos patalpos būklė, aplinka, garsinis fonas. Žmogaus atpažinimas pagal eiseną, gestikuliaciją, figūros ypatumus glaudžiai susijęs su apšvietimo sąlygomis, atstumu, koku buvo stebimas atpažintinas objektas, todėl atkurti aplinką, panašią į tą, kurioje buvo stebimas objektas, tokiais atvejais galima būtent ten, kur vyko įvykis. Kai atpažįstamos patalpos ar vietovė, tai, savaime su-prantama, atpažinimas vyksta toje vietoje. Įvykio vietoje atpažinimas ga-limas ir tada, kai atpažįstantysis turi atminties sutrikimų, labai išsigando to, kas vyko, arba pats įvykis įvyko staiga ir yra pavojus, kad konkretus asmuo blogai įsiminė stebėto objekto ypatumus. Tokiais atvejais parody-mo atpažinti veiksmas, atliekamas ten, kur buvo stebimas objektas, ma-tant jį tarp tų pačių daiktų, buvusių ir pirmo stebėjimo metu, gali suteikti atpažįstančiajam teigiamai atpažinimą veikiančias asociacijas.

116 Шурухов, Н. Г. *Криминалистика*. Москва: Эксмо, 2002, с. 301–302.

Sudarant parodymo atpažinti sąlygas turi būti stengiamasi sumažinti atpažįstančiojo jaudinimąsi, nes kilusios emocijos gali neigiamai paveikti jo atmintį. Pareigūnas, rinkdamasis aplinką parodymui atpažinti, turi užtikrinti, kad atpažįstančiajam nebūtų daroma pašalinė įtaka ir iki parodymo atpažinti, ir atpažinimo proceso metu.

Parodymo atpažinti dalyvių sudėtis paprastai priklauso nuo jo rūšies, dažniausiai dalyvauja ikiteisminį tyrimą atliekantis tyrėjas ar prokuroras, atpažįstantysis, atpažįstamasis, statistai. Per parodymą atpažinti baudžiamojo proceso numatytais atvejais turi dalyvauti vertėjas, specialistas, valstybės vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas, psichologas ar specialistas, įtariamąjį gynėjas. Jei parodymas atpažinti atliekamas teismo nagrinėjimo metu, šiame tyrimo veiksmo dalyvauja teisėjas (teismas).

Pasirengimo metu parengiamos parodymo atpažinti eigos ir rezultatų fiksavimo priemonės – protokolai, vaizdo ar garso įrašymo aparatai. Tai yra būtinos parodymo atpažinti priemonės, numatytos Baudžiamojo proceso kodekse.

Parodymo atpažinti metu Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso numatytais atvejais turi dalyvauti vertėjas, specialistas ar kiti asmenys. Todėl ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo iš anksto numatyti šių asmenų dalyvavimą ir pasirūpinti jų atvykimu.

Pagrindinės parodymo atpažinti atlikimo taisyklės

Pareigūnas, atliekantis ikiteisminį tyrimą, kruopščiai atlikęs visus parengiamuosius darbus, gali atlikti patį parodymo atpažinti veiksmą. Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 192, 193 ir 194 straipsniuose yra išsamiai reglamentuota įvairių parodymo atpažinti rūšių (asmens, daiktų, iš kolekcijų ir kartotekų) atlikimo tvarka. Pažeidus įstatymo nustatytą tvarką, prarandami tyrimui reikšmingi duomenys, kurių įtvirtinti kitais proceso veiksmais beveik neįmanoma. Organizacinis nesuderinimas, neapgalvoti pareigūno, atliekančio parodymą atpažinti, veiksmai, gestai, replika ar pastaba gali būti įvertinti kaip sufleravimas atpažįstančiajam, dėl to gali būti nevertinama šio veiksmo įrodomoji reikšmė.

Įstatymo leidėjas parodymą atpažinti priskyrė prie parodymų patikrinimo veiksmų ir nurodė, kad jis gali būti daromas apklausto asmens parodymams patikrinti, todėl ši vienintelė baudžiamojo proceso įstatymo keliama sąlyga, kad atpažįstantis asmuo prieš atliekant parodymą atpažinti

turi būti apklaustas, gali būti laikoma viena iš pagrindinių taktikos taisyklių.

Per atpažįstančiojo apklausą rekomenduojama išsiaiškinti, ar po tiriamo įvykio pakartotinai nematė atpažintino objekto, ar nebuvo kur nors susitikęs su atpažintinu asmeniu. Svarbu imtis atitinkamų apsaugos priemonių, kad asmenys, kurie bus parodomi, ir atpažįstantysis negalėtų vienas kito iš anksto matyti. Daiktai ar kiti nedideli kilnojamieji objektai gali būti toje pačioje patalpoje, kurioje vyks parodymas atpažinti, bet reikia juos taip paslėpti, kad atpažįstantysis iš anksto jų nematytų. Paprastai atpažįstantis asmuo nuvedamas į kitą kabinetą ar patalpą ir ten laukia, kol jį pakvies. Atpažįstančio asmens pakvietimas į patalpą, kurioje vyks parodymas atpažinti, turi būti apgalvotas iš anksto, kad niekam iš ikiteisminio tyrimo veiksmo dalyvių nekiltų abejonių, jog atpažįstantysis koku nors būdu informuotas apie atpažintino asmens buvimo vietą. Geriausia atpažįstantįjį pakviesti telefonu, tada iš patalpos, kurioje vyks parodymas atpažinti, niekam nereikės išeiti.

Atpažintinas objektas parodomas atpažįstančiajam kartu su kitais panašiais objektais ir jų bendras skaičius turi būti ne mažesnis kaip trys. Ši taisyklė netaikoma lavono, unikalių daiktų bei objektų atpažinimo atvejais. Jeigu atliekamas asmens atpažinimas, atpažintinas asmuo parodomas atpažįstančiajam drauge su kitais tos pačios lyties asmenimis, pagal išorę kuo panašesniais į atpažintiną, ir atpažintinam asmeniui pasiūloma užimti bet kurią vietą tarp rodomų asmenų. Tai pažymima protokole. Tokio pasiūlymo, tiesiogiai pateikto prieš parodymo atpažinti pradžią, tikslas – užtikrinti ikiteisminio tyrimo veiksmo objektyvumą. Jeigu parodyti asmens negalima, atpažinimas gali būti atliekamas pagal jo fotografiją, parodomą kartu su ne mažiau kaip trimis kitų asmenų fotografijomis. Nors įstatymas apibrėžia minimalų parodomų asmenų, daiktų ar jų fotografijų skaičių, tačiau nedraudžia jų rodyti daugiau.

Dalyvaujantiems asmenims yra išaiškinamos jų teisės ir pareigos. Visa tai parengus, yra pakviečiamas atpažįstantis asmuo. Jeigu atpažįstantys asmenys yra nukentėjusysis ar liudytojas, tai jie yra įspėjami pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingų parodymų davimą. Tai pažymima protokole ir patvirtinama liudytojo ar nukentėjusiojo parašu. Jeigu parodoma atpažinti įtariamajam, jis dėl atsakomybės už melagingus parodymus neįsprendžiamas, nes ir šio veiksmo metu duoti parodymus yra jo teisė, o ne pareiga.

Parodomų asmenų, daiktų ar objektų grupė nufotografuojama arba kitaip vizualiai užfiksuojama. Paskui atpažįstančiam asmeniui pasiūloma nurodyti asmenį ar daiktą, apie kurį jis davė parodymus. Paprastai į atpažįstantį asmenį kreipiamasi tokiu klausimu: „Ar tarp šių pateikiamų objektų (daiktų, asmenų ar kt.) yra tas objektas, apie kurį anksčiau davėte parodymus?“ Tai dažniausiai užduodamas klausimas, tačiau jo formuluotė gali priklausyti nuo situacijos, tarkime, parodomas atpažinti buvo atpažįstančiojo asmeninis daiktas, kurį iš jo pavogė; arba tai buvo asmuo, kurį matė vienintelį kartą ir jo nepažįsta, ir pan.

Atpažintinų asmenų padėtis, poza gali būti pakeista pagal atpažįstančiojo pageidavimą ar pareigūno nuožiūra, daiktus ar kitus objektus atpažįstantysis gali paimti į rankas, apžiūrėti iš visų pusių, jei būtina, pasimatuoti, patikrinti, kaip veikia mechanizmas. Be to, yra numatyta, kad asmenį, daiktą ar kitą objektą, laikantis įstatymo nustatytos tvarkos, taip pat gali būti pasiūloma atpažinti ir pagal kitus jutimo organais suvokiamus požymius.

Jeigu atpažįstantysis nurodo vieną iš parodomų jam asmenų ar daiktų, jam pasiūloma paaiškinti, pagal kurias žymes ar ypatybes jis pažino tą asmenį ar daiktą. Apklausą per parodymą atpažinti reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 195 straipsnis. Asmuo turi paaiškinti, pagal kokius požymius atpažino tą objektą. Atpažinimo metu atpažįstantysis kiek įmanoma išsamiau turi nurodyti požymius, pagal kuriuos atpažino objektą, be to, jis privalo nurodyti, kada ir kokiomis aplinkybėmis anksčiau jį matė, tačiau atpažinimo metu jis neturėtų aiškinti visų jam žinomų įvykio aplinkybių, susijusių su atpažintu objektu.

Jeigu atpažįstantysis negali išvardyti tokių požymių, tai reikia nustatyti, kuo pagrįstas jo atpažinimas. Jeigu atpažįstantysis pareiškė, kad pateiktoje atpažinti grupėje nėra to asmens, daikto ar kito objekto, apie kurį jis davė parodymus, jam pasiūloma paaiškinti, kuo skiriasi jo parodymuose minėtas asmuo, daiktas ar kitas objektas nuo parodytųjų atpažinti.

Atliekant parodymą atpažinti, galima užduoti atpažįstančiajam klausimus, kad jis patikslintų ir papildytų atpažinimą, taip pat duotų išsamesnius parodymus dėl objekto ir jo ypatybių, tačiau draudžiama duoti atsakymą menančius klausimus. Pareigūnui neleidžiama per parodymą atpažinti specialiai užduoti klausimus asmeniui, kurį reikia atpažinti, arba kitaip kreipti į jį daugiau dėmesio negu į kitus.

Atpažintam asmeniui pasiūloma save įvardyti, t. y. pasakyti vardą ir pavardę. Taip pat jam suteikiama galimybė pasakyti savo nuomonę apie jo atpažinimo faktą, atpažįstančiojo parodymus.

Dar viena taisyklė yra ta, kad, neatsižvelgiant į gautus rezultatus, parodymas atpažinti nekartojamas. Vėl parodyti atpažįstaniajam objektą, kuris jau buvo rodomas, nėra prasmės, nes priešingu atveju kiltų abejonių veiksmo patikimumu.

Tai, kad parodymas atpažinti nekartojamas, yra specifinė ypatybė, išskirianči ją iš kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų, tačiau gali būti šios taisyklės išimčių¹¹⁷.

Numatytos trys šios taisyklės išimtys:

- 1) jeigu pirmasis atpažinimas darytas pagal foto-, video- ar kitą atvaizdą, be to, nepakankamai kokybišką. Tada pats surastas objektas gali būt parodytas tiesiogiai;
- 2) jeigu objektas buvo neatpažintas sąmoningai ir atpažįstantysis apie tai pareiškė, išreikšdamas pasirengimą vėl dalyvauti atpažinimo procedūroje;
- 3) jeigu yra aplinkybių, verčiančių abejoti atlikto parodymo atpažinti rezultatais, atpažįstantysis tuo metu dėl psichologinės ar fizinės traumos įtakos negalėjo adekvačiai suvokti to, kas vyko; atpažįstamojo išvaizda neatitiko jo išorės nusikalstamos veikos momentu (atpažintinasis, anksčiau buvęs su barzda, ją nusiskuto; fotonuotraukoje lavono veido bruožai buvo iškraipyti ir pan.).

Jeigu atsiranda nurodytų išimčių, vis dėlto tektų atlikti pakartotinį parodymą atpažinti, tada atpažintinas objektas turi būti parodytas tarp tų pačių objektų – tų pačių ir taip pačiai apsirengusių asmenų, tarp tų pačių daiktų kaip ir pirminio atpažinimo metu.

„Jeigu liudytojui ar nukentėjusiajam taikomos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso bei kriminalinės žvalgybos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymo nuostatos arba jei tokiems asmenims būtina procese užtikrinti saugumą kitokiomis formomis (pavyzdžiui, ikiteisminio tyrimo taktikos sumetimais būtina išvengti įtariamojo ir nukentėjusiojo fizinio kontakto iki komentuojamo proceso veiksmo atlikimo ar po jo ir pan.), asmuo gali būti

¹¹⁷ Криминалистика. Учебник. Под редакцией В. А. Образцова. Москва: Юрист, 1995, с. 341.

*parodomas liudytojui ar nukentėjusiajam atpažinti pagal jo nuotrauką ar iš vaizdo įrašo.*¹¹⁸

*„Ikiteisminio tyrimo praktikoje keliamas klausimas dėl anoniminio atpažinimo galimybės, tiriant organizuotų grupių ar nusikalstamų susivienijimų padarytas veikas. Komentuojamame straipsnyje numatyta asmenų atpažinimo tvarka pagal jo nuotrauką arba iš vaizdo įrašo. Anoniminis atpažinimas parodant atpažintiną asmenį su kitais asmenimis pagal šio straipsnio nuostatas negalimas, tačiau kaip ne procesinė priemonė nėra draudžiamas.*¹¹⁹

Parodymo atpažinti veiksmo fiksavimas

Svarbu tinkamai užfiksuoti parodymo atpažinti veiksmo eigą ir rezultatus.

Fiksavimas turėtų vykti nuo pačios parodymo atpažinti pradžios. Parodymo atpažinti eiga ir rezultatai turi būti fiksuojami protokoluojuant – surašant parodymo atpažinti protokolą, fotografuojant ar kitaip vizualiai užfiksuojant (pvz., darant tyrimo veiksmo vaizdo įrašą), darant garso įrašą, taip pat gali būti braižomos schemos, planai. Šie reikalavimai yra numatyti Baudžiamojo proceso kodekse, todėl jų būtina laikytis atliekant bet kurios rūšies parodymą atpažinti.

Parodymo atpažinti protokolą sudaro trys dalys: įžanginė, aprašomoji ir baigiamoji. Pradedant parodymą atpažinti, įžanginėje dalyje pateikiama bendro pobūdžio informacija: parodymo atpažinti veiksmo atlikimo vieta, data; ikiteisminio tyrimo įstaigos, prokuratūros ar teismo pavadinimas, pareigūno pareigos, vardas ir pavardė. Aprašomojoje dalyje būtina nuoroda į baudžiamojo proceso įstatymo normas, reglamentuojančias parodymą atpažinti, išvardijami dalyvaujantys asmenys ir nurodoma, kad jiems išaiškintos jų teisės ir pareigos, tai patvirtinama jų parašais. Būtinai aprašomi atpažinti pateikiami objektai, jų požymiai. Jeigu parodymą atpažinti asmenys, protokole turi būti nurodomi ne tik atpažintino, bet ir kitų asmenų (statistų) vardai, pavardės, gimimo metai, gyvenamoji vieta, nurodomas ūgis, kūno sudėjimas, vaido bruožai, plaukų spalva, dėvimi drabužiai. Pradėjus parodymą atpažinti, protokole pažymima, kad

118 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 519.

119 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 520.

atpažintinam asmeniui buvo pasiūlyta užimti norimą vietą tarp rodomų asmenų, ir nurodoma, kokią vietą jis užėmė. Toliau rašant protokolą, nurodoma atpažįstančio asmens vardas, pavardė, procesinė padėtis (liudytojas, nukentėjusysis, įtariamasis). Jei parodoma atpažinti liudytojui ar nukentėjusiajam, protokole pažymima, kad jie įspėti dėl atsakomybės pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso 235 straipsnį už melagingų parodymus, tai patvirtinama jų parašais. Toliau protokole fiksuojami atpažįstančiojo parodymai – pagal kokias žymes, požymius jis atpažįsta objektą ar iš viso neatpažįsta, kurioje vietoje šis objektas yra (viduryje, iš dešinės, iš kairės). Jeigu atpažinimas atliekamas pagal balsą, eiseną, tai protokole išsamiai aprašoma, kaip viskas vyko. Atpažinimo rezultatus, t. y. atpažįstančiojo parodymus, reikia stengtis užrašyti kiek galima smulkiau ir pažodžiui, pirmuoju asmeniu.

Protokole būtinai pažymimas parodymo atpažinti pradžios ir pabaigos laikas. Baigiamojoje dalyje nurodoma sąlygos (pvz., apšvietimas), naudoti fiksavimo būdai ir kokiomis techninėmis priemonėmis tai atlikta, kas yra pridedama (fotonuotraukos, schemas) prie protokolo, veiksmo dalyvių pastabos ir pareiškimai. Protokolą pasirašo tyrimo veiksmą daręs pareigūnas, atpažįstantysis, atpažintasis, statistai bei kiti veiksmo dalyvavę asmenys (gynėjas, vertėjas, specialistas ir kt.).

Parodymo atpažinti eiga ir rezultatai gali būti fiksuojami planuose, brėžiniuose, schemose. Pagrindinė šių fiksavimo priemonių paskirtis – iliustracinė, jos puikiai atlieka protokolo paaiškinamąjį vaidmenį. Kaip jau minėta, kai kurie pareigūnai parodymą atpažinti fiksuoja protokoluodami ir sudarydami planus ar schemas, tačiau reikėtų atkreipti dėmesį, kad proceso reikalavimas „vizualiai užfiksuoti“ negali būti užtikrinamas planu, schema ar brėžiniu. Baudžiamasis procesas griežtai reikalauja, kad parodymas atpažinti turi būti fotografuojamas ar kitaip vizualiai užfiksuojamas, todėl būtent kriminalistinis techninis parodymo atpažinti įtvirtinimo būdas yra būtinas procesinis elementas.

Šio tyrimo veiksmo pradžioje turi būti fotografuojama ar filmuojama atpažinti pateiktų asmenų ar daiktų grupė, ar lavonas. *„Po to, jeigu atpažįstantysis asmuo atpažino konkretų asmenį, daiktą ar lavoną, apie kurį buvo davęs parodymus, jis turi nurodyti (rekomenduotina tai padaryti rankos judesiu) tą asmenį, daiktą ar lavoną. Įis veiksmas taip pat turi būti nufotografuojamas ar nufilmuojamas. Jeigu asmuo neatpažino paro-*

*domo asmens, daikto ar lavono, fotografuojama ar filmuojama tik pateiktų atpažinti asmenų, daiktų grupę ar lavonas.*¹²⁰

Parodymo atpažinti metu gautų rezultatų vertinimas yra galutinis šio ikiteisminio tyrimo veiksmo etapas, kurio metu analizuojami atliekant parodymą atpažinti gauti duomenys, nustatomas jų patikimumas, reikšmė atskleidžiant nusikalstamą veiką ir numatomas tolesnis jų panaudojimas.

Šiame etape patikrinama, ar nebuvo padaryta klaidų. Jei klaidų buvo pastebėta, išsiaiškinama, kodėl jų atsirado, sprendžiamas klausimas, ar reikės pakartoti parodymą atpažinti išimtiniais atvejais, kokius kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus reikia atlikti, kad būtų galima įsitikinti gautų rezultatų patikimumu ir juos užtikrinti. Be to, reikia įvertinti ir parodymo atpažinti protokolą, kuriame atsispindi jo eiga ir rezultatai.

Vertinant protokolą, atkreipiamas dėmesys į jo objektyvumą, išsamumą, išdėstyto turinio logiškumą ir nuoseklumą, formuluočių aiškumą ir tikslumą, taip pat į tai, ar yra būtini procesiniai rekvizitai.

Sėkmingai, objektyviai atliktas parodymas atpažinti kai kuriais atvejais gali būti demaskavimo priemonė, kitais – kaip priemonė įtarimui panaikinti, nekaltam asmeniui reabilituoti, trečiu atveju – kaip priemonė įsitikinti parodymų tikrumu.

5.3. Tam tikrų parodymo atpažinti rūšių atlikimo taktiniai ypatumai

Žmogaus (asmens) atpažinimas. Žmonės gali būti atpažįstami pagal išorę, balsą, eiseną ir t. t.

„Porodomi atpažinti asmenys laikomi savo išore panašiais, jeigu neturi ryškesnių skirtumų pagal šiuos požymius: lytį, kūno sandarą, amžių ir ūgį; veido formą ir plaukų bei akių spalvą; rūbų modelį ir spalvą; ypatingas žymes.

Ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas turi imtis priemonių, kad prieš parodymą atpažinti atpažįstantysis asmuo kometuojamo tyrimo veiksmo darymo patalpoje negalėtų pamatyti asmens, kurį reikia atpažinti.

120 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 518–519.

*Jeigu pažeidžiamas įstatymo reikalavimas parodyti atpažinimui savo išore panašius asmenis, šis veiksmas laikomas netinkamu ir praranda įrodomąją reikšmę.*¹²¹

Į atpažinimo vietą pakviečiami asmenys, tarp kurių bus atpažintinas asmuo. Jiems paaiškinamas atpažinimo tikslas. Paskui pakviečiamas atpažintinas asmuo ir jam pasiūloma pačiam pasirinkti vietą tarp pakviestųjų. Tada paprašoma, kad įeitų atpažįstantysis. Jo paprašoma apžiūrėti parodomus atpažinti pagal išorę asmenis ir pasakyti, ar jis iš jų ką nors atpažįsta ir, jeigu taip, pagal kokius požymius. Reikia paprašyti, kad jie tuos požymius detalizuotų.

Baigus atpažinimo procedūrą, reikia visus parodytus asmenis nufotografuoti – iš pradžių kartu, paskui atpažintą asmenį atskirai pagal atpažįstamosios fotografijos taisykles.

Parodymas atpažinti daromas ne tik tada, kai apklaustasis duodamas parodymus pareiškia, kad jis gali atpažinti jam nepažįstamą žmogų, apie kurį davė parodymus, nes jį matė ar girdėjo esant tam tikromis aplinkybėmis ir įsidėmėjo. Parodymą atpažinti asmenį gali tekti atlikti ir tada, kai:

- apklausiamasis davė parodymus apie vieną iš savo pažįstamų, bet tas dėl kokių nors priežasčių neigia savo pažintį su juo;
- nustatinėjama žmogaus, neturinčio dokumentų, asmenybė;
- yra pagrindas manyti, kad apklaustasis asmuo prisistato ne tuo, kas iš tikrųjų yra¹²².

Žmonės gali būti atpažįstami ne tik pagal jų išorinius, anatominius požymius (išvaizdą), bet ir pagal funkcinius – balsą, eiseną ir t. t., kurie Baudžiamojo proceso kodekse yra įvardyti kaip „kiti jutimo organais suvokiami požymiai“. Taip pat galima atpažinti ir pagal kelis požymius.

Tam tikrų taktinių ypatybių turi žmogaus atpažinimas pagal balsą ir eiseną.

Atpažinimas pagal balsą atliekamas tokiais atvejais, kai atpažįstantysis pareiškia, kad dėl nepalankių aplinkybių (buvo tamsu, girdėjo kitame kambaryje) jis nematė atpažįstamojo, bet girdėjo jo balsą ir gali jį atpažinti.

121 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 518.

122 Следственные действия: криминалистические рекомендации, типовые образцы документов. Под ред. В. А. Образцова. Москва: Юристь, 1999, с. 166.

Pagrindinis atpažinimo pagal balsą ypatumas ir skirtumas nuo kitų atpažinimo rūšių yra tas, kad atliekant veiksmą atpažįstantysis neturi matyti atpažįstamojo, o tik gali girdėti balsą. Tai gali būti įgyvendinama tada, kai jie yra skirtinguose, bet sujungtuose kambariuose.

Per šį atpažinimą kyla pavojus, kad atpažįstamasis gali sąmoningai iškraipyti balsą, jo individualius požymius. Balso iškreipimą galima neutralizuoti pailginant pokalbio laiką su kiekvienu iš asmenų, kurių balsai yra pateikiami. Atliekant šį ikiteisminio tyrimo veiksmą tikslinga naudoti garso įrašymo aparatūrą, kuria būtų įrašomas atpažintino asmens balsas jam to nežinant.

Pasirengdamas šios rūšies ikiteisminio tyrimo veiksmui ir parinkdamas asmenis, pareigūnas turi atsižvelgti į tai, pagal kokius balso požymius atpažįstantysis gali atpažinti. Privalu parinkti asmenis, kurių balsai pagal aukštį, akcentą, tembrą nedaug skiriasi. Reikalingas tekstas, kuriame turėtų vyrauti tokie patys žodžiai, žodžių junginiai ir sakiniai, kuriuos atpažįstantysis girdėjo tariant atpažintiną asmenį, tačiau jie neturėtų būti susiję su nusikalstama veika. Atpažinimo metu gali vykti ir abstraktus pokalbis ar būti užduodami iš anksto parengti klausimai. Prieš atpažinimą atpažįstantįjį reikia instrukuoti, kad jis tyliai išklaustų visus tris balsų variantus ir tik tada pasakytų, kurį iš jų atpažįsta. Tekstas turi būti gerai girdimas, žodžiai tariami aiškiai.

Atpažinimas pagal eiseną, kaip ir pagal balsą, gali būti ir papildomas, ir pagrindinis identifikacinis požymis. Šis atpažinimas atliekamas tuomet, kai atpažįstantysis pareiškia, kad nematė ar matė, bet neprisimena išorės, o gerai įsidėmėjo eiseną. Ruošiantis reikia numatyti ir pasirinkti tokią patalpą, kurioje būtų daugiau vietos, kad būtų galima laisvai judėti. Tačiau tikslingiausia parodymą atpažinti pagal eiseną būtų atlikti toje vietoje ir tomis sąlygomis, kur atpažįstantysis matė atpažintiną asmenį. Atpažįstaniajam leidžiama pasirinkti eilę, kada eis. Iš anksto reikia susitarti dėl signalų, kurie reikėtų pakeisti judėjimo kryptį, greitį ir kt. Taip pat reikėtų susitarti, kaip bus kviečiami asmenys, nes pavardžių minėti negalima. Geriausiai tam tiktų sutartiniai ženklai ar numeriai. Atlikdamas šį veiksmą, kaip ir atpažinimą pagal balsą, atpažįstantysis pareiškia apie atpažinimą ar neatpažinimą tik peržiūrėjęs visų pateikiamų atpažinti asmenų eisenas. Siekiant išvengti, kad individualūs eisenos požymiai nebūtų iškraipyti, veiksmą reikėtų pakartoti kelis kartus. Atpažįstamasis turėtų keisti ėjimo

eilę, o atpažįstantįjį apie tai, ar atpažino ir kurį iš jų, reikia paklausti po kiekvieno karto atskirai.

Lavono atpažinimas. Pagrindinis nenustatyto žmogaus lavono parodymo atpažinti tikslas – nustatyti jo asmenybę. Šio parodymo atpažinti ypatumas tas, kad parodomas atpažinti vienas lavonas. Šią taisyklės išimtį, kad parodomų atpažinti asmenų turi būti ne mažiau kaip trys, reglamentuoja Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 192 straipsnio 2 dalis. Galimas išankstinis lavonų, apie kurių asmenybę nėra jokių duomenų, parodymas. Dažniausiai asmenys, galintys atpažinti žuvusįjį, nežino, todėl neatpažintas lavonas pirmiausia rodomas visiems, kas, manoma, galėjo apie jį ką nors žinoti, ar to pageidaujantiesiems. Kartais kreipiamasi pagalbos į žiniasklaidą. Toks parodymas yra kriminalinės žvalgybos veiksmas, atliekamas nesilaikant parodymo atpažinti taisyklių. Šiuo atveju atpažįstantieji prieš parodant lavoną neapklausiami, protokolai nerašomas. Apklausos atliekama tik tada, kai kas nors pareiškia, kad lavoną atpažino. Tada mirusįjį atpažinęs asmuo išsamiai apklausiamas – prašoma nurodyti požymius, pagal kuriuos atpažino.

Jeigu yra kokių nors prielaidų dėl žuvusiojo asmenybės, tai nustatyti asmenys, kurie galėtų jį atpažinti, yra apklausiami įprasta tvarka. Per apklausą išsiaiškinami ne tik akivaizdūs išorės požymiai, bet ir ypatingos žymės, kurias paprastai dengia drabužiai (įvairūs randai, apgamai, tatuiruotės ir pan.), jų ypatybės ir lokalizacija. Be to, smulkiai apklausama apie drabužių, papuošalų ir daiktų, kuriuos turėjo žuvusysis, žymes. Po apklausos atpažįstančiajam parodomas atpažinti lavonas, atpažinimo rezultatai protokoluojami.

Skiriami du atvejai, kai yra būtina parengtinė atpažįstančiojo apklausa¹²³:

- kai kreipęsis į tyrėją asmuo pareiškia, kad pažįsta mirusįjį ir gali jį atpažinti;
- kai tyrėjas gavo tam tikrų duomenų apie mirusiojo asmenybę, bet nori juos patikslinti arba patikrinti ir tuo tikslu kviečia tuos, kurie turi pažinti atpažintinąjį.

Lavono parodymas atpažinti paprastai atliekamas iš karto toje vietoje, kurioje jis buvo rastas, arba morge. Pageidautina lavoną rodyti atpažinti patalpoje, kurioje daugiau lavonų nėra.

123 *Криминалистика. Учебник. Под редакцией В. А. Образцова. Москва: Юрист, 1995, с. 346–347.*

Kai lavonas būna labai sužalotas, apipuvęs ar dėl kitų priežasčių jį gali būti sunku atpažinti net ir artimiesiems, prieš rodant jį atpažinti, reikia nors iš dalies atkurti buvusią padėtį – restauruoti lavoną, padaryti veido tualetą, kad būtų kuo panašesnis į gyvą.

Atliekant parodymą atpažinti morgę (ypač asmenims, gerai pažinusiems mirusįjį) parodomas tik pats lavonas, o drabužiai pateikiami atskirai. Tai susiję ne tik su tikimybe atpažinti drabužius, o ne patį mirusįjį pagal jo išorės požymius, bet ir su galimybe, pateikiant drabužius ir lavoną atskirai, procesiškai nustatyti svarbias bylai aplinkybes.

Atsižvelgiant į kriminalistines rekomendacijas lavonas parodomas be drabužių, pridengtas paklode. Pirmiausia parodoma jo galva, veidas, pasakui paklodė nuimama arba atidengiamos tik tam tikros kūno dalys. Dažnai giminės ir pažįstami lavoną atpažįsta pagal kaukolės ypatumus, dantų formą ir defektus, ausų formą.

Rastos lavono dalys parodomos tik tuomet, jeigu ant jų yra ypatingų žymių: randų, tatuiruočių, o rasti daiktai ar drabužiai parodomi atskirai pagal parodymo atpažinti daiktus taisykles.

Kartais gali iškilti būtinybė ekshumuoti lavoną tam, kad jis būtų parodomas atpažinti. Tai daroma gavus priimtą ikiteisminio tyrimo teisėjo nutartį.

Atpažįstantis asmuo turi nurodyti asmens ar lavono požymius, pagal kuriuos jis atpažino. Atpažįstant draudžiama duoti menančius atsakymus ir klausimus. Pareigūnui neleidžiama parodymo atpažinti metu specialiai užduoti klausimus, kurie gali atkreipti atpažįstančiojo dėmesį į vienus ar kitus požymius.

„Prie lavono ar jo drabužiuose rasti daiktai arba kiti objektai parodomi atpažinti pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 193 str. nustatytas atpažinimo taisykles, atskirai nuo lavono.“¹²⁴

Daiktų ir dokumentų atpažinimas. Nukentėjusiajam liudytojui ar įtariamajam gali būti parodomi atpažinti daiktai ir kiti objektai. „Įstatymo pateikta sąvoka „kiti objektai“ yra plati ir neapibendrinta. Kitais objektais gali būti gyvūnai, statiniai, patalpos, vietovės, rankraštiniai tekstai ir pan.“¹²⁵

124 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 519.

125 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 522.

Būtinumas parodyti atpažinti daiktus atsiranda tada, kai reikia nustatyti daikto priklausomybę, jo ryšį su tiriamu įvykiu, vieta ir vaidmeniu tam tikrų bylai turinčių reikšmės santykių sistemoje. Dažniausiai tenka parodyti atpažinti įvairius pagrobtus daiktus arba nusikalstamos veikos padarymo įrankius ir priemones. Netikslinga savininkui rodyti atpažinti daiktus, jeigu jis turi techninį pasą ar kitą daikto dokumentą, besąlygiškai nustatantį daikto priklausomybę.

Paprastai daiktų parodymas atpažinti atliekamas kaip ir asmens parodymas atpažinti. Kad būtų lengviau užfiksuoti parodymo atpažinti rezultatus, atpažintinus daiktus tikslinga sunumeruoti.

Daiktai atpažinti parenkami laikantis visų bendrųjų parodymo atpažinti taisyklių, tačiau pasitaiko, kad kai kada atlikti daiktų atpažinimą laikantis visų bendrųjų parodymo atpažinti taisyklių neįmanoma dėl to, kad atpažintinas daiktas yra unikalus ar ypatingas (pvz., meno ar antikvarinė vertybė). Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 193 straipsnio 1 dalyje numatyta, kad daiktai ir kiti objektai parodomi atpažinti tarp kitų tos rūšies daiktų ar kitų objektų. Parodomų atpažinti daiktų ar kitų objektų turi būti ne mažiau kaip trys, tačiau ši taisyklė netaikoma unikalių daiktų bei objektų atpažinimo atveju.

Kai reikia parodyti atpažinti daug įvairių daiktų arba daug vieno pavadinimo daiktų (drabužių, patalynės komplektai, automobilių detalės ir t. t.), pavogtų iš vienos vietos, tokiais atvejais skirtingi daiktai yra grupuojami pagal jų pavadinimus, paskirtį ir tarp jų įmaišoma vienerūšių daiktų, neturinčių jokio ryšio su tiriamą nusikalstama veika. Atpažįstantysis atsirenka atpažintus daiktus ir dėl kiekvieno iš jų atitinkamai paaiškina, būtent pagal kokius požymius jį atpažino.

„Praktikoje dažniausiai tenka parodyti atpažinti pagrobtąsias vertybes, nusikalstamos veikos įrankius ir kitus galimus identifikuoti daiktus. Prieš parodant atpažinti, atpažįstantis asmuo apklausiamas apie visus atpažintino daikto požymius (nurodomas jo pavadinimas, dydis, spalva, forma, svoris), ypačnatkreipiant dėmesį į esančius ant daikto užrašus, numerius, prabas, defektus, pakuotę, taisymo ir kitas žymes. Jeigu atpažįstantysis asmuo gali nupiešti atpažintiną daiktą, jam reikia leisti tai padaryti, o piešinį su jo parašu reikia pridėti prie apklausos protokolo.“¹²⁶

126 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 522.

Kai kada reikia pateikti atpažinti įvairius dokumentus, turinčius reikšmės baudžiamajai bylai tirti ir nagrinėti. Parodymui atpažinti pateikiami dokumentai gali būti ne tik rankraščiai ar mašinraščiai, bet ir vertybiniai popieriai, turintys individualių požymių ir besiskiriantys nuo tapačių objektų. Dokumentai, kaip ir daiktai, taip pat pateikiami tarp panašių, analogiškų. Jie gali būti atpažinti pagal išorinį vaizdą, pagal grafinius požymius, pagal pataisymus ir pan.

„Tais atvejais, kai asmuo nurodo duomenis ir akivaizdžius individualius požymius, kurie gali būti nustatyti apžiūros metu, parodyti daiktą ar kitą objektą atpažinti netikslinga. Nereikia parodyti atpažinti daiktą, turintį individualius požymius (pagaminimo datą, numerį ir pan.), kai asmuo pateikia dokumentą, patvirtinantį tokius požymius.“¹²⁷

Patalpų ir vietovių atpažinimas atliekamas tada, kai tyrimo metu būtina patikrinti apklausiamojo parodymus apie tam tikros vietos apibūdinimą. Pavyzdžiui, tuomet, kai žmogus neprisimena tikslaus buto adreso arba nežino, kur jis yra, tačiau gali jį atpažinti. Prieš atliekant patalpų ir vietovių atpažinimą būtina ypač kruopščiai ir sudėtingai pasirengti, tačiau jo rezultatai gali turėti didelę įrodomąją vertę. Atpažįstant patalpas, vietas ar statinius reikia atkreipti ypatingą dėmesį į atpažįstančiojo asmens apklausą. Apklausama apie patalpų išsidėstymą, dydį, formą, durų ir langų skaičių, formas, sienų, lubų, grindų, šildymo, apšvietimo, baldų ir kitų daiktų, esančių patalpoje, ypatumus. Taigi, remdamasis papasakota situacija, pareigūnas, atliekantis ikiteisminio tyrimo veiksmą, turi parinkti kelias panašias patalpas, kurios yra parodomos atpažinti. Gali būti atpažįstama visa vietovė, patalpa ar statinys.

Yra nuomonė, kad patalpos ar vietovės negali būti pripažįstamos parodymo atpažinti objektais todėl, kad jų atpažinimas atliekamas kito ikiteisminio tyrimo veiksmo – parodymų patikrinimo vietoje – metu¹²⁸. Tačiau pasitaiko tokių situacijų, kai reikia atlikti parodymą atpažinti, o ne parodymų patikrinimą vietoje. Tarkime, jeigu nukentėjusysis gali nurodyti tik namą, kurio viename iš butų jo atžvilgiu buvo padaryta nusikalstama veika, bet nei buto numerio, nei kuriame jis aukšte, nurodyti negali, o api-

127 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 522.

128 Криминалистика: учебник. Под редакцией И. Ф. Крылова, А. И. Бастрыкина. Москва: Дело, 2001, с. 533.

būdina tik buto vidų, tokiu atveju reikia atlikti parodymą atpažinti ir tik tada bus galima parodymus patikrinti vietoje.

Gyvūnų parodymas atpažinti. Gyvūnai, kaip ir daiktai, gali būti parodymo atpažinti objektais tais atvejais, kai jie buvo pagrobti, kai nuken-tėjusysis ar liudytojas matė su nusikaltėliu buvusį gyvūną nusikalstamos veikos padarymo metu arba kai yra duomenų, kad gyvūnas dėl tam tikrų priežasčių buvo pakeistas. Vykdamas gyvūnų parodymą atpažinti, vadovau-jamasi bendromis parodymo atpažinti taisyklėmis, nes baudžiamojo pro-ceso įstatyme jie yra įvardyti kaip „kiti objektai“, kurie gali būti rodomi at-pažinti. Gyvūnas parodomas atpažinti ne mažiau kaip trijų vienarūšių, tos pačios veislės, lyties, panašaus amžiaus ir išvaizdos gyvūnų grupėje. Gy-vūno lavonas, kaip ir žmogaus, parodomas vienas, o jei gyvūnas yra retos veislės, jis parodomas atpažinti kaip unikalus daiktas. Siekiant padidinti parodymo atpažinti veiksmo patikimumą, gyvūno savininkui, aišku, jeigu jis nėra atpažįstantysis, galėtų būti suteikiama teisė išrinkti savo gyvūnui vietą tarp kitų parodomų atpažinti gyvūnų.

Pasirengiant atlikti parodymą atpažinti gyvūną, kaip ir prieš bet kurį kitos rūšies parodymą atpažinti, yra apklausiamas atpažįstantysis, kad nu-statytų atpažįstamojo gyvūno požymius. Gyvūnų atpažinimas atliekamas pagal šiuos požymius: veislė, spalva, amžius, įspaudai, daiktai, esantys ant gyvūno, kaustymo ypatybės, fizinės ypatybės ir defektai, dresavimo ypa-tybės, taip pat gyvūno reakcija į vienokius ar kitokius signalus arba kitus dirgiklius¹²⁹.

Prieš parodant atpažinti gyvūną, atpažįstantis asmuo turi būti apklau-siamas apie gyvūno rūšinę priklausomybę (šuo, katė, karvė ir pan.), veislę, giminę, amžių, dydį, vardą bei ypatingas žymes (spalvą, sužeidimus ir kt.). Taip pat apklausos metu svarbu sužinoti gyvūno vardą, nes parodymo at-pažinti metu bus svarbu užfiksuoti ne tik tai, kaip elgiasi gyvūnas atpažįs-tančiojo akivaizdoje, jeigu šis teigia, kad yra jo šeimnininkas, bet ir į tai, ar gyvūnas reaguoja į atpažįstančiojo balsą, į savo vardą. Gyvūno reagavimas į atpažįstantįjį priskiriamas prie svarbių identifikuojančių požymių¹³⁰.

129 Лившиц, Е. М.; Белкин, Р. С. *Тактика следственных действий*. Москва: Новый Юрист, 1997, с. 157.

130 *Руководство для следователей*. Всесоюзный институт по изучению причин и раз-работке мер предупреждения преступности Прокуратуры Союза ССР, ВНИИ МВД СССР. 2-е изд., перераб. Москва: Юридическая литература, 1981–1982, с. 380.

Jeigu atpažįstantysis yra gyvūno šeimininkas, tuomet galima situacija, kad ir pats gyvūnas turėtų atpažinti jį, tai parodydamas savo elgesiu. Jeigu parodymo atpažinti metu gyvūnas savo elgesiu tai rodo, fiksuojant šį veiksmą protokole būtina aprašyti ir atpažįstamojo elgesį, be to, šio atpažinimo metu dalyvaujantis specialistas turėtų pateikti paaiškinimus dėl gyvūno elgesio ir jie turėtų būtų įtraukti į protokolą. Tačiau, kad ir kaip elgtųsi gyvūnas, parodymo atpažinti subjektas yra asmuo, o ne gyvūnas, ir tai, kad gyvūnas atpažino šeimininką, yra tik vaizdingas pasakymas, apibūdinantis gyvūno elgesį, kuris gali būti svarbus vertinant šio veiksmo metu gautus rezultatus, jų patikimumą.

Tiesiogiai gyvūno gebėjimą atpažinti šeimininką galima panaudoti tik kriminalinės žvalgybos tikslais, pavyzdžiui, kai reikia nustatyti šuns, sužalojusio asmenį, šeimininką, kurio asmenybė nežinoma.

Apklausiant nukentėjusįjį, iš kurio buvo pavogtas gyvūnas, ar kitą atpažįstantįjį, ypač smulkiai reikia išsiaiškinti gyvūno spalvą ir tai, ką jis konkrečiai turi galvoje ją nurodydamas, t. y. jeigu nukentėjusysis pareiškė, kad iš jo buvo pavogta žala karvė, tai reikėtų patikslinti, kaip jis supranta žodį „žala“. Tai svarbu siekiant išvengti įvairių nesusipratimų. Terminai, apibūdinantys gyvūnų išorės požymius, būtent spalvą, yra specifiniai ir gali būti ne visiems žinomi, todėl reikėtų protokole paaiškinti, koks konkrečiai yra, pavyzdžiui, laukas, obuolmušas, bėras ar sertas arklys, dvyklas jautis ir t. t.

Siekiant, kad būtų tinkamai parenkami gyvūnai, tarp kurių bus parodomos atpažinti gyvūnas, pageidautina, jog atpažinimo procese dalyvautų specialistas, kuriuo galėtų būti, pavyzdžiui, veterinarijos gydytojas, kinologas. Specialistui dalyvauti svarbu ne tik parenkant parodomus atpažinti gyvūnus, bet ir atliekant parodymo atpažinti veiksmą, kad padėtų parodymo atpažinti protokole teisingai užfiksuoti jų požymius.

Nuo 1999 m. galvijai yra ženklinami unikaliais identifikavimo numeriais ir specialiais kodais, skirtingais tam tikros rūšies gyvuliams. Pagal unikalų gyvūno numerį galima nustatyti savininką, todėl tokiais atvejais, kai randami minėti numeriai, parodymas atpažinti yra netikslingas.

Atpažinimas pagal fonuotrauką, kino juostas bei vaizdo ir garso įrašus. Tiriant baudžiamąsias bylas ne visada galima pateikti atpažinti patį objektą, todėl Baudžiamojo proceso kodeksas numato, kad asmens atpažinimas gali būti daromas pagal jo nuotrauką ar iš vaizdo įrašo. Tačiau

atpažinti tokios rūšies parodymą galima ne bet kada, o tik esant įstatyme numatytais išlygoms, kurios yra dvi. Pagrindinė Baudžiamojo proceso kodekso išlyga, leidžianti atlikti asmens atpažinimą pagal jo nuotrauką, yra „negalimumas“ parodyti asmenį gyvai (natūraliai).

Toks „negalimumas“ yra numatomas tais atvejais, kai įtariamasis pasislepia ir kai atpažintinas asmuo serga, yra ilgam laikui išvykęs ir pan., o proceso veiksmą būtina neatidėliotinai atlikti. Prie tokių situacijų priskiriami atvejai, kai atpažįstantysis ir atpažįstamasis yra skirtingose vietose ir pristatyti vieną iš jų į kito buvimo vietą neįmanoma arba netikslinga; kai tiesioginis parodymas atpažinti netikslingas dėl tyrimo interesų; atpažįstamojo mirties atveju, taip pat jeigu nėra duomenų apie atpažįstamojo buvimo vietą ar asmenybę. Įvardijama ir daugiau atvejų, kai parodymas atpažinti yra atliekamas pagal fotonuotraukas: kai atpažintinas asmuo kliudo tam (pvz., iš baimės); kai nustatoma nežinomo lavono asmenybė; jeigu atpažįstantieji yra toli nuo vietos, kurioje atliekamas tyrimas; kai tyrėjas turi įvairių fotonuotraukų su asmenų atvaizdais (paimtų kratos, apžiūros metu), tarp kurių gali būti nustatomas asmuo, bet jis dar nežinomas pačiam tyrėjui; kai nuotraukoje turimas atpažintino daikto atvaizdas ir neįmanoma kitaip nustatyti jo priklausomybės.

Dar viena įstatyme numatyta išlyga, leidžianti atlikti asmens parodymą atpažinti pagal jo nuotrauką ar iš vaizdo įrašo, yra liudytojo ar nukentėjusiojo saugumo užtikrinimas. Jeigu liudytojui ar nukentėjusiajam taikomos Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso bei kriminalinės žvalgybos dalyvių, teisingumo ir teisėsaugos institucijų pareigūnų apsaugos nuo nusikalstamo poveikio įstatymo nuostatos arba jei tokiems asmenims būtina procese užtikrinti saugumą kitokiomis formomis (pvz., ikiteisminio tyrimo taktikos sumetimais būtina išvengti įtariamojo ir nukentėjusiojo fizinio kontakto iki komentuojamo proceso veiksmo ar po jo ir pan.).

Ši išlyga tinka ir tais atvejais, kai atpažįstančiajam yra taikomas anonimiškumas. Nors įstatymas ir reikalauja, kad parodymas atpažinti su jais atliekamas sudarant akustines ir vizualines kliūtis, trukdančias nustatyti atpažįstančio asmens tapatybę, tačiau, atsižvelgiant į technines galimybes sudaryti akustines ir vizualines kliūtis, ikiteisminio tyrimo taktiką, parodymą atpažinti galima daryti iš nuotraukų ar vaizdo įrašų.

Parodymas atpažinti pagal nuotraukas gali būti atliekamas ir tada, kai nukentėjusysis arba liudytojas atsisako atpažinti asmenį natūraliai.

Nors įstatyme nėra apibrėžta, tačiau atpažinti iš fotonuotraukų, vaizdo įrašų, kompiuterinių laikmenų galima parodyti ne tik asmenis, bet ir daiktus ar kitus objektus.

Parodymas atpažinti iš kolekcijų ir kartotekų. „Siekiant nustatyti įtariamąjį, daiktą ar kitą objektą, liudytojui ar nukentėjusiajam gali būti parodomos ikiteisminio tyrimo įstaigoje surinktos asmenų nuotraukų ar vaizdo įrašų kartotekos, daiktų ar kitų objektų kolekcijos.“¹³¹

„Šis tyrimo veiksmas savo procesine forma ir paskirtimi skiriasi nuo parodymo atpažinti (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 191–193 str.) tuo, kad:

1. asmeniui pateikiamos atpažinti kartotekos ar kolekcijos;
2. veiksmo atlikimo metu įtariamasis asmuo dar yra nežinomas;
3. komentuojamą tyrimo veiksmą galima atlikti tik su liudytoju ar nukentėjusiuoju;
4. atpažįstančiajam pateikiami žymiai didesni informacijos kiekiai, kadangi rodomos kartotekos ir kolekcijos;
5. nustatčius nežinomą įtariamąjį ir jį sulaikius, liudytojui ar nukentėjusiajam toks įtariamasis paprastai turi būti parodomas atpažinti Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 192 straipsnyje nustatyta tvarka.

Parodymą atpažinti iš kolekcijos ir kortotekų atlieka ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras. Ikiteisminio tyrimo teisėjas šį proceso veiksmą daro tik tada, kai liudytojas ar nukentėjusysis yra nepilnametis, kai ikiteisminio tyrimo pareigūnas pateikia asmeniui objektus, kuriuos reikia atpažinti, o šis juos lygina su anksčiau matytais ir nustato, ar tie patys objektai.

Jeigu asmuo nieko neatpažino, toks faktas taip pat pažymimas protokole.“¹³²

131 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 194 straipsnis (aktuali redakcija) [žiūrėta 2013-10-06]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=163482> .

132 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 524–525.

PARODYMŲ PATIKRINIMAS VIETOJE¹³³

6.1. Parodymų patikrinimo vietoje samprata, teoriniai ir procesiniai pagrindai

Parodymų patikrinimas vietoje – ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu, išvykus į apklaustojo asmens nurodytą vietą, išsiaiškinama, ar jo parodymai atitinka realias aplinkybes toje vietoje, padeda demaskuoti asmenis, įtariamus padariusius nusikalstamas veikas. Darant parodymų patikrinimą vietoje taip pat siekiama surasti objektus, galinčius turėti reikšmės nusikalstamai veikai ištirti.

Parodymų patikrinimas vietoje pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso normas priskiriamas prie parodymų patikrinimo veiksmų. Pagal Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 196 straipsnį, siekiant patikrinti ar patikslinti liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymus dėl įvykio vietos arba situacijos, įvykio dalyvių veiksmų ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, galima atvykti su asmeniu, kurio parodymai tikrinami ar tikslinami, į šio asmens nurodytą vietą ir sugretinti parodymus su aplinkybėmis vietoje. Asmuo, kurio parodymai tikrinami ar tikslinami, savarankiškai parodo vietą, apie kurią davė parodymus, paaiškina savo ankstesnius parodymus akivaizdžiai juos susiedamas su aplinkybėmis vietoje ir atsako į užduodamus klausimus. Tikrinant parodymus vietoje turi būti laikomasi šiame kodekse numatytų bendrųjų liudytojo ir įtariamojo apklausos taisyklių. Pagal apklausiamo asmens parodymus gali būti atkuriamą įvykio situacija ir šis asmuo gali pademonstruoti parodymuose minimus veiksmus. Jeigu tikrinant parodymus vietoje randama kokių nors objektų, galinčių turėti reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, jie turi būti paimami ir šis faktas nurodomas parodymų patikrinimo vietoje protokole.

¹³³ Ši dalis parengta pagal: *Kriminalistika. Taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2013.

Taigi parodymų patikrinimo esmė yra ta, jog anksčiau apklaustas asmuo vietoje atkuria įvykio situaciją ir aplinkybes, rodo tam tikrus veiksmus, daiktus, dokumentus ir pėdsakus, susijusius su tiriamu įvykiu. Parodymų patikrinimo vietoje pažintinę funkciją lemia dviejų informacinių srautų derinimas ir lyginimas: asmenų paaiškinimo ir faktinės nusikalstamo įvykio aplinkos analizė, kuri yra specifinis parodymų patikrinimo vietoje požymis¹³⁴.

Parodymų patikrinimas vietoje – tai toks ikiteisminio tyrimo veiksmas, kurio metu, išvykus su apklaustu asmeniu į jo nurodytą vietą, išsiaiškinama, ar jo parodymai atitinka objektyvias aplinkybes, taip pat papildomi ir detalizuojami parodymai, surandama naujų duomenų.

„Parodymų patikrinimą vietoje reikia daryti, kai:

1. *apklaustas asmuo duodamas parodymus nurodė vietą ar maršrutą, turintį reikšmės bylai ištirti;*
2. *apklaustasis parodė, jog tam tikroje vietoje yra nusikalstamos veikos pėdsakai, daiktai ar kiti objektai;*
3. *tyrimo medžiagoje yra skirtingi dviejų ar daugiau asmenų parodymai apie įvykio vietą ir jo detales;*
4. *apklaustasis vietoje gali apibūdinti arba patikslinti įvykio situaciją, mechanizmą*¹³⁵.

Pagrindiniai parodymų patikrinimo tikslai: patikrinti ir patikslinti anksčiau nustatytus faktus; surasti naujų duomenų; nustatyti ir pašalinti parodymų prieštaravimus; nustatyti priežastis ir sąlygas, lėmusias nusikalstamos veikos padarymą. Siekiant šių tikslų sprendžiami tokie uždaviniai: surasti nusikalstamos veikos padarymo vietą, kai kitu būdu to padaryti negalima; nustatyti, koku maršrutu buvo nuvykta į vietą ir iš jos; surasti duomenis, kuriuos apklausiamasis nurodė savo parodymuose; nustatyti įtariamuosius, nukentėjusiuosius, liudytojus, apie kuriuos nėra žinoma; nustatyti tikrąsias tiriamo įvykio sąlygas, jeigu jos pakito iki apžiūros momento; nustatyti apklausiamo asmens žinojimą apie aplinkybes, sudarančias tyrimo dalyką.

Parodymų patikrinimo vietoje atlikimo pagrindai dažniausiai nurodomi tokie: ikiteisminio tyrimo pareigūno abejonė dėl duomenų (pa-

134 Криминалистика. Учебник. Под. ред. Е. П. Ищенко. Москва: Проспект, 2012, с. 306.

135 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 529.

rodymų) tikrumo arba prieštaringa informacija (faktai), esantys byloje; ikiteisminio tyrimo pareigūno siekis kiek įmanoma objektyviai ir tiksliai įtvirtinti (patikrinti) anksčiau gautą informaciją arba užtikrinti surinktos medžiagos akivaizdumą; gauti naujų duomenų arba informacijos šaltinių, kartais visiškai nelauktų tyrėjui, pavyzdžiui, atgaminti asmens atmintyje įvykio aplinkybes, patikslinti anksčiau duotus paaiškinimus, palyginti juos su aplinka įvykio vietoje ir su kitais objektyviais duomenimis; ne tik patikslinti jau žinomas aplinkybes, bet ir patikrinti konkrečias tyrimo versijas, kaip realiai vyko tiriamas įvykis.

Atsižvelgiant į tai, galima apibrėžti parodymų patikrinimo vietoje procesinį turinį kaip veiksmus tikrinant, tikslinant esamus ir aptinkant naujus faktinius duomenis, turinčius reikšmės bylai, tikrinant tyrimo versijas, pašalinant surinktos informacijos prieštaravimus, atkuriant įvykio vietą, nusikalstamos veikos aplinkybes ir sąlygas bei jo dalyvių veiksmus.

Galima nurodyti keletą skirtumų nuo kitų ikiteisminio tyrimo veiksmų:

- asmens savanoriškumas;
- asmuo realioje aplinkoje rodo objektus, paaiškindamas savo teiginius, ir demonstruoja savo veiksmus;
- neatliekama jokių specialių vietos pakeitimų;
- pėdsakai ir kiti objektai surandami pagal asmens, kurio parodymai tikrinami, nurodymus;
- parodymų turinys palyginimas su vietos aplinka ir jo detalėmis.

Kita vertus, tarp parodymų patikrinimo vietoje ir kitų parodymų patikrinimo veiksmų yra ir panašumų. Plačiau panagrinėsime pagrindinius panašumus ir skirtumus. Visų pirma aptarsime parodymų patikrinimo vietoje skirtumus nuo kitų parodymų patikrinimo veiksmų.

Pagrindinis parodymų patikrinimo vietoje ir eksperimento kaip parodymų patikrinimo procesinių veiksmų skirtumas yra jų turinys. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar prokuroras atlieka eksperimentą, t. y. atkurdamas tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes atlieka ir būtinus bandymus, šie bandymai atliekami keletą kartų, tyrėjas tam sukuria būtinas sąlygas. Atliekant parodymų patikrinimą vietoje, asmens, kurio parodymai tikrinami, veiksmas yra demonstracinio pobūdžio, be to, tai vyksta būtinai toje vietoje, kuri susijusi su tiriamu įvykiu, o eksperimentas, atsižvelgiant į aplinkybes, gali būti atliekamas ir kitoje vietoje. Parody-

mų patikrinimo vietoje būtina ir savanoriškai turi dalyvauti asmuo, kurio parodymai tikrinami – įtariamasis, liudytojas, nukentėjusysis, o eksperimentas gali būti atliekamas ir jiems nedalyvaujant. Parodymų patikrinimo vietoje nereikia specialiai rekonstruoti įvykio aplinkos, nėra sprendžiamas klausimas, ar įvykis galėjo įvykti, ar ne, kas būdinga eksperimentui, o tik patikslinama, kur ir kaip pagal parodymus tai įvyko. Atliekant parodymų patikrinimą vietoje iniciatyva priklauso (turi priklausyti) asmeniui, kurio parodymai tikrinami, jam negali būti duodami nurodymai ar patarimai.

Parodymų patikrinimas vietoje skiriasi nuo parodymo atpažinti. Visų pirma skiriasi šių veiksmų tikslai. Parodymo atpažinti tikslas – identifikuoti objektą pagal atmintyje išlikusį atvaizdą (viena iš kriminalistinės identifikacijos formų).

Įstatymas numato keletą būtinų objekto identifikavimo pagal atmintyje išlikusį atvaizdą – parodymo atpažinti kaip procesinio veiksmo – taisyklių: objektus atpažinti parenka ir pateikia ikiteisminio tyrimo pareigūnas, o tikrinant parodymus vietoje objektus parodo asmuo, kurio parodymai tikrinami; objektas (daiktas) rodomas panašių vienaarūšių grupėje; jei atpažįstantysis nurodė vieną iš pateiktų objektų, jam pasiūloma paaiškinti, pagal kokius požymius ar ypatumus jis atpažino, parodymų patikrinimo vietoje metu asmuo, kurio parodymai tikrinami, ne tik parodo objektą arba vietovės dalį, bet ir nurodo su juo susijusius įvykius, demonstruoja veiksmus, paaiškina šių aplinkybių ryšį su tirama nusikalstama veika.

Parodymų patikrinimą vietoje ir įvykio vietos apžiūrą sieja jų atlikimo vieta, tačiau pagrindinis skirtumas yra jų tikslai bei šių tikslų pasiekimo būdai. Apžiūros tikslas – rasti pėdsakus ir kitus duomenis, išsiaiškinti įvykio aplinką, o parodymų patikrinimo vietoje pagrindinis tikslas – patikrinti anksčiau gautus parodymus. Pagrindinis dalyvis čia yra asmuo, kurio parodymai tikrinami, be to, įvykio vieta apžiūrima pirmiau negu patikrinami parodymai toje pačioje vietoje. Apžiūrint įvykio vietą, kai dalyvauja įtariamasis, liudytojas ar nukentėjusysis, ikiteisminio tyrimo pareigūnas pats pasirenka atliekamų veiksmų tvarką, o parodymų patikrinimo vietoje metu asmuo, kurio parodymai tikrinami, turi sąlyginį savarankiškumą, pats nurodo judėjimo kryptį, savarankiškai pats parenka objektų ar vietovės dalių parodymo eiliškumą.

Parodymų patikrinimas vietoje ir apklausa irgi tarpusavyje susiję, nes tikrinami tik apklausos metu gauti parodymai. Aišku, tyrėjas per paro-

dymų patikrinimą gali užduoti klausimus, išskyrus tuos, kuriuos galima vertinti kaip primenamuosius, sufleruojančiuosius, tačiau per apklausą ikiteisminio tyrimo pareigūnas aiškinasi visas apklausiamam asmeniui žinomas aplinkybes, parodymų patikrinimo vietoje metu užduoda klausimus, susijusius su tiriamojo įvykio aplinka, ir apklausiamas asmuo ne paprastai pateikia jam žinomą informaciją, o paaiškina jau duotus parodymus dėl savo veiksmų, jų ryšio su įvykio aplinka ir aplinkybėmis.

Kriminalistikoje parodymų patikrinimas vietoje gali būti skirstomas įvairiais pagrindais:

- pagal asmenis, kurių parodymai tikrinami (įtariamojo, kaltinamojo, liudytojo, nukentėjusiojo);
- pagal veiksmų rodymą (savo veiksmų, kitų asmenų veiksmų rodymas);
- pagal apimtį (pagrindinis, papildomas);
- pagal eiliškumą (pirminis, pakartotinis)¹³⁶.

Parodymų patikrinimo vietoje dalyviai procesine reikšme gali būti suskirstyti į privalomus ir neprivalomus.

Privalomas šio procesinio veiksmo dalyvis ir jo organizatorius yra ikiteisminio tyrimo tyrėjas arba prokuroras, kurie ir nusprendžia, atlikti šį veiksmą ar ne, nustato jo laiką, aplinkybes, kitus dalyvius, planuoja šio veiksmo atlikimo taktiką, fiksuoja jo eigą bei rezultatus.

„Šį tyrimo veiksmą, be ikiteisminio tyrimo pareigūno ir prokuroro, gali atlikti ir ikiteisminio tyrimo teisėjas. Atliekant šį veiksmą jis gali dalyvauti tokiais atvejais, kuomet parodymų patikrinimą vietoje reikia daryti su nepilnamečiu liudytoju ar nukentėjusiuoju arba su įtariamuoju (LR BPK 189 str.), kuriuos apklausė ikiteisminio tyrimo teisėjas.“¹³⁷

Kitas privalomas parodymų patikrinimo vietoje dalyvis ir svarbiausia figūra yra asmuo, kurio parodymai tikrinami. Lietuvos Respublikos baudžiamoji proceso kodekso 196 straipsnyje¹³⁸ nurodyta, jog tikrinami ir fiksuojami liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamojo parodymai, tačiau, mūsų nuomone, į galimų privalomų asmenų sąrašą reikia įtraukti ir kalti-

136 Ищенко, Е. П.; Егоров, Н. Н. *Криминалистика для следователей и дознавателей*. Москва: Контракт Инфра-М, 2010, с. 394

137 *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras*. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 529.

138 *Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodeksas* [žiūrėta 2012-12-28]. <http://www3.lrs.lt/pls/inter3/dokpaieska.showdoc_l?p_id=319053&p_query=&p_tr2=>>.

namą, kurio parodymai irgi gali būti tikrinami vietoje, nes pagal Lietuvos Respublikos baudžiamoji proceso kodekso 287 straipsnį bylos nagrinėjimo metu teismas turi teisę atlikti bet kokią šio kodekso XIV skyriaus antrajame, trečiajame ir ketvirtajame skirsniuose numatytą proceso veiksmą. Jeigu šių veiksmų atlikti teisme dėl kokių nors priežasčių neįmanoma arba tai labai apsunkina bylos nagrinėjimą, teismas gali pavesti šiuos veiksmus atlikti ar organizuoti juos atlikti ikiteisminio tyrimo teisėjui. Šioje situacijoje, prireikus atlikti parodymų patikrinimą vietoje, mes turime dar du privalomus šio veiksmo dalyvius – kaltinamąjį (asmuo, kurio parodymai tikrinami) ir ikiteisminio tyrimo teisėją (asmuo, kuris atlieka ir organizuoja parodymų patikrinimą vietoje).

Prireikus, atliekant parodymų patikrinimą vietoje, kviečiamas specialistas ar kitas procese dalyvaujantis asmuo. Pavyzdžiui, kai reikia padėti pareigūnui surasti ir paimti pėdsakus, daiktus ar kitus objektus, dalyvauja specialistas kriminalistas, kai numatoma surasti žmogaus lavoną – teismo medikas, kai tikrinami vietoje nepilnamečio parodymai – valstybinis vaiko teisių apsaugos institucijos atstovas ir pan. Specialistas, dalyvaudamas parodymų patikrinimo vietoje ir apžiūrėdamas įvykio vietą, gali padėti rasti, užfiksuoti ir paimti pėdsakus, patikslinti jų susidarymo mechanizmą. Užduodamas klausimus, leidus prokurorui arba ikiteisminio tyrimo pareigūnui, specialistas gali aktyvuoti asmens, kurio parodymai tikrinami, atmintį; paprašyti patikslinti parodymus, kurie, atsižvelgiant į specialisto žinias, gali jam kelti abejonių. Specialistas gali konsultuoti ikiteisminio tyrimo pareigūną dėl savo paties dalyvavimo šiame procesiniame veiksmo taktikos ir rezultatų racionalumo, padeda naudoti specialias technines priemones.

Teisinėje literatūroje išskiriama atskira vadinamųjų pagalbinių dalyvių arba, kaip vaizdžiai juos pavadino prof. R. S. Belkinas, „asmenų, atliekančių vaidmenis, arba, kitaip tariant, statistų“¹³⁹ grupė. Jiems paprastai pavedama pakeisti įtariamuosius, liudytojus ar nukentėjusiuosius ir atlikti tyrėjo nurodymus. Konkretiems veiksmams atlikti parenkant šiuos asmenis gali būti pasitelkiamas specialistas. Jis gali konsultuoti ikiteisminio tyrimo pareigūną ir parenkant analogus, maketus ar muliažus, kurių reikia parodymus tikrinant vietoje, juo labiau atliekant svarbią paties procesinio veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimo funkciją, kuri specialistui irgi dažnai pavedama.

139 Белкин, Р. С.; Белкин, А. Р. *Эксперимент в уголовном судопроизводстве*. Москва: ИН-ФРА-М-НОРМА, 1977.

Parodymų patikrinimo vietoje metu gali dalyvauti vertėjas, nes lietuvių kalbos nemokantiems baudžiamojo proceso dalyviams užtikrinama teisė kalbėti gimtąja kalba (Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 8 str.).

Parodymus tikrinant vietoje gali dalyvauti ir įtariamojo asmens gynėjas, nes Lietuvos Respublikos baudžiamoji proceso kodekso 48 straipsnis suteikia gynėjui teisę dalyvauti veiksmuose, kurie atliekami su įtariamuoju, taip pat įtariamojo arba jo gynėjo prašymu atliekamuose veiksmuose.

Parodymų patikrinimo vietoje pagalbiniai dalyviai (kartais jų dalyvavimas tiesiog būtinas) yra pedagogas (kai parodymų patikrinimas vietoje atliekamas su nepilnamečiais), psichologas, apsaugą atliekantys pareigūnai (ypač jei įtariamasis ar kaltinamasis yra suimti), pagalbiniai darbininkai (pvz., kai reikia iškasti žemėje esančius daiktus ir pan.).

6.2. Pasirengimas parodymus patikrinti vietoje ir šio veiksmo atlikimo taktika

Kiekvieno procesinio veiksmo, kaip ir parodymų patikrinimo vietoje, sėkmė ir veiksmingumas labai priklauso nuo to, ar tinkamai jam pasirengta, ar jis yra suplanuotas. Kadangi parodymų patikrinimas vietoje yra gana sudėtingas procesinis veiksmas, kurį atliekant dalyvauja daug asmenų, reikia vykti į įvykio vietą, naudoti technines priemones, manekenus, muliažus, analogus, pasirūpinti naujos informacijos fiksavimu, numatyti tikimybę rasti pėdsakų, naujų objektų, ir, be abejo, apsaugoti ne tik vietą, kurioje tikrinami parodymai, bet užtikrinti jo dalyvių saugumą ir vietoje, ir vykstant į ją, sudaryti kitas tinkamas sąlygas. Šie klausimai gana išsamiai aprašomi įvairiose metodinėse rekomendacijose.

Dar 1985 m. doc. P. Danisevičius teisingai nurodė¹⁴⁰, jog planuojant tikrinti parodymus vietoje reikia tiksliai apibrėžti konkretų šio tyrimo veiksmo tikslą, išstudijuoti bylą ir susipažinti su kriminalinės žvalgybos medžiaga. Svarbu numatyti, kuriuos asmens parodymų momentus ir kaip reikia tikrinti, kokius klausimus jam užduoti ir t. t. Planuojant tam tikro asmens (įtariamojo, kaltinamojo, nukentėjusiojo ar liudytojo) parodymus patikrinti vietoje su juo pačiu, prieš tai reikia išsiaiškinti kilusius neaiškumus – dar kartą jį išsamiai apklausti, išnagrinėti kitų asmenų parodymus,

140 *Kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1985, p. 211–212.

įvykio vietos apžiūros protokolą, fotonuotraukas bei planus. Dar kartą apklausiant asmenį išsiaiškinama, ar jis pats buvo įvykio vietoje, ar apie ją sužinojo iš kitų žmonių, ar pats dalyvavo darant nusikalstamą veiką ir ką konkrečiai veikė, ar buvo tik stebėtojas, ką darė kiti nusikalstamos veikos dalyviai. Jeigu apklausiamasis sutinka, pageidaujama, kad jis pats nubraižytų įvykio vietos schemą, kurioje būtų pavaizduotas kelias į įvykio vietą, joje buvusių objektų bei dalyvių išsidėstymas, pasišalinimo iš tos vietos kelias ir t. t. Tokia schema su to asmens parašu pridedama prie apklausos protokolą. Be to, reikia išaiškinti, ar įtariamasis ar kaltinamas sutinka dalyvauti parodymus tikrinant vietoje. Jeigu šie asmenys atsisako, negalima vartoti prieš juos proceso prievartos priemonių, ir šis ikiteisminio tyrimo veiksmas neatliekamas. Liudytojai ir nukentėjusieji paprastai neatsisako dalyvauti parodymus tikrinant vietoje. Be to, reikia turėti galvoje, kad įstatyme numatyta baudžiamoji atsakomybė už jų atsisakymą arba vengimą duoti parodymus ir už melagingus parodymus, žinant, kad jie melagingi.

„Jeigu proceso dalyvis apklausos metu negali nurodyti įvykio vietos arba ją atsimena miglotai, netiksliai, parodymų patikrinimo vietoje ikiteisminio tyrimo pareigūnas, prokuroras ar ikiteisminio tyrimo teisėjas daryti negali. Tokiu atveju pareigūnas turi spręsti, ar apklaustasis asmuo apskritai gali atpažinti vietą, vietovę, patalpą ir pan.“¹⁴¹

Parodymų patikrinimo vietoje ikiteisminio tyrimo pareigūnui labai svarbu suaktyvinti apklausiamo asmens parodymus, kad parodymus jis duotų geranoriškai ir laisva valia. Todėl reikia siekti su juo užmegzti ir palaikyti reikiamą psichologinį kontaktą. Paprastai šis psichologinis santykis pradedamas užmegzti dar apklausos metu, prieš tikrinant parodymus vietoje, nors pasitaiko atvejų, kai ryšys sunkiai pasiekiamas. Parodymų kriminalistinės analizės ir psichologinio poveikio svarba ypač didelė, jeigu tikrinant parodymus to asmens duoti parodymai neatitinka tikrovės arba jeigu jis kokiais nors sumetimais juos pakeičia.

Rengiantis atlikti šį veiksma labai svarbu nustatyti parodymų patikrinimo vietoje laiką ir vietą, sudaryti parodymų patikrinimo vietoje planą, parinkti dalyvius bei reikalingus specialistus, juos instrukuoti, parengti mokslines technines priemones, nepamirštant ir transporto. Atliekant šį veiksma turi būti pasirūpinta, kad tikrinant parodymus dalyvautų reika-

141 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. Vilnius: VĮ Teisinės informacijos centras, 2003, p. 529.

lingi specialistai – policijos pareigūnai, medikai, psichologai, atsižvelgiant į atliekamo parodymų patikrinimo vietoje pobūdį.

Kalbant apie laiko parinkimą parodymams patikrinti vietoje pažymėtina, kad reikia sudaryti tinkamiausias sąlygas: gerą apšvietimą, kuo mažesnę pašalinių asmenų skaičių, geras oro sąlygas.

Ką daryti rengiantis patikrinti parodymus vietoje?

- Nustatyti tikslus;
- Jei būtina, atlikti papildomą asmens apklausą;
- Gauti įtariamojo arba kaltinamojo sutikimą dalyvauti; išsiaiškinti sutikimo priežastis;
- Nustatyti laiką, iš anksto išstudijuoti vietą;
- Sudaryti planą, parinkti dalyvius ir juos instrukuoti;
- Parengti technines ir transporto priemones.

Parodymų patikrinimo vietoje tvarka yra tokia: dalyvaujantiems asmenims paaiškinama, kaip šie veiksmai bus atliekami, kokie rodančiojo asmens procesinė padėtis, dalyvių teisė būti akivaizdoje atliekant visus veiksmus ir dėl jų daryti pareiškimus. Jeigu toje byloje duomenys neskelbtini, tai dalyvius reikia įspėti dėl atsakomybės už jų paviešinimą. Atliekami numatyti veiksmai, fotografuojama, filmuojama, daromi garso ir vaizdo įrašai, pėdsakų modeliai, apžiūrimi ir paimami daiktiniai parodymai, braižomi planai ar schemos, rašomas protokolai. Paskui jis perskaitomas ir pasirašomas.

6.3. Parodymų patikrinimo vietoje taktiniai būdai

Lietuvių autorių parengtose metodinėse rekomendacijose¹⁴² yra nurodyti (išvardyti) šie parodymų patikrinimo taktiniai būdai:

- asmens savanoriškumas dalyvauti;
- asmens savarankiškumas ir iniciatyvumas vykstant į parodymų patikrinimo vietą bei rodant veiksmus;
- draudžiama užduoti menančius klausimus, nurodyti kokią nors kryptį;
- atliekami veiksmai negali būti pavojingi dalyviams ir aplinkiniams;

¹⁴² Burda, R. et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004, p. 52

- apklausiamajam, kurio parodymai tikrinami, negalima iš kitų šaltinių sužinoti apie tikrinamus faktus.

Kriminalistinėje literatūroje yra įvairių nuomonių dėl taktinių būdų gausos (skiriama net 16 taktinių būdų)¹⁴³ ir netgi jų rūšių: pavyzdžiui, kai kurie autoriai įvardija:

1. Privalomus taktinius būdus:

- parodymai pradedami tikrinti nuo pasiūlymo asmeniui, kurio parodymai tikrinami, parodyti vietą, kur jo parodymai bus tikrinami, t. y. savarankiškai nurodyti judėjimo kryptį ar kelią į parodymų patikrinimo vietą;
- suteikiamos šiam asmeniui iniciatyvos, neleistinas bet koks pašalinis kišimasis į parodymų patikrinimo eigą;
- laisvas pasakojimas;
- veiksmų, iliustruojančių pasakojimą, demonstravimas, paskui klausimų uždavimas.

2) **Neprivalomus taktinius būdus:** (stebėjimas asmens, kurio parodymai tikrinami. Tai leistų spręsti, ar šis asmuo elgėsi užtikrintai, kokia buvo jo emocinė būsena apskritai ir tam tikrais parodymų patikrinimo vietoje momentais, su kuo tai susiję; parodymų detalizavimas ir veiksmų sukonkretinimas, eiliškumo laikymasis, stengiantis laikytis, pavyzdžiui, tiriamos nusikalstamos veikos padarymo etapų arba pradėti nuo taškų, kurie labiausiai įsiminė; verbalinių parodymų pirmenybė prieš vizualinius; parodymų patikrinimo eigos ir rezultatų fiksavimas ir kt.)¹⁴⁴

Mūsų nuomone, toks skirstymas yra šiek tiek dirbtinis, nes atsižvelgiant į situaciją, atskirų taktinių būdų privalomumas ar neprivalomumas varijuoja, juo labiau jog šio veiksmo eigos ir rezultatų fiksavimą laikyti taktiniu būdu, netgi neprivalomu, yra neteisinga.

Trumpai apibūdinsime tuos taktinius būdus, kurie dažniausiai taikomi atliekant parodymų patikrinimą vietoje, plačiau panagrinėdami tuos, kurie literatūroje mažiau aptarti:

1. Visiškos iniciatyvos suteikimas asmeniui, kurio parodymai tikrinami.

Parodymų patikrinimas pradedamas pasiūlant asmeniui, kurio parodymai tikrinami, savarankiškai nurodyti kelią į vietą, jeigu pastebimas tikrinamojo asmens veiksmų neužtikrintumas, galima tikrai pabandyti at-

143 Драпкин, Л. Я.; Карагодин, В. Н. *Криминалистика*. Москва: Проспект, 2007, с. 308–311.

144 Ищенко, Е. П.; Егоров, Н. Н. *Криминалистика для следователей и дознавателей*. Москва: Контракт Инфра-М, 2010, с. 398–401.

gaivinti jo atmintį, tačiau tai daryti reikia apgalvotai, nes ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmai gali būti suprantami kaip tiesioginis nurodymas.

Asmuo, kurio parodymai tikrinami, turi eiti į nustatytą vietą visos dalyvių grupės priekyje, rodydamas kryptį; važiuodamas automobiliu vairuotojas turi vykdyti šio asmens nurodymus. Ikiteisminio tyrimo pareigūnas negali kištis į šio asmens veiksmus, reikšti abejones dėl kelio teisingumo, tačiau gali sustabdyti judėjimą tam, kad užfiksuotų parodymus arba užduotų klausimus.

2. Parodymų patikrinimas vietoje atliekamas atskirai su kiekvienu asmeniu, kurio parodymai tikrinami. Tai ypač svarbu tuomet, kai yra daug asmenų, norinčių atlikti parodymų patikrinimą vietoje parodant tą pačią kryptį ir kelią, demonstruoti tokius pačius veiksmus ir pan.

Reikia atkreipti dėmesį dar į vieną taktinę rekomendaciją. Tiriant nusikalstamas veikas, kurias padarė asmenų grupė, neretai tenka atlikti visų arba daugelio asmenų parodymų patikrinimą vietoje, todėl reikia numatyti šių veiksmų eiliškumą. Praktikoje paprastai laikomasi tokio kriterijaus – parodymų patikrinimo vietoje „seriją“ pradėti nuo to asmens, kurio parodymai išsamiausi ir, ikiteisminio tyrimo pareigūno nuomone, teisingi, o to asmens, kuris galėjo būti nusikalstamos veikos organizatoriumi arba kurio parodymai neišsamūs, kelia abejonių, parodymai tikrinami paskiausiai. Kriminalistinė tokio eiliškumo prasmė aiški – ne tik gauti naujų duomenų, patikslinti daugumą aplinkybių, bet įgauti patirties ir atliekant šį procesinį veiksmą, ir fiksuojant jo rezultatus, pašalinti pasitaikiusius trūkumus.

3. Pasakojimo ir rodymo (demonstravimo) derinimas, nes asmenys, kurių parodymai tikrinami, duoda savo paaiškinimus kartu su veiksmais, t. y. vienu metu rodo ir pasakoja apie ikiteisminio tyrimo pareigūną dominančius faktus, dėl kurių jau buvo apklaustas. Toks nuoseklumas turi atsispindėti ir šio procesinio veiksmo protokole.

4. Parodymų patikrinimo vietoje derinimas su įvykio vietos ar daiktų ir pėdsakų apžiūra, tyrimu ir kitais reikalingais procesiniais veiksmais. Kriminalistinėje literatūroje¹⁴⁵ nurodoma, kad dažniausia parodymų patikrinimo vietoje metu daroma klaida ta, jog atliekant šį procesinį veiksmą apsiribojama rodymu ir pasakojimu be vietos, daiktų, kitų objektų (pvz., asmens, kurio parodymai tikrinami pamestų daiktų, nusikaltimo įrankių) apžiūros, t. y. nerenkama nauja informacija, kuri vėliau gali tapti įrody-

145 Аверьянова, Т. В. et al. *Криминалистика*. Учебник для вузов. Москва: НОРМА-ИНФРА, 1999, с. 630-631

mais, kartais, tikrinant parodymus vietoje, nustatomi nauji liudytojai, nukentėjusieji, galimi nusikalstamos veikos dalyviai, kurie turi būti nedeliant apklausti.

5. Dalinis įvykio vietos pakeitimas. Šis taktinis būdas kriminalistinėje literatūroje¹⁴⁶ rekomenduojamas tada, kai nepasitikima duotais parodymais arba siekiant didesnio šio procesinio veiksmo įtikinamumo, kai tyrėjas pakeičia įvykio aplinką (pvz., uždaro langus, perstato baldus, pakeičia manekeno padėtį). Tai daryti rekomenduojama labai atsargiai, kad nebūtų apsunkintas šio procesinis veiksmas, nesupainioti ir nesuklaidinti asmenys, kurių parodymai tikrinami.

6. Asmens, kurio parodymai tikrinami, elgesio stebėjimas. Tai atlieka pats ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba jo pavedimu – kitas pareigūnas, kad įsitikintų, ar asmuo, kurio parodymai tikrinami, veikia užtikrintai, kokia jo emocinė būsena ir reakcija tam tikrais šio veiksmo etapais. Jeigu asmuo, kurio parodymai tikrinami, suimtas, stebėjimas padeda įspėti jo norą pabėgti, bandymus susisiekti su kitais tyrime nežinomais asmenimis arba sunaikinti įvykio vietos apžiūros metu nerastus ir neužfiksuotus pėdsakus¹⁴⁷.

7. Literatūroje¹⁴⁸ teisingai pažymima, jog asmens nurodytoje vietoje pagal jo anksčiau duotus parodymus gali būti atkurama įvykio situacija. Naudodamasis manekenu, asistentu ar atitinkamais daiktais, asmuo vietoje gali pademonstruoti parodymuose minimus veiksmus. Tikrinant parodymus vietoje negalimi tokie veiksmai, kurie žemintų asmens orumą, būtų pavojingi jo sveikatai arba kuriais būtų padaryta materialinė žala.

8. Psichologiniai aspektai. Kaip jau minėta, parodymų patikrinimas vietoje – sudėtingas procesinis parodymų patikrinimo veiksmas, pagrįstas asmens savanoriškumu, todėl reikia atsižvelgti ir į psichologinius klausimus, kurių tinkamas sprendimas gali turėti įtakos parodymų patikrinimo vietoje veiksmingumui. Paminėsime keletą psichologinių klausimų.

Visų pirma asmuo, atliekantis parodymus patikrinimo vietoje (prokuroras, ikiteisminio tyrimo pareigūnas – tyrėjas), turi gerai išnagrinėti pagrindinės parodymų patikrinimo vietoje figūros – asmens, kurio laisva valia parodymai tikrinami (įtariamojo, liudytojo, nukentėjusiojo), psicho-

146 Драпкин, Л. Я.; Карагодин, В. Н. *Криминалистика*. Москва: Проспект, 2007, с. 309.

147 Ищенко, Е. П.; Топорков, А. А. *Криминалистика*. Москва: ИНФРА-М, 2010, с. 456.

148 Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso komentaras. I–IV dalys (1–220 straipsniai). Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2003, p. 530.

logiją, siekdamas užmegzti arba palaikyti tinkamą psichologinį santykį. Ypač tai pasakytina apie ryšį su įtariamuoju, kuriam reikia išaiškinti, kad dalyvaudamas tikrinant parodymus nepablogins savo padėties, o leis kaip įmanoma tiksliau nustatyti įvykio aplinkybes, teisingai išspręsti bylą, atmetant nepagrįstus kaltinimus.

Antra, būtina atsižvelgti į kai kurias asmenines savybes. Pavyzdžiui, yra žmonių, kurie gana laisvai pasakoja apie įvykio aplinkybes apklausoje su ikiteisminio tyrimo pareigūnu akis į akį ir visiškai kitaip elgiasi, kai reikia pasakoti grupei asmenų, be to, atliekant ir kitus parodymo veiksmus, todėl rekomenduojama iš anksto asmeniui, kurio parodymai bus tikrinami, smulkiai išaiškinti šio procesinio veiksmo esmę, būsimus kitus dalyvius, ypač pabrėžiant ir jo paties, ir kitų asmenų funkcijas. Parodymų patikrinimo metu vengti net ir nežymių konfliktų, priekaištų, elgtis ramiai, nesudaryti įspūdžio, jog ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar kiti proceso dalyviai nusistatę priešišškai asmens, kurio parodymai tikrinami, atžvilgiu, o priešingai – skatinti teisingus parodymus.

Trečia, ypatingą dėmesį atkreipti į nepilnamečių parodymus patikrinimo vietoje, tam pasitelkiant pedagogą, su kuriuo reikėtų pasikalbėti ir apie patikrinimo veiksmo tikslus, eigą, dalyvius bei jų funkcijas, ir apie nepilnamečio psichikos ypatumus, kad jo dėmesys būtų sutelktas pasakoti ir parodyti esminius dalykus, vengti dėmesį blaškančių veiksnių (per daug žmonių, pažįstamų, techninių priemonių ir pan.), turėti omenyje galimą nepilnamečio nuovargį, jeigu parodymų patikrinimas užtrunka ilgai, skirti laiko pailsėti ir pavalgyti.

Ketvirta, sunkumų kyla, kai parodymų patikrinimo vietoje aiškinamasi tiriamos seniai padarytos nusikalstamos veikos aplinkybės, kai įvyko pasikeitimų pačioje įvykio vietos aplinkoje. Todėl labai svarbu imtis priemonių atgaivinti asmens, kurio parodymai tikrinami, asociatyvius ryšius, padėti jam atsiminti tas ar kitas aplinkybes, detales ir pan., kurios padėtų teisingai įvertinti patikrinimo rezultatus.

Penkta, asmenis, dalyvaujančius, tikrinant parodymus, įspėti iš anksto, jog šis veiksmas gali užtrukti, kad nebūtų nereikalingų emocijų, nervinimosi, skubėjimo, nes tai gali pakenkti šio procesinio veiksmo rezultams¹⁴⁹.

149 Plačiau skaitykite: Быховский, И. Е.; Корниенко, Н. А. *Проверка показаний на месте*. Учеб. пособие. Ленинград: ин-т усоверш. следств. работников, 1988, с. 53-55.

6.4. Parodymų patikrinimo vietoje eigos ir rezultatų fiksavimas ir įvertinimas

Šių tyrimo veiksmams atlikti turi būti skiriama daugiausia dėmesio, nes tyrimo (procesinio) veiksmo kokybiškumą ir rezultatyvumą lemia duomenys, užfiksuoti atitinkamo veiksmo protokole ir jo prieduose (planuose, schemose, nuotraukose, vaizdo įrašo laikmenose). Todėl išsamus ir kruopštus fiksavimas leidžia patikrinti kaltinamojo ir įtariamojo parodymus apie įvykio vietą, kurioje buvo padaryta nusikalstama veika, jos būklę, apie naujai surastus daiktus, pėdsakus ir kitus objektus, užfiksuojant priitaikius procesinius ir techninius kriminalistinius metodus. Ir visi šie duomenys įgis įrodomąją reikšmę baudžiamajame procese, kai jie bus įtvirtinti įstatymo nustatyta tvarka, t. y. protokole.

Tyrimo veiksmo fiksavimas gali būti suvokiamas dviem aspektais: procesiniu (protokolo forma) ir kriminalistiniu (fiksavimo mechanizmu). Protokolas yra dokumentas, kuriame Baudžiamojo proceso kodekso nustatyta tvarka rašytine forma patvirtinamas ikiteisminio tyrimo arba teismo veiksmo atlikimo faktas, jo turinys bei rezultatai. Apžiūros protokole turi būti objektyviai, tiksliai ir išsamiai aprašyta tai, kas gali turėti reikšmės tiriant bylą. Naujai nustatyti ir užfiksuoti faktai turi padėti iškelti pagrįstas galimas versijas, nustatyti įvykio mechanizmą bei kitas svarbias įvykio situacijos aplinkybes.

Reikėtų prisiminti, kad atliekant tyrimo veiksmą yra taikomi žinomi metodai, tokie kaip stebėjimas, aprašymas, matavimas, palyginimas, eksperimentas, todėl tyrėjas dar kartą turėtų prisiminti ir vadovautis septynare nusikalstamos veikos aiškinimo formule, atėjusia iš romėnų teisės: kas, ką, kur, kada, kaip, kodėl, kam padedant?¹⁵⁰

Visi šie parodymų patikrinimo vietoje metodai yra labai svarbūs, bet stebėjimas suvokiamas kaip jutiminis ir racionalus pažinimo procesas nustatant tam tikrus apžiūrėtos įvykio vietos faktus. Žinoma, kriminalistikoje labai svarbus ne paprastas, o kvalifikuotas stebėjimas, panaudojant tam tikrus būdus ir technines priemones ir tai nurodant tyrimo veiksmo protokole.

¹⁵⁰ Malevski, H. *Įvykio vietos apžiūra*. Vilnius: Lietuvos teisės akademija, 1999, p. 16.

Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekso 179 straipsnyje nurodyti šie bendrieji tyrimo veiksmų eigos ir rezultatų fiksavimo rezultatai:

„1. *Atliekant tyrimo veiksmus, rašomi protokolai. Tyrimo veiksmų metu taip pat gali būti fotografuojama, filmuojama, daromas garso ir vaizdo įrašas, daromi pėdsakų atspaudai ir išliejos, sudaromi planai ir schemos bei naudojami kitokie fiksavimo būdai.*

2. *Protokolą rašo tyrimo veiksmą atliekantis arba jam padedantis asmuo tyrimo veiksmo metu arba tuojau pat jį pabaigus. Protokole turi būti nurodyta tyrimo veiksmo atlikimo vieta ir laikas (data ir valanda); tyrimo veiksmą atliekantis asmuo ir visi asmenys, kurie dalyvauja ar kurių akivaizdoje tai atliekama; apklaustų asmenų parodymai arba kitų tyrimo veiksmų aprašymas ir rezultatai; asmenų, kurie dalyvavo atliekant tyrimo veiksmą ar kurių akivaizdoje jis atliktas, pareiškimai. Jeigu atliekant tyrimo veiksmą buvo panaudotos techninės priemonės, protokole turi būti nurodytos jų naudojimo sąlygos ir tvarka. Atliekant tyrimo veiksmą dalyvavusių asmenų duomenys (išskyrus asmens vardą, pavardę ir gimimo metus) saugomi atskirai nuo kitos iktėisminio tyrimo medžiagos.*

3. *Protokolą pasirašo atlikęs tyrimo veiksmą asmuo, protokolą surašęs asmuo ir visi kiti asmenys, dalyvavę atliekant tyrimo veiksmą. Apie tai, kad dalyvavęs atliekant tyrimo veiksmą asmuo atsisako pasirašyti tyrimo veiksmo protokolą arba dėl fizinių trūkumų ar kitokių priežasčių negali jo pasirašyti, pažymima protokole ir tyrimo veiksmą atlikęs asmuo tai patvirtina parašu.*

4. *Protokole daromi pakeitimai, pataisymai ir papildymai turi būti aptariami.*

5. *Nuotraukos, negatyvai, skaitmeninės informacijos laikmenos, garso, vaizdo įrašai ir kiti techninių priemonių panaudojimo atliekant tyrimo veiksmus rezultatai yra tyrimo veiksmo protokolo priedai.“*

Kaip ir bet kurio kito procesinio veiksmo, taip ir parodymų patikrinimo vietoje pagrindinis atlikimo ir rezultatų fiksavimo būdas yra protokolo surašymas. Šiame protokole fiksuojama:

- veiksmo vieta, laikas, dalyvių skaičius, teisių ir pareigų išaiškinimas;
- tikslas, įrašas apie savanorišką dalyvavimą;
- pradinis veiksmo taškas, judėjimo būdas, judėjimo maršrutas ir tikrinamojo nurodyti orientyrai;

- tikrinamojo judėjimo nuoseklumas, veiksmų pobūdis ir rezultatai, parodymų turinys;

- pėdsakų ir daiktų vieta bei suradimo priemonės;
- išteisminio tyrimo pareigūno užduoti klausimai ir atsakymai į juos;
- fiksavimo priemonių panaudojimo tvarka.

Judėjimo maršrutas, asmens, kurio parodymai tikrinami, nurodyta vieta, joje rasti objektai, tikrinamojo asmens atlikti veiksmai fiksuojami fotografuojant ir filmuojant. Tie patys objektai turi būti užfiksuoti iš to paties taško, kad vėliau juos būtų galima palyginti.

Filmuojant grupės judėjimą, svarbu užfiksuoti, kad būtų matoma, jog asmuo, kurio parodymai tikrinami, pats pasirinko judėjimo kryptį ir maršrutą, laisvai eina grupės priekyje, savarankiškai demonstruoja veiksmus, niekas nedaro jam įtakos. Negalima filmuoti einančios grupės iš priekio prieš judėjimo kryptį, nes tai galėtų būti vertinama kaip tos krypties nurodymas, reikia filmuoti (ir fotografuoti) iš šono, kad būtų galima nustatyti visų proceso veiksmo dalyvių tarpusavio padėtį, ir būtų aišku, jog tikrinamas asmuo yra grupės priekyje. Iš visų pusių ir visais reikiama rakursais filmuojama (fotografuojama) jau pačioje vietoje, kai tikrinamas asmuo atkuria įvykio aplinką ar atlieka konkrečius veiksmus. Iš tų pačių vietų ir tais pačiais rakursais filmuojama (fotografuojama) visų tikrinamų asmenų parodymai. Ypatingą dėmesį reikia skirti aptiktų daiktų, pėdsakų fiksavimui, pasinaudojant tomis taisyklėmis, kurios rekomenduojamos apžiūrint įvykio vietą ir fiksuojant jos rezultatus.

Tad apibendrinant galima pasakyti, kad filmuoti reikia pradėti nuo visų procesinio veiksmo dalyvių, vidutiniu ir stambiu planu, kas ką kalbėjo (filmavimas atliekamas kartu su garso įrašymu) ir darė, kas būtent pasakė tą ar kitą frazę. Judėjimo maršrutas fiksuojamas pasirinktinai, išskiriant orientyrus. Užfiksavus pačią parodymų patikrinimo vietą orientaciniu ir apžvalginiu būdais fiksuojami svarbiausi momentai pagal situacinės ir mazginės, o prireikus ir pagal detaliosios fotografijos taisykles.

Be fotolentelių ir videofilmo, prie parodymų patikrinimo vietoje protokolo gali būti pridėtas planas ar schema su pažymėtu judėjimo maršrutu, parodymų patikrinimo vieta, rasta objektais. Rekomenduojama prieš apklausiant asmenis prieš parodymų patikrinimą vietoje jiems patiems pasiūlyti nubraižyti vietos, kurią jie vėliau parodys, planą arba schemą su atitinkamais objektais, kad vėliau tai būtų galima palyginti su planu arba

schema, padarytais atliekant patį parodymų patikrinimą ir būtų galima įsitikinti parodymų teisingumu.

Kriminalistinėje literatūroje rekomenduojama, jog tokia grafinė medžiaga turi turėti šiuos rekvizitus:

- antraštę, kurioje nurodyta, kas ir koku būdu pavaizduota plane ar schemeje;
- atvaizduotos vietos adresą ar koordinates;
- nurodymą, kad tai yra procesinio tyrimo veiksmo – parodymų patikrinimo vietoje – protokolas;
- plano arba schemos sudarymo vietą ir laiką;
- pažymėtas pasaulio šalis;
- skaitmeninio ar linijinio mastelių reikšmės (jeigu planas ar schema yra masteliniai);
- sąlyginius žymėjimus ir jų iššifravimą;
- kas sudarė planą ar schemą;
- procesinio tyrimo veiksmo dalyvių parašus.

Reikia nepervertinti rezultatų, gautų atlikus parodymų patikrinimą vietoje, nelaikyti šio veiksmo vien tik įrodomosios informacijos patvirtinimu. Šio procesinio veiksmo (kaip ir bet kurio kito) rezultatai turi būti tikrinami ir vertinami. Jeigu asmuo, kurio parodymai tikrinami, iš pradžių davė parodymus apie tam tikrus objektus, o paskui jie buvo per parodymų patikrinimą vietoje rasti, yra didesnė tikimybė, jog parodymai atitinka tikrovę. Jeigu objektus randa ikiteisminio tyrimo pareigūnas ar kiti asmenys, o asmuo, kurio parodymai tikrinami, tik nurodo vietą, nors ir tiksliai, atsižvelgiant į tai, jog tai yra patvirtinanti parodymus vietoje informacija, ikiteisminio tyrimo pareigūnas turi įsitikinti, ar šios informacijos asmuo, kurio parodymai tikrinami, negalėjo gauti iš kitų šaltinių, pavyzdžiui, kitų nusikalstamos veikos dalyvių, iš neteisingai suformuluotų arba menamų paties tyrėjo klausimų, pasiklausius pokalbių ir pan. Neatmetama, kad asmuo gali prisiimti kaltę už nusikalstamą veiką, kurios jis nepadarė. Dėl šių priežasčių tyrėjas turi imtis priemonių, kad asmens, kurio parodymai tikrinami, nepasiektų tokia informacija (apie nusikalstamos veikos aplinkybes, vietą, objektų išsidėstymą ir pan.) arba jis (tyrėjas) pats neprasitartų per apklausą.

LYGINAMŲJŲ PAVYZDŽIŲ PARENGIMO TAKTIKA

7.1. Lyginamųjų pavyzdžių samprata

Siekiant nustatyti nusikalstamai veikai reikšmingas aplinkybes, t. y. atliekant objektų tyrimus bei ekspertizes, baudžiamajame procese yra naudojamos specialiosios žinios. Objektų tyrimai ir ekspertizės skirstomi į:

- diagnostinius;
- klasifikacinius;
- identifikacinius, kuriems atlikti yra reikalingi lyginamieji pavyzdžiai. Šiuos tyrimus pagal identifikuojamąjį objektą galima skirstyti į objektų ir asmenų identifikavimą.

Asmens identifikaciniam tyrimui reikalingų pavyzdžių paėmimą reglamentuoja Baudžiamojo proceso kodekso 144 straipsnis.

Kriminalistikoje lyginamieji pavyzdžiai pagal jų susidarymo laiką baudžiamosios bylos pradėjimo atžvilgiu skirstomi į:

- laisvuosius pavyzdžius – užsifiksavę arba susiformavę iki baudžiamosios bylos, kurioje jie bus panaudoti atliekamiems tyrimams, pradėjimo;
- sąlygiškai laisvieji – susiformavę arba padaryti, pavyzdžiui, rašyenos, vaizdo įrašai, jau pradėjus baudžiamąją bylą;
- eksperimentiniai pavyzdžiai – jų skiriamasis bruožas yra tas, kad tiksliai žinomos sąlygos, kuriomis jie buvo gauti. Jų esmė yra šių pavyzdžių patikimumas, kad jie gauti iš tikrinamojo objekto. Šie pavyzdžiai yra žinomomis sąlygomis specialiai atlikto veiksmo, kuris gali būti pakartotas, rezultatas.

Eksperimentinių pavyzdžių lyginamajam tyrimui paėmimas yra procesinės prievartos priemonė, kurios metu ikiteisminio tyrimo pareigūnas arba prokuroras asmeniškai arba pasitelkdamas specialistą kriminalistą ar

kitos srities specialistą paima iš asmens lyginamajam tyrimui reikalingus eksperimentinius lyginamuosius pavyzdžius. Šios prievartos priemonės esmė yra ta, kad jos metu gauti rezultatai toliau naudojami kitiems tyrimams atlikti. Įstatymas nepateikia išsamaus pavyzdžių, kurie gali būti paimti iš asmens, sąrašo.

Subjektus, iš kurių gali būti paimti lyginamieji pavyzdžiai, įstatymas suskirsto į dvi grupes:

- nukentėjusysis, liudytojas – iš jų pavyzdžiai imami tik esant būtinumui patikrinti, ar šie asmenys nepalikę pėdsakų ant objektų ar įvykio vietoje;
- įtariamieji – šiems asmenims jokie apribojimai netaikomi.

Jeigu asmuo savanoriškai sutinka duoti lyginamuosius pavyzdžius, yra surašomas tik lyginamųjų pavyzdžių paėmimo protokolas pagal Baudžiamojo proceso kodekso 179 straipsnio reikalavimus. Jeigu asmuo geranoriškai atsisako duoti lyginamuosius pavyzdžius, prokuroras turi priimti motyvuotą nutarimą, kuris asmeniui yra privalomas. Jeigu asmuo ir susipažinęs su nutarimu atsisako duoti pavyzdžius, kai kurie pavyzdžiai iš jo gali būti paimti prievarta, tačiau net ir tokiu atveju prieš asmenį negalima taikyti sveikatai pavojingų arba įžeidžiančių žmogaus orumą veiksmų.

Laisvieji ir sąlygiškai laisvieji pavyzdžiai gali būti gauti ir atliekant kitus tyrimo veiksmus.

7.2. Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktikos pagrindai

Tyrėjas arba prokuroras, pripažinęs, kad svarbioms bylos aplinkybėms išsiaiškinti reikia atlikti identifikacinį tyrimą, pradeda ruoštis atlikti šį veiksmą. Pasirengimas atlikti šį veiksmą yra kompleksas kriminalistinių organizacinių priemonių, kurių sudėtingumas priklauso nuo paimamo lyginamojo pavyzdžio rūšies: reiks specialių kriminalistinių techninių priemonių ar pasikviesti į pagalbą specialistą kriminalistą arba specialistą tos srities, kurios tyrimams ruošiami lyginamieji pavyzdžiai, o gal užteks tik pasikonsultuoti su juo dėl pavyzdžių paėmimo metodikos.

Tyrėjas, pasirinkdamas tam tikrų pavyzdžiui, rašysenos, lyginamųjų pavyzdžių paėmimo iš gyvų asmenų momentą, turi atsižvelgti į žmogaus fizinę, psichinę būklę bei suinteresuotumą duoti pavyzdžius. Reikia turėti

omenyje, kad asmuo gali atsisakyti geranoriškai duoti pavyzdžius. Tyrėjui reikėtų planuoti, kiek laiko truks pavyzdžių paėmimas.

Įstatymas nereglamentuoja šio tyrimo veiksmo atlikimo vietos, tik nurodo privalomus dalyvius – tyrėjas ir asmuo, kurio lyginamieji pavyzdžiai yra imami.

Dviejų rūšių lyginamųjų asmens pavyzdžių – rankų atspaudų ir pavyzdžio – genetiniam tyrimui paėmimą Baudžiamojo proceso kodeksas reglamentuoja atskiru straipsniu. Baudžiamojo proceso kodekso 156 straipsnis reglamentuoja dar ir asmenų fotografavimą, filmavimą bei matavimą. Taigi šių pavyzdžių paėmimas yra prievartos priemonė, kuri taikoma šiems subjektams:

- įtariamajam – ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro nutarimu;
- kaltinamajam – teismo nutartimi;
- kitiems asmenims, kai atsiranda su tyrimu susijusi būtinybė. Jei šie asmenys nesutinka geranoriškai duoti pavyzdžius, šiai priemonei atlikti reikia prokuroro nutarimo.

Rankų atspaudai bei biologiniai pavyzdžiai gali būti panaudoti ir tyrimams, ir įtraukti į duomenų bazes. Asmens vaizdo įrašai ir fotografiniai atvaizdai gali būti panaudoti asmenims atpažinti iš fotoalbumų bei vaizdo įrašų kartotekos, o asmens matavimo duomenys gali būti panaudoti atliekant kitus tyrimo veiksmus.

Pasiruošimas paimti lyginamuosius pavyzdžius. Pasirengimas ši veiksmą atlikti yra kompleksas kriminalistinių organizacinių priemonių, tačiau kadangi 156 straipsnyje pateikiamas išsamus lyginamųjų pavyzdžių sąrašas, tai pasirengimo procesas yra labiau apibrėžtas.

Rankų atspaudai turi būti pateikiami užfiksuoti daktiloskopinėse kortelėse. Šiems pavyzdžiams paimti geriau pasitelkti specialistą kriminalistą, kuris iškart galės įvertinti, ar paimti pavyzdžiai tinkami tyrimams, bei įtraukti į daktiloskopinę duomenų bazę, nes jeigu atliekant objektų tyrimą paaiškės, kad pateikti lyginamieji pavyzdžiai yra padaryti netinkamai, reiks vėl kviesti asmenį pakartotinai padaryti lyginamuosius pavyzdžius, o asmeniui susižeidus pirštus gali tekti laukti, kol sugis žaizdos. Blogiausiu atveju net gali būti prarasta galimybė panaudoti šiuos atspaudus daktiloskopiniams tyrimams, nes jeigu pažeidžiami plaštakos vidinio paviršiaus odos gilieji sluoksniai, odos papiliarinis raštas neatsinaujina, o toje vieto-

je susiformuoja randas. Dėl šios priežasties šie lyginamieji pavyzdžiai turi būti imami nedelsiant, kad būtų galima atlikti daktiloskopinius tyrimus.

Pavyzdys genetiniam tyrimui gali būti imamas: kraujo – jo paėmimą geriau patikėti specialistui medikui; seilių – tam naudojamas specialus DNR pavyzdžio paėmimo paketas. Šį pavyzdį gali paimti ir apmokytas tai daryti tyrėjas. Parenkant DNR tyrimo ar ekspertizės paskyrimo momentą reikia turėti omenyje, kad šiam tyrimui atlikti reikia laiko.

Asmens fotografavimą bei filmavimą ir, jeigu reikia, matavimą reikėtų patikėti specialistui, kuris geriau žino kriminalistinius asmens fotografavimo ir filmavimo kartotekų sudarymo reikalavimus.

Lyginamųjų pavyzdžių paėmimo eigos ir rezultatų fiksavimas. Prievartos priemonių taikymo lyginamiesiems pavyzdžiams paimti eiga ir rezultatai fiksuojami veiksmo atlikimo protokole, laikantis Baudžiamojo proceso kodekso 179 straipsnyje numatytų reikalavimų. Protokolo aprašomojoje dalyje turi būti išsamiai aprašyta lyginamųjų pavyzdžių paėmimo tvarka. Išskirtinis šių priemonių bruožas yra tas, kad jų metu gaunami rezultatai – tam tikri materialūs objektai, kurie turi būti įtvirtinami laikantis tų rūšių lyginamųjų pavyzdžių procesinio įforminimo reikalavimų, pavyzdžiui, daktiloskopuotas asmuo turi pasirašyti daktiloskopinėje kortelėje, būtinai turi būti nurodyta atspaudų padarymo data, daktiloskopinėje kortelėje turi pasirašyti daktiloskopavęs asmuo. Turi būti užtikrinta reikiama biologinės kilmės lyginamųjų pavyzdžių apsauga, kad nebūtų prarastos objekto savybės.

7.3. Atskirų rūšių lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

7.3.1. Rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

Atliekant rašysenos lyginamąjį tyrimą identifikuojamas tekstą parašęs žmogus. Asmenį identifiкуoti pagal rašyseną galima, nes kiekvieno žmogaus rašysena yra:

- individuali;
- sąlyginai pastovi¹⁵¹.

151 Plačiau apie rašysenos tyrimą skaitykite: *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2012.

Šio tyrimo metu lyginami tik rankraštiniai tekstai, t. y. parašyti ranka. Atliekant šiuos tyrimus rašysenos tyrimas suprantamas plačiąja prasme:

- raidinis tekstas;
- skaitmenys;
- parašas.

Pasirengimas paimti pavyzdžius. Labai didelę reikšmę lyginamosios medžiagos parengimui turi tiriamųjų dokumentų apžiūra¹⁵² ir detalus jos rezultatų įforminimas. Prieš imant lyginamuosius pavyzdžius reikia sužinoti tam tikrus faktus – ar asmenys, kurių vardais dokumente rašyta (pasirašyta), *tikrai yra, ar jie išgalvoti*. Jeigu tokie žmonės yra ir turėjo tuos dokumentus pasirašyti, ar pasirašymo metu jie nebuvo komandiruotėje, neatostogavo, nesirgo ir panašiai, t. y. ar jie tikrai galėjo pasirašyti.

Per apklausas, kurių vardais pasirašyta ir kurie įtariamai pasirašę, reikia paklausti, ar jie prisipažįsta pasirašę, ar neigia. Jei jie prisipažįsta, tai imant eksperimentinius lyginamuosius pavyzdžius būtina „atkurti“ pasirašymo sąlygas. Būtina išsiaiškinti:

- *kokia buvo pasirašančiojo poza* (jis sėdėjo, stovėjo, gulėjo, pvz., sunkiai sirgo);
- *kokia buvo jo būseną* (įprasta, jis buvo labai susijaudinęs, blogai jautėsi dėl ligos, buvo girtas);
- *kur buvo padėtas dokumentas*, ant kurio pasirašyta (ant kieto stalo ar ant minkšto pagrindo).

Jeigu asmenys teigia tiriamųjų dokumentų nepasirašę, reikia išsiaiškinti jų pateikiamus motyvus.

Specialistui arba ekspertui reikia pateikti šiuos duomenis apie asmenį, kurio rašysena bus lyginama:

- apie jų veiklos sritį;
- išsilavinimą;
- profesiją;
- fizinius trūkumus, jeigu tokių yra;
- ar daug rašo;
- kuria ranka paprastai rašo;

¹⁵² Plačiau apie dokumentų apžiūrą skaitykite: *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2012, 9 skyrius.

- taip pat reikia žinoti, ar parašas pastaruoju metu nepasikeitė, pavyzdžiui, moteris pakeitė pavardę.

Turi būti nustatyti asmenys, kurie pagal bylos aplinkybes galėjo pasirašyti už kitus, išsiaiškinama, kas surašė ginčytiną dokumentą, kas galėjo jį pasirašyti.

Išsiaiškinus asmenis, kurie prisipažįsta pasirašę už kitą žmogų, turi būti nustatyta, kaip jie tai padarė:

- nepamėgdžiodami parašo;
- pamėgdžiodami. Taigi reikia nustatyti, kaip tai buvo padaryta:
 - žiūrėdami į tikrą parašą;
 - pasirašydami, kaip prisiminė;
 - pasirašydami pasitreniravę;
 - nukopijavo prieš šviesą;
 - apvedžiojo išpaustus parašo štrichus ar pan.

Jeigu pasirašyta pamėgdžiodant, reikia mėginti išsiaiškinti, koks parašas buvo modelis, esant galimybei, surasti tą dokumentą. Jeigu tyrėjas įtaria, kad dokumentas yra akivaizdus montažas arba kad tiriamasis parašas yra nukopijuotas, reikia skirti ne rašysenos, o dokumentų tyrimą ir tam nereikia lyginamųjų pavyzdžių. Lietuvoje rašysenos specialistai ir ekspertai netiria nukopijuotų parašų, o apie nukopijuotus įrašus daro tik tikėtinas išvadas.

Rašysenos pavyzdžiai yra *laisvieji, sąlygiškai laisvieji ir eksperimentiniai*.

Laisvieji pavyzdžiai – tai tekstai, įrašai ir parašai dokumentuose, surašytuose ir pasirašytuose iki pradedant baudžiamąją bylą. Tokių dokumentų galima gauti iš asmens darbo vietos. Asmens darbo vietoje jo rašysenos pavyzdžių yra atlyginimų mokėjimo žiniaraščiuose, darbuotojo asmens byloje su jo prašymais, gyvenimo aprašymu ir pan.

Darbo biržoje būna ieškančių darbo asmens kortelės. Pensininkų parašų reikia ieškoti socialinio draudimo skyriuose, jų parašų yra pensijų bylose, jie pasirašo pensijų mokėjimo žiniaraščiuose. Pasų poskyriuose yra visų piliečių kortelės, užpildomos gaunant pasą. Asmens rašysenos pavyzdžių galima gauti ir iš jo artimųjų, ir kitais būdais.

Jeigu asmuo buvo suimtas, jo rašysenos pavyzdžių galima rasti jo asmens byloje esančioje anketoje (asmens žymės ir bent pora parašų). Šios

anketos būna Policijos komisariato skirstymo punkte arba kalėjime. Parašų ir rašysenų pavyzdžių yra ir įkalinimo dokumentuose, pavyzdžiui, įkalinųjų asmenų bylose gali būti jų rašytų prašymų ir kitokių tekstų.

Vertingiausi laisvieji rašysenos pavyzdžiai būna analogiškuose tiriamiesiems dokumentuose¹⁵³, parašyti ant tokio pat kaip tiriamasis rankraštis popieriaus, tokia pat kalba, maždaug tuo pačiu metu. Jeigu asmens rašysena yra susiformavusi ir dar nekinta dėl senatvės, užtenka ir artimų metų pavyzdžių. Tačiau jeigu rašysena dar formuojasi (labai jaunų žmonių) arba jeigu tiriamas senas, ligoto žmogaus rašysena, pavyzdžiai būtinai turi būti to paties laiko kaip ir tiriamasis tekstas, įrašas ar parašas. Be to, laisvieji pavyzdžiai turi būti parašyti tokiu pačiu tempu kaip tiriamasis dokumentas, tokio paties nuolinkio ir tokio paties dydžio raidėmis ir skaitmenimis, turi sutapti parašų sandara.

Ruošiant lyginamuosius pavyzdžius tik parašams tirti, turi būti pateikiama ne tik parašų, bet ir rašysenos pavyzdžių. Tai daroma dėl dviejų priežasčių:

- 1) kad specialistas (ekspertas) galėtų įvertinti įtariamojo asmens rašymo galimybes apskritai:
- 2) kad galėtų nustatyti jo rašysenos požymius suklasztuose parašuose, jei tokių pasitaikytų.

Tiriant parašus išgalvotų asmenų vardais, laisvuosius pavyzdžius reikia parinkti labai kūrybiškai. Būtina turėti daug paties įtariamojo asmens parašų, ypač supaprastintų, pasirašytų paskubomis, nereikšminguose dokumentuose. Rašysenos pavyzdžių tokiam tyrimui reikia tokių, kuriuose būtų daug kartų pasikartojančių didžiųjų raidžių, pavyzdžiui, kokių nors sąrašų, užrašų sąsiuvinį ir pan.

Svarbiausia, kad rašysenos ir parašų pavyzdžiai būtų tikrai tų žmonių. Laisvuosius lyginamuosius pavyzdžius rengiantis pareigūnas turi juos pateikti pačiam žmogui, kurio vardu rašyta ar pasirašyta, kad jis tai patvirtintų. Jeigu to asmens nėra, tai patvirtinti turi kiti asmenys, gerai žinantys, kokius dokumentus jis pasirašydavo, ir atpažįstantys jo rašyseną ir parašą.

153 Plačiau apie rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimą skaitykite: *Teismo ekspertizės: jų skyrimo, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: LTEC, 2004.

Tamošiūnaitė, R. Eksperimentinių pavyzdžių ruošimas rašysenos objektų tyrimui. *Jurisprudencija*. 2005, 66 (58): 77–83.

Daugiausia rūpesčių dėl laisvųjų pavyzdžių kyla, kai reikia gauti pavyzdžius asmenų, kurie niekur nedirba ir nesimoko.

Renkant laisvuosius pavyzdžius, pavyzdžiui, mirusio testatoriaus parašus pensijų mokėjimo žiniaraščiuose, reikia būti atidiems, nes neretai už pensininką šiuose žiniaraščiuose būna pasirašyta kiti asmenų. Ne visada ir apklausiant galima išsiaiškinti, kas kuriuose dokumentuose už mirusįjį pasirašė. Kita vertus, kai kurie iš pasirašiusių vėliau su byla būna visiškai nesusiję ir neapklausiami. Būna problemų dėl parašų asmenų, kurie pasirašo lenkiškai ir rusiškai arba rusiškai ir lietuviškai. Parenkantis parašų pavyzdžius pareigūnas turi atidžiai žiūrėti, ar pateikia ta pačia kalba kaip tiriamasis parašas parašytus pavyzdžius, nes jų nebus galima palyginti, pavyzdžiui, lenkiškai ir rusiškai parašytą Zadranoičiaus ar Chomskio parašų.

Sąlygiškai laisvieji pavyzdžiai – tai bylos medžiagoje esantys įrašai ir parašai, pavyzdžiui, apklausos, akistatų protokoluose, nutarimuose, prašymuose, pareiškimuose ir kitokiuose procesiniuose dokumentuose. Sąlygiškai laisvieji pavyzdžiai labai praverčia, kai nepateikiama laisvųjų.

Eksperimentiniai pavyzdžiai – tai pavyzdžiai, kurie paimami konkretaus asmens konkrečiam tyrimui. Lyginamajam tyrimui jie būtini, nes:

- 1) jų turint, papildomai patikrinamas laisvųjų pavyzdžių tikrumas;
- 2) jų galima paimti tokių, kokių trūksta laisvųjų, pavyzdžiui, analogiškai parašytų įrašų: spausdintinėmis raidėmis, neįprasta kaire ranka ar kitaip;
- 3) kartais jų paėmus galima visai apsieiti be laisvųjų, ypač tai aktualu, kai jų sunku gauti.

Eksperimentinių pavyzdžių paėmimas. Kiekvienas pavyzdžių paėmimas pradedamas, paprašant asmens parašyti kokią nors tekstą įprastomis sąlygomis. Paprastai rašomas gyvenimo aprašymas. Asmuo taip pat paprašomas pasirašyti visais parašų variantais, kokius vartoja.

Imant rašysenos pavyzdžius, kelis kartus *padiktuojamas* tiriamasis tekstas arba įrašai. Jei tiriamojo teksto diktuoti negalima, tekstas sudaromas specialiai: iš žodžių ar raidžių junginių ir skaičių, kurie yra tiriamajame, ir toks diktuojamas. Padiktuotas tekstas yra vertingesis pavyzdys negu pateiktas nurašyti išspausdintas, nes jame atsiskleidžia rašančiojo įgūdžiai išdėstyti tekstą lape. Negalima duoti nurašyti nuo paties tiriamojo dokumento. Neretai pasitaiko įtariamųjų, kurie, pateikdami savo experi-

mentinius pavyzdžius, labai stengiasi, kad specialistas (ekspertas) suklystų: keičia, kraipo savo rašyseną, apsimeta nemoką rašyti ta kalba, kuria reikia. Kai tiriamasis tekstas parašytas pamėgdžiojant spausdintines raides, vien didžiosiomis spausdintinėmis raidėmis ar kaip kitaip neįprastai, tokių reikia paimti ir pavyzdžių. Kai tekstas atrodo nenatūraliai dėl sutrikusios judesių koordinacijos, netolygaus tempo, nevienodo nuolinkio, gali būti rašyta neįprasta ranka. Tokiais atvejais iš dešiniarankių asmenų reikia paimti rašysenos pavyzdžių kaire ranka, o iš kairiarankių – dešine. Jeigu byloje yra informacijos, kad asmuo galėjo rašyti sunkiai sirgdamas ar susižalojęs ranką, specialistui (ekspertui) būtina pateikti jo ligos istoriją. Jei įtariama, kad asmuo rašė ar pasirašė girtas, specialistui (ekspertui) reikia pateikti informaciją apie jo polinkį vartoti alkoholinius gėrimus.

Skiriant parašų tyrimą (ekspertizę), reikia pateikti ir rašysenos, ir parašų pavyzdžių. Jeigu patys asmenys, kurių vardais pasirašyta dokumentuose, teigia jų nepasirašinėję ir jeigu yra įtariamų asmenų, galėjusių už juos pasirašyti, imami ir pačių asmenų, ir įtariamųjų parašų bei rašysenų pavyzdžiai. Iš įtariamųjų reikia paimti ne tik jų pačių parašų, bet ir parašų, kai pasirašoma už tuos asmenis, kurie turėjo pasirašyti dokumentuose, pavyzdžius. Paprastai prašoma parašyti įtariamųjų asmenų pavardes ir už kiekvieną atskirai pasirašyti. Tokia procedūra kartojama kelis kartus. Galima pateikti išgalvotų pavardžių, pradėtų lyginimui reikalingomis raidėmis, sąrašus ir prašyti pasirašyti tų išgalvotų asmenų vardais. Imant parašų pavyzdžius, *negalima rodyti tiriamųjų objektų* (apklausos metu paprastai jie jau būna parodyti), *negalima leisti kopijuoti* tiriamųjų parašų ar kitų to asmens parašų. Įtariamojo reikia paprašyti pasirašyti už kitą žmogų taip, kaip jis moka. Jeigu jis atsisakys pasirašyti, sakydamas, kad niekada gyvenime už kitus žmones nepasirašinėjo ir nemoka, reikia paprašyti jo daug kartų parašyti to asmens pavardę ir vardą bei padiktuoti sąrašą panašiai prasidedančių pavardžių, t. y. paimti tik tų rašysenos pavyzdžių, kurie gali būti naudingi tiriant parašą.

Siekiant atkurti rašymo ar pasirašymo sąlygas, pavyzdžius reikia paimti ant analogiško tiriamajam pagrindo (kieto ar minkšto), analogišku rašikliu (plonai ar storai rašančiu), tokio pat dydžio skiltyse ar eilutėse (analogiškuose blankuose arba specialiai suliniuotuose lapuose).

Pagrindinis lyginamosios medžiagos reikalavimas yra toks: tiriamoji rašysena ar parašas ir įtariamų asmenų rašto pavyzdžiai turi būti **palygi-**

nami. Todėl reikia, kad pareigūnas tiriamąjį dokumentą ne tik apžiūrėtų, bet ir gerai išstudijuotų. Pirmiausia pavyzdžiuose turi būti daug kartų pasikartojančių tų pačių raidžių ar skaitmenų kaip tiriamuosiuose įrašuose. Tiriamuosiuose parašuose ir lyginti pateiktuose parašų pavyzdžiuose taip pat turi būti tokios pačios raidės, kitaip specialistas (ekspertas) negalės palyginti. Specialistas (ekspertas) lygina raidę „A“ ginčytinuose įrašuose ar parašo su raide „A“ pavyzdžiuose, raidžių junginį „iki“ su raidžių junginiu „iki“, skaičių „17“ su „17“, „1999“ su „1999“.

Bendriausi principai yra tokie: kiekviename rašysenos tyrime (eksperimentizėje) būtina pateikti **laisvųjų pavyzdžių**. Jeigu tiriami rašysena – rašysenos, jeigu parašai – parašų ir rašysenos. **Laisvųjų parašų** pavyzdžių reikia ne mažiau kaip dešimties; jei yra keli parašų variantai – daugiau, **rašysenos** – kelių ar keliolikos lapų. Jeigu manoma, kad rašysena buvo kraipyta, jų reikės daugiau. Pavyzdžių per daug nebūna. **Eksperimentinių parašų** pavyzdžių pateikiama keli lapai arba ant 25 – 30 blankų savo įprastų parašų ir po kelis ar keliolika lapų, pasirašant už kitus asmenis, jeigu įtariama, kad galėjo būti taip pasirašyta. Imant **eksperimentinius rašysenos** pavyzdžius, geriausia, kaip minėta, kelis kartus padiktuoti tiriamąjį tekstą ar tiriamuosius įrašus; tada pavyzdžiuose tikrai bus tokios raidės, kokios yra tiriamajame objekte.

Sudėtingais atvejais prieš imant rašysenos pavyzdžius reikėtų pasikonsultuoti su specialistais, kuriems pavesite atlikti tyrimus, arba pasikviesti raštotyros specialistą, kad padėtų paruošti eksperimentinius pavyzdžius.

Rašysenos lyginamųjų pavyzdžių paėmimo eigos įforminimas. Siekiant užtikrinti tyrimo medžiagos konfidencialumą, gauti eksperimentiniai pavyzdžiai turėtų būti sudėti į A4 formato voką, prieš tai užrašant ant jo reikiamą informaciją ir pasirašant. Vokas turėtų būti užklijuotas asmens, kurio eksperimentiniai lyginamieji pavyzdžiai ten pateikiami, aki-vaizdoje, apie tai pažymint protokole.

7.3.2. Lyginamųjų pavyzdžių asmeniui identifikuoti pagal DNR paėmimo taktika

Asmenį identifikuoti pagal DNR (deoksiribonukleorūgštį) galima iš žmogaus fiziologinės veiklos skysčių: kraujo, seilių, spermos. Kadangi šių skysčių paimti sudėtinga, taip pat dėl etinių moralinių normų bei dar ne-

pakankamai tobulos DNR išskyrimo technologijos, lyginamajam tyrimui žmogaus kraujo buvo imama intraveniniu būdu, t. y. iš venos.

Tobulėjant biotechnologijoms buvo pasieltas toks lygis, kad asmeniui identifikuoti pagal DNR dabar imami tik seilių mėginiai, nes:

- taip pat lengvai iš seilių mėginių galima išskirti DNR;
- daug paprasčiau paimti lyginamuosius pavyzdžius, tai gali padaryti kiekvienas pareigūnas, tam net nereikia specialisto kriminalisto;
- nėra pažeidžiamas žmogaus organizmo vientisumas.

Pasiruošimas paimti lyginamuosius pavyzdžius. Šiems lyginamiesiems pavyzdžiams paimti yra parengtas asmens DNR ėmimo kompleksas – A4 formato popierinis vokas, kuriame yra pavyzdžiams paimti reikalingos priemonės:

- dvi šluotelės, t. y. ant plastikinio ar medinio 10–15 cm ilgio kotelio pritvirtintas sterilus medvilnės gabalėlis (tamponas) seilių mėginiams paimti;
- 2 vnt. vienkartinį sterilių pirštinių;
- priemonės pavyzdžiams įpakuoti:
 - sterilios kartoninės dėžutės išsklotinė šluotelėms įdėti su keturiais 20x15 mm dydžio lipniais popierėliais dėžutei sutvirtinti;
 - popierinis vokas;
- 16 vnt. lipdukų su brūkšniniais kodais;
- blankas – asmens DNR ėmimo kortelė ir trumpa mėginio paėmimo instrukcija.

Pasiruošimo metu reikia įsitikinti, ar asmens DNR (seilių) mėginio paėmimo rinkinys yra visiškai sukomplektuotas, ar priemonių, kurios turi būti steriliai įpakautos, paklotė nepažeista. Susipažinti su mėginio paėmimo instrukcija.

Mėginio paėmimas. Prieš paimant asmens seilių mėginį reikia įsitikinti, kad asmuo yra ne mažiau kaip 20 minučių nevalgęs, negėręs ir nerūkęs.

Mėginį imantis asmuo turi užsidėti vienkartinės sterilias pirštines iš mėginio paėmimo rinkinio. Iš dėžutės išsklotinės sulankstyti kartoninę dėžutę ir ant išorinės jos pusės priklijuoti vieną brūkšninį kodą. Iš sterilios pakuotės, laikant už kotelio, išimti sterilių tamponą. Asmeniui, kurio lyginamieji pavyzdžiai imami, išsižiojus, reikia tamponu perbraukti vidinį kai-

rijo skruosto paviršių (skruosto gleivinę). Tamponą įdėti į dėžutę. Tada kitu tamponu taip pat perbraukti vidinį dešiniojo skruosto paviršių, įdėti į dėžutę. Dėžutė sandariai uždaroma ir užlipdoma tam skirtais popierėliais, kad neiširtų.

Pareigūnas, imantis lyginamąjį mėginį, neturi kalbėti, kosėti arba čiaudėti, kad jo seilių dalelių nepatektų ant mėginio.

Mėginio paėmimo eigos įforminimas. Seilių pavyzdžių paėmimas protokole įforminamas laikantis bendrųjų reikalavimų. Mėginiai iki jų išsiuntimo tirti turi būti laikomi kambario temperatūroje, kad jų nepasiektų tiesioginiai saulės spinduliai. Reikia užtikrinti, kad transportavimo metu nebūtų pažeistas voko ir jo turinio vientisumas. Vokų negalima lankstyti.

7.3.3. Asmens kvapo lyginamųjų mėginių paėmimo taktika

Pagrindas atlikti kvapo (odorologinius¹⁵⁴) lyginamuosius tyrimus yra:

- žmogaus skleidžiamo kvapo individualumas;
- šuns uoslės receptorių specifinė geba greitai įsiminti duotą uostyti užkonservuotą žmogaus individualų kvapą ir jį atpažinti konservuotame kvapo pėdsake.

Pasiruošimas paimti pavyzdžius. Asmens lyginamojo kvapo mėginiui paimti yra reikalingos techninės priemonės, todėl visų pirma reikia apsirūpinti jomis.

Techninės priemonės, reikalingos kvapo lyginamiesiems pavyzdžiams paimti:

– ne mažiau kaip du odorologiniai stiklainiai. Odorologinis stiklainis yra 0,5 l talpos stiklinis stiklainis su kvapo sugėrikliu (absorbentu – 30x40 cm dydžio balintos flanelės skiautė), hermetiškai uždarytas metaliniu dangteliu, kuris turi būti užantspauduotas. Reikia įsitikinti, ar nepažeistas odorologinio stiklainio užantspaudavimas;

- aliuminės (buitinės) folijos rulonas;
- kvapo objektų įforminimo etiketės: asmens lyginamojo kvapo ir foninio kvapo;
- guminės medicininės pirštinės;

¹⁵⁴ Apie kriminalistinę odorologiją plačiau skaitykite: *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vaidovėlis. Vilnius: MRU, 2012.

- pincetai arba chirurginės žnyplės;
- lipni juostelė.

Kvapo paėmimas. Asmens lyginamojo kvapo mėginį paima procesinį veiksmažodį atliekantis asmuo: ikiteisminio tyrimo tyrėjas arba prokuroras, kurie į pagalbą gali pasikviesti specialistą kriminalistą. Pagrindinis reikalavimas atliekant šios rūšies lyginamųjų mėginių paėmimą yra tas, kad šių mėginių negali paimti asmuo, ėmęs kvapo, su kuriuo bus lyginami imamieji mėginiai, pėdsakus. Dažniausia kvapo pėdsakai yra imami įvykio vietos apžiūros metu arba tiriant įvykio vietą. Jeigu šito neįmanoma išvengti, su siunčiamais identifikuoti konservuotų kvapų objektais pateikiamas ir juos paėmusio bei užkonservavusio pareigūno kvapo pavyzdys¹⁵⁵.

Siekiant užtikrinti, kad nebūtų net mažiausios galimybės kvapo „pernešti“, rekomenduotume, kad:

- kvapo lyginamąjį mėginį paimtų pareigūnas, nedalyvavęs atliekant procesinį veiksmažodį, kai buvo paimti kvapo pėdsakai, su kuriais bus lyginamas imamas kvapo mėginys;
- kvapo lyginamieji pavyzdžiai nebūtų imami toje pačioje patalpoje, kurioje dirba pareigūnai, dalyvavę atliekant tą procesinį veiksmažodį, kai buvo paimti kvapo pėdsakai, su kuriais bus lyginamas imamas lyginamasis kvapo mėginys.

Žmogaus kvapas pagal kilmę skirstomas į:

- vietinį individualų kvapą – jį apibrėžia odos, prakaito, riebalinių bei endokrininių liaukų funkcionavimo ypatumai atskirose žmogaus organų arba kūno audinių srityse;
- bendrą individualų kvapą – jis susideda iš visų vietinių individualių kvapų.

Todėl lyginamieji asmens kvapo pavyzdžiai turėtų būti imami nuo tos kūno dalies, kuri kontaktavo su tais objektais, nuo kurių paviršiaus buvo paimti kvapo pėdsakai.

Kvapo lyginamieji mėginiai imami nuo šių žmogaus kūno dalių:

- plaštakos vidinio paviršiaus – delno – pėdsakai paimti nuo objektų, kuriuos asmuo lietė rankomis;
- riešo – pėdsakai paimti nuo objektų, kuriuos asmuo lietė rankomis;

¹⁵⁵ Plačiau skaitykite: Lietuvos policijos generalinio komisaro 2003 m. gruodžio 24 d. įsakymas Nr. V-712 „Dėl žmogaus kvapo pėdsakų, lyginamųjų kvapo pavyzdžių, foninių kvapų paėmimo ir konservavimo, odorologinių tyrimų atlikimo metodikos patvirtinimo“.

- sprando srities;
- nuo juosmens srities;
- sėdmenų – jei pėdsakas paimtas nuo objekto, ant kurio sėdėjo asmuo;
- pėdos – jei kvapo pėdsakas paimtas nuo kojų pėdsakų;
- nuo kitos kūno dalies – jei pagal aplinkybes įtariama, kad asmuo kontaktavo kitomis kūno vietomis.

Procesinį veiksmažodį atliekantis pareigūnas, užsimovęs gumines pirštines, atidaro stiklainį ir paprašo asmenį paimti iš odorologinio stiklainio kvapo sugėriklį ir prisidėti prie tos kūno dalies, prie kurios nurodo pareigūnas:

- marškinių rankogalių;
- apykaklės;
- už kelių diržo.

Imant kvapo mėginį nuo pėdos, asmuo turi įdėti kvapo sugėriklį į avalynę ir apsiauti.

Imant kvapo mėginį nuo sėdmenų reikia, kad iš anksto būtų paruošta kėdė, t. y. kad ji neturėtų kokio nors specifinio pašalinio kvapo¹⁵⁶. Ant kėdės sėdimosios dalies paviršiaus dedami 1–2 folijos lakštai. Tada pareigūnas (su pirštinėmis ir pincetais) arba pats asmuo ant folijos lakšto deda kvapų sugėriklį ir ant jo atsisėda.

Svarbiausias reikalavimas imat asmens kvapo mėginį – kad sugėriklis gerai liestųsi su žmogaus kūnu ir kuo mažiau kontaktuotų su aplinkos oru. Svarbi sąlyga – kad asmuo būtų apsirengęs savo drabužiais¹⁵⁷.

Kvapo sugėriklis prie žmogaus kūno turi būti laikomas ne trumpiau kaip 30 min. Siekiant užtikrinti, kad sugėriklis tikrai visą mėginio ėmimo laiką kontaktuotų su asmens kūnu, žmogus negali būti paliekamas patalpoje vienas, todėl šį procesinį veiksmažodį galima suderinti su apklausa.

Praėjus reikalingam mėginiui paimti laikui, asmuo pats turi sugėriklį įdėti į odorologinį stiklainį, kuris turi būti užantspauduojamas. Ant stiklainio turi būti priklijuojama etiketė su joje jau užpildyta būtina informacija.

156 Specifinį kvapą kėdės paviršius gali įgauti, jeigu ant jos neseniai sėdėjo asmens higienos nesilaikantis asmuo.

157 Į tai labai reikėtų atkreipti dėmesį imant lyginamuosius kvapo mėginius iš asmenų, kurie yra areštinėse arba kalėjime, šie asmenys kartais gali būti apsivilkę ne savo drabužius, ypač tai aktualu vasarą.

Foninio kvapo mėginio paėmimas. Kadangi kiekviena patalpa turi kvapą, kurio asmuo gali ir nejausti, tačiau lyginamajame kvapo mėginyje jį gali justi šunys biodektoriai, kurių uoslė yra daug jautresnė už žmogaus, ir šis kvapas tyrimo metu gali juos trikdyti ar klaidinti. Todėl siekiant to išvengti, vadovaujantis Lietuvoje naudojama metodika, foninis kvapas visada turi būti imamams iš tos patalpos ir tuo pačiu metu, kai imamas lyginamasis kvapo mėginys. Taigi **foninis kvapas** yra patalpos, kurioje tuo metu imamas kvapo mėginys, kvapas.

Foninio kvapo ėmimas. Asmeniui, kurio kvapo mėginys imamas, padavus mėginį iškart imamas ir foninis kvapo mėginys. Mūvint gumines pirštines, pincetu ar chirurginėmis žirkklėmis iš odorologinio stiklainio paimamas kvapo sugėriklis – jis turi būti padėtas ten, kur žmogaus kvapas mažiausiai tikėtinas: kvapo sugėriklis lipnia juostele gali būti pritvirtintas prie patalpos apšvietimo lempos, uždedamas ant paveikslo rėmo, ant aliuminio folijos ir padedamas ten, kur nekontaktuoja su specifiniu asmens kvapu.

Foninio kvapo sugėriklis laikomas 30 minučių, tada pincetu įdedamas į stiklainį, hermetiškai uždaromas dangteliu ir užantspauduojamas. Foninėje kvapų etiketėje (su žalia įstriža juostele) įrašomi duomenys ir ji užklijuojama ant stiklainio.

PASTABA: pareigūnas, atlikdamas bet kokius veiksmus, visada turi mūvėti pirštines.

Lyginamųjų kvapo mėginių paėmimo eigos įforminimas. Proceso veiksmo protokolo aprašomojoje dalyje turi būti smulkiai aprašyta lyginamųjų mėginių paėmimo eiga. Rekomenduotume nurodyti, ar asmuo atvyko iš namų ar prieš paimant mėginius buvo laikomas areštinėje. Nurodyti, nuo kurios kūno vietos paimti kvapo mėginiai. Rekomenduotume nurodyti ir drabužius, kuriuos vilkėjo asmuo, taip pat ar nuo jo sklido specifinis kvapas: kvepalų ar kt. Kadangi su šiuo tyrimo veiksmu visada susiję materialūs objektai, tai būtina nurodyti, kiek lyginamųjų pavyzdžių – sugėriklių buvo paimta. Kaip jie užkonservuoti – viename stiklainyje ar keliuose. Jeigu reikia, kad lyginamieji kvapų mėginiai būtų saugomi ilgiau, nei tai daroma įprastai, apie tai būtina nurodyti.

Užantspauduoti odorologiniai stiklainiai su užkonservuotais kvapų mėginiais iki jų išsiuntimo saugoti ar tirti turi būti laikomi, kad nesudužtų, apsaugoti nuo tiesioginių saulės spindulių, kambario temperatūroje.

Odorologiniai stiklainiai su kvapo mėginiais juos saugoti arba tirti siunčiami į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro odorologinių tyrimų ir kinologijos valdybos kriminalistinės odorologijos skyrių.

Siunčiamus stiklainius reikia įpakuoti taip, kad transportuojami jie nesudužtų. Odorologijos skyriuje gauti neužantspauduoti odorologiniai stiklainiai gražinami tyrimą paskyrusiai institucijai, kvapų tyrimai tokiu atveju neatliekami, jie nepriimami saugoti į kvapų banką. Lyginamieji kvapų mėginiai saugomi vienus metus nuo jų gavimo datos. Jei būtina, jie gali būti saugomi ir ilgiau, bet apie tai turi būti nurodyta nutarime saugoti kvapo objektus arba užduotyje atlikti odorologinį tyrimą.

7.3.4. Fonoskopinių (garso) lyginamųjų įrašų parengimo taktika

Fonoskopiniam asmens identifikavimui atlikti būtina parengti asmens balso ir sakytinės kalbos lyginamuosius pavyzdžius, kurie yra trijų rūšių: laisvieji, sąlyginai laisvieji ir eksperimentiniai. Laisvųjų ir sąlyginai laisvųjų fonoskopinių pavyzdžių parengimas yra garso įrašų suradimas ir jų procesinis paėmimas remiantis poėmio taktika, todėl šis procesas nebus išsamiai aprašomas.

Eksperimentinis fonoskopinis lyginamasis pavyzdys – fonograma su žinomo asmens balso ir sakytinės kalbos įrašu, parengta laikantis lyginamųjų pavyzdžių parengimo taisyklių.

Lyginamųjų pavyzdžių parengimo procesas susideda iš: pasiruošimo, lyginamojo pavyzdžio parengimo ir lyginamojo pavyzdžio parengimo įforminimo.

Pasiruošimas parengti lyginamuosius pavyzdžius. Jo metu reikia paruošti įrašui padaryti reikiamas technines priemones: aukštos kokybės profesionalų garso įrašymo prietaisą, pageidautina su išoriniais mikrofonais. Parengti standartinį tekstą, kuris bus pateiktas perskaityti asmeniui, kurio lyginamieji pavyzdžiai yra imami. Paruošti patalpą, kurioje negirdima pašalinių garsų, pasirūpinti, kad kalbantysis asmuo sėdėtų 30–50 cm atstumu nuo mikrofono, užtikrinti jo tvirtą padėtį, kad mikrofonas nebūtų judinamas įrašo metu;

Lyginamojo pavyzdžio parengimas¹⁵⁸. Lyginamoji medžiaga turi būti sudaryta iš dviejų dalių:

158 Plačiau žr.: *Teismo ekspertizė: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms parengimas*. Vilnius: LTEC, 2004.

- pirma dalis – mažiausia 5 minutės laisvos kalbos bet kokia tema, kuria asmuo spontaniškai kalba. Tai gali būti, pavyzdžiui, asmeninė biografinė, hobis ar bet kuri kita tema. Jeigu asmuo kalba nenoriai, tai nebūtinai tame įrašė turi būti tik jo kalba, lyginamuosius pavyzdžius imantis asmuo tiesiog gali pasikalbėti su juo bet kokia tema;

- antra dalis – tris kartus perskaitomas pateiktas standartinis tekstas.

Lyginamojo pavyzdžio įforminimas. Surašomas lyginamųjų pavyzdžių paėmimo protokolai, kuriame nurodomos eksperimentinių pavyzdžių darymo sąlygos ir eiga. Jei darant įrašą asmuo bando keisti balsą, tai apie tai būtinai turi būti pažymėta protokole nurodant, kokioje įrašo dalyje, ar viso įrašo metu jis bandė keisti balsą.

7.3.5. Dirvožemio lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

Siekiant palyginti dirvožemį, kurio yra ant kokios nors objekto, su konkretais žemės sklypo (nors kartais gali būti ir rūšio, lubų užpildo) dirvožemiu, reikia paimti lyginamuosius ir kontrolinius dirvožemio pavyzdžius.

Lyginamasis dirvožemio pavyzdys gali būti paimamas:

- iš įvykio vietos;
- iš konkrečios dirvožemio masės (tūrio).

Kontroliniai dirvožemio pavyzdžiai yra skirti dirvožemio kintamumui tam tikrose vietovės ribose nustatyti, jie imami kontrolės tikslais, už identifikuojamo žemės sklypo ribų.

7.3.6. Dažų ir dažų dangų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo taktika

Dažų ir dažų dangos lyginamieji pavyzdžiai yra reikalingi, kai reikia nustatyti tiriamųjų objektų – dažų atplaišos arba lako dažų dangos bendrą kilmę arba grupinę priklausomybę.

Ekspertinės įstaigos rekomenduoja kaip lyginamuosius pavyzdžius pateikti visą objektą¹⁵⁹, pavyzdžiui, transporto priemonę. Praktikoje tai neįgyvendinamas procesas, nes:

¹⁵⁹ Plačiau skaitykite: *Teismo ekspertizės: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms parengimas*. Vilnius: LTEC, 2004.

- ekspertinės įstaigos, atliekančios tokio pobūdžio tyrimus, yra Vilniuje ir ikiteisminį tyrimą atliekančiam pareigūnui bei institucijai, atliekančiai nusikalstamos veikos tyrimą, būtų problemiška pristatyti transporto priemonę į Vilnių, nes tai susiję su materialinėmis išlaidomis;
- būtų pažeisti objekto savininko interesai, jeigu, pavyzdžiui, transporto priemonė asmeniui reikalinga ūkinei veiklai vykdyti arba asmeniniams reikalams, tarkime, kas rytą nuvežti vaikams į mokyklą;
- ir panašios problemos.

Lyginamiesiems pavyzdžiams, pateikiamiems ne natūra, keliami šie reikalavimai: jie turi būti gana informatyvūs, t. y. dangos pavyzdžiai turi būti imami per visą dangos gylį iki paviršiaus to objekto, kurį dengia lyginamajam tyrimui imami dažai. Lyginamieji pavyzdžiai turi būti ne mažesni kaip 20 kvadratinių milimetrų dažų dangos lopinėliai su jo išoriniu paviršiumi ir visais dažų dangos sluoksniais.

Imant šios rūšies lyginamuosius pavyzdžius reikia turėti omenyje, ypač jeigu dažais nudažytas didelis plotas, pavyzdžiui, transporto priemonė, kad danga gali būti nevienarūšė: eksploatacijos metu atskiri plotai perdažyti, o ir dažant gali būti naudoti skirtingi dažai atskiriems objekto ploteliams.

Siekiant to išvengti, lyginamieji pavyzdžiai turi būti imami iš kelių vietų, kiekvienas pavyzdys turi būti įpakuotas atskirai, nurodant paėmimo vietą.

Jeigu reikia paimiti skystų dažų lyginamuosius pavyzdžius, tai dažai turi būti išmaišomi iki vienalytės masės ir tik tada paimamas lyginamasis pavyzdys.

Dažų ir dažų dangų lyginamųjų pavyzdžių paėmimo įforminimas. Tam, kad būtų užtikrintas veiksmo akivaizdumas, rekomenduotume nufotografuoti bendrą objekto vaizdą, pavyzdžiui, transporto priemonę iš tos pusės, iš kurios imami pavyzdžiai, ir rodyklėmis nurodyti tas vietas, iš kurių paimiti pavyzdžiai.

BIOLOGINIAI TYRIMAI

Biologinių tyrimų kriminalistikoje dalykas – biologinio pėdsako suradimas, biologinio pėdsako buvimo įrodymas, DNR analizės nustatymas, asmens, palikusio biologinį pėdsaką, identifikavimas, tėvystės (motinystės) nustatymas, nežinomos asmens tapatybės palaikų identifikavimas.

Lietuvoje kriminalistiniai DNR tyrimai atliekami Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro Biologinių tyrimų skyriuje ir Valstybinės teismo medicinos tarnybos prie Lietuvos Respublikos teisingumo ministerijos Serologijos ir DNR laboratorijoje.

8.1. DNR tyrimo objektas

8.1.1. Pagrindinės sąvokos

Biologinis pėdsakas – žmogaus biologinė medžiaga, rasta įvykio vietoje ar ant laboratorijoje tiriamo objekto.

Mėginys – biologinio pėdsako dalis, skirta tyrimui atlikti.

Pavyzdys DNR lyginamajam tyrimui atlikti – biologinė medžiaga, paimta iš asmens DNR lyginamajam tyrimui atlikti, pateikiama su užduotimi atlikti tyrimą ar nutartimi atlikti ekspertizę.

DNR ėminys – asmens seilės, paimtos siekiant nustatyti DNR analizę ir įrašyti ją į DNR duomenų registrą.

Deoksiribonukleorūgštis (DNR) – kiekvienoje organizmo ląstelėje, daugiausia jos branduolyje, esanti nukleorūgštis, kurioje yra užkoduota genetinė informacija, perduodama individo palikuonims.

Polimerazės grandininė reakcija (PGR) – DNR tyrimo metodas genotipui nustatyti.

Genotipas – nustatytų alelių rinkinys.

Alelis – tiriamasis DNR požymis.

DNR analitė – tiriamų lokusų pavadinimų ir jų alelių skaitinių reikšmių visuma, pavyzdžiui, D3S1358 15-16, vWA 18-18, D21S11 30-32.2.

Lokusas – tiriamoji DNR vieta, kurioje yra du skirtingi arba du vieno aleliai.

DNR profilis – gautas DNR tyrimo rezultatas (visas, ne visas ar dalinis genotipas, mišrus kelių asmenų alelių rinkinys).

Teigiamas DNR tyrimo rezultatas – atlikus tyrimą gautas genotipas, tinkamas asmens tapatybei nustatyti.

Y chromosoma – vyriškoji lytinė chromosoma, kurią turi tik vyrai.

Užterštumas, tarša – pašalinės (nesusijusios su įvykiu arba ne tiriamąjo pėdsako) žmogaus DNR nustatymas tiriamajame mėginyje.

8.1.2. Biologinio pėdsako tinkamumas DNR tyrimui atlikti, asmeniui identifikuoti

Kriminalistikoje atliekamų identifikacinių biologinių tyrimų objektas yra genominė DNR, esanti ląstelės branduolyje. Vadinasi, DNR tyrimui atlikti tinkami yra biologiniai pėdsakai, turintys žmogaus kūno ląstelių su branduoliais. Tokie yra dauguma žmogaus audinių ir kūno skysčių, randamų įvykio vietoje ar ant tiriamųjų objektų: kraujas, minkštieji audiniai, kaulai, odos epitelis, plaukai, seilės, sperma.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad ne kiekvienu tyrimo atveju yra gaunamas teigiamas DNR tyrimo rezultatas. Ar biologinis pėdsakas yra tinkamas asmeniui identifikuoti, nustatoma tik paėmus mėginį, išskyrus DNR, atlikus žmogaus DNR kiekio arba genotipo nustatymo tyrimus. Tyrimai atliekami ir išvados formuluojamos vadovaujantis ekspertinės įstaigos patvirtintomis standartinės veiklos procedūromis.

8.1.3. Tiriamieji biologiniai pėdsakai ir užduotyje formuluojami klausimai

Užduotyje atlikti biologinių objektų tyrimą klausimai formuluojami atsižvelgiant į tai, kokią informaciją norima gauti. Klausama apie konkretų pėdsaką ant konkretaus objekto, kad būtų aiškus ir suprantamas tyrimo atlikimo tikslas. Pavyzdžiui, jei tirti pateikiamas peilis, kuriuo buvo sužalotas žmogus, galima klausti apie kraują ant peilio geležtės arba apie lytėjimo

pėdsakus ant rankenos. Lytėjimo pėdsakų ant peilio rankenos tyrimas ne visada yra tikslingas.

Tiriant galimai **kraujo** pėdsakus, atliekama kraujo paieška ant tiriamųjų objektų, nustatomas žmogaus kraujo buvimo faktas, taip pat žmogaus DNR kiekis, genotipas. Specialisto išvada gali būti teikiama kiekviename šių tyrimų etape, atsižvelgiant į gautus tyrimo rezultatus. Todėl, skiriant užduotį atlikti objektų tyrimą, formuluojami klausimai:

Ar ant tirti pateikto objekto yra žmogaus kraujo?

Jei taip, tai ar rastas kraujas yra tinkamas asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

Ant tirti pateikto objekto rastas žmogaus kraujas yra netinkamas asmens tapatybei nustatyti, jei iš tiriamojo kraujo negaunamas asmeniui identifikuoti tinkamas genotipas arba kraujo mėginyje žmogaus DNR kiekis yra nepakankamas genotipui nustatyti.

Tiriant galimai **spermos** pėdsakus, atliekama paieška ant tiriamųjų objektų, nustatomas spermos buvimo faktas (specifiškas žmogaus spermos tyrimas), nustatomas žmogaus DNR kiekis, genotipas. Specialisto išvada gali būti teikiama kiekviename šių tyrimų etape, atsižvelgiant į tyrimo rezultatus. Todėl, skiriant užduotį atlikti objektų tyrimą, formuluojami klausimai:

Ar ant tirti pateikto objekto yra spermos?

Jei taip, tai ar rasta sperma yra tinkama asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

Ant tirti pateikto objekto rasta sperma yra netinkama asmens tapatybei nustatyti, jei iš tiriamojo spermos pėdsako negaunamas asmeniui identifikuoti tinkamas genotipas arba spermos mėginyje žmogaus DNR kiekis yra nepakankamas genotipui nustatyti.

Tiriant galimai **seilių** pėdsakus, nustatomas seilių buvimo faktas (specifiškas žmogaus seilių tyrimas), nustatomas žmogaus DNR kiekis, genotipas. Specialisto išvada gali būti teikiama kiekviename šių tyrimų etape, atsižvelgiant į tyrimo rezultatus. Todėl, skiriant užduotį atlikti objektų tyrimą, formuluojami klausimai:

Ar ant tirti pateikto objekto yra seilių?

Jei taip, tai ar rastos seilės yra tinkamos asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

Ant tirti pateikto objekto rastos seilės yra netinkamos asmens tapatybei nustatyti, jei iš tiriamojo seilių pėdsako negaunamas asmeniui identifiкуoti tinkamas genotipas arba seilių mėginyje žmogaus DNR kiekis yra nepakankamas genotipui nustatyti. *Pastaba*: nesant būtinumui, seilių buvimo nustatymas neatliekamas tiriant cigarečių nuorūkas. Todėl, skiriant užduotį atlikti objektų tyrimą, kai tirti pateikiamos cigarečių nuorūkos, formuluojamas klausimas:

Ar ant tirti pateikto objekto yra žmogaus biologinių pėdsakų, tinkamų asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

Lytėjimo pėdsakai, t. y. odos epitelio ląstelės, paliekamos žmogaus odos ir objekto kontakto vietose. Pagrindiniai lytėjimo pėdsakai, tiriami ant nusikalstamai veikai nagrinėti reikšmės turinčių daiktų, yra dėvėjimo pėdsakai ant drabužių, taip pat gali būti tiriami lytėjimo pėdsakai, palikti ant asmeninio naudojimo daiktų arba daiktų, ant kurių yra aiškios numonomos, nedidelio paviršiaus lytėjimo vietos.

Tiriant lytėjimo pėdsakus, nustatomas žmogaus DNR buvimo faktas, žmogaus DNR kiekis ir genotipas. Mėginiai paimami numanomose lytėjimo vietose. Skiriant užduotį atlikti objektų su lytėjimo pėdsakais tyrimą, formuluojamas klausimas:

Ar ant tirti pateikto objekto yra žmogaus biologinių pėdsakų, tinkamų asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

Tiriant **panagių turinį**, gali būti nustatomas biologinio pėdsako, esančio panagių turinyje, buvimo faktas (šis tyrimas atliekamas pagal užduotyje pateiktus klausimus, kurie formuluojami atsižvelgiant į įvykio aplinkynes), nustatomas žmogaus DNR kiekis ir genotipas. Skiriant užduotį atlikti panagių turinio tyrimą, dažniausiai formuluojamas klausimas:

Ar tirti pateiktame panagių turinyje yra žmogaus biologinių pėdsakų, tinkamų asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

Tiriant **kaulus, minkštuosius audinius, vidaus organus**, nustatomas žmogaus DNR buvimo faktas, žmogaus DNR kiekis ir genotipas. Skiriant užduotį atlikti kaulų, minkštųjų audinių, vidaus organų tyrimą, formuluojamas klausimas:

Ar tirti pateikta medžiaga yra tinkama asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

Tiriant **objektus, panašius į plaukus**, nustatoma, ar tiriamasis objektas yra plaukas, ar plaukas yra žmogaus, ar šakniniame gale yra plauko folikulo liekanų, jei taip, nustatomas žmogaus DNR kiekis, genotipas.

Skiriant užduotį atlikti objektų tyrimą, kai tirti pateikiami objektai panašūs į plaukus, formuluojami klausimai:

Ar tirti pateiktas objektas yra plaukas?

Jei taip, tai ar plaukas yra žmogaus?

Jei taip, tai ar plaukas yra tinkamas asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR?

8.1.4. Pėdsakai, kurie nėra DNR tyrimo objektas

Prakaitas, šlapimas, išmatos, išvemta masė yra žmogaus organizme vykstančio šalinimo proceso produktai, todėl nėra DNR tyrimo objektas. Gali būti atliekamas DNR tyrimas kraujo ar vidaus organų ląstelių, esančių šlapime, išvemtoje masėje, išmatose. Pavyzdžiui, įvykio vietoje paliktame skystame šlapime gali būti pakankamas kiekis organizmo ląstelių DNR tyrimui atlikti bei teigiamam tyrimo rezultatui gauti. Įvykio vietoje kartu su sniegu paimtų šlapimo dėmių tyrimas tik atskirais atvejais gali duoti teigiamus DNR tyrimo rezultatus. DNR tyrimui atlikti netinkamas bet koks mėginys iš išdžiūvusios ar į audinį įsigėrusios šlapimo dėmės. Šiuo atveju galima nustatyti tik šlapimo buvimą.

8.2. Pėdsakų paieška ir DNR tyrimo galimybės

8.2.1. Teigiamo tyrimo rezultato gavimo galimybės tiriant kraują, seiles, spermą

Ikiteisminio tyrimo pareigūnui, skiriančiam užduotį atlikti objektų biologinį tyrimą, yra svarbu žinoti paskirtojo tyrimo galimybes, ar galima tikėtis teigiamo tyrimo rezultato. Taip būtų išvengiama perteklinių DNR tyrimų skyrimo, būtų mažinama skiriamų tyrimų apimtis, vadinasi, trumpėtų tyrimų atlikimo terminai.

Kraujas, seilės, sperma yra pėdsakai, kurie, palikti įvykio vietoje ar ant tiriamųjų objektų, dažniausiai yra reikšmingi įvykio tyrimui ir kuriuos tiriant daugeliu atvejų gaunamas teigiamas tyrimo rezultatas.

Latentiniais kraujo ir spermos pėdsakams surasti yra naudojamos specialiosios pėdsako paieškos priemonės, kuriomis atliekama pėdsako paieška įvykio vietoje arba ant bet kokių tirti pateikiamų objektų: kraujo paieška ir tyrimas turi būti atliekamas ant objektų, ant kurių nėra vizualiai matomų į kraują panašių dėmių, tačiau pagal įvykio aplinkybes objektas gali būti nusikaltimo įrankiu ar daiktu, turinčiu reikšmės nusikalstamai veikai nagrinėti; kraujo paieška turi būti atliekama įvykio vietoje ar ant objektų, kur nėra vizualiai matomų į kraują panašių dėmių, tačiau atliekant įvykio tyrimą reikia patvirtinti kraujo buvimo ar nebuvimo faktą.

Pažymėtina, kad tirti gali būti pateikiamas objektas ar paimtas pėdsakas, susidaręs ant objekto, šio objekto ir kraujo, seilių ar spermos ne tiesioginio, o antrinio kontakto vietoje, t. y. susidaręs pėdsaką perkeliant. Gali būti tiriama ne laižymo vieta ant žmogaus kūno, o drabužis, kuris lietsi su laižyta kūno vieta, nurodant kontakto ant drabužio vietą.

Seilių pėdsako mėginys paimamas numanomose šio pėdsako buvimo vietose: cigarečių nuorūkos, kramtomoji guma, gėrimo vieta, kandimo vieta, laižymo vieta, išspjauta masė.

Jei įvykio vietoje buvo paimtas ar ant tiriamojo objekto aptiktas seilių pėdsakas, daugeliu atvejų reikia tikėtis teigiamo DNR tyrimo rezultato. DNR tyrimui pakankamas seilių kiekis yra paliekamas ant cigaretės, kuri tik buvo įkišta į burną prisidegti, bet nebuvo pridegta ir rūkyta.

Kraujo, seilių, spermos pėdsake asmens, palikusio pėdsaką, DNR kiekis daugeliu atvejų būna pakankamas genotipui nustatyti, todėl pašalinė (nesusijusi su įvykiu) žmogaus DNR, esanti ant paviršiaus, nuo kurio paimamas pėdsakas, neturi neigiamo poveikio tyrimo rezultatams. Vadinasi, kraujo, seilių, spermos pėdsakai gali būti pateikiami tirti, paimti nuo pašalinių žmonių liestų paviršių bei gali būti gaunamas teigiamas tyrimo rezultatas. Pavyzdžiui, kraujo pėdsakas paimtas nuo jungiklių, rankenėlių, įrankių ir pan.

Tiriant kraujo, seilių ar spermos pėdsakus, pašalinio žmogaus DNR buvimas tiriamajame pėdsake turi neigiamą poveikį tyrimo rezultatams, kai taršos šaltinis yra kraujo, seilių, spermos pėdsakai ar kiti pėdsakai, turintys didelį kiekį žmogaus DNR. Pavyzdžiui:

1) menkai tikėtinas teigiamas tyrimo rezultatas, tiriant įtariamojo asmens kraujo pėdsaką ant nukentėjusiojo krauju suteptų nukentėjusiojo asmens drabužių, daugeliu atvejų neįmanoma net tokio pėdsako paieška;

2) tiriant spermos pėdsakus ant tampono su makšties turiniu, visada yra didelį DNR kiekį turintis ne tiriamojo pėdsako šaltinis, t. y. makšties epitelio ląstelės. Todėl spermos, rastos ant tampono su makšties turiniu, neigiamo tyrimo rezultato priežastis gali būti ta, kad sperma susimaišė su didesniu kiekiu moters biologinių pėdsakų.

8.2.2. Teigiamo tyrimo rezultato galimybės tiriant lytėjimo pėdsakus, pašalinės žmogaus DNR įtaka

Didelė dalis DNR tyrimui pateikiamų objektų yra daiktai su lytėjimo pėdsakais arba nuo daiktų paviršių padarytos lytėjimo pėdsakų nuoplovos.

Tikėtinas teigiamas lytėjimo pėdsakų tyrimo rezultatas, kai tirti pateikiami objektai su dėvėjimo pėdsakais (drabužiai, kepurės, kaukės, pirštinės, batai) ar asmeninio naudojimo daiktai, t. y. daiktai, naudojami vieno asmens (skutimosi reikmenys, dantų šepetukas, šukos, akiniai). Nuo asmeninio naudojimo daiktų, t. y. skutimosi reikmenų ar dantų šepetuko, galima paimti biologinius pėdsakus, kurie bus naudojami kaip asmens pavyzdys DNR lyginamajam tyrimui atlikti. Asmeniui identifikuoti tinkamo tyrimo rezultato galima tikėtis tiriant daiktus, ant kurių yra aiškios numanomos lytėjimo vietos (ginklai, įrankiai) arba konkreti nedidelio paviršiaus lytėjimo vieta yra žinoma pagal turimą įvykio informaciją. Pavyzdžiui, sugriebimo, traukimo, tempimo vieta.

Nesant specialiųjų, lytėjimo pėdsakus išryškinančių paieškos priemonių, nėra galimybės tirti lytėjimo pėdsakų ant daiktų, ant kurių nėra aiškių numanomų lytėjimo vietų. Pavyzdžiui, ant popieriaus lapų, laiškų, popierinių leidinių, didelių maišų, indų, pakuočių, ant daiktų, kuriuos įtariamas asmuo tik paėmė ir padėjo į kitą vietą.

Atkreiptinas dėmesys į tai, kad lytėjimo pėdsake, kuris nepriskirtinas dėvėjimo pėdsakams, asmens, palikusio pėdsaką, DNR kiekis būna tik tikėtina pakankamas genotipui nustatyti, todėl pašalinė (nesusijusi su įvykiu) žmogaus DNR, esanti ant paviršiaus, nuo kurio nuimamas lytėjimo pėdsakas, turi neigiamą poveikį tyrimo rezultatams. Vadinasi, tikėtis asmens tapatybei nustatyti tinkamo rezultato galima tik iš lytėjimo pėdsakų, kurie yra palikti ant pašalinių asmenų neliestų paviršių. Pavyzdžiui, nėra galimybės tirti lytėjimo pėdsakų ant pinigų, ant kraujuotų drabužių.

Maža tikimybė gauti teigiamą tyrimo rezultatą (sėkmės tikimybė yra ne daugiau nei 2 proc.) tiriant lytėjimo pėdsakus nuo objektų, kurie iki

įvykio buvo liečiami pašalinių asmenų. Pavyzdžiui, tiriant lytėjimo pėdsakus ant jungiklių, rankenėlių, įrankių, kompiuterio pelės, telefonų.

Taip pat retai gaunamas asmeniui identifikuoti tinkamas rezultatas, tiriant lytėjimo pėdsakų nuoplovas nuo automobilio vairo, pavarų perjungimo svirties, narkotinių medžiagų pakuočių bei tiriant įtariamojo asmens paliktus lytėjimo pėdsakus ant kitam asmeniui priklausančių daiktų (pini-ginių, rankinių, dėžučių, kuriose buvo laikomos vagystės metu pasisavintos vertybės, ir pan.).

Nesant aiškių numanomų lytėjimo vietų bei veikiant inhibitoriams (medžiagoms, kurios blokuoja PGR), negaunamas teigiamas rezultatas tiriant lytėjimo pėdsakus ant akmenų.

8.2.3. Kompleksiniai objektų su lytėjimo pėdsakais tyrimai

Daugelį objektų su lytėjimo pėdsakais siekiama ištirti kompleksiskai. Kokybės kontrolės ir užtikrinimo sistemos reikalavimai aiškiai apibrėžia kompleksinių tyrimų atlikimo tvarką, nustatant paskirtų tyrimų atlikimo eiliškumą. Pagal kokybės kontrolės ir užtikrinimo sistemos reikalavimus biologinis (DNR) tyrimas atliekamas, atlikus mikroploštų ir odorologinius tyrimus (jei tokie paskirti) bei prieš atliekant kitų rūšių tyrimus, t. y. daktiloskopinius, cheminius, ginklų ir sprogmenų, dokumentų ir kt. *Pastaba:* išskirtiniais atvejais, atsižvelgiant į įvykį ir tiriamuosius objektus, gali būti nustatyta atskira konkretaus kompleksinio tyrimo atlikimo tvarka.

Skiriant užduotį atlikti kompleksinį – DNR ir daktiloskopinį – objektų tyrimą, reikia įvertinti tai, kad DNR ir daktiloskopinio tyrimų objektas yra tas pats lytėjimo pėdsakas. Nėra galimybės atlikti kompleksinį – DNR ir daktiloskopinį, to paties lytėjimo pėdsako tyrimą, nes atliekant DNR tyrimą sunaikinami pėdsakai, kurie yra daktiloskopinio tyrimo objektas. Todėl neturėtų būti skiriamos užduotys atlikti kompleksinį – DNR ir daktiloskopinį – tyrimą daiktų, ant kurių DNR ir daktiloskopinio tyrimų objektas yra ta pati vieta su lytėjimo pėdsakais, nes atliekant DNR tyrimą yra daromos nuoplovas nuo numanomos lytėjimo vietos, taip nuo tiriamojo daikto nuplaunant pirštų pėdsakus.

Kompleksiškai, t. y. atliekant DNR ir daktiloskopinį tyrimus, galima tirti daiktus, ant kurių yra numanomų lytėjimo vietų paviršiai, netinka-

mi daktiloskopiniam pirštų pėdsakų tyrimui atlikti (įvairiai gruoblėti paviršiai, mažo ploto paviršiai ir pan.). Atliekant kompleksinį tokio daikto tyrimą, DNR ir daktiloskopinis tyrimas bus atliekamas tiriant pėdsakus, esančius skirtingose lytėjimo vietose ant tiriamojo daikto. Pavyzdžiui, kompleksinis – DNR ir daktiloskopinis tyrimas gali būti skiriamas, kai tirti pateikiami ginklai, nes ant ginklų yra aiškos numanomos lytėjimo vietos bei skirtingi objekto paviršiai.

8.2.4. Daktiloskopiniais metodais išryškintų pirštų pėdsakų DNR tyrimo galimybės

DNR tyrimas gali būti atliekamas lytėjimo pėdsakų, kurie įvairiais daktiloskopiniais ryškinimo metodais išryškinti ant objektų ar įvykio vietoje. Tačiau jei DNR tirti yra pateikiamas objektas su daktiloskopiniais metodais išryškintais pėdsakais ar pateikiama nuoplova nuo įvykio vietoje išryškintų pirštų pėdsakų, griežtai reikalaujama, kad pėdsakams ryškinti būtų naudojamos vienkartinės priemonės. Vadinasi, įvykio vietoje ryškinant pirštų pėdsakus, nuo kurių bus daroma nuoplova DNR tyrimui atlikti, turi būti išpakuojamas nenaudotas šepetėlis ir atidaroma nenaudota ryškinimo miltelių pakuotė. Jei DNR tyrimui yra pateikiamos ne vienkartinėmis priemonėmis įvykio vietoje išryškintų pirštų pėdsakų nuoplovos, nėra galimybės užtikrinti, kad tyrimu gauta informacija būtų teisinga. Atlikus įvykio vietoje ne vienkartinėmis priemonėmis išryškintų pirštų pėdsakų DNR tyrimą, teigiamas tyrimo rezultatas gali būti gautas iš ryškinimo šepetėliu perkeltos biologinės medžiagos, o ne iš tiriamojoje įvykio vietoje paliktų lytėjimo pėdsakų.

8.2.5. Plaukų tyrimo galimybės

Atliekant plauko DNR tyrimą, tiriamoji medžiaga yra plauko šakniame gale esančios plauko folikulo liekanos. Tikėtinas teigiamas plauko tyrimo rezultatas, jei tiriamasis plaukas yra tam tikra jėga (raunant, smūgiuojant, trinant) atidalintas nuo kūno. Pavyzdžiui, lytinio nusikaltimo vietoje randami kūno plaukai dažniausiai yra tinkami asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR.

Savaime išslinkęs plaukas neturi plauko folikulo liekanų, todėl yra netinkamas DNR tyrimui atlikti. Pavyzdžiui, pavogtą automobilį vairavusio

asmens automobilyje palikti iššlinkę plaukai dažniausiai yra netinkami asmens tapatybei nustatyti tiriant DNR.

8.3. Darbas įvykio vietoje, pėdsakų apsauga

8.3.1. Biologinio pėdsako medžiagos perkėlimas, veiksmai įvykio vietoje taršai išvengti

Esminis dalykas pėdsakų užteršimo ir apsaugos suvokimui yra faktas, kad biologinio pėdsako medžiaga lengvai pernešama. Vadinas, pėdsakas surandamas ir fiksuojamas gali būti vietose, kuriose atsirado ne tiriamojo įvykio metu, o buvo perkeltas antrinio, nesusijusio su įvykiu, kontakto būdu.

Medžiagų apsikeitimo, arba užteršimo, reikia vengti visoje darbo su pėdsakais ir objektais grandinėje – nuo jų surinkimo įvykio vietoje iki laboratorinio tyrimo. Pirmieji veiksmai su objektais gali nulemti tiriamųjų pėdsakų, esančių ant objektų, tinkamumą DNR tyrimui atlikti.¹

Su įvykiu susijusiems asmenims, pavyzdžiui, nukentėjusiems ar įtariamiesiems, jokiais būdais negalima leisti patekti į įvykio vietą. Be to, šie asmenys turėtų būti skirtingose vietose. Su jais turėtų dirbti skirtingi policijos pareigūnai, jie turėtų būti vežami skirtinguose automobiliuose. Apžiūrėti įvykio vietą ar joje ko nors ieškoti gali tik pareigūnas, neturėjęs kontakto su asmenimis, susijusiais su nusikalstama veika¹⁶⁰.

Pėdsakų ir objektų apsaugos bei surinkimo priemonės priklauso nuo įvykio vietos pobūdžio. Pirmasis pareigūnas įvykio vietoje visų pirma turėtų apsaugoti pėdsakus ir objektus nuo galimų pakeitimų ar sunaikinimo. Tik atsiradus pėdsakų pakitimo ar sunykimo pavojui, pareigūnas privalo juos surinkti. DNR pėdsakams neigiamą poveikį turi drėgmė, tekantis vanduo, lietus, įvairios cheminės medžiagos, UV spinduliavimas (tiesioginiai saulės spinduliai).

Lytinių nusikaltimų atvejais didžiausią įrodomąją galią dažniausiai turi pėdsakai, esantys ant pačių su nusikaltimu susijusių asmenų. Taigi, dirbant su tokiais asmenimis būtina elgtis taip pat atidžiai, kaip ir renkant bei fiksuojant pėdsakus įvykio vietose. Labai svarbu imtis priemonių už-

¹⁶⁰ *Įvykio vietos tyrimo atmintinė. Veiksmų planai ir instrukcijos įvykio vietos tyrimo specialistams ir kitiems policijos pareigūnams*. Vilnius: Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, 2003, p. 6.

teršimui išvengti. Tarša galima nuo dirbančiojo arba nuo priemonių, kuriomis paimami pėdsakai (marliniai tamponai makšties turiniui paimti, ant objektinių stiklelių daromi makšties turinio tepinėliai, varpos atspaudai, žirkklės nagų nuokarpoms nukirpti ir pan.).

8.3.2. Taršos šaltiniai

Taršos šaltiniu gali būti ir patys įvykio vietoje dirbantys pareigūnai. Todėl vienkartinės pirštinės ir burnos kaukė dirbant įvykio vietoje, kurioje bus renkami pėdsakai DNR tyrimui atlikti, yra būtinos apsaugos priemonės kiekvienam pareigūnui. Tam, kad medžiaga nebūtų perkelta, pirštines privaloma keisti kiekvienu atveju prieš pradedant darbą su kitu objektu.

Reikia žinoti, kad, neatsargiai elgiantis, taršos šaltiniu tampa pėdsakai, palikti įvykio vietoje ar ant objekto. Išdžiūvusias intensyvių biologinių pėdsakų (dažniausiai kraujo arba spermos) dėmes judinant (skutant, kerpant, lenkiant, braukiant ir pan.) sukuriamas dulkelėjimas, kurio dalelės nusėda ant aplink esančių paviršių, pernešdamos dėmės DNR. Pavyzdžiui, pakuojant, lankstant kraujuotus drabužius, kraujo dalelės patenka ant švartų objekto paviršių. Vadinasi, kraujo buvimo faktas yra nustatomas vietoje, ant kurių jo nepateko tiriamojo įvykio metu.

Reikalingas saugus elgesys su objektais, ant kurių yra akivaizdžių biologinių pėdsakų, tačiau nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti svarbus yra kitų objekto paviršių tyrimas. Pavyzdžiui:

1) jei įvykio vietoje paimta įtariamojo asmens palikta ryšio priemonė yra iš išorės sutepta nukentėjusiojo krauju, bus tiriami lytėjimo pėdsakai, esantys ant vidinių ryšio priemonės paviršių. Todėl, prieš pateikiant laboratoriskai tirti, negalima ryšio priemonės išrinkti dalimis (pvz., siekiant nustatyti identifikacinius numerius ar pan.), nes tokiu atveju žmogaus kraujas, patekęs ant vidinių paviršių, užters lytėjimo pėdsakus;

2) jei tirti pateikiamas panaudotas prezervatyvas su sperma arba be jos, DNR tyrimui biologiniai pėdsakai imami nuo išorinio ir vidinio prezervatyvo paviršių. Todėl, paimant ir pakuojant įvykio vietoje rastą panaudotą prezervatyvą, nuo medžiagos perkėlimo turi būti apsaugoti abu prezervatyvo paviršiai, turi būti pasirūpinta, kad sperma iš prezervatyvo vidaus nepatektų ant išorinio paviršiaus.

8.4. Pėdsako paėmimas

8.4.1. Objekto pateikimas, biologinių pėdsakų nuoplovos

DNR tyrimui galima pateikti visą objektą (ginklai, įrankiai, drabužiai) arba jo dalį, ant kurios bus ieškoma biologinių pėdsakų.

Tais atvejais, kai galimybės pateikti tiriamąjį objektą nėra arba kai tiriamojo objekto pateikti nebūtina, geriausias ir patikimiausias biologinio pėdsako paėmimo būdas yra padaryti nuoplovą nuo pėdsako ar galimos kontakto vietos. Taip fiksuotas ir teisingai supakuotas biologinis pėdsakas gali būti saugomas neribotą laiką. Pavyzdžiui:

1) nebūtina DNR tyrimui pateikti objekto, ant kurio bus tiriami geriant palikti biologiniai pėdsakai (butelis, skardinė, sulčių pakuotė, vienkartinė stiklinė ir pan.). Biologiniam pėdsakui paimti ir išsaugoti užtenka padaryti nuoplovą nuo gėrimo vietos. Kitiems objekto su gėrimo vieta paviršiams tirti rekomenduojama paskirti daktiloskopinį tyrimą;

2) nereikia DNR tyrimui pateikti gendančių produktų su kandimo žymėmis. Patikimiau biologinis pėdsakas bus fiksuotas padarius nuoplovą nuo kandimo vietos.

Svarbu, kad nuoplovai padaryti būtų naudojami sterilūs tamponai. Negalima daryti nuoplovų ant buityje naudoti skirtų tamponų, nes ant tokių tamponų biologinės medžiagos gali patekti juos gaminant. Taigi, atlikus DNR tyrimą, gali būti nustatyta analizė iš biologinės medžiagos, kuri yra tarša, o ne pėdsakas iš įvykio vietos.

Kokybiškai nuoplovai padaryti:

- 1) sterilus tamponas turi būti sudrėkintas vienu pipetės lašu švaraus (dejonizuoto) vandens;
- 2) tamponą laikant statmenai plaunamam paviršiui, kontakto vieta turi būti plaunama dviem, viena kitai statmenomis kryptimis, nedarant tarpų.

Jei nuoplova daroma per daug vandeniu įmirkytu tamponu, prarandama biologinė medžiaga, kurios pakankamas kiekis yra būtinas teigiamam tyrimo rezultatui gauti:

- 1) dalis pėdsako medžiagos lieka drėgmėje ant plaunamo paviršiaus;

2) šlapią tamponą su nuoplova pakuoja į popierinę pakuotę, dalis pėdsako medžiagos kartu su vandens pertekliumi patenka ant pakuotės popieriaus;

3) ilgai džiūstant šlapiam tamponui, biologinė pėdsako medžiaga gali degraduoti (prasidėti irimo procesai).

Jei, darant pėdsako nuoplovą, nepavyko išvengti likutinės drėgmės ant plaunamojo paviršiaus, šią, ant plaunamojo paviršiaus likusią drėgmę su joje esančia pėdsako medžiaga galima surinkti sausu tamponu ir jį pridėti prie nuoplovos į tą pačią pakuotę. Apie atliktus veiksmus turi būti parašytas aiškinamasis tekstas ant pakuotės. Ant abiejų tamponų esanti medžiaga bus tiriama kaip vienas mėginys.

Nuoplovos gali būti daromos nuo bet kurių, DNR tyrimui skirtų biologinių pėdsakų, įvertinant visus, šiame skyriuje jau aptartus biologinio pėdsako tinkamumo, suradimo ir apsaugos aspektus.

Jei pėdsakas įvykio vietoje randamas neišdžiūvęs, sterilus tamponas tiesiog suvilgomas pačiu pakankamai skystu pėdsaku bei paliekamas džiūti pakuotėje (plastikiniame konteineryje su atviru galu, plastikiniame konteineryje su sorbentu, popierinėje dėžutėje su laikikliais ar kitoje tinkamoje pakuotėje).

8.4.2. Palaikų biologinės medžiagos paėmimas, surenkama biologinė medžiaga

Palaikams identifikuoti DNR tyrimas atliekamas iš kraujo ėminio, minštųjų audinių ėminio, danties, viso nago, plaukų šakninių galų, kaulų. Tiriant palaikus, iš kurių nėra galimybės paimti kraujo mėginio, ant kurių nėra išlikusių nesuirusių minkštųjų audinių, tačiau išlikęs palaikų skeletas, DNR tyrimui atlikti tinkamiausi yra ilgieji galūnių kaulai. Jei pasirinkimo nėra, DNR tyrimui gali būti pateikiama bet kuri rastų palaikų dalis.

Identifikuojant palaikus, neigiamo DNR tyrimo rezultato priežastis gali būti palaikų (kraujo, minkštųjų audinių, kaulų ir dantų) suirimas ar sudegimas, kai palaikų biologinėje medžiagoje DNR yra iš dalies arba visiškai degradavusi, t. y. suirusi.

DNR tyrimui atlikti surenkami įvykio vietoje rasti plaukai, paimamas panagių turinys ar nagų nuokarpas su panagių turiniu, paimama bet kuri įvykio vietoje rasta žmogaus kūno dalis, pavyzdžiui, odos nuoplaiša. Kad biologinė medžiaga nebūtų perkelta, geriau panagių turinį paimti specialiu

krapštuku ar tamponu, nei daryti nagų nuokarpas. Į panages gali patekti tarša nuo žirklių, kuriomis daromos nagų nuokarpas, kerpant į panages gali patekti asmens, kuriam kerpami nagai, kraujo.

8.4.3. Objektų pakavimas

Kiekvienas DNR tyrimui atlikti pateikiamas objektas turi būti supakuotas atskirai į sandarias pakuotes. Rekomenduojama naudoti popierines, kartonines pakuotes, kad saugojimo laiku pakuotėje nesikauptų drėgmė, objektai nesupelytų ar kitaip nesugestų. Naudojamos pakuotės turi būti švarios, neužterštos biologiniais žmogaus pėdsakais.

Pakuotėse DNR tyrimui atlikti pateikiami objektai turi būti sausi. Jei įvykio vietoje buvo paimti šlapi, turi būti išdžiovinti. Šlapiems objektams transportuoti naudotini švarūs plastikiniai paketai.

Greitai gendantys objektai gali būti užšaldyti ir būtinai tirti pateikti neatšilę. Tačiau pažymėtina, kad užšaldyti gendantį objektą reikėtų tik tada, jei nėra galimybės padaryti ant objekto esančio pėdsako nuoplovo.

Įvykio vietoje surinktus plaukus rekomenduojama pakuoti į popierinį paketėlį. Draudžiama plaukus rinkti ant lipnios juostos, nes nuo lipnios juostos nuimant plaukus yra prarandama DNR tyrimui atlikti tinkama biologinė medžiaga, esanti šakniniame plauko gale. Taigi galbūt tinkamas asmeniui identifikuoti įvykio vietoje paliktas plaukas, atlikus mikroskopinį tyrimą, gali būti pripažintas netinkamu DNR tyrimui atlikti.

DNR tyrimas atliekamas plaukų, įvykio vietoje surinktų kartu su mikroploštais ant tam skirtų plokštelių.

8.5. Asmens tapatybės nustatymo, artimos giminystės nustatymo ir papildomi DNR tyrimai

8.5.1. Asmens tapatybės nustatymas, atsitiktinio sutapimo tikimybė

Asmens tapatybės nustatymo DNR tyrimai pagrįsti unikaliu kiekvieno žmogaus alelių rinkiniu, kuris nustatomas tiriant daugiavariantes DNR sritis (lokusus). Nustatytas žmogaus biologinio pėdsako alelių rinkinys (genotipas) suteikia galimybę identifikuoti pėdsaką palikusį asmenį arba

paneigti, kad pėdsakas yra konkretaus asmens. Pėdsaką palikusio asmens tapatybei nustatyti atliekamas DNR lyginamasis tyrimas, skaičiuojama atsitiktinio sutapimo tikimybė.

Atliekant asmens tapatybės nustatymo DNR lyginamąjį tyrimą, yra nustatomi pėdsako ir asmens genotipai, jie sugretinami tarpusavyje. Jei asmens ir pėdsako genotipai skiriasi, vadinasi, pėdsakas nėra to asmens. Jei pėdsako ir asmens genotipai sutampa (negali būti nė vieno alelio neatitikimo), atliekamas statistinis rezultatų vertinimas, t. y. skaičiuojama, kokia yra tikimybė, kad be tiriamojo asmens egzistuoja kitas žmogus, turintis identišką tirtų lokusų genotipą. Tai yra atsitiktinio sutapimo tikimybė.

Nėra galimybės pagal genotipo tyrimo rezultatus pėdsaką priskirti vienam iš identišκών dvynių, nes identišκών (homozigotinių) dvynių genotipai yra tapatūs. Neidentišκών (heterozigotinių) dvynių genotipai skiriasi taip pat kaip brolių, seserų.

8.5.2. Mišrių DNR profilių tyrimo rezultatų interpretavimas

Atliekant asmens tapatybės nustatymo DNR lyginamąjį tyrimą, kai tiriami mišrūs biologiniai pėdsakai, sunku gautus tyrimo rezultatus interpretuoti, nes pagal gautus tyrimo rezultatus ne visada įmanoma pėdsaką priskirti asmeniui. Pavyzdžiui, tiriant kraujotąją cigaretės nuorūkos filtrą ir nustačius vieno asmens genotipą, neaišku, ar genotipas nustatytas iš kraujo, ar iš seilių nuo nuorūkos. Galimi keli aptariamų situacijos variantai: arba kraujas ir seilės yra to paties žmogaus, arba kraujo pėdsake DNR kiekis yra daug didesnis nei seilėse ir genotipas nustatytas iš kraujo, o seilių genotipas liko nežinomas, arba seilių pėdsake DNR kiekis yra daug didesnis nei kraujyje ir teigiamas tyrimo rezultatas gautas iš seilių, o kraujo genotipas liko nežinomas.

Jei, atlikus tyrimą, nustatomas mišrus daugiau nei dviejų asmenų DNR profilis, toks tyrimo rezultatas yra netinkamas asmens tapatybei nustatyti. Jei, tiriant dviejų biologinių pėdsakų dėmę, nustatomas mišrus dviejų asmenų DNR profilis, atlikus statistinį rezultatų vertinimą, identifikuojami abu asmenys, tačiau negalima atsakyti, kuris biologinis pėdsakas priklauso kuriam asmeniui. Pavyzdžiui:

1) tiriant kraujo ir seilių mišrų pėdsaką, nustačius dviejų asmenų mišrų DNR profilį, lieka neaišku, kuriam iš šių asmenų priklauso kraujas, o kuriam seilės.

2) tiriant kraujo ir spermos dėmę bei nustačius mišrų vyro ir moters DNR profilį, akivaizdu tik tai, kad sperma nepriklauso moteriai, tačiau lieka neaišku, kam priklauso dėmėje rastas kraujas, taip pat neaišku, ar vyro genotipas yra gautas iš spermos ar iš kraujo.

8.5.3. Lyginamasis pavyzdys ir DNR ėminys

Asmens pavyzdys DNR lyginamajam tyrimui atlikti pateikiamas kartu su tiriamaisiais objektais arba su atskira užduotimi. Atlikus asmens DNR pavyzdžio tyrimą, teikiama išvada, ar pėdsakas yra konkretaus asmens. Asmens DNR ėminys, skirtas asmens genotipo duomenims įrašyti į DNR duomenų registrą, ar asmens DNR ėminio tyrimo rezultatai, esantys DNR duomenų registre, negali būti naudojami kaip pavyzdys DNR lyginamajam tyrimui atlikti ir specialisto išvada teikti. Jei tirti nepateiktas asmens lyginamasis pavyzdys arba jei tiriamasis pėdsakas nepriklauso asmeniui, kurio lyginamasis pavyzdys yra pateiktas, tiriamojo pėdsako genotipas yra įrašomas į DNR duomenų registrą. Apie gautą sutapimą su asmens (ar pėdsako) genotipu Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras užduotį paskyrusią įstaigą informuoja raštu.

8.5.4. Artimos giminystės nustatymas, palaikų identifikavimas, atsitiktinio atitikimo tikimybė

Artimos giminystės (tėvystės ar motinystės) nustatymo tyrimai pagrįsti alelių rinkinio perdavimo palikuonims principais. Šie tyrimai atliekami ginčytinos tėvystės atveju, identifikuojant palaikus ar pėdsakus, kai nėra galimybės pateikti pėdsakus galimai palikusio asmens lyginamojo pavyzdžio. Atlikus genotipo tyrimą, skaičiuojama nustatyto alelių rinkinio paveldėjimo galimybės tikimybė.

Atliekant artimos giminystės nustatymo DNR tyrimą kaip lyginamieji pavyzdžiai tirti pateikiami tik artimos giminystės ryšiais su tiriamuoju susijusių asmenų (vaikų arba tėvų) DNR pavyzdžiai. Jei yra galimybė, turėtų būti pateikiami keli lyginamieji pavyzdžiai: mamos ir tėvo arba daugiau nei vieno vaiko. Dėl atsitiktinio alelių paveldėjimo nėra galimybės nustatyti giminystės ryšio tarp brolių, seserų, todėl brolio, sesers bei kitų giminaičių DNR lyginamasis pavyzdys yra netinkamas artimos giminystės nustatymo tyrimui atlikti.

tėvai	♀ AB	♂ ab
paveldimi aleliai	A ir B	a ir b
galimi vaikų genotipai	Aa Ab Ba Bb	

Schemoje parodytas artimos giminystės nustatymo principas: kiekvienas vaikas konkrečiame lokuse turi po bendrą alelį su tėvais (vienas vaiko alelis sutampa su vienu motinos aleliu, kitas vaiko alelis sutampa su vienu tėvo aleliu). Sugretinę vaikų genotipus tarpusavyje, matome, kad tų pačių tėvų vaikas **Aa** ir vaikas **Bb** bendrų alelių neturi.

Nustatomos tėvystės atveju, kai tirti yra pateikiami vaiko, motinos ir tariamojo tėvo DNR pavyzdžiai, aiškinamasi, ar vaikas ir tariamasis tėvas turi po bendrą alelį kiekviename tirtame lokuse, kai kitas vaiko konkretaus lokuso alelis sutampa su vienu iš motinos atitinkamo lokuso aleliu. Vadinasi, sprendžiant tėvystės klausimą, atmetus vaiko iš motinos paveldėtus alelius, atitikmuo tariamojo tėvo genotipe ieškomas vaiko vienam aleliui iš poros. Atliekant statistinį gautų rezultatų vertinimą, skaičiuojama, kokia yra tikimybė, kad tiriamosios moters tiriamasis vaikas nustatytą alelių rinkinį galėjo paveldėti iš tariamojo tėvo. Tam, kad tėvystė būtų paneigta, būtina nustatyti ne mažiau nei du vaiko ir tariamojo tėvo genotipų neatitikimus.

Jeigu artimai giminystei nustatyti pateikiamas tik vienas (vaiko, motinos ar tėvo) lyginamasis pavyzdys (toks tyrimas dažniausiai atliekamas identifikuojant palaikus), atitikmuo tarp tiriamojo ir lyginamojo pavyzdžio ieškomas bent vienam aleliui iš poros, todėl padidėja atsitiktinio atitikimo tikimybė. Pavyzdžiui:

tiriamųjų palaikų genotipas	15–17	17–18	9–13
1 lyginamasis pavyzdys_	15–16	17–19	13–13
2 lyginamasis pavyzdys_	17–18	14–17	12–13

Pateiktame pavyzdyje matome, kad jei yra nustatoma palaikų tėvystė, tai tėvystė nepaneigta yra abiem pavyzdžio atvejais.

Nustatant artimą giminystę, gautų genotipo tyrimo rezultatų statistinis interpretavimas priklauso nuo pateiktų lyginamųjų pavyzdžių. Pavyzdžiui, jei yra dingęs poros bendras vaikas ir tirti pateikiami abiejų poros asmenų lyginamieji pavyzdžiai, identifikuojant rastus palaikus bus tiriamas tariamas tėvas, tariama motina, ir gautų rezultatų statistinis interpretavimas skirsis nuo ginčytinos tėvystės atvejo, kai motina yra žinoma.

Atlikus artimos giminystės nustatymo tyrimą, tik paneigimo atveju yra teikiama kategoriška išvada. Nenustačius artimos giminystės paneigimo, skaičiuojama nustatyto alelių rinkinio paveldėjimo galimybės tikimybė visais atvejais neprilygsta asmens tapatybės nustatymo tikimybei. Jei nustatyta tėvystės tikimybė yra 99,95 proc., tai reiškia, kad vienas iš 2 tūkstančių atsitiktinai pasirinktų asmenų gali perduoti tiriamajam nustatytą alelių rinkinį, atitinkamai:

- jei tikimybė yra 99.995 proc., vienas iš 20 tūkst.;
- jei tikimybė yra 99.9995 proc., vienas iš 200 tūkst.;
- jei tikimybė yra 99.99995 proc., vienas iš 2 mln.

Siekiant sumažinti atsitiktinio atitikimo galimybę, nustatant artimą giminystę, yra tiriama daugiau lokusų (20 lokusų, be lokuso, skirto lyčiai nustatyti), nei atliekant asmens tapatybės nustatymo tyrimą. Dėl tiriamosios medžiagos suirimo gali būti negautas visų tirtų lokusų rezultatas. Atsitiktinio atitikimo galimybei įtakos turi ir nustatytų alelių paplitimo dažniai. Todėl identifikuojant palaikus artima giminystė turi būti patvirtinama ne tik DNR tyrimo išvada, bet ir kitais tyrimo bylos medžiagoje nustatytais faktais.

Atliekant galimo tėvo ar galimos motinos paiešką DNR duomenų registre, dėl artimos giminystės nustatymo principo paieškos algoritmas skiriasi nuo paieškos algoritmo pėdsako tapatumui nustatyti. Todėl atitiktys galimos su keletu kandidatų – tai priklauso nuo paieškos apimties. Kiekvieno kandidato atvejis turi būti nagrinėjamas atskirai, jei įmanoma turi būti ištirta daugiau lokusų, atlikti papildomi DNR tyrimai, įvertinti kiti (ne DNR tyrimo) duomenys.

8.5.5. Papildomi DNR tyrimai

Kaip papildomi (ne identifikaciniai) DNR tyrimai atliekami Y chromosomos alelių rinkinio (haplotipo) nustatymo tyrimai. Y chromosoma yra lytinė vyrų chromosoma, kurią vyriškos lyties palikuonys paveldi iš savo tėvo bei perduoda savo vyriškos lyties palikuonims. Vadinasi, visų giminės vyrų pagal tėvo liniją Y haplotipai sutampa.

Y haplotipo nustatymo tyrimas, kaip papildomas tyrimas, atliekamas ginčytinos tėvystės atveju, kai vaikas yra berniukas, taip pat identifikuojant vyriškos lyties palaikus, kai tirti pateikiamas vyro lyginamasis pavyzdys.

Nesutampantys Y haplotipai paneigia giminystę pagal tėvo liniją. Sutampantys vaiko ir tariamojo tėvo Y haplotipai nepatvirtina tėvystės. Y haplotipo tyrimo informacija gali būti naudinga ginčytinos giminystės atveju, kai nustatyti artimą giminystę nėra galimybės. Pavyzdžiui, gali būti palyginami anūko ir senelio iš tėvo pusės Y haplotipai.

Identifikuojant vyriškos lyties palaikus, Y haplotipams sugretinti lyginamuoju pavyzdžiu gali būti bet kurio giminės vyro pagal tėvo liniją DNR. Pavyzdžiui, jei, identifikuojant vyriškos lyties palaikus, artimos giminystės ryšiui nustatyti pateiktas tik tariamos motinos lyginamasis pavyzdys, Y haplotipų lyginamąjį tyrimą galima atlikti pagal brolio, pusbrolio, dėdės ir kt. DNR pavyzdį.

Pagal poreikį Y haplotipas nustatomas tiriant biologinius pėdsakus iš įvykio vietos ar esančius ant tiriamųjų objektų. Dažniausiai pėdsako Y haplotipo tyrimas atliekamas tada, kai nepavyksta identifikuoti pėdsako pagal genotipo tyrimą. Pavyzdžiui, jei tiriant spermą, sumaišytą su didesne dalimi moters biologinių pėdsakų, yra gaunamas tik moters biologinių pėdsakų genotipas, atliekamas Y haplotipo nustatymas, nes Y haplotipui tirti moters biologiniai pėdsakai įtakos neturi.

Pagal Y haplotipo lyginamojo tyrimo rezultatus galima paneigti pėdsako priklausymą asmeniui, tačiau nėra galimybės identifikuoti pėdsako, nes toks pats Y haplotipas yra visų giminės vyrų, turinčių bendrą protėvį vyrą. Jei pėdsako ir lyginamojo pavyzdžio Y haplotipai skiriasi, pėdsakas nepriklauso tiriamajam asmeniui. Sutampantys pėdsako ir lyginamojo pavyzdžio Y haplotipai nepatvirtina, kad pėdsakas yra tiriamojo asmens. Sutampantys pėdsako ir lyginamojo pavyzdžio genotipai neatmeta tiriamojo asmens kaip galimo pėdsako donoro.

Kaip papildomi DNR tyrimai yra atliekami X chromosomos alelių rinkinio nustatymo tyrimai. X chromosoma yra moteriškoji lytinė chromosoma, kurią turi ir moterys, ir vyrai.

Dėl X chromosomos alelių rinkinio paveldėjimo ypatumų X chromosomos tyrimo rezultatai sudėtingai interpretuojami ir yra informatyvūs tik tam tikrais atskirais atvejais.

Lietuvoje neatliekami, tačiau kriminalistinėje praktikoje galimi mitochondrinės DNR tyrimai. Mitochondrijos – tai ląstelės organoidai, turintys savo autonominę DNR, kurią abiejų lyčių palikuonys paveldi iš motinos.

Vadinasi, visi vienos moters palikuonys (giminaičiai pagal motinos liniją) turi identišką mitochondrinę DNR. Mitochondrinės DNR tyrimai svarbūs tampa nesant galimybės nustatyti tiriamųjų objektų genotipo.

8.6. Laboratoriniai DNR tyrimų etapai ir tyrimų kokybės kontrolė

Laboratorinis objektų su biologiniais pėdsakais tyrimas yra daugia-pakopis procesas: tirti pateikti objektai apibūdinami, atliekama pėdsakų paieška, biologinės medžiagos paėmimas, nustatomas biologinio pėdsako buvimas, išskiriama DNR iš biologinės medžiagos, nustatomas žmogaus DNR kiekis (tikro laiko PGR), PGR, atliekamas tiriamųjų sričių gausinimas (amplifikacija), amplifikato tyrimas (forezė), gauti genotipo tyrimo rezultatai interpretuojami, rašoma specialisto išvada. Negavus teigiamo tyrimo rezultato, gali būti taikomi alternatyvūs pėdsakų paieškos, DNR išskyrimo, PGR atlikimo būdai. Pėdsako tyrimo sėkmė įvertinama tik paskutiniame tyrimo etape, t. y. analizuojant gautus genotipo nustatymo duomenis. Vadinasi, sunku prognozuoti laiką, kuris bus sugaištas pėdsakui sėkmingai ištirti, taip pat nėra galimybės tiksliai nurodyti užduotimi paskirto tyrimo atlikimo termino.

Išskirtiniais atvejais, atliekant pėdsako tyrimą ne rutininio būdu, pasikliaujant pirmine tyrimo sėkme DNR tyrimo rezultatas gali būti gautas per 24 val.

Kriminalistinius tyrimus Lietuvoje atliekančių įstaigų DNR tyrimų laboratorijos yra akredituotos pagal tarptautinį, aukščiausią tyrimo laboratorijoms taikomą standartą ISO17025. Taigi šiose laboratorijose atliekami DNR tyrimai atitinka tarptautinio standarto reikalavimus ir yra pripažinti kitose šalyse.

Atliekant tyrimus akredituotoje laboratorijoje yra kontroliuojami visi pėdsako tyrimo etapai, nustatyta tvarka fiksuojami atliekami veiksmai, vykdoma naudojamos įrangos priežiūra (sertifikavimas, kalibravimas), naudojamos priemonės ir veiksmai, kad medžiaga nebūtų perkelta. Taip yra užtikrinama pėdsako tyrimo kokybė ir gautų tyrimo rezultatų patikimumas. Tik patikimai ir kokybiškai ištirti pėdsakai įgyja įrodomąją svarbą.

Svarbu, kad kokybės užtikrinimo reikalavimų būtų laikomasi ne tik pėdsako laboratorinio tyrimo etape, bet ir atliekant veiksmus prieš objektą

pateikiant laboratoriniam tyrimui atlikti. Todėl su biologiniais pėdsakais dirbantys visų grandžių pareigūnai turi žinoti ir vykdyti pėdsako paėmimo, apsaugojimo, pakavimo reikalavimus, turi žinoti biologinės medžiagos perkėlimo ir apsikeitimo galimybes bei vykdyti veiksmus, kurie užtikrintų pėdsakų apsaugą nuo taršos.

8.7. DNR tyrimų kryptys ir uždaviniai

Atliekant objektų tyrimą yra įgyvendinami konkretūs bylos nagrinėjimo tikslai. Siekiant nustatyti aplinkybes, reikšmingas nusikalstamai veikai tirti ir nagrinėti, bei siekiant įgyti nusikalstamos veikos faktus patvirtinančius įrodymus, svarbu žinoti, kad informacija, gauta atlikus DNR tyrimą, nurodo tik tiriamo biologinio pėdsako šaltinį, t. y. asmenį, kuriam priklauso pėdsakas. Atliktas DNR tyrimas nesuteikia informacijos apie pėdsako palikimo laiką, neapibūdina veiksmo, kuriuo pėdsakas buvo paliktas ant objekto ar įvykio vietoje, nepaaiškina pėdsakų palikimo eiliškumo ir pan.

Informacijos nustatymas šaltinio lygiu suteikia galimybę identifikuoti pėdsaką palikusį asmenį (įtariamąjį, nukentėjusį), susieti įvykius tarpusavyje, patvirtinti arba paneigti įvykio tyrimo informaciją.

Skiriant užduotį atlikti objekto DNR tyrimą, svarbu įvertinti, ar atlikto sudėtingo tyrimo rezultatais nebus tiesiog patvirtinama akivaizdi, pagal bylos aplinkybes nustatyta informacija.

Pavyzdžiui, kai tirti pateikiamas peilis, kuriuo buvo sužalotas žmogus, lytėjimo pėdsakų ant peilio rankenos tyrimas tampa netikslingas, jei nusi Kaltimo įrankis yra įtariamąjo asmens buityje naudojamas peilis.

Galimas įvairus atlikus DNR tyrimą gautos informacijos interpretavimas sumenkina DNR tyrimo rezultatų įrodomąją galią. Ši aplinkybė tampa ypač svarbi tiriant lytėjimo pėdsakus. Įvykio vietoje arba ant tiriamojo objekto nustatyti asmens biologiniai pėdsakai galėjo būti palikti ne įvykio metu, jei asmuo nėra atsitiktinis įvykio aplinkoje ar prieš įvykį naudojosi tiriamuoju objektu. Pavyzdžiui:

1) ištyrus nuoplovą, padarytą nuo įvykio vietoje rasto, asmeniui identifikuoti netinkamo piršto pėdsako, neaišku, ar rezultatas gautas iš tiriamojo piršto pėdsako, ar papiliarinis piršto raštas buvo paliktas ant paviršiaus, ant kurio biologinis pėdsakas pateko prieš tiriamąjį įvykį. Svaresnis įrodymas šioje situacijoje yra identifikuotas daktiloskopinis pėdsakas;

2) atlikus žmogaus biologinių pėdsakų ant įvykio vietoje palikto įsilaužimo įrankio tyrimą, gautas asmeniui identifikuoti tinkamas rezultatas atitinka asmens versiją, kad įrankis priklausė jam, tačiau prieš tam tikrą laiką buvo iš jo pavogtas.

Tiriant įvykio vietą, biologinio pėdsako medžiagos perkėlimas gali būti klaidingai suprastos informacijos priežastis. Pavyzdžiui, ranka atidarydamas duris, asmuo ant durų rankenos gali palikti biologinę medžiagą kito asmens, kurį lietė ranka. Klaidinga būtų teigti, kad duris atidarė asmuo, kurio biologinis pėdsakas nustatytas ant durų rankenos.

DNR tyrimo sėkmė priklauso nuo veiksmų, atliekamų visoje darbo su pėdsakais ir objektais grandinėje – nuo jų surinkimo įvykio vietoje iki laboratorinio tyrimo, taip pat nuo teisingo tiriamojo objekto pasirinkimo susiejant su įvykiu, nuo aiškaus tyrimo tikslo įvardijimo ir teisingo klausimų suformulavimo. DNR tyrimo galimybių ir uždavinių suvokimas padės tyrimą atliekančiam pareigūnui įgyvendinti bylos nagrinėjimo tikslus bei nustatyti tvirtą įrodomąją vertę turinčius faktus.

INFORMACINIŲ TECHNOLOGIJŲ IR VAIZDŲ TYRIMAI

9.1. Informacinių technologijų tyrimai

9.1.1. Informacinių technologijų tyrimai ir jų rūšys

Informacinių technologijų tyrimų sritis susiformavo sparčiai besivysiant informacinėms technologijoms. Šios srities tyrimų objektu gali būti laikomas beveik bet koks objektas, kaupiantis skaitmeninę informaciją. Tokiais objektais gali būti kompiuteriai, jų standieji diskai, duomenų saugyklos, telefonai, atminties kortelės, įvairios nešiojamos informacijos laikmenos, skaitmeninė vaizdo ir garso įrašymo bei atkūrimo įranga ir t. t. Ar tokiaame objekte saugoma informacija bus visapusiškai ištirta, priklauso ne tik nuo specialisto kompetencijos, bet ir nuo naudojamos techninės ir programinės įrangos gebėjimo šią informaciją išgauti ir apsaugoti nuo sunaikinimo, susinaikinimo ar pakeitimo. Nuolatos tobulėjančios ir į visas gyvenimo sritis besibraunančios informacinės technologijos iš tyrimus atliekančių institucijų reikalauja nuolatinio specialistų mokymo ir didelių investicijų į specializuotą tyrimų techninę bei programinę įrangą. Kai kurie šios srities tyrimai tokie brangūs, kad juos atlieka vos keletas įstaigų pasaulyje.

Informacinių technologijų tyrimus Lietuvoje atlieka Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, Lietuvos teismo ekspertizių centras, taip pat pagal savo galimybes teritorinių policijos padalinių kriminalistinių tyrimų skyriai. Ateityje planuojama, kad didelę dalį nesudėtingų tyrimų atliks teritorinių policijos padalinių kriminalistinių tyrimų skyriai, o Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras atliks didelės apimties, sudėtingus ar specifinės techninės ir programinės įrangos reikalaujančius tyrimus.

Informacinės technologijos skverbiasi į visas žmonijos gyvenimo sritis, todėl nėra nusistovėjusio griežto IT tyrimų skirstymo į rūšis. Būtų galima išskirti šias pagrindines IT tyrimų rūšis:

1. **Kompiuterių, kompiuterinių informacijos laikmenų ir juose esančios informacijos tyrimai**
2. **Mobiliųjų įrenginių ir juose esančios informacijos tyrimai**
3. **Duomenų tinklų tyrimai**

Kompiuterių, kompiuterinių informacijos laikmenų ir juose esančios informacijos tyrimai. Šie tyrimai gali būti skirstomi į:

a) laboratorijoje atliekamus tyrimus. Tiriami kompiuteriai ir informacijos laikmenos iš įvykio vietos siunčiamos į kriminalistinius tyrimus atliekančias įstaigas ir ten specialistai arba ekspertai, turintys specialiųjų žinių, panaudodami specialią tyrimų techninę bei programinę įrangą, atlieka pateiktų objektų tyrimą bei atsako į pateiktus klausimus.

b) veikiančių sistemų tyrimus. Pasitaiko situacijų, kai tiriamo kompiuterio išjungti negalima dėl tuo metu kompiuteryje vykstančių procesų, pavyzdžiui, atidaryti užkoduoti diskai, katalogai ar failai, kurių slaptažodžiai nėra žinomi, domina dabartinė kompiuterio būseną bei atidaryti failai, interneto svetainės, naudojami slaptažodžiai ir t. t. Tokiais atvejais, naudojant specialią programinę įrangą (pvz., *Microsoft Cofee*) bei visus veiksmus fiksuojant (filmuojant, fotografuojant, dalyvaujant liudytojams), galima bandyti rinkti informaciją iš veikiančio kompiuterio.

Atliekant šiuos tyrimus naudojama tokia speciali programinė įranga kaip *Guidance Software ENCASE*, *AccesData FTK*, *X-Ways*, *Ilook* ir kita. Duomenų laikmenų apsaugai tyrimo metu naudojama įrašymo blokavimo įranga (*Tableau*, *LogiCube*, *Wiebetechn* ir t. t.) ir galingi tyrimų kompiuteriai.

Mobiliųjų įrenginių ir juose esančios informacijos tyrimai. Tai visų mobiliųjų telefonų, planšetinių kompiuterių, GPS navigacijos ir panašios įrangos tyrimai. Tai sparčiai besiplečianti tyrimų sritis, nes šiais laikais sunku sutikti žmogų, neturintį vieno ar net kelių mobilaus ryšio telefonų, su kuriais fotografuojama, filmuojama, naršomas internetas, tikrinamas el. paštas, rašomi dokumentai, atliekamos finansinės operacijos ir t. t., o mobiliuosiuose įrenginiuose saugomos informacijos kiekiai jau skaičiuojami dešimtimis gigabaitų. Tyrimų metu naudojama speciali techninė ir programinė įranga (*Cellebrite UFED*, *Micro Systemation XRY*, *AccessData*

MPE+ ir kita). Šiuos tyrimus labai apsunkina didžiulė informacijos saugojimo standartų, įrenginiuose naudojamų operacinių sistemų, prisijungimo kabelių, maitinimo šaltinių įvairovė bei kiti veiksniai. Taip pat būtina atsižvelgti į tai, kad tai įrenginiai, dažniausiai turintys galimybę jungtis prie mobilaus ryšio ar WiFi tinklų, per kuriuos tokius įrenginius jų savininkui nesunku užrakinti, ištrinti ar kitaip paveikti nuotoliniu būdu, todėl tyrimo metu būtina tokius įrenginius izoliuoti nuo bet kokio belaidžio ryšio.

Duomenų tinklų tyrimai. Duomenų tinklais siunčiamų duomenų paketų identifikavimas pagal įvairius interneto protokolus (el. paštas, internetiniai pokalbiai (*Instant Messaging*), *FTP*, *HTTP*, *Telnet*, *VOIP*), analizė ir rekonstrukcija (laidinių tinklų, belaidžių (802.11 a/b/g/n/ac) tinklų, *VOIP*, *Off-line* paketų rekonstrukcija).

9.1.2. Bendri informacinių technologijų tyrimų atlikimo principai

Tam, kad tyrimui pateikta skaitmeninė informacija nebūtų pakeista ar sunaikinta, atliekant informacinių technologijų tyrimus ar objektų apžiūras, turi būti laikomasi šių darbo su skaitmeniniais įrodymais principų:

1. Jokie teisėsaugos institucijos pareigūnų veiksmai neturi pakeisti kompiuteryje arba kitoje laikmenoje saugomų duomenų ir informacijos, kuriais vėliau gali būti remiamasi teisme.

Tyrimo ar apžiūros metu turi būti naudojamos visos turimos techninės ir programinės priemonės, leidžiančios apsaugoti tyrimui pateiktą skaitmeninę informaciją nuo tyčinio ar netyčinio sunaikinimo ar pakeitimo. Paprastai, naudojant įrašymo blokatorius ir specialią programinę įrangą, kuo skubiau yra daromos tikslios, apsaugotos duomenų kopijos ir tyrimas atliekamas jau analizuojant apsaugotose duomenų kopijose esančią informaciją. Išimtiniais atvejais, nesant galimybės dirbti su tikslia duomenų kopija (pvz., nėra vietos kopijai laikyti), tyrimas gali būti atliekamas duomenis, esančius originalioje duomenų laikmenoje, analizuojant pasitelkus specialius įrašymo blokatorius ir programinę įrangą, tačiau tokiu atveju iškyla techninio gedimo rizika, t. y. tiriamai duomenų laikmenai sugedus bus sunaikinta ten esanti informacija ir tyrimo atlikti nebus įmanoma. Jeigu duomenų laikmena sugestų tuo metu, kai būtų daroma duomenų kopija, dalis informacijos būtų išsaugota.

2. Ypatingomis aplinkybėmis, kai reikia pasiekti kompiuteryje arba kitoje laikmenoje saugomus originalius duomenis, tai darantis asmuo turi būti kompetentingas tai padaryti ir gebėti pateikti paaiškinimus dėl tokių veiksmų būtinumo.

Jeigu nėra galimybės panaudoti įrašymo blokavimą, visi veiksmai turi būti fiksuojami (filmavimas, fotografavimas, liudytojai, detalus veiksmų aprašymas), o tyrimą atliekantis specialistas privalo būti pakankamai kompetentingas suprasti savo veiksmų pasekmes bei imtis visų priemonių, kad būtų sumažinta informacijos praradimo ar pakeitimo galimybė. Informacinės technologijos tobulėja labai sparčiai, tačiau tyrimus atliekančios institucijos dažnai nebespėja ar dėl finansinių sunkumų nebegali atnaujinti turimos tyrimų techninės bei programinės įrangos, todėl tokių situacijų gali pasitaikyti vis dažniau ir joms būtina ruoštis.

3. Visi atlikti veiksmai ir procesai, taikomi informacinių technologijų elektroniniams įrodymams, turi būti užfiksuoti, kitaip pažymėti. Nepriklausoma trečioji šalis turi gebėti išanalizuoti šiuos procesus / duomenis ir pasiekti tuos pačius rezultatus.

Kartojant tyrimą, tomis pačiomis priemonėmis turi būti gautas tas pats rezultatas.

4. Atsakingam asmeniui (už tyrimą atsakingam pareigūnui) tenka bendra atsakomybė užtikrinti, kad būtų laikomasi šių principų bei teisės normų.

Tyrimą ar objektų apžiūrą atliekantis asmuo visiškai atsako už savo pateiktas išvadas, išvadų formuluotės turi būti tikslios, aiškos, nedviprasmiškos.

9.2. Ikiteisminio pareigūno veiksmai įvykio vietoje

9.2.1. Pasiruošimas įvykio vietos apžiūrai

Prieš išvykdamas į įvykio vietą, ikiteisminio tyrimo pareigūnas privalo iš anksto pasirūpinti visais reikiamais įrankiais ir medžiagomis. Atvykus į vietą, gali paaiškėti, kad norint paimti objektą ištirti reikės atidaryti kompiuterio korpusą, nuimti standžiųjų diskų tvirtinimo detales ir t. t. Be to, galimi atvejai, kai objektų paėmimas vyks antisanitarinėmis ar pavojingomis sąlygomis (aštrios komponentų tvirtinimo elementų briaunos kom-

piuterinės sistemos korpuso viduje ir pan.). Dėl šios priežasties į įvykio vietos apžiūros įrankių komplektą turi būti įtrauktos apsauginės priemonės.

Išvykstant į įvykio vietą, kurioje bus paimami kompiuteriai ar kopijuojama informacija iš kompiuterinių sistemų, reikia turėti įvykio vietos apžiūros komplektą, į kurio sudėtį įeina:

1. Skirtingų rūšių atsuktuvai (kuo daugiau – tuo geriau);
2. Popieriniai paketai objektams supakuoti;
3. Antistatiniai paketai;
4. Antielektromagnetiniai (Faradėjaus) maišeliai;
5. Aplankai;
6. Žirkklės;
7. Žibintuvėlis;
8. Lipni juosta – objektams žymėti ir jiems supakuoti;
9. Žymekliai, rašikliai ir t. t.;
10. Apsauginės priemonės: pirštinės; respiratoriai, chalatai, akių apsauga, dezinfekavimo ir valymo priemonės;
11. Fotografavimo ir filmavimo įranga;
12. Programinė įranga duomenims kopijuoti (ir RAM kopijai) veikiančioje kompiuterinėje sistemoje (pvz., *FTK Imager*, *DEFT*, *Paladin*, *CAIN* ir kt.);
13. Išorinės duomenų laikmenos (USB standieji diskai ar atmintukai), į kurias bus kopijuojami duomenys. Jeigu kompiuterinės sistemos analizę planuojama atlikti įvykio vietoje, rekomenduojama turėti išorinę (prijuniamą per USB jungtį) CD/DVD diskasukį, nes ne visos kompiuterinės sistemos ar nešiojamieji kompiuteriai turi įmontuotą CD/DVD diskasukį.
14. Dokumentų, pildomų įvykio vietoje, blankai.

9.2.2. Veiksmų įvykio vietoje algoritmas¹⁶¹

Prieš paliečiant objektus, judinant juos, visada reikia pradėti nuo jų dokumentavimo, kurio metu atsakoma į klausimus:

- Kas tai?

¹⁶¹ žr. schemą Nr. 1.

- Aprašymas, įskaitant įrangą, kuri buvo prijungta prie objekto.
- Priskirti objektui numerį.
- Kur rasta?
 - Sudaryti įvykio vietos planą.
 - Padaryti objektą supančios aplinkos nuotraukas.
- Kada buvo aptiktas?
 - Data ir laikas.
- Kaip buvo rastas objektas?
 - Jis buvo įjungtas ar išjungtas?
 - Ar jis veikė „miego“ režimu (ekranas išjungtas, bet aktyvumo indikatoriai šviečia ar mirksi)?

Kai kiekvienas objektas yra aprašytas ir nufotografuotas, specialistas turi priimti sprendimą, kaip kiekvienas objektas turi būti paruoštas apžiūrai vietoje ar / ir poėmiui.

Ikiteisminio tyrimo pareigūno veiksmų seka įvykio vietoje, jei objektas yra kompiuterinė sistema:

a) Nufotografuokite (nufilmuokite) kompiuterio ir išorinių įrenginių sistemos išdėstymą – bendrą vaizdą ir iš arti;

b) Užfiksuokite kompiuterio būklę – kompiuteris buvo įjungtas ar išjungtas;

PASTABA: pareigūnui gali kilti pagunda apžiūrėti veikiančią kompiuterį įvykio vietoje, nes šiuo atveju galima padaryti labai vertingą sparčiosios atminties (RAM) kopiją ar disko (-ų) kopiją, kurios gali užsišifruoti išjungus kompiuterį.

Tačiau tai rizikingas veiksmas, kuris gali aktyvuoti „spąstus“, paleidžiančius duomenų sunaikinimo procesą nuo specifinio klavišo paspaudimo, veiksmo ar pagal laikmatį.

Veikiančio kompiuterio apžiūra atliekama tik tuo atveju, kai yra **visiškai** įsitikinta, kad:

- Nevyksta destruktivių procesų;
- Kompiuterio išjungimas tikrai nulems standžiųjų diskų užsišifravimą ir jie taps visiškai neprieinami ateityje;
- Nėra aktyvių duomenų perdavimo procesų kompiuterių tinklu;

- Tai yra verslo kompiuteris (serveris), ir jo išjungimas gali sukelti finansinių pasekmių verslui – gali virsti teisminiu ieškiniu prieš įstaigą ir patį pareigūną.
- Kompiuterio savininkas nėra pažengęs kompiuterių vartotojas, nesugebantis paspėsti „spąstų“;
- Pareigūno veiksmai nepakeis ar nesunaikins jokių duomenų, esančių standžiajame diske.

c) Užfiksuokite visus išorinius įrenginius ir jų tipą, taip pat ir paslėptus įrenginius, pavyzdžiui, bevielio ryšio (*Wi-Fi*) maršrutizatorius, bevielio ryšio standžiuosius diskus, daugialypės terpės srauto transliavimo įrenginius (angl. *multimedia streaming devices*);

d) Aprašykite visus elektroninius įrenginius, kurie nebus paimti iš įvykio vietos;

e) Sužymėkite visas jungtis į / iš kompiuterio ir sudarykite jungčių diagramą;

f) Naudokite įvykio vietos apžiūros veiksmų kontrolinio sąrašo formą (žr. 1 schemą).

• **Pirma taisyklė** dirbant su kompiuterinėmis sistemomis, kurios yra objektai: „Jei tai yra išjungta, palik tai išjungtą.“

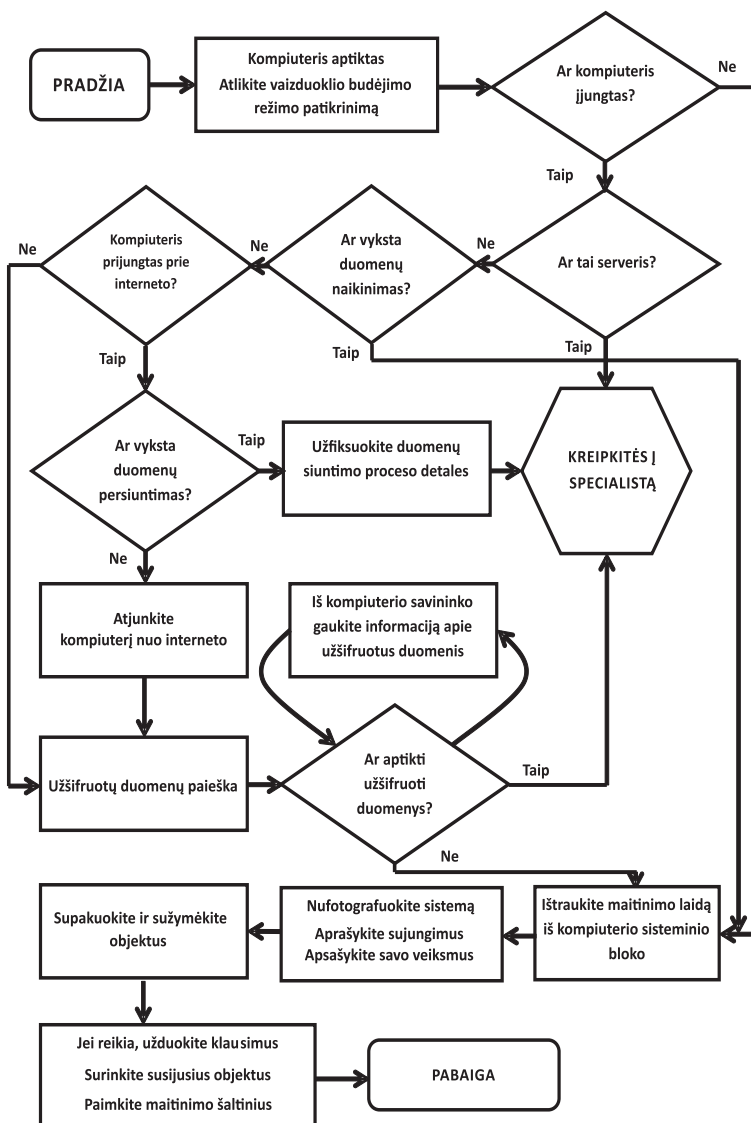
Kompiuteriai, kurie jau yra išjungti (visiškai išjunti ar hibernacijos, o ne „miego“ ar „laukimo“ būsenos), yra paprasčiausias daiktinis įrodymas. Prieš persiunčiant tokį kompiuterį toliau tirti, reikia tik ištraukti laidą iš kompiuterio sisteminio bloko. Tada visi prie jo prijungti išoriniai įrenginiai turi būti aprašyti ir sužymėti prieš juos atjungiant nuo kompiuterio. Išorinės duomenų laikmenos, kurios nėra prijungtos prie įrenginio, gali būti laikomos išjungtomis, **tačiau** būtinai patikrinkite, ar taip yra iš tikrųjų. Šie įrenginiai gali turėti bateriją.

Priimant sprendimą, kokie objektai bus paimti, o kokie nebus, reikia taikyti protingumo kriterijų – iš esmės viskas priklauso nuo tyrimo aplinkybių.

• **Antra taisyklė:** „Jei kompiuteris įjungtas – nedarykite skubotų ir neapgalvotų veiksmų.“ Pagrindinis klausimas sprendžiant, ar išjungti kompiuterį įprastai, ar ištraukti maitinimo laidą iš kompiuterio sisteminio bloko, yra „kaip pareigūnas geriausiai gali išsaugoti kompiuteryje esančius duomenis nepažeisdamas failinės sistemos ir susijusių duomenų“?

1 schema

VEIKSMŲ ĮVYKIO VIETOJE ALGORITMAS¹⁶²

162 © International Association of Computer Investigative Specialists (IACIS).

1 lentelė. Įvykio vietos apžiūros metu paimtų kompiuterių, duomenų laikmenų, išorinių įrenginių

KONTROLINIS LAPAS

Data:	Pradžia (val.):	Pabaiga (val.):	Įstaiga:
Paimta pas:			Paėmė: (Pareigūno pareigos / vardas / pavardė)
Adresas:			Kontaktinis telefonas / el. paštas:
☐	Ar poėmio metu kompiuteris buvo įjungtas? (Jei atsakymas „NE“ – neįjunkite kompiuterio!)		
☐	Ar prie kompiuterio buvo prijungtas išorinis standusis diskas ar kitas išorinis įrenginys? Jei TAIP, aprašykite žemiau.		
☐	Ar buvo nufotografuota (nufilmuota) aplinka prie kompiuterio, įskaitant kompiuterio galinę pusę?		
☐	Ar kompiuteris buvo prijungtas laidu prie kompiuterių tinklo, LAN, telefono linijos ir pan.? Jei TAIP, prie ko konkrečiai: _____ _____		
☐	Prieš atjungdami kompiuterį patikrinkite, ar visi komponentai / sujungimai / kabeliai buvo tinkamai sužymėti?		
☐	Ar įvykio vietoje buvo ieškoma programinės įrangos instaliacinių diskų, vartotojo instrukcijų ir pan., susijusių su kompiuteryje instaliuota programine įranga?		
☐	Ar įvykio vietoje buvo ieškoma užrašų, priminimo lapelių ir pan., ant kurių gali būti užrašyta vertinga informacija, pavyzdžiui, slaptažodžiai?		

Nr.	Objekto aprašymas	Žymėjimai objekto priekinėje dalyje	Gamintojas	Modelis	Serijos Nr.
1.					
2.					
3.					
4.					
5.					
6.					
Pastabos:					

9.2.3. technologijų tyrimo objektų identifikavimas

Įvykio vietoje kaip objektas gali būti paimtas kone kiekvienas kompiuterinės sistemos komponentas, pradedant kompiuterio sisteminiu bloku ir baigiant sujungimo laidais, jei tai būtina visaverčiam informacinių technologijų tyrimui atlikti. Faktiškai kiekvienas įrenginys, turintis duomenų laikmeną, gali turėti reikšmės tyrimui.

Visas duomenų laikmenas galima išskirti į 2 kategorijas: vidinės ir išorinės duomenų laikmenos.

- Vidinės duomenų laikmenos yra „nuolat“ sumontuotos kompiuterio sisteminio bloko viduje. Sąvoka „nuolat“ reiškia, kad būtina atidaryti kompiuterio sisteminį bloką, norit pasiekti šią duomenų laikmeną. Labiausiai paplitęs vidinės duomenų laikmenos pavyzdys yra kompiuterio standusis diskas.

- Išorinės / paimamos duomenų laikmenų pavadinimas viską pasako – jei duomenų laikmeną galima išimti iš kompiuterio sisteminio bloko

lizdų, duomenų laikmena yra išimama, jei tokia duomenų laikmena nėra kompiuterio sisteminio bloko viduje, ji yra išorinė.

Anksčiau, kalbant apie išorines duomenų laikmenas, buvo turimi omenyje *Floppy* diskai, *Zip/Jaz* diskai, *CD* ar *DV* (angl. *Digital Video*) diskai ar įrenginiai, prijungiami per *SATA*, *PATA* ar *SCSI* jungtis. Šiais laikais jau kalbama apie įrenginius, perduodančius duomenis *USB*, *eSATA* ar *Firewire* jungtimis, kaip ir apie *CD / Digital Video / Blu-Ray* optines duomenų laikmenas.

Sąvoka „išorinė duomenų laikmena“ gali būti vartojama kalbant ir apie įrenginius, pasiekiamus kompiuterinės sistemos vartotojui, tačiau fiziškai neprijungtus prie jos, pavyzdžiui, duomenų laikmenas, prijungtas prie kompiuterių tinklo ir esančias kitose patalpose, todėl nematomas patalpoje įvyko vietoje.

Taip pat reikia turėti omenyje tai, kad įrenginys, neturintis duomenų laikmenos, irgi gali būti daiktiniu įrodymu atliekant informacinių technologijų tyrimą, todėl neturi būti ignoruojamas. Visada turi būti vadovaujamasi protingumo principu, atsižvelgiant į tyrimo aplinkybes. Pavyzdžiui, jei vyksta tyrimas dėl DVD optinių duomenų laikmenų piratavimo, tai šiuo atveju netgi spausdintuvas, turintis dėklą spausdinti ant optinių diskų, gali būti paimamas kaip informacinių technologijų tyrimo objektas.

Tam, kad įvykio vietoje būtų galima sėkmingai paimti visus objektus, turinčius savo duomenų laikmenose vertingos informacijos, būtina kruopščiai apžiūrėti patalpas, ieškant šios kompiuterinės įrangos, ir išorines duomenų laikmenas:

- Kompiuterius;
- Išorinius standžiuosius diskus;
- *CD* ir *DVD* optines duomenų laikmenas;
- *USB* atmintukus;
- *Floppy* diskus;
- Mobiliuosius telefonus;
- *VoIP* (balso perdavimo IP protokolu) telefonus;
- Autoatsakiklius;
- Nešiojamuosius daugialypės terpės grotuvus;
- Delnines žaidimų konsoles;
- Skaitmenines vaizdo kameras;

- Skaitmeninius fotoaparatus;
- Delninius kompiuterius;
- GPS navigacijos įrenginius;
- Kompiuterių tinklų maršrutizatorius;
- Bevielio ryšio (Wi-Fi) maršrutizatorius;
- Serverius;
- Faksus;
- Spausdintuvus su atsargos atmintimi (angl. *buffer*);
- Kopijavimo aparatus su atsargos atmintimi;
- Skenerius su atsargos atmintimi.

9.2.4. Veiksmai su veikiančia kompiuterine sistema (angl. *Live system*)

Prieš priimdami sprendimą, pajudinkite pelę, pažiūrėkite į vaizduoklę ir atsakykite sau į šiuos klausimus:

- Koks operacinės sistemos tipas – ar tai veikiantis serveris?
- Ar kompiuteryje yra instaliuota duomenų šifravimo programinė įranga (*Bitlocker, TrueCrypt, EFS, PGP*)?
- Ar yra paleisti kokie nors procesai ar programinė įranga, kuri neveiks ar praras duomenis, jei bus ištrauktas maitinimo laidas iš kompiuterio sisteminio bloko?
- Ar kompiuteris yra prijungtas prie kompiuterio tinklo? Jei taip – kiek sudėtinga šio tinklo topografija?
- Ar gali kas nors iš vidinio ar išorinio kompiuterių tinklo nuotoliniu būdu pasiekti šį kompiuterį (*VPN, Remote Desktop Connection, Team Viewer* ir pan.)?
- Kas yra kompiuterio savininkas – fizinis ar juridinis asmuo?
- Ar žinau, kas nutiks šiai operacinei sistemai, jei iš kompiuterio sisteminio bloko bus ištrauktas maitinimo laidas?
- Ar man reikalinga specialisto (kolegų, informacinių technologijų tyrimų specialistų ir pan.) pagalba?
- Ar reikalinga kokia nors informacija iš sistemos administratoriaus prieš imantis kokių nors veiksmų (net jei jis įtariamasis ar įtariamajam pavaldus asmuo)?

- Ar daroma loginė disko kopija gali sugadinti įtariamojo kompiuterio standžiajame diske esančius failus ar net failų sistemą?

9.2.5. Kompiuterinės sistemos išjungimas prieš paėmimą

Prieš paimant asmeninį kompiuterį ar kompiuterinę sistemą kaip objektą, reikia užtikrinti, kad išjungimo metu nebūtų prarasti tyrimui reikšmingi duomenys. Priklausomai nuo kompiuterio tipo ir jame įdiegtos operacinės sistemos, galimi keli veiksmų variantai: normalus kompiuterio išjungimas (angl. *Shutdown*) ar maitinimo laido ištraukimas iš kompiuterio korpuso. Pažymėtina, kad maitinimo laidas **visada** ištraukiamas tik iš kompiuterio korpuso, o ne iš elektros kištuko lizdo sienoje ar elektros tinklo ilgintuvo.

Asmeniniai kompiuteriai:

- DOS operacinė sistema: ištraukti laidą;
- Windows 3.1, 95, 98, ME, NT, 2000, XP operacinės sistemos: ištraukti laidą;
- MAC OS šeimos operacinės sistemos: ištraukti laidą;
- Vista, 7, 8 operacinės sistemos: nustatyti, ar nėra naudojamas BitLocker diskų šifravimas; Jei taip – daroma loginė disko kopija veikiančiame kompiuteryje, jei ne – laidas ištraukiamas.

Serverių sistemos:

- Windows Server šeimos operacinės sistemos: normalus išjungimas (*Shutdown*);
- Novell operacinė sistema: normalus išjungimas (*Shutdown*);
- Linux šeimos operacinės sistemos: normalus išjungimas (*Shutdown*);
- UNIX šeimos operacinės sistemos: normalus išjungimas (*Shutdown*).

9.2.6. Objektų paėmimas įvykio vietoje

SVARBU! Prieš išrenkant kompiuterinę sistemą būtina sužymėti visas jungtis ir nupiešti sujungimo diagramą.

Objektų paruošimas išsiųsti į laboratoriją:

Kompiuterių sisteminiai blokai:

Specialia lipnia juosta užklijuokite diskų įrenginių plyšius;

Atskirtai supakuokite išorinius įrenginius;

Supakuokite į vieną pakuotę visus laidus ir jungčių kabelius;

Jei yra galimybė, naudokite originalią kompiuterio pakuotę.

Nešiojamieji kompiuteriai:

Atjunkite akumuliatorių ir supakuokite jį atskirai;

Išimkite ir supakuokite nešiojamojo kompiuterio maitinimo bloką;

Specialia lipnia juosta užklijuokite diskų įrenginių plyšius;

Atskirtai supakuokite išorinius įrenginius;

Jei yra galimybė, naudokite originalią įrangos pakuotę, kitais atvejais naudokite popierines ar kitas antistatines pakuotes.

Išoriniai standieji diskai ir duomenų laikmenos:

Supakuokite į vieną pakuotę laidus ir išorinius maitinimo blokus;

Jei yra galimybė, naudokite originalią įrangos pakuotę, kitais atvejais naudokite popierines ar kitas antistatines pakuotes.

Mobilūs įrenginiai (telefonai, planšetiniai kompiuteriai, muzikos grotuvai):

Supakuokite į vieną pakuotę laidus ir išorinius maitinimo blokus;

Jei yra galimybė, naudokite originalią įrangos pakuotę, kitais atvejais naudokite popierines ar kitas antistatines pakuotes.

Įrenginius, galinčius priimti ir išsiųsti duomenis beveliu ryšiu, supakuokite į antielektromagnetinius (Faradėjaus) maišelius.

Nelieskite mobiliųjų įrenginių jutiminių ekranų, nes suvedus geometrinio šablono užraktą ant jų gali būti išlikę įtariamojo prisilietimo ir DNR pėdsakai.

USB atmintukai:

Supakuokite į popierinę ar kito tipo antistatinę pakuotę.

Kitos pavienės duomenų laikmenos – floppy diskai, CD optinės duomenų laikmenos ir pan.:

Supakuokite šiuos objektus į vieną popierinę ar kito tipo antistatinę pakuotę.

Aiškinamajame užrašė turi būti nurodyti šie duomenys:

- Įstaiga;
- Baudžiamosios bylos Nr.;
- Objekto Nr.;
- Objekto paėmimo data ir laikas;
- Pareigūno, paėmusio objektą, vardas / pavardė / pareigos;
- Trumpas objekto aprašymas;
- Paėmimo vieta;
- Įtariamojo vardas / pavardė.

9.3. Vaizdo įrašų ir portretų tyrimai

9.3.1. Tyrimų objektas

Pastaruoju metu labai išpopuliarėjus mėgėjiškai, pusiau profesionaliai ir profesionaliai vaizdą fiksuojančiai ir išsaugančiai aparatūrai, įvairioms skaitmeninėms stebėjimo sistemoms, ikiteisminio tyrimo ir teismo praktikoje pasitaiko daug situacijų, kai būtina atlikti vaizdo įrašo tyrimą, t. y. gauti konkrečios informacijos iš įvairių laikmenų (pvz., įvairių tipų magnetinių vaizdajuosčių, CD bei DVD diskų ir kt.), kuriose yra įrašytas vaizdas.

Vaizdo įrašų tyrimo tikslas – esant galimybei pagerinti užfiksuotą vaizdą, išryškinti konkrečius dominančius objektus (asmenis, automobilius, valstybinius numerius ir kt.), dominantį objektą padaryti atpažįstamą bei jį identifikuoti (išskyrus asmens identifikavimą, kuris atliekamas darant portretų tyrimus).

Objekto identifikavimas pagal išorės požymius grindžiamas kriminalinės identifikacijos principais, kad kiekvienas materialus objektas turi tik jam būdingų požymių visumą, kurių daugelis yra sąlygiškai nekintami.

Atliekami analoginių (vaizdo įrašai iš VHS, SVHS, Video 8 ir Hi 8 vaizdajuosčių) bei skaitmeninių (vaizdo įrašai iš MiniDV, Digital 8 vaizdajuosčių, CD bei DVD diskų) vaizdo įrašų tyrimai.

Vaizdų tyrimo objektas yra užfiksuotas vaizdo įrašas, kuris gali būti pateiktas įvairiose laikmenose (pvz., įvairių tipų vaizdajuostės, CD bei DVD diskai ir kt.):

- Analoginės VHS, SVHS, Video 8 ir Hi 8 magnetinės vaizdajuostės su vaizdo įrašais;

- Skaitmeninės MiniDV ir Digital 8 vaizdajuostės su vaizdo įrašais;
- CD bei DVD diskai su vaizdo įrašais;
- Skaitmeninių fotoaparatus kamerų ir telefonų atminties kortelės (pvz., SD, MS, CF, SM);
- Nuotraukos (portretų tyrimas).

Visi objektai tyrimui turi būti pateikiami su originaliu juose užfiksuotu vaizdo įrašu.

Atliekant vaizdo įrašų tyrimą labai svarbu vaizdo įrašo kokybė. Vaizdo įrašo kokybei įtakos gali turėti šie veiksniai:

Apšvietimas: tolimas, nukreiptas į kamerą ar taškinis apšvietimas labai pablogina vaizdo kokybę.

Vaizdo įrašo suspaudimas: dėl suspaudimo dingsta užfiksuoto vaizdo smulkios detalės.

Skiriamoji geba: kuo didesnė vaizdo skiriamoji geba, tuo ryškesnės vaizdo detalės. Tai ypač svarbu stambaus plano kameroms.

Vaizdo stebėjimo sistemos kamerų išdėstymas: kameros aukštis, kryptis, atstumas ir tai, kiek ji yra nepastebima.

Išsaugant vaizdo stebėjimo sistemos užfiksuotą vaizdo įrašą turi būti kuo daugiau vaizdo kadru per sekundę, kad būtų užfiksuota kuo tikslesnė veiksmų seka ir būtų galima atrinkti kuo daugiau atskirų kadru su dominančiais objektais ir jų atliekamais veiksmais.

Išsaugant vaizdo stebėjimo sistemos užfiksuotus vaizdo įrašus būtina užtikrinti, kad tekstinė informacija (laikas, data, kameros numeris ir kt.) nepaslėptų vaizdo įrašė užfiksuoto dominančio objekto.

Vaizdo įrašo kokybę blogina ir vaizdo triukšmai (trikdžiai). Tai pašaliniai taškai, linijos, šešėliai ir kitos detalės, kurių neturėtų būti originaliame fotografuojamame ar filmuojamame vaizde. Jie gali atsirasti dėl fotoaparatus ar vaizdo kamerų elektronikos netikslumų, nekokybiškos optikos (aberracijų (iškreipimų), medžiagos, iš kurių pagaminti lęšiai, ir kt.), jautrumo (jautrumo šviesai, gebėjimo korektiškai perduoti spalvas), lusto (matricos) kokybinių savybių, prasto apšvietimo, didelio vaizdo suspaudimo.

Vaizdo įrašė atsiradę triukšmai daro didelę neigiamą įtaką tyrimui. Jie gali „paslėpti“ individualius tiriamo objekto (žmogaus veido, autotransporto priemonės, valstybinių automobilių numerių) identifikacinius požymius arba suteikti papildomų, todėl tyrimo metu labai svarbu teisingai

įvertinti, kiek tai, kas yra matoma, yra identifikaciniai požymiai, o kiek dėl anksčiau išvardytų sąlygų atsiradę triukšmai.

Jeigu vaizdo įrašė yra užfiksuotas žmogus ir pateikiami klausimai yra susiję su asmens identifikavimu, atliekamas portretų tyrimas.

Žmogaus atvaizdo tyrimo (toliau – portretų tyrimo) tikslas – identifikuoti asmenį pagal jo išorės požymius, užfiksuotus fotonuotraukose ar kituose materialiuose informacijos šaltiniuose. Identifikuojamieji objektai, nustatant asmenį iš išorės požymių, dažniausiai būna fotografiniai portretai, todėl ir šios rūšies tyrimai vadinami portretų tyrimais. Asmens identifikavimas pagal išorės požymius grindžiamas kriminalistinės identifikacijos principais, kad kiekvienas materialus objektas, tarp jų ir konkretaus žmogaus išorė, turi tik jam būdingų požymių visumą, kurių daugelis yra sąlygiškai nekintami. Kriminalistikoje visi žmogui būdingi išorės požymiai skirstomi į tam tikras, moksliskai susistemintas grupes: bendrąsias fizines, anatomines, funkcines, ypatingąsias žymes ir aprangos. Išvardytų požymių identifikacinė reikšmė yra nevienoda. Tiriant žmogaus išorės požymius svarbiausią jų dalį sudaro anatomiciniai požymiai bei ypatingosios žymės. Išorės požymiai dar skirstomi į nuosavuosius ir lydimuosius. Anatomiciniai požymiai apibūdina kurios nors žmogaus kūno dalies sandaros, jo odos ypatybes (jų dydį, formą ir kontūrus, santykinį tarpusavio išsidėstymą), funkciniai požymiai – organizmo veiklą, būklę (eiseną, gestikulavimą, mimiką ir kt.). Ypatingosios žymės (įvairios tatuiruotės, jų spalva, turinys, forma, dydis, traumų ir operacijų žymės, apgamai, karpas, jų forma, dydis, lokalizacija, amputacijos, kiti fiziniai trūkumai bei vystymosi anomalijos ir defektai) turi didelę reikšmę atliekant žmogaus atvaizdo tyrimą (portretų tyrimą).

Lydimieji požymiai – tai asmens naudojamų daiktų (drabužiai, avalynė, papuošalai ir kt.) požymiai, jie asmenį apibūdina netiesiogiai.

Portretų tyrimo objektai yra nuotraukos, kiti materialūs informacijos šaltiniai (vaizdajuostės, kompiuterinės laikmenos ir kt.) bei kiti daiktai, ant kurių yra nustatomo gyvo žmogaus arba lavono atvaizdas.

Visos fotonuotraukos, naudojamos žmogaus atvaizdui tirti (portretams tirti), skirstomos į specialiąsias, dokumentines ir menines.

Prie specialiųjų priskiriami fotografiniai gyvų asmenų (arba lavonų) atvaizdai, daryti pagal signalinės (atpažįstamosios) fotografijos taisykles. Tokiose nuotraukose 1/7 natūralaus dydžio (t. y. turi būti 1 cm atstumas

tarp akių vyzdžių centrų) fiksuojama galva iš priekio, dešinysis profilis ir $\frac{3}{4}$ galvos posūkio į dešinę. Gali būti papildomai fotografuojama ta galvos dalis, kuri turi kokių nors būdingų ypatumų. Lavono veidas fotografuojamas pagal tos pačios signalinės (atpažįstamosios) fotografijos taisykles. Retušuoti ar kaip nors kitaip programiškai apdoroti atpažįstamųjų nuotraukų neleidžiama.

Dokumentinės nuotraukos – tai asmenų fotonuotraukos, darytos specialiai pasams, tapatybės kortelėms, įvairiems pažymėjimams ir pan. Jos taip pat daromos pagal tam tikras fotografijos taisykles, kurios užtikrina žmogaus išorės požymių atvaizdavimo tikslumą.

Meninės nuotraukos (portretai) – tai fotografiniai žmogaus galvos ir veido (kartais visu ūgiu) atvaizdai, daryti fotografų profesionalų ar mėgėjų. Jos daromos pagal kitokias fotografavimo taisykles nei atpažįstamosios fotonuotraukos. Darant menines fotonuotraukas (fotoportretus), apšvietimas ir kitos fotografijos priemonės paprastai naudojamos ne tiksliai perduoti fotografuojamo žmogaus išorės požymiams, o jiems panaikinti, paslėpti (pvz., randui, raukšlėms ir kt.) ar padailinti. Jos dažnai būna retušuotos (apdorotos įvairiomis grafinėmis programomis). Tačiau tai nepašalina galimybės naudoti jas kaip lyginamąsias nuotraukas atliekant portretų tyrimus.

Kaip lyginamosios nuotraukos gali būti naudojamos ir buitinės nuotraukos.

Šio tyrimo objektu taip pat gali būti vaizdo įrašai, kuriuos iš esmės sudaro serija nuosekliai gautų fotografuojamo objekto atvaizdų. Jie vertingi tuo, kad padeda ištirti ne tik anatominius, bet ir funkcinis žmogaus išorės požymius bei ypatingąsias žymes.

9.3.2. Tiriamosios medžiagos paėmimas įvykio vietoje

Norint išsaugoti ir vėliau turėti galimybę naudoti geros kokybės vaizdo medžiagą, reikia teisingai ją paimti įvykio vietoje. Iš pradžių būtina išsiaiškinti, ar duomenis gali surinkti tos vietos savininkas (buto, firmos ir kt.) arba sistemą prižiūrintis darbuotojas. Jei reikia, susisieki su stebėjimo sistemą įdiegusia firma. Išsiaiškinkite, ar yra instrukcijos, kuriose rasite informacijos apie sistemą (pvz., slaptažodžius, reikiamo vaizdo įrašo išsaugojimo galimybes).

Peržiūrėdami įrašą nustatykite, ar buvo įrašytas reikiamo įvykio vaizdo įrašas. Palyginkite skaitmeninės stebėjimo kamerų sistemos rodomą laiką su faktiniu laiku. Užrašykite skirtumą, jei toks yra. Reikiamas vaizdo įrašo epizodas turi būti paimtas originaliu stebėjimo sistemos formatu, kartu į laikmeną įrašant ir peržiūrai skirtą programą. Jei nėra galimybės paimti originalaus formato, turi būti paimama kiek galima geriausios kokybės (didžiausia galima rezoliucija, naudojant mažiausią vaizdo suspaudimą, didžiausias galimas kadrų skaičius per sekundę, didžiausias atskirų vaizdo kadrų (nuotraukų) skaičius, jeigu sistema išsaugo ne ištisą vaizdo įrašą, o tik atskirus jo kadrus). Atsižvelgdami į įvykio aplinkybes, išsaugokite vaizdo įrašo atkarpas prieš įvykį ir po jo, išsaugokite kitų kamerų vaizdo įrašus, jeigu jie yra (pvz., bankų bankomatai dažnai filmuoja ne tik iš vidaus, bet dar būna kur nors pritvirtinta kamera, fiksuojanti bendrą vaizdą). Tyrimo metu gali paaiškėti, kad dominantis įvykis prasidėjo anksčiau arba baigėsi vėliau (pvz., konfliktas bare, vagystė). Visada būtinai patikrinkite, ar jums įrašė tą vaizdo įrašą, ar įrašyta nurodyta laiko atkarpa ir dominančių kamerų vaizdo įrašai.

Jeigu vaizdo įrašas yra užfiksuotas mėgėjiška vaizdo įrašymo aparatu, sužinokite ir užsirašykite tikslų vaizdo kameros, fotoaparato, telefono ar kito vaizdą užfiksavusio įrenginio modelį. Jeigu kartu su vaizdo įrašu paimate ir vaizdo įrašymo įrenginį, būtinai paimkite ir šio įrenginio maitinimo šaltinį.

Paprašykite, kad bankas, firma ar asmuo kaip galima ilgiau išsaugotų dominantį įvykio vaizdo įrašą, ypač jeigu sistema neleidžia eksportuoti (išorinėje laikmenoje išsaugoti) originalaus vaizdo įrašo formato, kad prireikus būtų galima peržiūrėti originalą.

Skaitmeninę vaizdo stebėjimo ir įrašymo įrangą (DVR) su joje esančiais standžiaisiais diskais paimkite ištirti tik tada, jeigu nėra kitos galimybės gauti dominantį įvykio įrašą vietoje. Būtinai kartu paimkite ir įrangos maitinimo šaltinį bei vartotojo vadovą. Standžiųjų diskų išimti iš vaizdo stebėjimo sistemos nerekomenduotina, nes dažniausiai tokiuose diskuose esančią informaciją gali nuskaityti tik tas (tokio paties modelio) įrenginys, kuriuo tas vaizdo įrašas ir buvo padarytas.

Norimam vaizdo įrašui išsaugoti naudokite tik vienkartinio įrašymo duomenų laikmenas (CD-R, DVD-R, DVD+R, BD-R ir kt.). Laikmenos, į kurias įrašytą informaciją galima ištrinti ar pakeisti, netinka (CD-RW,

DVD-RW, DVD+RW, BD-RW, USB laikmenos, atminties kortelės). Jei gu dominantis vaizdo įrašas įrašytas į analoginę ar skaitmeninę vaizdajuostę – priekinėje vaizdajuostės dalyje užblokuokite arba išlaužkite plastikinį liežuvelį, kad apsaugotumėte vaizdo įrašą nuo atsitiktinio ištrynimo peržiūros ar perrašymo metu.

Jei tyrimą dominantis įrašas įrašytas į vaizdajuostę (analoginę ar skaitmeninę), tyrimui turi būti pateikiama vaizdajuostė (analoginė ar skaitmeninė) su originaliu įrašu, neperrašykite jos. Peržiūrėdami analogines ar skaitmenines vaizdajuostas venkite daug kartų juostą persukti ir peržiūrėti naudodami pauzės funkciją, nes taip yra gadinama vaizdo juosta ir prarandama vaizdo įrašo kokybė. Kiekvieną kartą žiūrint vaizdajuostėje užfiksuotą įrašą, mažėja jo vaizdo kokybė. Vaizdo įrašui peržiūrėti turėtų būti naudojama vaizdo įrašo kopija. Originalų vaizdo įrašą reikėtų žiūrėti minimaliai.

Jei vaizdo įrašas pateikiamas vaizdajuostėje ir jis yra multipleksuotas (į tą pačią juostą įrašytas daugiau nei vienos kameros vaizdas), specialistui (ekspertui) reikia pateikti informaciją, koku multipleksavimo įrenginiu (įrenginio pavadinimą ir modelį) ir koku laiko režimu (3, 24, 48 valandų ar kitu režimu) įrašas buvo atliktas.

Jei vaizdo įrašas yra paimtas iš skaitmeninės multipleksavimo sistemos, turi būti pateikta programinė įranga, skirta jam peržiūrėti.

Pateikus vaizdo įrašą tyrimui reikia nurodyti dominančio epizodo laiką, matomą vaizdo įrašė, jo nesant – laiką nuo vaizdo įrašo pradžios, jei vaizdas multipleksuotas (yra kelios ir daugiau vaizdą įrašančių kamerų) – kameros, kuri užfiksavo dominantį objektą, numerį ir apibūdinti dominantį epizodą ar objektą.

Apsaugokite vaizdinės medžiagos laikmeną. Venkite aplinkos poveikio. Vaizdajuostės neturėtų būti laikomos prie magnetinių laukų (pvz., televizoriaus, radijo ar kolonėlių). Vaizdajuostės ir diskai neturi būti veikiami karščio, per didelės drėgmės ar tiesioginės saulės šviesos, nesubraižykite ar kitaip nepažeiskite CD, DVD diskų. Ant CD bei DVD diskų rašyti tik su specialiais rašikliais, kad jų nesubraižytumėte, taip pat nerašytkite ant pakuotės, kai joje yra įdėtas CD, DVD diskas be dėžutės. Tyrimui pateikiami objektai (įvairių tipų magnetinės vaizdajuostės, CD bei DVD diskai ir kt.) turi būti supakuoti į jiems skirtus specialius dėklus (plastikines, kartonines

dėžutes ar kitą jiems skirtą spec. pakuotę). Visi užrašai ant pakuotės turi būti atlikti prieš įdedant į ją laikmeną su vaizdo įrašu.

Teisingai supakuokite laikmeną su vaizdo įrašu.

Vaizdajuostė (analoginė ar skaitmeninė) turi būti:

- įdėta į specialų jai skirtą dėklą;
- įdėta į specialų nuo statinio elektros krūvio apsaugantį maišelį;
- supakuota į paketą (voką).

Kompiuterio kietas diskas turi būti:

- įdėtas į plastikinį amortizuojantį maišelį (su oro pagalvėlėmis);
- įdėtas į specialų nuo statinio elektros krūvio apsaugantį maišelį;
- supakuotas į paketą (voką).

Kompaktinis diskas (CD-ROM), universalus skaitmeninis diskas (DVD-ROM) turi būti:

- apsaugotas nuo tiesioginių saulės spindulių;
- įdėtas į specialų jam skirtą dėklą;
- supakuotas į paketą (voką).

9.3.3. Klausimai, į kuriuos atsakoma atliekant vaizdų ir portretų tyrimus

Vaizdų tyrimo tikslas – esant galimybei pagerinti užfiksuotą vaizdą, išryškinti konkrečius dominančius objektus (asmenis, automobilius, valstybinius numerius ir kt.), dominantį objektą padaryti atpažįstamą bei jį identifikuoti (išskyrus asmens identifikavimą, kuris atliekamas darant portretų tyrimus). Atliekant vaizdų tyrimus galima atsakyti į šiuos klausimus:

1. Ar pateiktame vaizdo įrašė užfiksuoto objekto atvaizdas yra tinkamas identifikaciniam tyrimui atlikti?

Toks klausimas dažniausiai užduodamas tada, kai nėra jokių lyginamųjų pavyzdžių, bet tyrėjui reikia žinoti, ar tolesnio tyrimo metu turimas vaizdo įrašas bus tinkamas dominančiam objektui identifikuoti. Gavęs tokią užduotį vaizdų tyrimo specialistas turi paruošti kaip įmanoma kokybiškesnę nuotrauką arba nuotraukas, kuriose galėtų būti matomi bendrieji ir individualūs dominančio objekto požymiai. Jeigu tokie požymiai yra matomi, reikia pateikti lyginamuosius dominančio objekto vaizdo pavyzdžius. Jeigu tyrimą domina asmuo, šis klausimas formuluojamas kitaip:

Ar pateiktame vaizdo įrašė užfiksuoto asmens atvaizdas (nurodyti dominančio epizodo laiką, jei vaizdo įrašas multipleksuotas – kameros numerį) yra tinkamas portretų tyrimui atlikti?

Šis klausimas neužduodamas, jeigu bus keliami toliau išvardyti klausimai, nes atsakant į bet kurį identifikacinį klausimą pradžioje visada yra sprendžiama, ar pateikta vaizdo medžiaga yra tinkama identifikuoti joje užfiksuotą tyrimą dominantį objektą.

2. Kokie yra pateiktame vaizdo įrašė užfiksuoto automobilio valstybiniai numeriai (nurodyti dominančio epizodo laiką, jei vaizdas multipleksuotas – kameros numerį)?

3. Kokio modelio automobilis užfiksuotas pateiktame tirti vaizdo įrašė (nurodyti dominančio epizodo laiką, jei vaizdas multipleksuotas – kameros numerį)?

4. Ar pateiktame vaizdo įrašė (nurodyti dominančio epizodo laiką, jei vaizdas multipleksuotas – kameros numerį) užfiksuotas objektas (pvz., autotransporto priemonė) yra objektas, kurio lyginamieji vaizdo pavyzdžiai (vaizdo įrašas) pateikti lyginamajam tyrimui?

Siekiant atsakyti į šiuos klausimus (kai reikia identifikuoti automobilį, jo markę, modelį ar valstybinius numerius), paruošta vaizdo medžiaga yra perduodama Transporto priemonių arba Trasologinių tyrimų skyriaus specialistams ir tolesnė išvada yra formuluojama kartu su šių skyrių specialistais.

5. Prašome padaryti nuotraukas iš pateikto vaizdo įrašo.

Tokia užduotis duodama tada, kai tyrimui reikia turėti vaizdo įrašė užfiksuoto objekto nuotraukas, kad būtų galima paskelbti paiešką ar atlikti kitus veiksmus, kuriems reikia turėti nuotraukas. Turi būti nurodytas dominančio epizodo laikas, jei vaizdo įrašas multipleksuotas – kameros numeris, apibūdintas tyrimą dominantis objektas. Gavęs tokią užduotį vaizdų tyrimo specialistas, naudodamas skyriuje esančią programinę ir techninę įrangą, turi surasti patį kokybiškiausią vaizdo įrašo kadrą ir išspausdinti konkretaus tyrimą dominančio objekto nuotraukas.

6. Ar pateiktoje tirti vaizdo medžiagoje (nuotraukose) pavaizduotas tas pats asmuo kaip ir pateiktoje lyginamojoje vaizdo medžiagoje?

Šis klausimas pateikiamas tada, kai reikia nustatyti, ar turimoje lyginamojoje ir tiriamojoje vaizdo medžiagoje yra užfiksuotas tas pats asmuo. Jeigu turimoje vaizdo medžiagoje užfiksuota daugiau asmenų (pvz.,

grupinė nuotrauka, vaizdo įrašas, kuriame užfiksuota daugiau nei vienas asmuo), būtina tiksliai apibūdinti tyrimą dominantį asmenį aprašant jo išvaizdą, tiksliai nurodyti laiko atkarpą, kur yra užfiksuotas asmuo.

9.3.4. Lyginamosios medžiagos paruošimas vaizdų ir portretų tyrimams

Lyginamąjį vaizdo medžiagą tyrimui reikia pateikti laikantis tam tikrų reikalavimų. Lyginamajam tyrimui reikia pateikti materialų vaizdo informacijos šaltinį (CD, DVD diskus, nuotraukas) su identifikuojamo objekto (pvz., automobilio, asmens) vaizdu, užfiksuotu kaip galima artimesniu laiku tiriamajai vaizdo medžiagai ir panašiomis sąlygomis.

Tyrimui siunčiami lyginamieji pavyzdžiai turi atitikti šiuos reikalavimus:

Identifikuojamų objektų bendrieji ir individualūs požymiai turi būti aiškiai matomi, vaizdas turi būti ryškus ir aiškus.

Lyginamieji vaizdo pavyzdžiai turi būti kiek galima artimesni pagal atlikimo laiką ir sąlygas (apšvietimas, filmavimo fotografavimo kampas) tiriamiesiems vaizdams.

Tyrimui pateikiama lyginamoji medžiaga turi būti fiksuojama atsižvelgiant į objekto padėtį tiriamajame vaizdo įrašė. Filmuojama neskubant, lėtai išlaikant kamerą objekto atžvilgiu panašiais rakursais kaip ir tiriamajame įrašė. Esant galimybei lyginamieji vaizdo įrašo pavyzdžiai taip pat turi būti atlikti su ta pačia vaizdo fiksavimo sistema kaip ir tiriamoji vaizdo medžiaga (pvz., banko, bankomato, parduotuvės ar kitos stebėjimo sistemos).

Taip pat tyrimą dominantį objektą reikia ir nufotografuoti. Nuotraukose dominantis objektas turi būti užfiksuotas kaip galima artimesniu rakursu tiriamuosiuose vaizdo įrašuose užfiksuoto objekto rakursui, nufotografuoti visi individualūs požymiai.

Jeigu tai autotransporto priemonė – įlenkimai, įbrėžimai, specifinis išdažymas bei kiti puošybos (tuningo) elementai, jeigu jų yra.

Jeigu tai žmogaus apranga – jos ypatumai, dėvėjimo stilius, firminiai ženklai, siūlės, įplyšimai.

Fotografuojant turi būti naudojama maksimali fotoaparato galima fotografavimo rezoliucija. Užfiksuotas fotoatvaizdas turi būti įrašytas to-

kiu skaitmeniniu formatu, kuris nenaudoja vaizdo suspaudimo (pvz., TIF, BMP, RAW, NEF). Jeigu fotografuojama JPG formatu, turi būti naudojama maksimali galima rezoliucija ir vaizdo kokybė be suspaudimo. Gautos nuotraukos neredaguojamos.

Tiriamoji ir lyginamoji vaizdo medžiaga turi būti įrašyta tik į įrašomas laikmenas. Laikmenos, kuriose esančią medžiagą galima ištrinti ar pakeisti, t. y. perrašomos laikmenos, netinka (perrašomi CD-RW ir DVD-RW diskai, USB raktai).

Kai su vaizdų tyrimu kartu yra skiriamas ir portretų tyrimas, pateikiami norimų nustatyti asmenų atvaizdų lyginamieji pavyzdžiai turi atitikti portretų tyrimų lyginamiesiems pavyzdžiams keliamus reikalavimus. Asmenis lyginamajam tyrimui fotografuoti reikia fotoaparatai laikant 1,5–2 m atstumu nuo fotografuojamojo, jo akių aukštyje. Asmenį fotografuoti iš priekio ir pasukus galvą 45 laipsnių kampą į kairę ir į dešinę bei kairį ir dešinį profilius, fotografuoti iki juosmens, t. y. laikantis signalinės (atpažįstamosios) fotografijos taisyklių. Asmuo turi būti fotografuojamas su lengvais viršutiniais drabužiais, nedengiančiais kaklo, smakro ar kitų veido dalių. Fotografuojamasis turi galvą laikyti tiesiai, jos nepakelti, nenuleisti ar kaip kitaip nesukti į šoną, kai yra fotografuojamas iš priekio. Jeigu fotografuojamas asmuo turi ilgus plaukus, be lyginamųjų pavyzdžių su kasdienine, jam būdinga šukuosena, būtina užfiksuoti asmenį su surištais plaukais, kad jie nedengtų ausų, kaktos, antakių ar kitų veido dalių. Fotografuojamas asmuo turi būti be galvos apdangalo ir akinių. Fotografavimo fonas turi būti neutralus, šviesios spalvos (geriausia gelsvos ar šviesiai pilkos), negali būti margas, už fotografuojamo asmens neturi būti jokių kitų objektų (pvz., durų, seifų ir kt.). Fotografuojamo atvaizdo kokybė turi būti gera, t. y. fotografuojamo asmens išorės bruožai turi aiškiai ir ryškiai matytis. Vaizdas negali būti retušuotas, t. y. redaguotas naudojant specializuotas programas.

Be privalomų atpažįstamųjų nuotraukų, būtina asmenį nufotografuoti taip, kad veidas nuotraukose būtų pavaizduotas tuo pačiu rakursu kaip ir tiriamojame vaizdo medžiagoje (vaizdo įrašė, nuotraukose). Lyginamieji pavyzdžiai turi būti kiek galima artimesni pagal pagaminimo laiką ir sąlygas tiriamosioms nuotraukoms. Jeigu tiriamojame vaizdo medžiagoje dominantis asmuo užfiksuotas su akiniais, kepure ar kitais tyrimą dominančiais aksesuarais (pvz., papuošalais), papildomai pateikiamos lygina-

mosios nuotraukos, kuriose asmuo užfiksuotas taip pat kaip ir tiriamojame vaizdo medžiagoje.

Kad specialistas galėtų įsitikinti požymių pastovumu, reikia siųsti keletą to paties asmens to paties rakurso nuotraukų. Specialistas turi būti tikras, kad pateiktose nuotraukose užfiksuoti požymiai yra individualūs tyrimą dominančio asmens požymiai, o ne atsiradę vaizdo triukšmai.

Lavonas portretų tyrimui fotografuojamas tik tada, kai jo veidas yra specialiai sutvarkomas (t. y. atliekamas „veido tualetas“). Daromos penkios atpažįstamosios nuotraukos, tačiau fotografuojama iki pečių, kiti reikalavimai yra tokie patys kaip ir gyvų asmenų atpažįstamųjų nuotraukų.

Rekomenduojama tyrimui formuluojamus klausimus ir lyginamosios medžiagos paruošimą derinti su tyrimą atliksiančios įstaigos vaizdų ir portretų tyrimų specialistais.

9.3.5. Priemonės, naudojamos vaizdų ir portretų tyrimams atlikti

Vaizdo įrašo atkūrimo metu tyrimą atliekantis specialistas, remdamasis tyrimui pateiktais klausimais, nustato konkrečius užfiksuotus dominančius asmenis ar kitus dominančius objektus, atrenka vaizdo įrašo fragmentus, kuriuose geriausiai šie objektai užfiksuoti.

Atrinkęs reikiamus kadrus, tyrimą atliekantis specialistas įvertina jų tinkamumą tolesniam tyrimui. Jeigu vaizdo įrašo fragmentas su konkrečiais dominančiais objektais yra netinkamas tolesniam tyrimui pagal specialistui pateiktus klausimus, tai fiksuojama specialisto išvadoje.

Jeigu vaizdo įrašo fragmentas su konkrečiais dominančiais objektais yra tinkamas tolesniam tyrimui pagal specialistui pateiktus klausimus, atliekamas tolesnis tyrimas.

Tolesnio tyrimo metu specialistas pasirenka reikiamus metodus bei jų taikymo eiliškumą, atsižvelgdamas į pateiktą užduotį ar klausimus.

Analoginiam ir skaitmeniniam vaizdo įrašui skirtos magnetinės vaizdajuostės nuskaitomos skyriuje turimais vaizdo grotuvais ir registruojamos *Avid Liquid*, *Adobe Premiere*, *Impress* arba *Virtual Dub* programomis. Kitos skaitmeninio vaizdo laikmenos (CD, DVD, FLASH ar kitos atminties kortelės) nuskaitomos specialisto darbinio kompiuteriu ir, jei to reikia, specialia programine įranga. Skaitmenizuotas ar nuskaitytas vaizdas gali

būti apdorojamas anksčiau minėta programine įranga keičiant šviesumo / kontrasto nustatymus, taikant įvairius filtrus ar išsaugant atskirus kadrus su konkrečiais dominančiais objektais. Gauti vaizdai pateikiami užsakovui tinkamo formato.

Vaizdo įrašas gali būti išsaugomas kadrų sekomis (atskirais vaizdo įrašo fragmentais) arba pavieniais kadrtais (.tif, .bmp, .jpg).

Pateiktame vaizdo įrašė nustačius konkretų dominantį objektą ir atlikus pirminį vaizdo įrašo tyrimą, sprendžiama, ar vaizdo įrašas tinkamas objektui identifikuoti. Jeigu pateiktas vaizdo įrašas yra netinkamas objektui identifikuoti, formuluojama išvada, kuri yra fiksuojama specialisto išvadoje, kad vaizdo įrašas yra netinkamas objektui identifikuoti.

Jeigu pateiktas vaizdo įrašas atlikus pirminį tyrimą yra tinkamas objektui identifikuoti, atliekamas konkrečių dominančių objektų (asmens, automobiliai, valstybiniai numeriai ir kt.) identifikavimas arba lyginamasis portretų tyrimas.

Jeigu užduotyje reikia identifikuoti automobilį, jo markę, modelį ar valstybinius numerius, paruošta vaizdo medžiaga yra perduodama Transporto priemonių tyrimo skyriui ir tolesnė išvada yra formuluojama kartu su šio skyriaus specialistais.

Jei yra poreikis įrašyti gautą skaitmeninį vaizdo įrašo kadrą ar skaitmeninio vaizdo įrašo kadrų seką į skaitmeninę vaizdo laikmeną, turimas skaitmeninis vaizdo įrašas, jo dalis ar atskiras kadras išsaugomi (skaitmeninis vaizdo įrašas – .avi formatu, foto atvaizdai .tif, .bmp ar .jpg formatu). Jei išsaugotas skaitmeninis vaizdo įrašas netelpa į turimą tuščią skaitmeninę laikmeną, jis yra suspaudžiamas naudojantis turimomis vaizdo redagavimo programomis ir įrašomas į skaitmeninę laikmeną naudojantis tam skirta programine įranga.

Išsaugoti atskiri vaizdo įrašo kadrai su juose užfiksuotu dominančiu konkrečiu objektu gali būti išspausdinti skaitmenine FUJI fotolaboratorija.

Programos, naudojamos atliekant vaizdų tyrimą:

AvidLiquid – skaitmenizuojamas bei redaguojamas (atsižvelgiant į tyrėjo iškeltą užduotį) vaizdo įrašas, išsaugomi atskiri vaizdo įrašo kadrai.

VirtualDub – naudojami įvairūs filtrai, vaizdo įrašų suspaudimas, išsaugomi atskiri vaizdo įrašo kadrai.

Adobe Photoshop – atskirų atrinktų kadrų redagavimo veiksmams naudojant įvairius filtrus bei vaizdo medžiagos paruošimas kitiems tyrimams atlikti.

9.3.6. Vaizdų ir portretų tyrimų terminai ir apibrėžtys

1. **.avi (Audio Video Interleave)** – *Microsoft* sukurtas garso ir judančio vaizdo formatas. .avi formato failė gali būti duomenys, kurie yra suglaudinti tam tikru kodeku, įskaitant MPEG-2, DivX, XviD ir kt. .avi failuose gali būti duomenys, kurie nebuvo suglaudinti jokių kodekų. Kai .avi failai yra nukopijuoti iš skaitmeninės stebėjimo kamerų sistemos, vaizdui atkurti gali prireikti specialios programinės įrangos arba kodeko.

2. **.bmp (BitMap)** – 1-64 bitų grafinių bylų formatas. Tai taškinės grafikos standartas, kuriam *Microsoft* teikia pirmenybę. Kai kurios skaitmeninės stebėjimo kamerų sistemos leidžia nuotraukas išsaugoti .bmp formatu.

3. **CD ir DVD** – kompaktinis diskas ir DVD diskas. Optinė laikmena, kurioje išsaugomi skaitmeniniai duomenys. Galima naudoti vienkartinis (įrašomuosius) arba daugkartinius (perrašomuosius) CD ir DVD (pvz., CD-R ir CD-RW, DVD-R ir DVD-RW).

4. **Darbinė kopija** – įrašo arba duomenų dublikatas arba kopija, padaryta iš įrodymų originalo, kurią vėliau galima peržiūrėti, analizuoti arba apdoroti.

5. **.jpg** – formatas, skirtas nuotraukoms ir kitiems vaizdams saugoti glaudinta forma. Kai kurios skaitmeninės stebėjimo kamerų sistemos leidžia nuotraukas išsaugoti kaip .jpg formato failus.

6. **Kodekas** – tai programinė įranga (algoritmas), naudojama skaitmeniniams duomenims suglaudinti arba išskleisti. Kodekai užkoduoja srautą arba signalą prieš jį transliuojant, saugant arba užšifruojant, o atkoduoja peržiūrai atlikti. Skaitmeninėje stebėjimo kamerų sistemoje kodekai paprastai būna specialūs ir jų gali prireikti surinktiems judančio vaizdo duomenims atkurti.

7. **Multipleksavimo įrenginys (demultipleksavimo įrenginys)** – prietaisas, kuris kelis judančio vaizdo signalus sujungia į vieną arba išskirsto sujungtą signalą. Šie prietaisai dažnai naudojami apsaugoje ir teisėsaugoje, vienu metu arba vieną po kito įrašant ir (arba) atkuriant vaizdus iš kelių kamerų.

8. **Originali vaizdo medžiaga** – vaizdo medžiaga pateikta originaliu formatu, kaip ji buvo įrašyta vaizdą fiksuojančios įrangos.

9. **.tif** (*Tagged Image File*) – nuotraukų ir kitų skaitmeninių paveikslėlių failų formatas. Failus .tif formatu galima įrašyti dviem būdais: šiek tiek suglaudinus arba visiškai nesuglaudinus. Bet kuriuo atveju .tif failai yra visiškai „nenuostolingi“ – juose informacija apie visų pradinio vaizdo taškų spalvas išsaugoma 100 procentų. .tif formatas naudojamas ir *Windows* ir *Macintosh* kompiuteriuose.

10. **Vaizdo triukšmai** (trikdžiai) – tai pašaliniai taškai, linijos, šešėliai ir kitos detalės, kurių neturėtų būti originaliame fotografuojamame ar filmuojamame vaizde. Jie gali atsirasti dėl fotoaparato ar vaizdo kamerų elektronikos netikslumų, nekokybiškos optikos, prasto apšvietimo, didelio vaizdo suspaudimo.

11. **Veido elementas** – tai veido požymis. Pagal tų požymių visumą identifikuojamas žmogaus atvaizdas turimoje materialioje laikmenoje.

12. **Žmogaus išorės individualiųjų požymių kompleksas** – individualių požymių visuma, kuria remiantis yra identifikuojamas asmuo.

POLIGRAFO NAUDOJIMAS TIRIANT NUSIKALSTAMAS VEIKAS

10.1. Įžanga

Įžengėme į XXI amžių. Kaip ir visose gyvenimo srityse, kriminalistikoje vyksta intensyvūs pokyčiai, tobulėja nusikaltimų tyrimų technologijos ir turima įranga. Tik žengdami koja kojon su technologijų pažanga ir nagrinėdami nusikalstamumo tendencijas, galime duoti reikiamą atkirtį kovodami su nusikalstamumu. Nusikaltėliai tobulėja ir kuo toliau, tuo dažniau taiko pažangiausias technologijas, palikdami vis mažiau ir vis sunkiau surandamų bei užfiksuojamų pėdsakų. Gal vienus nusikaltimo pėdsakus ir galima panaikinti ar paslėpti, tačiau yra tokių pėdsakų, kurių taip paprastai neištrinsi ir nesunaikinsi. Tai – atminties pėdsakai, kriminalistikoje vadinami idealiaisiais pėdsakais. Bent kol kas ir artimiausioje ateityje nebus galima ištrinti atminties pėdsakų iš juos padariusių asmenų smegenų. Tai – daug sudėtingesnis darbas nei sugadinti arba sunaikinti kompiuterio standųjį diską ar kitokią skaitmeninės atminties laikmeną ir negrįžtamai ją ištrinti.

Būtent su tokiais pėdsakais dirbama, kai yra atliekami psichofiziologiniai tyrimai naudojant poligrafą (tyrimai poligrafu).

Instrumentinių tyrimų poligrafu užuomazgos siekia XIX amžių, kai buvo pradėta naudoti mokslinė (daugiau medicininė) technika, tačiau melo (apgaulės) atskleidimu žmonės domėjosi jau labai seniai.

Pirmieji moksliniai bandymai, siekiant pasitelkus techninius įrenginius išaiškinti melo sukeltus emocinius pokyčius, pradėti atlikti XIX a. pabaigoje, kai 1892 m. Hugo Munsterbergeris paskelbė koncepciją, kad kai kurie fiziologiniai pokyčiai gali būti emocijų, susijusių su melu, išraiška¹⁶³. Pirmųjų bandymų metu buvo fiksuojamas dažniausiai tik vienas emocijų

163 Hanausek, T. *Zarys taktyki kriminalistycznej*. Warszawa, 1994, p. 168.

pokyčių sukeltas fiziologinis rodiklis. Buvo fiksuojami šie fiziologiniai rodikliai:

- kvėpavimo pokyčiai;
- širdies darbo pokyčiai (širdies plakimo dažnis ir kraujo spaudimas);
- odos elektrinės varžos pokyčiai;
- raumenų ir kiti pokyčiai.

Šie fiziologiniai rodikliai vėliau buvo pradėti fiksuoti viename prietaise – poligrafe.

Nors tyrimai poligrafu pasaulyje taikomi jau seniai, Lietuvoje poligrafas pradėtas naudoti 1992 m. Vadovybės apsaugos departamente prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

Pirmuosius tyrimus Lietuvos policijoje pradėta atlikti 2002 m., tačiau tai buvo daugiau pavieniai atvejai.

Nuo 2006 m. tyrimų poligrafu taikymas Lietuvos policijoje suaktyvėjo, tačiau dauguma jų iki 2011 m. buvo atliekami Vadovybės apsaugos departamente prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos.

Nuo 2011 m. spalio reguliarius tyrimai poligrafu pradėti Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre (toliau – Centras). Čia juos atlieka du tyrimo poligrafu specialistai, baigę tyrimo poligrafu specialisto mokymus specializuotose mokymo įstaigose.

Centro tyrimo poligrafu specialistai taiko tik Amerikos poligrafo specialistų asociacijos (angl. – *American Polygraph Association*, toliau – APA) aprobuotas ir visuotinai pripažintas tyrimo poligrafu metodikas. Ši asociacija vienija pažangiausias tyrimo poligrafu technologijas, reglamentuoja ir akredituoja tyrimo poligrafu specialistų rengimo įstaigas, organizuoja tyrimo poligrafu patikimumo studijas, rengia reguliarius seminarus ir kvalifikacijos tobulinimo kursus JAV ir užsienyje.

Teismuose dėl prieštaringo teisinio reglamentavimo tyrimai poligrafu vertinami labai skirtingai. Pasitaiko atvejų, kai tyrimo poligrafu rezultatai vertinami kaip papildoma informacija, apibūdinanti asmenį ar patvirtinanti arba paneigianti tam tikras nusikaltimo aplinkybes. Kartais tyrimo poligrafu rezultatų teismai nepriima kaip įrodymų, nes toks informacijos rinkimo būdas nėra apibrėžtas Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse. Tokiu atveju pamirštama, kad Baudžiamojo proceso kodekse nėra reglamentuota daugelis objektų tyrimo metodų (daktiloskopiniai, in-

formacinių technologijų, DNR ir daugelis kitų), bet jie taikomi ir pripažįstami teismuose.

10.2. Šiuo metu tyrimuose poligrafu naudojama įranga

Šiuolaikinio melo detektoriaus (poligrafo) pavyzdžiu būtų galima laikyti kompiuterizuotą poligrafą, kuris fiksuoja bent kvėpavimo, odos elektrinio laidumo ir kraujotakos pokyčius (*Lafayette, Limestone, Stoelting, Axciton, Diana, Barjer* ir kt. gamintojų poligrafai), tačiau poligrafai buvo kuriami ir anksčiau.

Pirmieji mokslininkai, sukūrę daugiau nei vieną fiziologinį rodiklį fiksavusį aparatą, buvo V. Larsonas ir jo mokinys L. Kileris. 1906 m. rašalinio Makenzio poligrafo pavyzdžiu 1920 m. jie sukūrė Larsono poligrafą, fiksuojantį širdies ir kvėpavimo pokyčius.¹⁶⁴ 1926 m. L. Kileris modifikavo V. Larsono poligrafą ir prie kvėpavimo bei širdies registravimo kanalų pridėjo trečią kanalą – odos elektrinio laidumo kanalą (dabar šis kanalas trumpinamas GSR (angl. *General Skin Resistance* – bendroji odos varža) arba EDA (angl. *Elektrodermal Activity* – odos elektrinė reakcija) santrumpomis) – psichogalvanometrą. Vėliau buvo ir kitokių naujų poligrafo pavadinimų – Berklio poligrafas, Darrow fotopoligrafas¹⁶⁵, tačiau iš esmės jų konstrukcija buvo tokia pati. Instrumentiniai poligrafai buvo lagamino dydžio poligrafai, kurie ant specialaus popieriaus rašaliniais arba terminiais rašikliais fiksavo fiziologines asmens reakcijas.

Tobulėjant technologijoms, XX a. paskutiniame dešimtmetyje poligrafu fiksuojamoms fiziologinėms reakcijoms įrašyti buvo pradėti naudoti kompiuteriai, poligrafai ir kompiuteriai tapo vientisa sistema, lengvai ir kokybiškai fiksuojančia ne tik fiziologines reakcijas, bet ir atliekančia daug papildomų funkcijų.

Šiuolaikinis kompiuterizuotas poligrafas ne tik fiksuoja kvėpavimo, odos elektrinio laidumo ir kraujotakos fiziologines reakcijas (nuo 4 iki 8–9 kanalų), bet ir turi efektyvias tyrimo trikdžių aptikimo technologijas (judesio jutiklius, kompiuterinius algoritmus). Šiuolaikinis poligrafas specializuota programa į kompiuterio atmintį turi galimybę įrašyti užduodamų klausimų tekstus ir pateikiamus atsakymus. Programos kartu su atlieka-

164 Widacki, J. *Wprowadzenie do problematyki badan poligraficznych*. Warszawa, 1981, p. 35.

165 Kulicki, M. *Kriminalistyka*. Torun, 1994, p. 457.

mais testais gali daryti garso ir vaizdo įrašus, įrašyti pateikiamų klausimų garsinį variantą ir vėliau vietoj specialisto balsu pateikiamų klausimų pateikti garso įrašą. Šiuolaikinės poligrafų programinės įrangos turi galimybę ne tik rankiniu būdu, bet ir automatiškai fiksuoti klausimo uždavimo pradžios ir pabaigos momentus, tiriamojo atsakymo momentą. Programose dažnai būna įvairių medikamentų veikimo aprašymo enciklopedijos. Dauguma šiuolaikinių poligrafo programų turi automatinius diagramų įvertinimo programinius modulius, padedančius specialistams nustatyti, ar tiriamasis asmuo sąžiningas.

Trumpai apžvelgsime naudojamus jutiklius.

Pneumografai. Šiuolaikiniuose poligrafuose yra tie patys du kvėpavimą registruojantys kanalai – pneumografai. Skirtumas tik tas, kad kai kurie poligrafai kvėpavimui fiksuoti turi ne įprastinius tuščiavidurius guminius vamzdelius, kurių oro spaudimo pokyčius fiksuoja poligrafas, o pjezojutiklius, į poligrafo aparatą perduodančius jau elektrinį signalą, o ne oro spaudimo pokyčius. Pastaruosius, kaip parodė patirtis, yra šiek tiek lengviau naudoti, tačiau gali kilti problemų dėl perduodamo signalo stabilumo. Abiem atvejais šie jutikliai uždedami ant tiriamojo asmens pilvo ir krūtinės ląstos. Reikia pabrėžti, kad du pneumografai turi daugiau pranašumų nei vienas – atliekant testus nereikia ieškoti vietos pneumografui, o galima naudoti du pneumografus iš karto, taip pat ant diagramos yra lengviau aptikti kvėpavimo trukdžių požymius.

Kitas poligrafo jutiklis – *psichogalvanometras* (GSR, EDA) – yra skirtas tiriamojo asmens odos elektriniam laidumui matuoti ir užrašyti. Psichogalvanometras matuoja Ferio reiškinį – odos elektrinį laidumą išoriniam šaltiniui. Poligrafo programa odos elektrinio laidumo pokyčius registruoja paprastai centravimo (diferenciovimo) būdu, kai po kiekvieno odos elektrinio laidumo pokyčio brėžiama tokia kreivė, kad būtų galima atskirti reakciją į kiekvieną klausimą dydį ir po kiekvieno pokyčio leidžiasi žemyn, kol odos elektrinis laidumas vėl padidėja. Psichogalvanometro jutikliai – tai du sausi elektrodai (prireikus odos elektriniam laidumui pagerinti gali būti naudojamas medicininis gelis. Taip pat gali būti naudojami vienkartiniai sausi arba geliniai elektrodai), paprastai dedami ant tiriamojo asmens rankų pirštų (rekomenduojama juos dėti ant dviejų negretutinių rankos pirštų pagalvėlių).

Ketvirtasis poligrafo jutiklis registruoja širdies plakimo ir kraujo spaudimo pokytį. Širdies darbo pokyčiai fiksuojami *sfigmografo* kreive kompiuterio ekrane. Šio kanalo jutiklių gali būti įvairių. Vienas patikimiausių ir seniausiai naudojamų jutiklių yra ant tiriamojo asmens žasto uždedama rankovė, kurioje spaudimas testavimo metu būna apie 40–60 mm Hg. Taip pat gali būti naudojama piršto spaudimo rankovė, foto- ir *pjezopletismografa*i. Piršto rankovė pritvirtinama prie piršto, pripučiama oro apie 80–90 mm Hg. Veikimo principas toks pat kaip įprastos rankovės, dedamos ant žasto. Foto- ir pjezopletismografai taip pat tvirtinami prie piršto, tik tokiu atveju signalas perduodamas laidu.

Naudojant šiuolaikinius poligrafus tiriamojo judesius aptinka įvairūs judesio jutikliai: dedami po tiriamojo kėdę, po kojomis, ant tiriamojo kėdės sėdynės, kėdės porankių. Gali būti naudojami ir kitokie judesio jutikliai. Tokie jutikliai padeda užfiksuoti net ir minimalius tiriamojo judesius, galinčius turėti įtakos jo diagramose užfiksuotų reakcijų vertinimui.

Būtina atkreipti dėmesį ir į tai, kad vien prietaiso – poligrafo – neužtenka, kad būtų tinkamai atliekami tyrimai poligrafu. Pagal Lietuvoje galiojančius teisės aktus¹⁶⁶ kiekvienas tyrimas poligrafu privalo būti įrašomas vaizdo ir garso įrašymo priemonėmis, tyrimai turi būti atliekami tik specialius reikalavimus atitinkančiose patalpose. Specialias tyrimo poligrafu patalpas turi sudaryti dvi viena su kita sujungtos nepereinamos patalpos. Pirmoji patalpa paprastai yra skiriama tyrimui stebėti: joje būna vaizdo fiksavimo įranga, gali būti spausdintuvas diagramoms spausdinti. Šioje patalpoje tyrimą stebi kitas tyrimo poligrafu specialistas, tyrimo užsakovai, tiriamųjų gynėjai bei kiti asmenys, kuriems dalyvauti būtina. Pačioje tyrimo patalpoje tyrimo metu paprastai būna tik tyrimą atliekantis tyrimo poligrafu specialistas ir tiriamasis asmuo. Stebėjimo ir tyrimo patalpos gali būti atskirtos veidrodinio stiklo siena, kad tyrimą stebintys asmenys galėtų per stiklą stebėti tyrimo eigą. Esantieji tyrimo patalpoje mato veidrodį.

Tyrimo patalpos turi būti labai gerai izoliuotos nuo išorinių dirgiklių, gerai vėdinamos. Jose tyrimo metu privalo būti išlaikoma 18–21 laipsnio pagal Celsijų temperatūra ir 70–85 proc. drėgmė, kad tiriamasis ir tyrimo poligrafu specialistas jaustųsi gerai viso tyrimo metu. Tyrimo patalpa turi būti nei labai didelė, nei maža, apie 10–15 kv. m. Tyrimo patalpoje neturi

166 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. liepos 12 d. nutarimas Nr. 1131 „Dėl tyrimo poligrafu taisyklių ir leidimo atlikti tyrimus poligrafu formos patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2002, 72-3079.

būti langų, sienos turi būti vienspalvės, šviesių pastelinių tonų. Tyrimo patalpoje negali būti jokių augalų, paveikslų ir pan., o tik tyrimui gyvybiškai būtina įranga, paprastai susidedanti iš stalo kompiuteriui pastatyti, staliuko, ant kurio laikomas poligrafo prietaisas, specialisto naudojamos vienos ar dviejų kėdžių ir specialios tyrimams skirtos kėdės, ant kurios sėdi tiriamasis asmuo. Speciali kėdė privalo turėti reguliuojamus porankius. Sėdynės aukštis turi būti reguliuojamas pagal tiriamojo asmens ūgį.

Testavimo metu tiriamasis, kai jam pateikiami klausimai ir jis į juos atsako, privalo sėdėti kaip įmanoma ramiau, nejudėti, žiūrėti priešais save į sieną arba į pateikiamus vizualinius klausimus. Tai nėra lengva, tačiau baigus kiekvieną testą daroma trumpa 1–2 minučių pertrauka, kurios metu tiriamasis gali šiek tiek pailsėti ir pajudėti, tačiau poligrafo jutikliai nenuimami.

10.3. Tyrimo poligrafo stadijos

Kaip ir kiekvienas tyrimas, tyrimai poligrafu gali būti skirstomi į tam tikras stadijas. Tai yra:

1. Pasirengimas;
2. Ikitestinis pokalbis su tiriamuoju asmeniu;
3. Testavimas;
4. Potestinis pokalbis su tiriamuoju asmeniu;
5. Išvada.

1. **Pasirengimas.** Viena svarbiausių tyrimo poligrafu stadijų yra pasirengimas tyrimui. Šios stadijos metu pirmiausia sprendžiama, ar yra pakankamai duomenų tyrimui atlikti ir ar tyrimo metu galima atsakyti į tyrimo užsakovo pateiktus klausimus. Taip pat šioje tyrimo stadijoje paprastai gaunamas rašytinis tiriamojo asmens sutikimas tirtis poligrafu. Pažymėtina, kad, nesant rašytinio sutikimo, tyrimas neatliekamas, o jei tiriamasis asmuo atsisako tirtis bet kurioje stadijoje, tyrimas nedelsiant nutraukiamas. Pasirengimo tyrimui metu iš tyrimo užsakovų gaunama ir išnagrinėjama visa informacija apie tiriamą įvykį ir tiriamąjį asmenį. Užsakovai pateikia pagrindines ir papildomas versijas, kurios yra kartu apsvarstomos, taip pat aptariami ir sudaromi preliminarūs testo klausimai. Surenkama informacija, kokia buvo tiriamojo asmens būklė tiriamojo įvykio metu, jo

blaivumas. Šios stadijos metu būtinas glaudus tyrimo užsakovų ir tyrimo specialistų bendradarbiavimas ir tarpusavio supratimas.

Vienu iš pasirengimo tyrimui atveju (pinigų vagystės stambiu mastu byloje) tyrimo užsakovai ir tyrimo specialistai praleido beveik savaitę laiko, kartu sudarinėdami testus ir klausimus, taip pat operatyviai pateikė visą prašomą papildomą informaciją ir savarankiškai nufotografavo su tiriamu įvykiu galimai susijusias vietas. Tyrimo specialistams šioje byloje buvo nesunku sudaryti testų klausimus ir atlikti tyrimus.

Pasirengimas tyrimui gali trukti nuo kelių valandų iki kelių savaičių ar net mėnesių. Tai priklauso nuo to, kaip operatyviai pateikiama tyrimui būtina informacija, kiek laiko reikia jai išanalizuoti, per kiek laiko pateikiama papildoma tyrimui būtina medžiaga.

Pasirengimo metu sudaromas ikitestinio pokalbio planas ir nusprendžiama, kokios taktikos bus laikomasi, aptariami ir sudaromi testavimo metu užduodami klausimai. **Svarbu, kad tyrimo užsakovai tiksliai žinotų, kokias esmines aplinkybes jie nori patikrinti tyrimo metu.** Atliekant tyrimą poligrafu galima patikrinti tik labai ribotą klausimų skaičių, todėl svarbu, kad tyrimo užsakovai surašytų pačius svarbiausius klausimus, pačias svarbiausias aplinkybes, į kurias norima gauti atsakymus, ar tiriamasis sąžiningai atsakė į pateiktus klausimus, ar specifiskai reagavo į testavimo metu pateiktas įvykio aplinkybes. Tyrimo užsakovai turi žinoti, kad testavimo metu galima užduoti tik labai konkrečius vienareikšmius uždarus klausimus, į kuriuos paprastai atsakoma „Taip“ arba „Ne“. Testavimo metu negalima klausti apie tiriamojo asmens ketinimus, įvykių ar poelgių vertinimus. Pasirengimas tyrimui paprastai užima didžiausią tyrimui poligrafu skiriamo laiko dalį.

2. Ikitestinis pokalbis su tiriamuoju. Ikitestinio pokalbio metu tyrimo specialistas tiesiogiai bendrauja su tiriamuoju asmeniu. Ikitestinis pokalbis paprastai trunka nuo 1 valandos iki 3 valandų, atskirais atvejais gali trukti ir trumpiau, ir ilgiau. Struktūrizuoto pokalbio metu paaiškinama testavimo eiga ir procedūros, surenkama informacija apie tiriamojo asmens sveikatos būklę ir jo tinkamumą tirti. Pažymėtina, kad tinkamas tirti asmuo turi būti pailsėjęs, išsimiegojęs, nesirgti sunkiomis kraujotakos, kvėpavimo takų ligomis, epilepsija, būti blaivus ir nevartojęs alkoholio, narkotinių, toksinių ar psichotropinių arba kitokių centrinę nervų sistemą stipriai veikiančių medžiagų. Jei tiriamieji asmenys pripažįsta tyrimo

išvakarėse išgėrę alkoholio ar vartoję medikamentų, stengiamasi smulkiai išsiaiškinti, kiek alkoholio ar kokių ir kiek medikamentų vartojo tiriamieji. Praktikoje nėra pasitaikę, kad tiriamieji būtų pripažinę prieš tyrimą vartoję narkotinių medžiagų. Pažymėtina, kad tokie atvejai dar nereiškia, kad tiriamasis bus netinkamas tirti. Ar tiriamasis tinkamas tirti, sprendžiama kiekvienu konkrečiu atveju. Gydytojo paskirtų medikamentų vartojimas nėra kliūtis tirti poligrafu, tačiau apie tai tyrimo specialistai privalo žinoti kuo anksčiau, kad įvertintų galimą konkrečių medikamentų poveikį tyrimo diagramoms.

Ūmūs širdies ritmo sutrikimai, šokinėjantis kraujo spaudimas, stiprus kosulys, sloga ar pan. labai apsunkina tiriamojo asmens fiziologinių reakcijų fiksavimą ir vertinimą, todėl tokiais atvejais tyrimas atidedamas vėlesniam laikui. Tiriamasis asmuo taip pat turi adekvačiai reaguoti į aplinką, nesirgti psichikos liga ir gebėti bendrauti su tyrimo specialistu. Ikitestinio pokalbio metu tiriamajam asmeniui paaiškinama, kaip veikia poligrafas, asmens fiziologija. Tyrimo specialistas sprendžia, ar tiriamasis asmuo yra tinkamas tirti. Praktikoje yra pasitaikę atvejų, kai tiriamieji asmenys turėjo sunkių sveikatos sutrikimų, pavyzdžiui, buvo patyrę miokardo infarktą, sirgo epilepsija, turėjo aukštą kraujo spaudimą, tam tikrų psichinės sveikatos problemų. Tokiu atveju pokalbio metu tyrimo specialistas įvertina tiriamojo sveikatos būklę tyrimo metu ir sprendžia, ar galima su tiriamuoju atlikti tyrimą, jį nukelti vėlesniam laikui ar visiškai nutraukti. Kaip parodė praktika, įmanoma tirti asmenis, kurie serga epilepsija, yra turėję nežymių psichinės sveikatos problemų (lengvos formos depresija, nerimas ir kt.) ir pan. – šios aplinkybės nėra kliūtis adekvačioms tiriamojo reakcijoms gauti, nors tokių tyrimų metu reikia atidžiau sekti tiriamojo asmens sveikatos būklę. Netikslinga tirti asmenis, jaunesnius nei 14–16 metų, taip pat nėščias moteris. Asmenys iki 14–16 metų negali ilgai išlaikyti dėmesio ir kartais gali ne visai objektyviai vertinti tiriamo įvykio situaciją. Nėščios moterys neturėtų būti tiriamos dėl galimo neigiamo streso poveikio vaisiui.

Šios stadijos metu taip pat smulkiai aptariamas tiriamasis įvykis: pirmiausia išklausomas tiriamojo asmens pasakojimas, vėliau tyrimo specialistas prašo patikslinti tam tikras tiriamojo įvykio aplinkybes, paprastai susijusias su tyrimui paruoštais testų klausimais. Ikitestinio pokalbio metu taip pat yra aptariami ir suderinami konkretūs klausimai, kurie bus užduodami testavimo metu, kokius atsakymus pateiks tiriamasis asmuo. Paprastai testavimo metu tiriamasis į pateikiamus klausimus atsako tik „Taip“

arba „Ne“. Mes kartais taikome praktiką, kai tam tikrų testų klausimus tiriamieji papildomai perskaito patys, parašo savo atsakymus ir pasirašo.

3. Testavimo stadijoje prie tiriamojo asmens pritvirtinami poligrafo jutikliai, jis informuojamas, kad testavimo metu, kai yra pateikiami klausimai, jis turi sėdėti ramiai, nejudėti ir atsakinėti į klausimus. Testavimo stadija paprastai trunka nuo 30–40 minučių iki 1 valandos ar ilgiau – tai priklauso nuo to, kiek testų planuojama atlikti. Taip pat nurodoma, kad tarp klausimų bus tam tikros pauzės, kad būtų užfiksuojamos tiriamojo asmens reakcijos į pateiktus klausimus. Testai yra atliekami pagal testavimo metodikų reikalavimus. Pavyzdžiui, GKT testai paprastai atliekami 3 kartus, dažniausiai keičiant klausimų eiliškumą. CQT testai atliekami nuo 3 iki 5 kartų. Tarp testavimų atliekami trumpi pokalbiai ir, jei reikia, patikslinami klausimai. Atsižvelgiant į turimus duomenis dažniausiai atliekamas vienas CQT testas ir vienas ar daugiau GKT testų.

Dar atliekant testus tyrimo specialistas stengiasi vertinti gaunamas diagramas ir, jei diagramose pastebi tam tikras tendencijas, gali susidaryti preliminarą išvadą apie tiriamojo asmens sąžiningumą.

4. Potestinis pokalbis su tiriamuoju. Atlikus testus vyksta potestinis pokalbis, kurio metu dar kartą klausama, ar kurie nors klausimai tiriamajam kėlė problemų. Potestinio pokalbio metu išsiaiškinami visi rūpimi klausimai. Jei tiriamasis asmuo sąžiningai atsakė į jam pateiktus kritinius klausimus, tyrimo specialistas paprastai jam apie tai praneša. Jei tiriamasis asmuo specifiskai reagavo į jam pateiktus klausimus, potestinio pokalbio metu gali būti stengiamasi išsiaiškinti gautų reakcijų atsiradimo priežastį arba trumpai paaiškinama, kad yra tam tikros reakcijos, kurių analizei reikia daugiau laiko. Jei vienoje byloje tiriami du, trys ar daugiau asmenų, tyrimai atliekami per kelias dienas, todėl atskleisti visas tyrimo detales vienam iš tirtų asmenų, neištyrus visų asmenų, yra netikslinga, gali net paakenkti ir kitiems tyrimams poligrafu, ir nusikalstamos veikos tyrimo eigai. Tokiu atveju, suderinus su tyrimo užsakovu, gali būti nutarta tyrimo metu tiriamiesiems nepranešti apie tyrimo rezultatus. Su tyrimo rezultatais tiriamuosius supažindina tyrimo užsakovas, gavęs specialisto išvadą.

5. Išvada. Atlikus tyrimą (tyrimus), išnagrinėjama visa tyrimo metu gauta informacija. Paprastai dar kartą peržiūrimas vaizdo įrašas, smulkiai išanalizuojamos ir pagal nustatytas taisykles įvertinamos gautos diagramos ir vėliau surašoma išvada.

10.4. Lietuvoje taikomos tyrimo poligrafu metodikos

Yra daug būdų, kaip galima nustatyti, ar žmogus sąžiningai atsako į pateikiamus klausimus. Tyrimo poligrafu metu tam taikomos specialios metodikos. Kiekviena metodika turi savitą taktiką, tačiau visos tyrimo poligrafu metodikos gali būti skirstomos į kelias grupes, sąlyginai vadinamas atpažinimo ir apgaulės (nustatymo) testais (metodikomis).

Taikant atpažinimo testų metodikas, nustatoma, ar asmuo turi žinių apie tyrėjams rūpimas aplinkybes, ar ne. Tokios testų metodikos leidžia nustatyti, ar tam tikros aplinkybės yra žinomos tiriamajam asmeniui, ar jis jų neišskiria iš kitų panašių pateikiamų aplinkybių. Paprastai atliekant tokius testus, jiems besirengiant bandoma surasti ir pateikti tokias tiriamųjų įvykių aplinkybes, kurias gali žinoti tik asmenys, tiesiogiai buvę nusikaltimo vietoje ir matę, tarkime, koku įrankiu buvo sužalotas nukentėjusysis, kurioje vietoje buvo paslėpti pinigai ar kitos vertybės, kokios kupiūros buvo pagrobtos ir pan. Atliekant šiuos testus konstatuojama, ar tiriamasis turi žinių apie tas aplinkybes, tačiau nėra teigiama, kad jis sąžiningai (nesąžiningai) atsakė į jam pateiktus klausimus.

Taikant tokias metodikas būtina, kad rengiantis tyrimui būtų galima išskirti tokių specifinių aplinkybių, kad jos nebūtų paskelbtos žiniasklaidoje, akistatų ar kitų procesinių veiksmų metu arba kitu būdu.

Vienas paprasčiausių atpažinimo testų yra Demonstracinis testas (*Demonstration test*). Jo metu tiriamajam paprastai siūloma pasirinkti vieną skaičių ir jį užrašyti (dar gali būti demonstraciniai testai su vardu, korta ir pan.). Toliau sutariama, kad bus pateikiami keli klausimai „Ar jūs parašėte skaičių...?“ Viena iš klausimų būna tas skaičius, kurį parašė tiriamasis. Sutariama, kad į visus klausimus, įskaitant ir tą, kai bus pasakytas tikrasis skaičius, kurį parašė tiriamasis, būtų atsakoma „Ne“. Šis testas turi kelis tikslus. Pirma, tiriamasis asmuo supažindinamas su testavimo procedūra ir pripranta prie jam uždėtų jutiklių. Antra, stebima, kokios yra tiriamojo asmens fiziologinės reakcijos, kai pateikiami jam grėsmės nekeliantys klausimai, nustatoma vadinamosios natūralios tiriamojo asmens reakcijos. Trečia, kai tiriamasis atvirai meluoja atsakydamas į klausimą, kuriame yra jo užrašytas skaičius, stebima, kokios yra tiriamojo reakcijos į tą kritinį klausimą, galima preliminariai nustatyti, kokios yra tiriamojo fiziologinės reakcijos į atvirą melą. Ketvirta, jei tiriamasis asmuo intensyviai domėjosi tyrimo poligrafu technologijomis, ypač – „kaip apgauti po-

ligrafą“, šio testo metu galima pastebėti tam tikras tiriamojo asmens reagavimo tendencijas, kurios įgudusį tyrimo poligrafu specialistą įspėtų, kad tiriamasis asmuo atlieka ir greičiausiai testų dėl įvykio metu bandys atlikti trukdymo veiksmus, populiariai vadinamus kontraveiksmiais. Ar taikyti šį testą, sprendžia tyrimo poligrafo specialistas, atsižvelgdamas į tyrimo situaciją ir tiriamojo asmenines savybes bei būklę. Demonstracinio testo metu įvykio aplinkybės nėra tiriamos.

Prie atpažinimo testų priskiriamos tokios metodikos kaip Kaltės žinių testas (angl. *Guilty Knowledge Test*, toliau – GKT), Kraštutinės įtampos testas (angl. *Peak of Tension Test*, toliau – POT), Slepamos informacijos testas (angl. – *Concealed Information Test*, toliau – CIT), Įvykio aplinkybių testas (angl. *Event Knowledge Test*, toliau – EKT) ir kitos. Dauguma šių testų turi visuotinai pripažintus ir taikomus testo atlikimo būdus ir procedūras, diagramų vertinimo kriterijus.

Dar viena atpažinimo testų metodika yra paieškos testai, kai ikiteisminio tyrimo metu nėra žinoma specifinių aplinkybių arba norima surasti reikšmingas bylai aplinkybes ir objektus: lavonus, paslėptus nusikaltimo įrankius, paslėptas pagrobtas vertybes ir kt. Šie testai yra atpažinimų testų atmaina, kai tyrimo užsakovams ir tyrimo specialistams nėra tiksliai žinomos tikslios aplinkybės – testų metu pateikiamos labiausiai tikėtinos aplinkybės. Tokiu atveju tyrimo užsakovai turi pateikti savo versijas ir galimas anksčiau minėtų aplinkybių slėpimo, buvimo vietas.

Kitas tyrimo poligrafu metodikų blokas yra apgaulės nustatymo testų metodikos. Jos yra ypač naudingos tais atvejais, kai dėl tiriamojo įvykio nesurinkta specifinių aplinkybių, kurias būtų galima taikyti naudojant atpažinimo testus, arba specifinės aplinkybės yra žinomos tiriamajam asmeniui. Galima ir tokia situacija, kad tiriamasis asmuo, net ir buvęs nusikaltimo vietoje ir padaręs nusikaltimą, gali neatsiminti įvykio aplinkybių dėl daugkartiškumo, girtumo ar kitų veiksnių, tačiau gali prisiminti, ar jis sudavė smūgius, ar pavogė vertybes ir pan.

Šios testų metodikos skirstomos į dvi pagrindines grupes: Kritinių ir neutralių klausimų metodika (angl. *Relevant Irrelevant Question Technique*, toliau – RI) ir Kontrolinių klausimų metodikos (angl. *Control Question Technique*, toliau – CQT). RI metodika yra CQT metodikų pradininkė ir šiuo metu nėra tobulinama. Šiuo metu, ypač JAV, vyrauja CQT, yra sukurta ir taikoma kelios dešimtys CQT metodikų, kurios tarpusavy-

je skiriasi testų formatais, reikalavimais sudaromiems klausimams ir kt. CQT metu nustatoma, ar asmuo sąžiningai atsakė į jam pateiktus kritinius klausimus, GKT testų metu – ar tiriami asmenys žino apie jiems pateiktas įvykio aplinkybes. Tai ir yra pagrindinis CQT ir GKT metodikų tikslų skirtumas.

Be abejo, GKT ir CQT metodikos skiriasi testų formatais. Pavyzdžiui, GKT testuose yra vieno tipo klausimai, tarp kurių būna vienas ar du kritiniai klausimai, kiti neturi būti susiję su byla, o asmeniui, neturinčiam žinių, visi klausimai turėtų būti vienodai „pavojingi“. Tokių testų metu tirinama, ar tiriamasis asmuo dėsningai ir specifiškai reaguoja į su byla susijusius klausimus.

CQT testuose pateikiami mažiausiai trijų rūšių klausimai. Jie sąlyginai gali būti skirstomi į neutralius, nesusijusius su byla ir nekeliančius grėsmės tiek kaltam, tiek nekaltam asmeniui; susijusius su byla (kritinius, angl. – *relevant question*) ir kontrolinius (palyginamuosius, angl. – *comparison, control question*) klausimus. CQT testuose lyginamos tiriamojo asmens fiziologinės reakcijos į kritinius klausimus su reakcijomis į kontrolinius klausimus. Pagal CQT teoriją, technologiją ir metodiką teigiama, kad jei asmuo nėra susijęs su tiriamuoju įvykiu, jis stipriau reaguos į kontrolinius klausimus, o jei yra susijęs su tiriamuoju įvykiu – stipriai reaguos į kritinius klausimus. Ir GKT, ir CQT testų diagramoms įvertinti yra naudojami statistiškai patikrinti diagramų vertinimų formuliarai.

Kokias metodikas ir testus taikyti, kokius klausimus užduoti tiriamajam asmeniui, sprendžia tyrimą atliekantis tyrimo poligrafu specialistas, remdamasis tyrimo užsakovų pateikta medžiaga ir tyrimo tikslais.

10.5. Tyrimo poligrafu galimybės

Poligrafą galima naudoti įvairiose srityse. Tyrimai poligrafu ypač plačiai naudojami tiriant nusikaltimus, taip pat kitose srityse.

Poligrafas gali būti naudojamas šiose sąlyginai suskirstytose srityse: nusikalstamų veikų tyrimo ir kitose.

Ikiteisminio tyrimo tyrimas poligrafu gali būti taikomas:

1. Ieškant nusikaltimo pėdsakų, įrankių, lavonų, kitų tyrimo objektų;
2. Vykiant įtariamųjų atranką. Atliekant tyrimus poligrafu iš plataus rato įtariamųjų galima atrinkti tuos asmenis, kurie galbūt prisidėjo prie

nusikaltimo padarymo. Šiuo atveju, ištyrus kelis asmenis, galima susiaurinti tyrimo mastą ir daugiau išteklių skirti labiausiai tikėtiniems įtariamiesiems;

3. Tikrinant kriminalinės žvalgybos metu surinktą informaciją. Tyrimo metu galima efektyviai ir dažnai neatskleidžiant šaltinio patikrinti kriminalinės žvalgybos metu gautą informaciją įtariamųjų atžvilgiu, taip pat pačius tokią informaciją suteikusius asmenis. Pirmuoju atveju tokią informaciją galima pateikti testuose įtariamiesiems ir sužinoti, ar jie reaguoja į specifines informacijos detales. Jei asmenys reaguoja, tikėtina, kad yra susiję su tiriamuoju įvykiu. Tikrinant kriminalinės žvalgybos slaptuosius dalyvius, galima nustatyti, kiek teisinga yra jų teikiama informacija;

4. Tikrinti liudytojų, nukentėjusiųjų parodymus;

Dažnai pasitaiko, kad vieno tyrimo metu tyrimas poligrafu naudojamas iškart pagal kelias anksčiau išvardytas sritis. Pavyzdžiui, vienoje pinigų vagystės stambiu mastu byloje tyrimo užsakovai įtarė, tačiau tiksliai nežinojo, kas dalyvavo darant nusikaltimą, koks buvo nusikaltimo mechanizmas, nežinojo, kur galėjo būti pasidalinti ir tyrimo atlikimo momentu laikomi pagrobti pinigai. Taip pat tyrimo užsakovai pateikė kriminalinės žvalgybos metu surinktą informaciją apie galimą nusikaltimo *modus operandi* bei dalyvavusius asmenis. Tyrimo poligrafu buvo atliekami testai pagal visas sritis. Kai kurie testai apėmė kelias sritis. Viena jų buvo pateikiamos prie nusikaltimo galimai prisidėjusių asmenų fotonuotraukos ir buvo klausama, ar šie asmenys prisidėjo prie pinigų vagystės – taip buvo vykdoma ir įtariamųjų atranka, ir kriminalinės žvalgybos metu surinktos informacijos (nes joje taip pat buvo pateikiami galimai nusikaltimą padarę asmenys) patikrinimas.

Kitos poligrafo taikymo sritys:

1. Atliekant tarnybinius patikrinimus;
2. Tikrinant kandidatus, prieš priimant juos į darbą, ir darbuotojus, tikrinant juos periodiškai;
3. Žvalgybos ir kontržvalgybos veikloje bei kitose srityse.

10.6. Tyrimų poligrafu problematika

Atlikdami tyrimus poligrafu, susidūrėme su keletu problemų. Viena opiausių – tai tyrimui poligrafu būtinų duomenų pateikimas tyrimo

specialistui. Tyrimo užsakovai dažnai nežino tyrimo poligrafu galimybių ir kartais supranta tyrimą poligrafu kaip apklausą, kurios metu naudojamas poligrafas. Dėl šių aplinkybių dažnai būna arba visai nepateikiami konkretūs klausimai, į kuriuos prašoma atsakyti, arba pateikiamos kelios dešimtys ar net šimtai klausimų. Tyrimo užsakovai kartais tiksliai nežino, ko siekia tyrimu poligrafu. Kartais pateikiami su byla nesusiję klausimai. Pavyzdžiui, tyrimas vyksta dėl nužudymo, turimi ikiteisminio tyrimo duomenys rodo, kad įtariamieji buvo neblaivūs, o užduotyje prašoma patikrinti, ar tiriamieji gėrė alkoholį, kur, kiek ir kada – prieš įvykį ar po jo. Nors vienu pagrindinių klausimų turėtų būti ar tas, ar kitas įtariamasis sudavė smūgius, kuo jie buvo suduoti ir pan.

Taip pat pastebėjome, kad tyrimas poligrafu atliekamas, kai išnaudojamos visos įmanomos priemonės, atliekami visi Baudžiamojo proceso kodekse numatyti tyrimo veiksmai. Siūlytina pamąstyti, ar verta atlikti prieš tyrimą poligrafu akistatas, kurios naudos ikiteisminiam tyrimui statistiškai duoda itin retai, tačiau akistatų metu dažnai atskleidžiama informacija, kurią būtų galima patikrinti atliekant tyrimą poligrafu.

Praktikoje esame susidūrę su atveju, kai potencialūs tyrimo užsakovai kreipėsi į tyrimo poligrafu specialistus, norėdami poligrafu patikrinti vagystės byloje valytoją. Tačiau jau buvo atliktas eksperimentas bei potencialiai tiriamajai atskleista slaptavietės vieta. Taip pat aptariamojo įvykio įtarime apie padarytą nusikaltimą buvo tiksliai aprašyta, kiek ir kokių brangenybių buvo pagrobta, nurodyta tiksli pagrobtų pinigų suma, išvardijant, kokiomis kupiūromis buvo pagrobti pinigai.

Manytume, kad jei planuojama atlikti tyrimą poligrafu, būtina atsakingiau viešinti nusikaltimo detales žiniasklaidoje. Taip pat siūlome atitinkamai atsižvelgti į galimą poligrafo taikymą surašant pranešimus apie įtarimus bei kitus procesinius dokumentus. Pavyzdžiui, pinigų ir laikrodžio vagystės byloje surašant pranešimą apie įtarimą nebūtina tiksliai nurodyti, kurioje tiksliai vietoje buvo padėti pinigai, kokiomis kupiūromis, kaip jie buvo supakuoti, kokio pavadinimo, kaip atrodė ir kiek kainavo laikrodis – visas šias aplinkybes galima panaudoti atliekant tyrimą poligrafu ir iš reakcijų į pateiktus klausimus apie šias aplinkybes tiksliau spręsti, ar asmuo turi informacijos apie specifines nusikaltimo aplinkybes, kurias gali žinoti tik asmuo, tiesiogiai dalyvavęs įvykyje.

Taip pat, atliekant tyrimus poligrafu, kyla klausimų dėl tiriamojo asmens tinkamumo ir tiriamojo bendradarbiavimo. Svarbu tiriamojo asmens tinkamumas ne tik tyrimo dieną, bet ir įvykio dieną. Labai dažnai, ypač tiriant smurtinius nusikaltimus, paaiškėja, kad nusikaltimo metu tiriamieji galėjo būti visiškai girti. Tokiais atvejais tyrimo rezultatai gali būti neadekvatūs. Pavyzdžiui, jei tiriamasis asmuo išties neturi atmintyje pėdsakų, kad padarė nusikaltimą, tyrimo poligrafu metu galimas rezultatas, kad jis sąžiningai atsakė į jam pateiktus kritinius klausimus.

Turima patirtis parodė, kad ne visada tiriamieji asmenys linkę bendradarbiauti su tyrimo poligrafu specialistu. Kartais tai pasireiškia užslėpta ar net atvira agresija ar priešiškuumu – tokiu atveju tyrimo specialistas privalo laviruoti ir stengtis suvaldyti padėtį. Kitais atvejais tiriamieji atvyksta į tyrimą iš anksto suplanavę atvirai ar pasyviai trukdyti tyrimui, bandydami vengti tyrimo eigos ir tiriamo įvykio temos, vartoję raminamųjų medikamentų, reguliariai judėdami testavimo metu ar kitais būdais stengdamiesi sutrukdyti objektyviai atlikti tyrimą. Daugeliu atveju tyrimo poligrafu specialistas iš tiriamojo asmens verbalinio ir neverbalinio elgesio bei reakcijų gali nustatyti tiriamojo asmens nebendradarbiavimo pobūdį ir imtis atitinkamų veiksmų.

KRIMINALISTINĖS NUSIKALSTAMŲ VEIKŲ TYRIMO METODIKOS TEORINIAI PAGRINDAI

11.1. Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos samprata

Terminas „metodika“ yra kilęs iš graikų kalbos žodžio *methodike* ir reiškia „būdų, taisyklių visumą kuriam nors darbui gerai atlikti“¹⁶⁷. „Kriminalistikoje nusikalstamų veikų tyrimo metodika telkia kriminalistines žinias, rekomendacijas, kurias galima panaudoti tiriant ir atskleidžiant konkrečias nusikalstamų veikų rūšis.“¹⁶⁸

Kriminalistikos nusikalstamų veikų tyrimo metodika nėra griežtai nustatyta taisyklė, kaip kokioje situacijoje turi elgtis nusikalstamas veikas tiriantis asmuo. Metodika, tyrinédama ir apibendrindama įvairių nusikalstamų veikų padarymo ypatybes ir specifiką, taip pat remdamasi viso to analize, parengia ir kiekvienu metu tobulina šių nusikalstamų veikų tyrimo metodines rekomendacijas, palengvinančias atitinkamiems asmenims dirbti savo darbą. Visa tai sudaro kriminalistikos metodikos turinį.

Kiekviena nusikalstama veika savo aplinkybėmis ir detalėmis yra individuali ir nepakartojama, todėl negali būti ir visiškai vienodo jų tyrimo proceso. Kiekviena nusikalstama veika, be individualių savybių, turi ir kai kurių bendrų, pasikartojančių bruožų. Šiuos bruožus atspindi nusikalstamos veikos situacija, nusikalstamos veikos būdas, nusikaltėlio asmenybė ir t. t. Tokie bendri bruožai leidžia konkrečias nusikalstamas veikas suskirstyti rūšimis ne tik pagal baudžiamosios teisės charakteristiką, bet ir pagal kriminalistinius požymius. Tuo paremta atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodika. Pagal vienos rūšies nusikalstamų veikų bendruosius požymius galima nustatyti baudžiamosios bylos iškėlimo ypatybes, nusikalstamų veikų tyrimo tipines versijas, pirminių ir vėlesnių tyrimo veiksmų

167 Vaitkevičiūtė, V. *Tarptautinių žodžių žodynas*. Vilnius: Žodynas, 2001, p. 635.

168 *Криминалистика*. Учеб. пособие. А. В. Дулов, Г. И. Грамович, А. В. Лапин и др. Под ред. А. В. Дулова. Минск: Экоперспектива, 1996, с. 28.

pobūdį ir uždavinius, t. y. parengti tos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metodiką.

Kriminalistikos metodikoje yra sutelktos visos kriminalistikos žinios, rekomendacijos, kurias galima taikyti tiriant atskiras nusikalstamų veikų rūšis. Tačiau kriminalistikos metodikos nereikia pervertinti – manyti, kad ją panaudojus savaime išsprendžiamos tos bylos tyrimo problemos.

Tyrimo metodika, moksliškai apibendrinama atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo praktiką, tik padeda tyrėjui veiksmingiau ir kryptingiau atlikti savo darbą.

Kriminalistikos nusikalstamų veikų tyrimo metodikos nereikia vertinti kaip mechaniškos ikiteisminio tyrimo veiksmų techninių priemonių ir taktinių būdų sistemos, būtinos sėkmingam nusikalstamos veikos tyrimui. Tyrimo metodika kuria, tobulina atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo modelius, algoritmus, schemas, nusikalstamų veikų tyrėjams suteikia kriminalistinių žinių ir rekomendacijų. Kriminalistikos metodika yra savotiška matrica, kurią būtina pritaikyti atsižvelgiant į konkrečios nusikalstamos veikos sąlygas¹⁶⁹.

Kriminalistikos mokslas į kiekvieną nusikalstamą veiką ar ją padariusį asmenį žiūri individualiai, todėl kiekvienos nusikalstamos veikos atskleidimo būdas yra individualus. Tačiau nusikalstamos veikos individualumas ir ikiteisminio tyrimo specifika dar nereiškia, kad nėra bendrų bruožų, būdingų vienos ar kitos rūšies nusikalstamoms veikoms. Pasikartojantys požymiai leidžia sudaryti atskiras kriminalistines metodikas įvairioms nusikalstamų veikų rūšių grupėms. Taip, remiantis bendromis nuostatomis, gali būti sudaryta visų nužudymų rūšių tyrimo metodika arba tik vaikų nužudymų tyrimo metodika, arba nužudymų, padaromų panaudojant šaunamąjį ginklą, tyrimo metodika; gali būti parengiama visų vagystės rūšių tyrimo metodika arba tik vagysčių iš butų, arba kišenvagysčių tyrimo metodikos.

Šiuo metu vienas svarbiausių kriminalistikos metodikos uždavinių – rengti atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo kriminalistines rekomendacijas.

Įvairių visuomeninių santykių teisinis reguliavimas ir teisėsaugos institucijų sistemos bei veiklos kaita lemia tai, kad daugelis anksčiau parengtų metodinių rekomendacijų netenkina tyrimo ir teismo institucijų praktinių

169 Россинская, Е. Р. *Криминалистика*. Москва: Юнити-Дана, 1999, с. 239.

poreikių, todėl jų veikloje netaikomos. Kaip minėta, pagrindinis šios kriminalistikos dalies uždavinys yra būtinas kriminalistinių mokslinių metodinių žinių ir metodų kompleksas, padedantis ikiteisminio tyrimo pareigūnams ir bendradarbiaujantiems kriminalistams atskleisti, tirti, taip pat užkardyti nusikalstamas veikas.

Atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikos yra klasifikuojamos labai įvairiai. Pateiksime keletą klasifikacijų.

Pagal santykį su baudžiamuoju įstatymu kriminalistinės metodikos skirstomos į: **tipines** ir **ypatingąsias**. Prie tipinių priskiriamos metodikos, kurios sudarytos pagal Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse numatytų nusikalstamų veikų rūšis (pvz., nužudymų, vagysčių, plėšimų tyrimo metodika ir kt.). Kriminalizavus naujas veikas, iškyla būtinybė parengti atitinkamas naujas atskiras metodikas ir, priešingai, dekriminalizavus veikas, jų tyrimo metodikos praranda prasmę. Tipinių atskirųjų metodikų skaičius turi atitikti esančių nusikalstamų veikų rūšių. Todėl kriminalistikai keliamas uždavinys – parengti visas būtinas atskiras metodikas, kurių dar nėra. Prie ypatingųjų priskiriamos atskiros metodikos, kurios yra parengtos ne pagal nusikalstamų veikų, įtvirtintų baudžiamajame įstatyme, rūšių, o kitais pagrindais. Toks pagrindas gali būti nusikalstamos veikos padarymo vieta, nusikaltėlio asmenybė, nukentėjusiojo asmenybė, nusikalstamos veikos padarymo būdas ir kt.

Pagal apimtį atskiros nusikalstamos veikos tyrimo metodikos gali būti **išsamios** ir **sutrumpintos**. Dažniausiai metodinės rekomendacijos rengiamos visam vienos ar kitos rūšies nusikalstamos veikos tyrimo procesui. Tačiau kartais apsiribojama metodinėmis rekomendacijomis kuriam nors vienam tyrimo etapui organizuoti ir įgyvendinti. Pavyzdžiui, ganėtinai plačiai paplitusios kriminalistinės metodinės rekomendacijos dėl pirminių tyrimo veiksmų.

Pagal apimamas nusikalstamų veikų rūšis atskiros metodikos skirstomos į **kompleksines** ir **konkrečias**. Kompleksinės – tai dviejų ar daugiau tarpusavyje susijusių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos, pavyzdžiui, vagysčių ir plėšimų tyrimo metodika ir pan. Konkrečios – tai atskiros, vienos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metodika.

Pagal pateikimo formą kriminalistikos metodikos pateikiamos praktinėse ir metodinėse mokymo priemonėse, vadovėliuose, monografijose, disertacijose ir kituose moksliniuose darbuose.

Kriminalistikos metodika, kaip kriminalistikos mokslo dalis, anot daugelio autorių¹⁷⁰, susideda iš šių, glaudžiai tarpusavyje susijusių dalių:

1) bendrųjų tyrimo metodikos pradmenų (tai teorinė kriminalistikos metodikos dalis);

2) konkrečių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų.

Pirmąją metodikos sistemos dalį galima suskirstyti į du skyrius:

1) nusikalstamų veikų tyrimo metodikos teorijos įvadas;

2) atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos.

Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos teorijos įvade nagrinėjami šie klausimai: nusikalstamų veikų tyrimo metodikos dalykas, sąvoka, sistema, uždaviniai, principai, vystymosi istorija, ryšiai su kitomis kriminalistikos dalimis ir kitais mokslais, būklė kitose šalyse ir kai kurie kiti įvadiniai klausimai. Teoriniai atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų rengimo pagrinduose teoriniu lygiu nagrinėjami dėsningumai, sudarantys nusikalstamų veikų tyrimo metodikos dalyką: kriminalistinių metodinių rekomendacijų šaltiniai, kriminalistinių metodikų rengimo principai, kriminalistinė nusikalstamų veikų charakteristika ir atskiri jos elementai, ikiteisminio tyrimo situacijos, nusikalstamų veikų tyrimo etapai, kriminalistinės operacijos ir kai kurie kiti klausimai.

Atskirų nusikalstamų veikų tyrimo metodikos – tai konkrečių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo rekomendacijos, programos, algoritmai. Šios metodikos savo apimtimi ir turiniu yra labai skirtingos. Kiekvienos nusikalstamos veikos tyrimas turi pasikartojančių kitų nusikalstamų veikų tyrimų elementų, o tai leidžia parengti nusikalstamų veikų tyrimo metodiką – ir visų nusikalstamų veikų apskritai, ir atskirų nusikalstamų veikų rūšių (grupių).

Šios atskiros metodikos dar skirstomos į dvi grupes:

- **tipinės** atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikas;
- **konkrečias** atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikas.

170 Plačiau apie tai: Kuconis, P. Nusikalstamų veikų tyrimo metodikos raidos perspektyvos. *Teisė*. 1993, 27: 24; Kurapka, E. Kriminalistikos raidos Lietuvoje tendencijos: mokslas ir praktika. *Jurisprudencija*. 2000, 15 (7): 59; Kuklianskis, S. *Nusikalstamų veikų tyrimo organizavimo pradmenys*. Vilnius: Lietuvos policijos akademija, 1995, p. 15; Palskys, E. *Nusikalstamos veikos ir kriminalistika*. Vilnius: Mintis, 1978, p. 112.

Tipinė metodika – tai iš anksto suformuluotas „trafaretas“, kurio esmė – ikiteisminio tyrimo pareigūno (tyrėjo, prokuroro, tam tikrais atvejais ir ikiteisminio tyrimo teisėjo) veiksmų programa.

Konkrečių nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų nereikia suprasti kaip mechaniško ikiteisminio tyrimo veiksmų, techninių priemonių ir taktinių būdų, reikalingų sėkmingai ištirti vieną arba kitą nusikalstamos veikos rūšį, apibendrinimo. Kalbėdami apie atskiras metodikas, turime omeny ne tik veiksmingiausius būdus, bet ir kitus panaudojimo metodus, tyrimo organizavimo ypatumus, proceso planavimą, tyrimo versijų iškėlimą ir kt.

Kriminalistinės metodikos turinys – tai ypatybės, kurias parengti ir yra atskiros kriminalistikos mokslo srities, kriminalistikos metodikos tikslas.

Atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos bendrų pagrindų struktūriniai elementai¹⁷¹ yra:

- „kriminalistinės metodikos samprata ir dalykas (kriminalistikos metodikos ryšys su kitomis kriminalistikos mokslo dalimis, metodikų vieta ir reikšmė kriminalistikos sistemoje);
- kriminalistinės charakteristikos samprata, esmė ir reikšmė;
- įrodinėtinių aplinkybių samprata ir turinys;
- nusikalstamos veikos tyrimo etapų esmė (kiekvieno etapo uždaviniai ir bendrosios charakteristikos);
- specialių žinių naudojimo bendrieji pagrindai;
- nusikalstamų veikų tyrėjų bendradarbiavimo bendrieji pagrindai;
- visuomenės pagalbos tiriant nusikalstamas veikas naudojimo bendrieji pagrindai“.

Atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikos daugiausia skiriasi metodinių rekomendacijų konkretumu. Šią nusikalstamų veikų tyrimo metodikos dalį sudaro trys skyriai:

1. Vienarūšių nusikalstamų veikų metodikos (atsižvelgiant į kriminalistikos požymius). Pavyzdžiui, nepilnamečių, užsieniečių, recidyvistų padarytų nusikaltimų tyrimo metodikos. Tai bendriausio pobūdžio metodinės rekomendacijos. Paprastai tokios rekomendacijos neapima vi-

¹⁷¹ Burda, R. et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004, p. 80.

sos nusikalstamų veikų tyrimo proceso. Jose išdėstomi tik tyrimo ypatumai atsižvelgiant į vienus ar kitus kriminalistiškai svarbius nusikalstamos veikos požymius, pavyzdžiui, asmens, padariusio nusikalstamą veiką.

2. Nusikalstamų veikų baudžiamųjų teisinių rūšių tyrimo metodikos: nusikalstamų veikų nuosavybei, išžaginimui, plėšimui ir kitų nusikalstamų veikų. Tokios rekomendacijos yra tradicinis nusikalstamų veikų tyrimo metodikos struktūrinis elementas, o nusikalstamų veikų baudžiamosios teisinės rūšys skiriamos vadovaujantis baudžiamąja teisine nusikalstamų veikų klasifikacija pagal kėsinosi objektą.

3. Atskirų nusikalstamų veikų rūšių tam tikrų porūšių tyrimo metodikos. Tokios metodikos yra konkrečios ir praktiniu požiūriu reikšmingos. Pavyzdžiui, nužudymų tyrimo metodikoje nagrinėjamos nužudymų, padarytų panaudojant šaunamąją ginklą, sprogstamąsias medžiagas, padarytų muštynių metu, suskaidant lavoną, dideliame mieste, ir kai kurių kitų nužudymų porūšių tyrimo ypatybės.

Be atskirų nusikalstamų veikų rūšių tyrimo metodikų, gali būti kuriami metodinių rekomendacijų kompleksai, apimantys keletą nusikalstamų veikų rūšių ar net tipų, atsižvelgiant į padaromų nusikalstamų veikų vietą, laiką ar pan. Kriterijais gali būti asmuo, padaręs nusikalstamą veiką (nepilnamečių, turinčių psichikos sutrikimų, recidyvistų padarytų nusikalstamų veikų tyrimo metodikos ir pan.), nusikalstamos veikos vieta (nusikalstamų veikų, padaromų kaimo vietovėse, viešose žmonių susibūrimų vietose (turguose, viešajame transporte ir t. t.), nukentėjusysis, jo asmenybė (nusikalstamų veikų, padaromų nepilnamečiams, tyrimo metodikos ypatumai pagal kelis kriterijus – vietų ir subjektų (pvz., kalinių padaromų nusikalstamų veikų laisvės atėmimo vietose tyrimo metodika), pagal nukentėjusiojo asmenybę (nusikalstamų veikų, padaromų nepilnamečiams, tyrimo metodikos ypatumai).

Literatūroje¹⁷² yra įvardijami šie atskirų nusikalstamos veikos rūšių tyrimo tipinių metodikų struktūriniai elementai:

- „konkrečios nusikalstamos veikos rūšies kriminalistinė charakteristika;
- konkrečios nusikalstamos veikos rūšies įrodinėtinų aplinkybių grupė;

172 Burda, R. et al. *Kriminalistikos taktika ir metodika*. Mokomasis leidinys nuotolinėms studijoms. Vilnius: LTU Leidybos centras, 2004, p. 80.

- ikiteisminio tyrimo pradėjimo ypatumai ir pirminių ikiteisminių tyrimo veiksmų planavimas;
- konkrečios nusikalstamos veikos rūšies tyrėjo elgesys (veiksmai, programa, algoritmai) kiekvieno tyrimo etapo metu, atsižvelgiant į susiklosčiusias aplinkybes;
- ikiteisminių tyrimo veiksmų taktikos ypatumai ir kitos organizacinės ypatybės;
- specialių žinių naudojimas tos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metu;
- visų teisėsaugos institucijų bendradarbiavimo, organizavimo ypatumai tos nusikalstamos veikos rūšies tyrimo metu“.

Nagrinėjant konkrečios nusikalstamos veikos tyrimo metodiką galima įvardyti du struktūrinius šios metodikos elementus – tai pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai ir kitokie (informaciniai, organizaciniai bei kriminalinės žvalgybos) veiksmai, taip pat tolesni tyrimo veiksmai.

Numatydamą pirminius ikiteisminio tyrimo veiksmus, kriminalinės žvalgybos priemonės, tyrimo metodika pateikia tipiškesnius tos bylų kategorijos veiksmus, rekomenduoja jų atlikimo eilę ir taktiką. Pagal tai, koks yra tiriamos veikos pobūdis ir konkrečios bylos aplinkybės, pirminių ikiteisminio tyrimo ir kitokių veiksmų bei proceso prievartos priemonių sąrašas gali keistis. Tyrimo metodikos rekomendacijomis turi būti naudojama atsižvelgiant į konkrečios situacijos analizę.

Kai atlikti pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai, ikiteisminio tyrimo pareigūnas, toliau tirdamas bylą, numato įvairias versijas ir pagal jas planuoja tyrimą. Todėl tyrimo metodikoje pateikiamos būdingiausios tam tikros nusikalstamos veikos rūšies tyrimo versijos.

Tiriant visų tipų nusikalstamas veikas rekomenduojami šie pirminiai ikiteisminio tyrimo veiksmai: įvykio vietos apžiūra arba (ir) įvykio vietos tyrimas, nukentėjusiojo asmenybės nustatymas ir apklausa, liudytojų išaiškinimas ir apklausa, įtariamojo asmenybės nustatymas ir apklausa. Taip pat rekomenduojama taikyti šias prievartos priemones: asmens sulaukymą, asmens apžiūrą, kratą, poėmį.

11.2. Tyrimo situacija

Mokymas apie nusikalstamų veikų tyrimo situaciją, kaip ir apskritai apie kriminalistines situacijas, yra vienas iš naujausių ir labiausiai diskutuotinų kriminalistikos klausimų.

Tarpusavyje glaudžiai susijusios aplinkybės, viena kitai turinčios įtakos ir sudarančios tam tikrą erdvę, kurioje veikia tyrimą atliekantis asmuo, – ši kriminalistinė situacija vadinama nusikalstamos veikos tyrimo situacija.

Nagrinėjant nusikalstamos veikos tyrimo situacijos sąvoką, situaciją visų pirma reikėtų suprasti kaip santykius, atsiradusius tiriant nusikalstamą veiką: į nusikalstamą veiką įtrauktų asmenų santykiai – yra tokie, kurie tarp įvairių proceso dalyvių susiklostė tiriant nusikalstamą veiką (tarkime, kriminalinės žvalgybos darbuotojo ir ikiteisminį tyrimą atliekančio tyrėjo ir ikiteisminį tyrimą kontroliuojančio prokuroro, tarp tyrimą atliekančio pareigūno ir įtariamojo, nukentėjusiojo ir t. t.). Ji suprantama kaip „informacijos apie tiriamą įvykį visuma, kuria disponuoja tyrėjas, tai taip pat realios situacijos, atsirandančios tiriant nusikalstamas veikas, informaciniai modeliai bei objektyviai egzistuojanti sudėtinga sąlygų sistema“¹⁷³.

S. Kuklianskis yra rašęs, kad nusikalstamos veikos tyrimo situacija visų pirma suprantama kaip santykiai, kurie susidaro tiriant nusikalstamą veiką (į šią veiką įtrauktų asmenų tarpusavio santykiai), taip pat santykiai, kurie susiklostė teismo nagrinėjimo metu, ir įvairių proceso dalyvių santykiai (pvz., tyrėjo santykiai su įtariamaisiais, liudytojais, tyrėjo ir kitų proceso dalyvių santykiai ir pan.)¹⁷⁴. „Nusikalstamos veikos tyrimo situacija suprantama kaip informacijos apie tiriamą įvykį visuma, kuria disponuoja tyrėjas, tai taip pat realios situacijos, atsirandančios tiriant baudžiamąsias bylas, informaciniai modeliai bei objektyviai egzistuojanti sudėtinga sąlygų sistema“¹⁷⁵. „Tyrimo situaciją galime apibūdinti ir žodžiu „reiškinys“ (kokie reiškiniai atsirado tiriant nusikalstamą veiką: nusikalstama veika ištirtas, neištirtas ir pan.)“¹⁷⁶, todėl galima teigti, kad visuma

173 Зорин, Г. А. *Теоретические основы криминалистики*. Минск: Амалфея, 2000, с. 103–104.

174 Kuklianskis, S. Teorinės tardymo situacijų problemos. *Kriminalinė justicija*. 1996, (5): 91.

175 Зорин, Г. А. *Теоретические основы криминалистики*. Минск: Амалфея, 2000, с. 103–104.

176 Kuklianskis, S. Teorinės tardymo situacijų problemos. *Kriminalinė justicija*. 1996, (5): 91.

aplinkybių (santykių ir reiškinių), susidariusių tiriant nusikalstamą veiką, ir yra situacijos sudedamosios dalys.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacija – tai tyrėjo, atliekančio ikiteisminį tyrimą, disponuojamos konkrečiu momentu informacijos visuma apie nusikalstamą veiką, asmenis, padariusius ją, ir kitus tyrimui reikšmingus duomenis.

Svarbu suvokti, kuo gi nusikalstamos veikos tyrimo situacija skiriasi nuo kitų situacijų, susiklosčiusių kitose srityse. Nusikalstamų veikų tyrimo situacija susiklosto specifinėje veikloje, t. y. nusikalstamų veikų tyrimo veikloje. Visų pirma ši veikla griežtai reglamentuota teisiškai, ji įgyvendinama procesinėmis ir kriminalinės žvalgybos priemonėmis, įtvirtintomis įstatymų. Atsižvelgiant į tai, kad nusikalstamos veikos iš esmės padaromos dėsningai, jos tiriamos remiantis ir tam tikrais kriminalistikos dėsningumais. Taigi nusikalstamų veikų tyrimas yra determinuotas įstatymais, kriminalistikos dėsningumais ir susidariusi situacija (nusikalstamos veikos tyrimo situacija) skiriasi nuo kitokios veiklos situacijų.

Tyrimo situacija atspindi tyrimo būklę, objektyviai susiklostančią skirtinguose jos atlikimo etapuose ir taip veikiamą daugybės veiksmų. Visų nusikalstamų veikų tyrimų situacijų struktūra nėra vienoda. Ji priklauso nuo įvykdytos nusikalstamos veikos pobūdžio, tyrimo etapo, dalyvių elgsenos ir t. t.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacijos struktūra yra nevienalytė ir kintanti. Ji sudaryta iš daugybės elementų, kurie sugrupuoti į didesnius junginius. Juos sąlygiškai galima pavadinti komponentais¹⁷⁷. Sąveikaudami komponentai papildo vienas kitą ir sudaro unikalią bei nepakartojamą nusikalstamos veikos tyrimo situaciją.

Nusikalstamos veikos tyrimo situaciją sudaro keturios komponentų grupės¹⁷⁸:

- „psichologinio pobūdžio komponentai: konflikto tarp tyrimą atliekančio pareigūno ir priešiško jam asmenų baigtis, psichologinių savybių ar asmenų, dalyvaujančių atliekant tyrimą, t. y. eksperto, prokuroro, ikiteisminio tyrimo tyrėjo, panaudojimas ir t. t.;

177 Komponentas – tai sudedamoji dalis, sandas. *Dabartinės lietuvių kalbos žodynas*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų l-kla, 1993, p. 322.

178 Зорин, Г. А. *Теоретические основы криминалистики*. Минск: Амадфея, 2000, с. 379.

- informacinio pobūdžio komponentai: tyrimą atliekančio pareigūno žinojimas (apie aplinkybes, galimus įkalčius, jų suradimo galimybes ir galimą ekspertų tyrimą, įkalčių radimo vietas ir t. t.) ir kitų tyrime dalyvaujančių asmenų žinojimas (pvz., kiek tyrimą atliekančiam pareigūnui yra žinoma apie liudytojų suradimą, apie rastus ir nerastus įkalčius, apie tolesnius tyrimą atliekančio pareigūno veiksmus);

- procesinio ir taktinio pobūdžio komponentai: tyrimo eigos būklė, duomenys ir jų šaltiniai, galimybė parinkti persekiojimo priemones, asmenų, dalyvaujančių atliekant tyrimą, izoliavimas tarpusavyje, taip pat nuo konkretaus tyrimo veiksmo;

- materialinio ir organizacinio techninio pobūdžio komponentai: komunikacijų visuma tarp budėtojų dalies ir tyrimo grupės; visuma techninių priemonių, skirtų informacijos perdavimui ir galimybei manevruoti mobiliomis pajėgomis bei priemonėmis“.

Būtent tyrimą atliekantis pareigūnas turi suvokti susiklosčiusios tyrimo situacijos struktūrą, kad galėtų suprasti, kurio situacijos komponento trūksta. Tik tuomet jis gali imtis atitinkamų priemonių ir veiksmų problemai šalinti, nes nusikalstamos veikos tyrimo situacija nulemia konkrečių tyrimo veiksmų taktiką. Ji įvertinama būtent taktiniu sprendimu, kuris įgauna savo išorinę išraišką planuojant tyrimą. Tik žinodami, ko mums trūksta, kad būtų galima sėkmingai atlikti tyrimą, ieškosime būdų ir priemonių toms kliūtims šalinti. Teisingas susiklosčiusios nusikalstamos veikos tyrimo situacijos komponentų ir veiksmų, turinčių įtakos jos formavimuisi, suvokimas nėra susijęs su nusikalstamų veikų rūšimis ar grupėmis ir juos visus vienodai veikia. Tai būdinga taktinėms kategorijoms. Išsami struktūros analizė yra sėkmingos tyrimo proceso eigos pagrindas.

Išdėstyti komponentai sudaro nusikalstamos veikos tyrimo situacijos esmę. Jų kiekis ir apimtis konkrečioje situacijoje nulemia taktinio būdo pasirinkimą. Pateikti komponentai yra bendri visoms įvairaus pobūdžio nusikalstamos veikos rūšims – tai bendra nusikalstamos veikos situacijos struktūra, tačiau kiekvienas komponentas yra sudarytas iš atskirų elementų, kurie būdingi tik konkrečiai nusikalstamai veikai.

Kriminalistikos metodikoje naudojamos nusikalstamos veikos tyrimo situacijos yra tipizuotos, nes konkrečios pavieniui taikomos metodikos yra apskaičiuotos būtent pagal tipines nusikalstamos veikos tyrimo situacijas. Tačiau kyla klausimas: ar įmanoma tipizuoti nusikalstamos veikos tyrimo situacijas?

Sudėtinga nusikalstamos veikos tyrimo situacijos sudėtis, daugybė objektyvių ir subjektyvių veiksnių, turinčių įtakos jos struktūros sudėčiai ir pobūdžiui, tarpusavyje sudaro nemenką kiekį tyrimo situacijos variantų, kur kiekvienas jų visada ku nors skiriasi nuo kitų. Konkreti tyrimo situacija visuomet yra individuali ir todėl visiška nusikalstamos veikos sudėtis tipizacija neįmanoma. Tipizuoti tyrimo situacijas įmanoma tik pagal vieną jas sudarantį komponentą. Dažniausiai tokio tipizavimo objektu išrenkamas vienas iš komponentų elementų, esantis informacinio pobūdžio, būtent visuma informacijos apie įvykį ir jo dalyvius. Todėl svarbu iš daugumos nusikalstamos veikos tyrimo situaciją sudarančių komponentų elementų mokėti išskirti tuos, kuriais remiantis būtų galima kurti įvairias mokslines rekomendacijas tyrimo procesui pagerinti. Šių vyraujančių elementų išskyrimas dažniausiai pasitaikančiose nusikalstamosiose veikose padėtų tyrėjui pasinaudoti kitų tyrėjų praktika panašiose situacijose ir tinkamai įvertinti susidariusią padėtį.

Pasakymas „tipinė“ tyrimo situacija yra sąlyginė. Tai nereiškia, jog tipinė tyrimo situacijos reikšmė paneigiama visiškai, bent pagal vieną nusikalstamos veikos tyrimo situacijos komponentą ar jo elementą. Tačiau negalime pervertinti tokių tipinių tyrimo situacijų reikšmės ir teisingai nustatyti tipizavimo objektą, konkretų vyraujančią elementą.

Tipinėse nusikalstamos veikos tyrimo situacijose yra juntamas modelinis informacinis prieinamumas. Tipinės nusikalstamos veikos tyrimo situacijos yra esamų mokslinių ženklų, bendrų tam tikrose nustatytose nusikalstamos veikos tyrimo situacijose, apibendrinimo rezultatas.

Nusikalstamų veikų situacijų tipizavimas pagal konkretų pasirinktą objektą ir klasifikavimas pagal įvairius esminius skiriamuosius bruožus yra tyrimo proceso eigos pamatas, kad palengvintų mokslines rekomendacijas, kaip išspręsti vieną ar kitą susidariusią situaciją, kurios struktūroje yra aiškūs keli apibendrinti vyraujantys elementai. Tačiau būtina nepamiršti, kad formalizuoti situacijos pagal griežtai nustatytus kriterijus beveik neįmanoma todėl, kad situaciją sudaro įvairūs komponentai: psichologiniai, procesiniai, materialiniai, techniniai, biologiniai, moraliniai ir t. t.

Nusikalstamos veikos tyrimo situacijos struktūros komponentų charakteristika yra kintanti, todėl labai svarbu žinoti, prie kurios tyrimų situacijų klasifikavimo grupės ji priskiriama.

Klasifikuodami nusikalstamos veikos tyrimo situacijas, kaip ir kiekvieną socialinės srities reiškinių, negalime pasitenkinti koku nors vienu

klasifikacijos kriterijumi. Jas reikia grupuoti pagal turinį, apimtį, situacijos pobūdį ir pan.

Tyrimo situacija, neatsižvelgiant į jos klasifikavimo grupes, išreiškia dinamikos sistemas, keičiančias savo sudėtį, struktūrą ir formą, veikiamą skirtingų vidinių ir išorinių veiksnių. Bet kuriai situacijai, taip pat ir tyrimo būdingi laikini epizodiniai ryšiai tarp materialaus pasaulio daiktų ir reiškinių.

Kadangi tyrimo situacijos yra dinamiškos, jas pagal santykį su tyrimo procesu galima skirstyti į šias grupes:

- išeitinės (pirminės) nusikalstamos veikos tyrimo situacijos (apibūdina tą tyrimo pradžioje susidariusią situaciją, kai nusikalstamos veikos faktas yra užfiksuotas tyrimą atliekančių pareigūnų ir yra pradėtas ikiteisminis tyrimas, t. y. visos pirminės informacijos apie įvykį kaupimas);
- pereinamosios tyrimo situacijos (tai situacijos, esančios viso tyrimo metu, tai duomenų apie nusikalstamos veikos įvykį rinkimo procesas);
- baigiamosios tyrimo situacijos (jos susiklosto priimant sprendimus dėl tyrimo proceso užbaigimo. Tai gali būti asmenų susitaikymas, ikiteisminio tyrimo nutraukimas ir pan.).

Kiekviena susidariusi tyrimo situacija, nesvarbu, ar ji būtų pirminiam tyrimo etape, ar pereinamajame tyrimo etape, gali būti sudėtinga ir paini arba, atvirkščiai – itin lengva. Šiuo pagrindu tokias nusikalstamos veikos tyrimo situacijas galime suskirstyti į: paprastas nusikalstamų veikų tyrimo situacijas (kai yra pakankamai informacijos vienareikšmiškam modeliui sudaryti ir viskas aišku dėl tolesnio tyrimo) ir sudėtingas nusikalstamų veikų tyrimo situacijas (kai trūkstant informacijos tenka modeliuoti keletą jos variantų).

EISMO ĮVYKIŲ TYRIMAS

12.1. Kriminalistinė eismo įvykių charakteristika

Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika reikėtų vadinti visumą kriminalistiškai svarbių požymių, atskleidžiančių patį nusikaltimą, jo padarymo mechanizmą ir dėsningumus. Kriminalistinės nusikaltimų charakteristikos sistemą sudaro šie elementai:

- nusikaltimo padarymo būdas;
- pasikėsimo dalykas ir (arba) nukentėjusysis;
- nusikaltimo situacija;
- asmuo, padaręs nusikaltimą¹⁷⁹.

Kelių eismo taisyklės yra pagrindinis teisės aktas, kuris nustato eismo keliais tvarką visoje Lietuvos Respublikos teritorijoje. Šiose taisyklėse pateikiamas toks eismo įvykio apibūdinimas: tai įvykis kelyje, viešose arba privačiose teritorijose, kurio metu, judant transporto priemonei, žuvo arba buvo sužeista žmonių, sugadinta ar apgadinta bent viena transporto priemonė, krovinys, kelias, jo statiniai ar bet koks kitas įvykio vietoje buvęs turtas¹⁸⁰. Tai transporto priemonę vairuojančio asmens Kelių eismo taisyklių pažeidimas, dėl kurio kilo žalingos pasekmės. Atsižvelgiant į žalingų pasekmių pobūdį šie įvykiai gali būti išsprendžiami keliais būdais: jei pasekmės yra nesunkios, t. y. jei transporto priemonės yra apgadintos nežymiai ir eismo įvykio dalyviai geranoriškai sutaria dėl žalos atlyginimo, tai jie tik užpildo Eismo įvykio deklaraciją ir įvykis išsprendžiamas remiantis Draudimo įstatymu.

179 Plačiau skaitykite: Matulienė, S. *Kriminalistinė nusikaltimų charakteristika nusikaltimų tyrimo metodikoje: teorinių ir praktinių problemų šiuolaikinė interpretacija*. Daktaro disertacija. Vilnius, 2004.

180 Patvirtinta Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2002 m. gruodžio 11 d. nutarimu Nr. 1950. *Valstybės žinios*. 2003, Nr. 7-263.

Jeigu per įvykį nebuvo sunkiai sutrikdyta žmonių sveikata ir smarkiai apgadintos transporto priemonės arba jeigu eismo įvykio dalyviams nepasiseka susitarti dėl eismo įvykio, tai šie eismo įvykiai tiriami kaip administracinės teisės pažeidimai. Administracinę atsakomybę už kelių eismo taisyklių pažeidimus reglamentuoja Lietuvos Respublikos administracinių teisės pažeidimų kodeksas. Jeigu eismo įvykis turi nusikalstamos veikos požymių, tai atsakomybė už nusikalstamas veikas eismo saugumui numatyta Lietuvos Respublikos baudžiamojo kodekso XXXIX skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai transporto eismo saugumui“. Baudžiamoji atsakomybė už Kelių eismo taisyklių pažeidimus numatyta Baudžiamojo kodekso 281 ir 282 straipsniuose. Esminis šių straipsnių skirtumas yra tas, kad pagal Baudžiamojo kodekso 281 straipsnį atsako asmenys, vairuojantys transporto priemonę, o pagal Baudžiamojo kodekso 282 straipsnį baudžiamojon atsakomybėn traukiami kiti eismo dalyviai. Šiuose straipsniuose įtvirtintos blanketinės normos, todėl jų prasmę reikia analizuoti kartu su Kelių eismo taisyklių normomis.

Eismo įvykio mechanizmas. Eismo įvykius galima klasifikuoti įvairiais pagrindais. Atsižvelgiant į eismo įvykio apibrėžimą, jame turi dalyvauti du objektai. Pagrindinis ir būtinas objektas yra transporto priemonė. Kad įvyktų eismo įvykis, reikalingas ir antrasis objektas, kuriuo gali būti kita transporto priemonė, pėsčiasis ir kt. Eismo įvykiai skirstomi pagal eismo įvykyje dalyvaujančią antrąjį objektą. Šiuo pagrindu eismo įvykius galima skirstyti į šias rūšis:

1. Transporto priemonių susidūrimas – tai eismo įvykis, kurio metu judanti transporto priemonė susiduria su kita transporto priemone. Tai gali būti ir motorinė transporto priemonė, ir geležinkelio transporto priemonė. Šis susidūrimas gali įvykti:

judant abiem transporto priemonėms;

judanti transporto priemonė susiduria su stovinčia transporto priemone, kuri gali būti:

- staigiai sustojusi;
- stovėti kaip kliūtis.

Išskiriamos šios transporto priemonių susidūrimo rūšys:

a) **galinis susidūrimas** – susidūrimas su galine sustojusios transporto priemonės dalimi. Šis susidūrimas įvyksta, kai transporto priemonės juda ta pačia kryptimi arba kai priekyje judantis automobilis staigiai sustoja,

arba kai priekyje esantis automobilis stovi. Po tokio susidūrimo automobiliai gali likti sukibę, jeigu tai įvyko judant, arba atšokti vienas nuo kito, jeigu vienas automobilis stovėjo. Priekyje buvusio automobilio pažeidžiama galinė dalis, o kito – priekinė dalis. Vieno automobilio pažeidimo pėdsakai atitinka kito automobilio pažeidimus.

b) **priešpriešinis susidūrimas** – automobiliai tiksliai juda priešais vienas kitą ir susiduria priekinėmis dalimis. Tokio susidūrimo metu transporto priemonės sustoja susidūrimo vietoje arba atšoka viena nuo kitos lygiu atstumu, jeigu jų svoris ir greitis panašūs. Jeigu svoris ir greitis skirtingi, lengvesnė arba judėjusi mažesniu greičiu nubloškia atgal nuo susidūrimo vietos. Pagrindinė užduotis, įvykus tokiam susidūrimui, yra nustatyti važiuojamosios dalies pusę, kur įvyko susidūrimas. Susidūrimo vieta gali būti nustatyta pagal transporto priemonių išsidėstymą ir pagal slydimo pėdsakus iki susidūrimo ir po jo.

Šis susidūrimas dažniausiai įvyksta vairuotojui išvažiavus į priešpriešinę eismo juostą, nes:

- vairuotojas užmigo prie vairo;
- bandė apvažiuoti kliūtį, esančią jo judėjimo juostoje.
- lenkė ta pačia kryptimi važiuojančią transporto priemonę.

Vairuotojas, važiuojantis priešpriešine kryptimi, bandydamas išvengti susidūrimo su priešais atvažiuojančiu automobiliu, išvažiuoja į priešpriešinę eismo juostą.

c) **kampinis susidūrimas** – po susidūrimo automobiliai dažniausiai sukasi, palikdami padangų pėdsakus. Priklausomai nuo susidūrimo kampo, transporto priemonės gali sukti į skirtingas puses. Ištyrus sukimosi pėdsakus galima nustatyti transporto priemonių padėtį eismo įvykio metu.

d) **šoninis susidūrimas** – automobilių susidūrimas šoniniais paviršiais, kai susiliečiančių automobilių paviršių ilgis yra mažesnis nei 15 cm. Šių susidūrimų metu pažeidimai yra nežymūs ir automobilius sustabdo patys vairuotojai.

e) **kryžminis susidūrimas** – šis susidūrimas dažniausiai įvyksta transporto priemonėms kertant sankryžas.

Transporto priemonių judėjimo variantai prieš susidūrimą:

- abu išvažiavo į sankryžą pastoviu greičiu (nestabdė);
- vienas įvažiavo į sankryžą pastoviu greičiu, o kitas – stabdė;
- abu įvažiavo į sankryžą ir stabdė.

Transporto priemonių susidūrimai gali būti klasifikuojami ir pagal įvykyje dalyvavusių transporto priemonių skaičių:

- susidūrimas, kuriame dalyvavo dvi transporto priemonės;
- susidūrimas, kuriame dalyvavo iki 4 transporto priemonių;
- susidūrimas, kuriame dalyvavo daugiau kaip 4 transporto priemonės.

Tai priklauso nuo eismo judėjimo intensyvumo, kelio, oro sąlygų ir kt. Vienas automobilis gali patirti kelis skirtingų rūšių susidūrimus.

2. Transporto priemonės apsisvertimas – eismo įvykis, kurio metu judanti transporto priemonė verčiasi. Šiai eismo įvykių rūšiai nepriskiriami eismo įvykiai, kai transporto priemonės apsisvertimas yra kito eismo įvykio pasekmė¹⁸¹.

Aplinkybės, sudarančios sąlygas transporto priemonei apsiversti, yra šios:

a) susijusios su vairuotojo veiksmais:

- didelis judėjimo greitis, padidinantis transporto priemonės inercines jėgas, kurios veikia ją keičiant važiavimo kryptį, tarpusavio poveikio jėgos susidūrus arba užvažiavus ant kliūtis;
- staigūs vairavimo būdai, sudarantys sąlygas inercinėms jėgoms padidėti ir slydimui atsirasti;

b) susijusios su kelio sąlygomis. Tai gali būti nelygus gruntas, judėjimas kampu;

c) susijusios su transporto priemonės būkle.

Apsivertimo priežastis gali būti ir viena iš nurodytų priežasčių, ir jų visuma.

Būdinga transporto priemonės apsisvertimo ypatybė – didelis transporto priemonės pažeidimų plotas. Jo metu transporto priemonės metalas deformuojasi daugelyje vietų įvairiomis kryptimis, o transporto priemonės susidūrus – tik viena kryptimi.

3. Užvažiavimas ant pėsčiojo – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė užvažiuoja ant žmogaus arba pats pėsčiasis užstoja kelią transporto priemonei ir taip su ja susiduria. Šiai rūšiai taip pat priklauso eismo

181 Tačiau kartais transporto priemonės apsisvertimas gali būti vengimo susidurti su kita transporto priemone pasekmė. Šio įvykio metu vairuotojui pavykus išvengti transporto priemonių tiesioginio kontakto, ant apsisvertusios transporto priemonės nebūna jokių materialių susidūrimo pėdsakų.

įvykiai, kurių metu pėsčiasis nukenčia ne nuo pačios transporto priemonės, o nuo jos vežamo krovinio ar daiktų¹⁸².

Transporto priemonės sąveikos su pėsčiuoju mechanizmas nustatomas remiantis deformacijomis ant transporto priemonės išorinių dalių ir nukentėjusiojo kūno sužalojimais, taip pat ir pėdsakais įvykio vietoje.

Transporto priemonės ir pėsčiojo sąveikos mechanizmo ištyrimas leidžia nustatyti:

- transporto priemonės ir nukentėjusiojo tarpusavio padėtį užvažiavimo metu;
- kūno judėjimą transporto priemonės atžvilgiu kontakto metu;
- kūno nubloškimo kryptį;
- pagrindinio smūgio vietą.

Aplinkybes, lemiančias šios rūšies įvykio mechanizmą, galima skirstyti pagal:

- 1) transporto priemonės judėjimo pobūdį užvažiavimo momentu;
- 2) transporto priemonės dalių poveikį pėsčiojo kūnui;
- 3) pėsčiojo veikimo pobūdį.

1. Pagal transporto priemonės judėjimo pobūdį užvažiavimo momentu išskiriama:

- a) užvažiavimas transporto priemonei judant pastoviu greičiu, užvažiavus nestabdant. Kūnas gali patekti po priekine transporto priemonės dalimi ir būti pervažiuotas;
- b) užvažiavimas transporto priemonei judant stabdymo režimu (stabdant iki visiško sustojimo). Tokiu atveju kūnas pralenkia transporto priemonę ir po įvykio yra tam tikru atstumu prieš (priekyje) transporto priemonę;
- c) užvažiavimas, kai transporto priemonė slysta, smūgis gali būti suduotas transporto priemonės šoniniu paviršiumi;
- d) užvažiavimas judant dideliu greičiu, kai pagrindiniai kūno sužalojimai yra pirminio smūgio transporto priemonės dalimis pasekmė;
- e) užvažiavimas transporto priemonei judant nedideliu greičiu, kai pagrindiniai kūno sužalojimai patiriami kūnui krentant ant kelio.

182 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2013, p.755.

2. Pagal transporto priemonės dalių poveikį pėsčiojo kūnui:

- a) blokuojantis smūgis, kurio metu žmogaus kūnas arba jo dalis įgautų greitį pagal dydį ir kryptį, artimą transporto priemonės greičiui;
- b) slystantis smūgis – jo metu kūną paveikia smūgis, kuris nesutampa su transporto priemonės judėjimo kryptimi ir nubloškia kūną su poslinkiu į šalį;
- c) pėsčiojo pervaziavimas arba poveikis jo kūnui mašinos dalimis, esančiomis transporto priemonės apačioje;
- d) pėsčiojo prispaudimas prie kitų nejudančių objektų (stulpo, kitos transporto priemonės).

3. Pagal pėsčiojo veikimo pobūdį:

- a) susidūrimas su pėsčiuoju, kertančiu važiuojamąjį kelio dalį iš dešinės į kairę arba iš kairės į dešinę;
- b) užvažiavimas ant pėsčiojo, judančio išilgine kryptimi: ta pačia kryptimi arba priešpriešiais;
- c) užvažiavimas ant gulinčio pėsčiojo.

Įvykio vietos apžiūros metu reikia itin atkreipti dėmesį į šiuos pėdsakus: padangų pėdsakus, apšvietimo priemonių stiklo ir lako bei dažų nuobiras, kraujo dėmes, pėsčiajam priklausančių daiktų išsidėstymą, pėsčiojo kūno vietą įvykio vietoje.

Ant transporto priemonės gali likti pėdsakų: įspaudimų, nukentėjusiojo drabužių struktūros atspaudų, plaukų, pluoštelų, kraujo, apšvietimo prietaisų, priekinio stiklo duženų.

Lengvajam automobiliui užvažiuojant ant žmogaus pagrindinis smūgis tenka vidurinei kūno daliai. Pasibaigus abipusio išsiskverbimo deformacijai ši kūno dalis įgauna transporto priemonės judėjimo greitį. Tuo metu viršutinė kūno dalis ir kojos, kurios nedalyvavo tiesioginiame kontakte, pasislenka „pavėlavusios“. Jos staigiai atsilenkia puslankiu arba lanku į automobilį. Dėl to viršutinė kūno dalis trenkiasi į mašinos variklio gaubtą iš viršaus, o kojos – judėdamos po priekine automobilio dalimi iš apačios į viršų, kontaktuodamos su ten esančiomis dalimis. Pirminį smūgį į nukentėjusiojo blauzdas suduoda priekinis buferis. Paskui į vidurinę kūno dalį, klubų sritį ir apatinę kūno dalį smogia radiatoriaus apdaila, sparnai, žibintai, gaubto kraštas. Tada viršutinė kūno dalis trenkiasi į variklio gaubtą iš viršaus. Didžiausiu greičiu juda nukentėjusiojo galva, todėl ant gaubto

(jo srityje, esančioje arčiau prie priekinio lango) gali likti įdubimas nuo smūgio galva.

Priklausomai nuo automobilio greičio, jo priekinės dalies konfigūracijos ir nukentėjusiojo padėties, svorio centro, kūno inercijos jėgos gali užtekti tam, kad apatinė kūno dalis būtų „ištraukta“ į viršų ir žmogus užmestas ant variklio gaubto. Esant labai dideliame automobilio greičiui apatinė kūno dalis pakyla taip greitai, kad žmogus, prieš jam krentant ant gaubo aukštai pametamas kojomis į viršų.

Vairuotojo veiksmai, užvažiuavus ant pėsčiojo, turi būti vertinami remiantis šiais duomenimis:

- kuriuo momentu ir kurioje vietoje jis suvokė avarinę situaciją;
- ar ėmėsi veiksmų, kad išvengtų eismo įvykio;
- ar vairuotojo veiksmai, siekiant išvengti eismo įvykio, buvo efektyvūs ir atlikti laiku;
- kokia buvo vairuotojo būklė eismo įvykio metu.

4. Užvažiavimas ant dviratininko – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė susiduria su dviratininku arba jis pats užvažiuoja ant judančios ar stovinčios transporto priemonės.

5. Užvažiavimas ant kliūties – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė susiduria arba trenkiasi į nejudantį fiksuotą daiktą (tilto atramą, stulpą, medį, namą, tvorą ir pan.).

6. Užvažiavimas ant gyvulių traukiamo transporto – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė užvažiuoja ant pakinkytų gyvulių ar jų traukiamų vežimų arba patys pakinkyti gyvuliai ar jų traukiami vežimai atsitrencia į judančias transporto priemones.

Užvažiavimas ant gyvūnų – eismo įvykis, kurio metu transporto priemonė užvažiuoja ant gyvūnų arba patys gyvūnai susiduria su judančia transporto priemone.

Kiti eismo įvykiai – eismo įvykiai, kurie nepriskiriami anksčiau išvardytiems eismo įvykiams. Tai eismo įvykiai, kai iš po transporto priemonės ratų išmetami objektai pataiko į žmogų arba kitą transporto priemonę, taip pat kai užvažiuojama ant staiga atsiradusios kliūties (nukritusio krovinio, nukritusio rato), keleiviai iškrenta iš judančios transporto priemonės arba yra susižeidusių transporto priemonės viduje, ir kt.

Išskiriamos trys eismo įvykio stadijos:

a) Pradinė stadija – vyksta transporto priemonės ir pėsčiojo judėjimo sąlygomis, apibūdinama susidariusia pavojinga situacija. **Pavojinga eismo situacija** – kelių eismo situacija, kurioje iškyla eismo saugumo grėsmė. Šiuo momentu visi eismo dalyviai turi skubiai imtis priemonių, kad užkirstų kelią eismo įvykiui kilti arba sumažintų pasekmių sunkumą. Uždelsus imtis priemonių, pavojinga eismo situacija virsta avarine, kai eismo dalyviai jau neturi galimybės išvengti eismo įvykio.

b) Kulminacinė stadija – apibūdinama **avarinės situacijos** susidarymo momentu, kai jau nebegalima išvengti eismo įvykio. Jeigu į įvykį įtrauktas ribotas transporto priemonių ir pėsčiųjų skaičius, ši stadija yra labai trumpalaikė ir apima nedidelį kelio ruožą. Jeigu įvykyje dalyvauja keletas transporto priemonių, ši stadija pailgėja ir gali užtrukti iki keleto minučių, o eismo įvykio ruožas gali labai padidėti, išsiplėsti.

Avarinė situacija skirstoma į:

- **atvirą avarinę situaciją**, kai eismo įvykio dalyviai turi galimybę laiku pastebėti jos kilimo požymius;
- **užslėptą avarinę situaciją** apibūdinama sąlygomis, kurios objektyviai eismo įvykio dalyviams neleidžia laiku pastebėti jos susidarymo. Norint nustatyti užslėptą avarinę situaciją, būtina kruopščiai ištyrinėti įvykio eigą, supančios aplinkos ypatybes, apribojančias galimybę nustatyti ir įvertinti kylanti pavojų.

Pagal eismo dalyvių dalyvavimo avarinėje situacijoje laipsnį avarinė situacija dar skirstoma į:

- bendrąją avarinę situaciją;
- vienpusę avarinę situaciją.

Bendrosios avarinės situacijos metu vienu metu juda du ar daugiau subjektų, savo veiksmais jie neturi galimybės pakeisti pavojingos situacijos eigos.

Vienpusės avarinės situacijos metu avarinė situacija susidaro iš esmės vienam eismo dalyviui, o kitas turi praktinę galimybę pagerinti padėtį ir užkirsti kelią eismo įvykiui kilti.

c) Galutinė stadija, kai dėl avarinės situacijos susiformuoja transporto priemonių pažeidimai, žmonės patiria traumas, susidaro pėdsakai ant važiuojamosios kelio dalies ir kitų kelio elementų. Šioje stadijoje baigia judėti eismo įvykyje dalyvaujančios transporto priemonės.

Eismo įvykio vietos aplinka. Ji suteikia informaciją apie: eismo įvykio laiką, įvykio aplinkybes, kurios atspindi eismo įvykio aplinkoje susidariusiuose pėdsakuose; eismo įvykio eigą ir kt.

Eismo įvykio aplinką apibūdina šie trys elementai:

1 – *kelio ruožo, kuriame įvyko eismo įvykis, ypatybės*: techninis duoto kelio ruožo apibūdinimas, statinių padėtis;

2 – *meteorologinių sąlygų nulemti veiksniai*:

A) meteorologinės sąlygos (saulės padėtis, debesuotumas, krituliai);

Tačiau laikas gali būti suvokiamas ne tik kaip paties eismo įvykio trukmė, bet ir kaip paros ar metų laikas. Kalbant apie paros laiką, kai padaromi eismo įvykiai, būtina pabrėžti, kad daugelis eismo įvykių įvyksta esant prieblandai ar tamsiu paros metu. Tačiau pėstieji paprastai nukenčia tamsiuoju paros metu. O metų laikų aspektu svarbios yra ir meteorologinės sąlygos: esant krituliams, liundrai, pūgai, rūkui ar kitiems pavojingiems meteorologiniams reiškiniams eismo sąlygos keliuose tampa sudėtingesnės nei įprasta.

Pagal poveikį eismo saugumui pavojingus meteorologinius reiškinius galima suskirstyti į:

- a) turinčius įtakos matomumui: krituliai (lietus, sniegas, šlapdriba, kruša), rūkas, pūga;
 - b) turinčius tiesioginę įtaką kelio dangos pokyčiams: liundra, plikledis, krituliai, pūga;
 - c) turinčius įtakos transporto priemonių stabilumui kelyje: stiprus vėjas;
- B) kelio dangos būklė – ji labai priklauso nuo oro sąlygų, kurios kartais gali labai greitai keistis ir vairuotojai nesugeba įvertinti staigiai besikeičiančios kelio dangos būklės;
- C) kelio apšvietimo ypatybės.

3 – *eismo įvykio pasekmės*: susidarę dėl eismo įvykio, jo sukelti arba atsitiktiniai, su juo nesusiję įvykiai, kurie įvyko prieš, įvykio metu arba po jo. Jiems priskiriama transporto priemonės buvimo vieta ir jos padėtis, laivo vieta važiuojamojoje dalyje arba kelkraštyje, stiklo duženos, atsidalijusios dalys, skysčių dėmės.

Eismo įvykio pėdsakai. Kiekvienas eismo įvykis jau yra praeities įvykis ir jį atkurti, rekonstruoti įvykio eigą bei nustatyti kaltininką galima tik

tyrinėjant pėdsakus. Kriminalistikoje pėdsakai pagal jų susidarymo vietą skirstomi į dvi grupes:

- **idealius**, kurie susiformuoja žmogaus sąmonėje.
- **materialius**, kurie susiformuoja materialioje aplinkoje.

Eismo įvykio idealieji pėdsakai – tai regimieji arba garsiniai vaizdai, kuriuos įsiminė:

- eismo įvykio dalyviai,
- įvykį matę liudininkai;
- kiti asmenys (pvz., asmenys atsakingi už transporto priemonės eksploataciją bei jos išleidimą į reisą).

Eismo įvykio aplinkai ir aplinkybių suvokimui įtakos turėję veiksniai:

- objektyvaus pobūdžio – nepalankios meteorologinės sąlygos, nepakankamas eismo įvykio aplinkos apšvietimas;
- subjektyvaus pobūdžio – įvykis netikėtas, labai staigus, tragiškos pasekmės, sukėlusios stresą.

Materialūs eismo įvykio pėdsakai – tai pėdsakai, kuriuos suformuoja eismo dalyviai, veikdami eismo įvykio aplinkoje, ir kurie užsifiksuoja tiek ant pačių eismo įvykio dalyvių, tiek įvykio aplinkoje.

Materialūs pėdsakai skirstomi į:

- **pėdsakus atspindžius**, kuriems susidaryti reikia tiesioginio dviejų objektų kontakto. Objektas, ant kurio lieka pėdsakas, yra vadinamas pėdsaką priimančiu objektu, o objektas, kuris palieka savo pėdsaką, vadinamas pėdsaką paliekančiu objektu. Vietos, kuriomis kontaktavo objektai, vadinamos kontakto vietomis. Šie pėdsakai pagal susidarymo mechanizmą skirstomi į:

- *paviršinius*. Jie susiformuoja pėdsaką priimančio objekto paviršiuje. Šie pėdsakai savo ruožtu skirstomi į antsluoksninius ir nuosluoksninius. Jie yra dvimačiai, t. y. turi du parametrus: ilgį ir plotį; Pavyzdžiui, padangos protektoriaus pėdsakas ant nukentėjusiojo odos.

- *įspaustinius*. Pavyzdžiui, transporto priemonės paviršiaus deformacija, atitinkanti kitos transporto priemonės išsikišusių dalių parametrus.

Pėdsakai gali būti *statiniai*, jiems susiformuoti reikia sąlyginio rimties taško, pavyzdžiui, transporto priemonės protektoriaus pėdsakas ant sniego; ir *dinaminiai*, kurie susidaro, kai bent vienas kontaktuojantis objektas juda, pavyzdžiui, įdrėskimai susiformuoja vienai transporto priemonei judant kitos paviršiumi.

• **pėdsakai daiktai** – tai transporto priemonės atsidalijusios detalės, nukentėjusiojo asmens drabužio fragmentai.

• **pėdsakai medžiagos** – tai transporto priemonės aušinimo skysčio, grunto nuobiros, kraujas.

Tiriant eismo įvykius materialių pėdsakų randama ant:

- transporto priemonių;
- kelio, kelio įrenginių ir kitų kelio aplinkos objektų;
- asmenų (kūno, jų drabužių, jiems priklausančių daiktų).

Transporto priemonės pėdsakai. Eismo įvykio metu vieni iš pagrindinių materialių pėdsakų yra paliekamai transporto priemonėje. Transporto priemonei judant, stabdant bei stovint ant kelio paliekami ratų padangų pėdsakai. Pagal šiuos pėdsakus nustatomas transporto priemonės ašių bei ratų skaičius, transporto priemonės bazė – atstumas tarp priekinių ir galinių ratų ašių, padangos protektoriaus plotis, judėjimo kryptis bei judėjimo pobūdis: stabdymas, sustojimas. Remiantis šia informaciją kartais galima nustatyti transporto priemonės markę, modelį, surasti bei identifikuoti į eismo įvykį patekusią transporto priemonę.

Transporto priemonės ratų pėdsakai skirstomi į riedėjimo, stabdymo ir slydimo.

Riedėjimo pėdsakai – palieka padangos protektorius, kai ratai laisvai sukasi. Ridos pėdsake atsispindi padangos protektoriaus piešinys. Tai statinis, paviršinis arba įspaustinis pėdsakas.

Stabdymo pėdsakas – (čiuožimo, slydimo) – tai juostos, kurios lieka ant kelio, kai transporto priemonė juda, o jos ratai nesisuka. Stabdymo pėdsakas gali būti tamsus ir šviesus, nepertraukiamas ir su pertrūkiais.

Šoninio slydimo pėdsakas – sudaro padangos gumos antsluoksninės juostos arba paviršinio sluoksnio nuplėšimas, staigiai nukrypstantis į šalį nuo pirminės transporto priemonės judėjimo krypties.

Eismo įvykio metu **ant transporto priemonės susidaro pėdsakai** – pažeidimai, kurių prigimtis yra skirtinga. Vieni pažeidimai susiformuoja dėl pagrindinio smūgio susiduriant, kiti – yra pasekmė smūginių įtampų, perduodamų per mazgus, kėbulą nuo pagrindinio smūgio. Tokie pažeidimai pasireiškia kėbulo elementų deformacija tose vietose, kurios išvengė smūgio¹⁸³. Pėdsakai ant transporto priemonės gali susidaryti ir dėl sąvei-

183 Абрамович, В. В. Расследование дорожно-транспортных преступлений. Учебное пособие. Москва, 2010, с. 67.

kos su objektais. Pavyzdžiui, susidūręs automobilis nuskriejo nuo kelio į kelkraštį ir atsitrenkė į stulpą.

Transporto priemonės pažeidimai pagal formą skirstomi į įlenkimus, įdrėskimus (nuogramdas), išdaužtus stiklus, atsidalijusias detales.

Transporto priemonės paviršiuje susidaro statiniai pėdsakai, kai smūgio jėga gesinama kontakto metu. Statiniai įspaustiniai pėdsakai atspindi pėdsaką formuojančio objekto sandarą trimis parametrais. Dinaminiai pėdsakai susiformuoja nenustojant judėti bent vienai transporto priemonėi. Dinaminiai pėdsakai gali turėti įdubimų, pjūvių, įdrėkimų, atsisluoksniavimo. Šie susiformavę pėdsakai visada būna poriniai. Jų ištyrimas tam tikrais atvejais leidžia nustatyti transporto priemonių susidūrimo liniją, jų tarpusavio padėtį susidūrimo momentu, įvažiavimo į nejudančia kliūtį vietą.

Kriminalistinė charakteristika, kaip informacinis modelis, apimantis esmines, aplinkoje atspindinčias nusikaltimo savybes ir požymius, yra reikšmingas ir eismo įvykių, tyrimo praktikai.

Eismo įvykių kriminalistinę charakteristiką apibūdina šie elementai:

- susiklosčiusio eismo įvykio aplinka,
- eismo įvykio mechanizmas,
- tipiniai materialiniai pėdsakai,
- pažeidėjo asmenybės bruožai,
- pagrindinės eismo įvykio priežastys.

Eismo įvykiai dažniausiai padaromi dėl neatsargumo, todėl tiriant šias veikas svarbiausia išnagrinėti susiklosčiusią eismo įvykio aplinką bei mechanizmą, kuris yra dinaminė aplinkybių ir tam tikrų veiksmų sistema. Eismo įvykyje šią sistemą sudaro: vairuotojas, transporto priemonė, kelias, supanti aplinka.

Eismo įvykiai įvyksta dėl Kelių eismo taisyklių pažeidimų, kurie dažniausiai yra:

- leistino greičio viršijamas;
- išvažiavimas į priešingą eismo juostą;
- nesaugus manevravimas;
- šviesoforo signalų nepaisymas ir kt.

Dažniausiai kelių eismo įvykiai įvyksta dėl to, kad Kelių eismo taisykles pažeidžia vairuotojai.

Kelių eismo taisyklių pažeidimas dėl vairuotojo veiksmų dažniausiai pasireiškia tuo, kad:

- viršijamas saugus greitis manevruojant (posūkyje, lenkiant, bandant išvengti susidūrimo arba užvažiuavimo, apvažiuojant kliūtį arba dėl kelio nelygumų), įvažiavus į blogesnės būklės kelio ruožą;

- sudaroma avarinė situacija;
- nesilaikoma važiavimo per sankryžas eiliškumo;
- nerodomi arba neteisingai rodomi įspėjamieji signalai;
- neteisingai apskaičiuojamas minimalus stabdymo kelias, atsižvelgiant į judėjimo greitį ir kelio dangos būklę;

- pažeidžiami šviesoforo signalo, kelio ženklų, rodyklių ir kelio žymėjimo reikalavimai;

- nepaisoma saugaus atstumo;
- netikėtai išvažiuojama į priešingą eismo juostą ir apakinama žibintų šviesa;

- stovima važiuojamojoje kelio dalyje be apšvietimo;

- pažeidžiamos keleivių vežimo taisyklės;

- pažeidžiamos lenkimo taisyklės ir kt.¹⁸⁴

Eismo įvykiai įvyksta ir dėl to, kad pėstieji nesilaiko Kelių eismo taisyklių ir nesaugiai elgiasi kelyje. Kelių eismo taisyklių pažeidimas dėl pėsčiojo veiksmų dažniausiai pasireiškia tuo, kad:

- pėsčiasis netikėtai pasirodo iš už kliūties (pvz., iš už stotelėje stovinčio autobuso, automobilio prie šaligatvio arba kelkraščio);

- pėsčiasis staiga išeina iš už judančios transporto priemonės, važiuojančios ta pačia arba priešinga kryptimi;

- pėsčiojo elgesys nenusipėjamas – vairuotojas yra klaidingai įsitikinęs, kad jis su pėsčiuoju turi tarpusavio kontaktą (pvz., pėsčiasis, laukęs, kol pravažiuos automobilis, staiga bėga skersai gatvės);

- pėsčiasis išeina į važiuojamąją dalį draudžiamoje vietoje;

- pėsčiasis staiga išeina iš neapšviestos kelio zonos;

184 Novikovienė, L. Eismo įvykių kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė eismo įvykių prevencijai. *Verslo ir teisės aktualijos*. 2009, 4 [Current Issues of Business and Law, 2009, Vol. 4].

• pažeidžiamos pažymėtų perėjų ir sankryžų zonų perėjimo taisyklės ir kt.¹⁸⁵.

Eismo įvykiai yra labai susiję su žmogaus elgesiu, nes eismo įvykyje visuomet dalyvauja transporto priemonė, kurią vairuoja žmogus. Tik transporto priemonės susidūrimų su nejudančiomis kliūtimis atvejais įvykyje dalyvauja vienas asmuo, kurio veiksmai ir sukelia eismo įvykį. Kitais atvejais eismo įvykyje dalyvauja mažiausiai du žmonės, t. y. kitas vairuotojas arba pėsčiasis, dviratininkas.

Vairuotojo neatsakingas elgesys dažniausia pasireiškia, kad jis viršija leistiną greitį, vairuoja transporto priemonę neblaivus, nesilaiko saugaus atstumo tarp transporto priemonių, išvažiuoja į priešpriešinę eismo juostą.

Eismo įvykį sukėlusios priežastys skirstomos į dvi grupes:

- 1) subjektyvios, t. y. tokios priežastys, kurias lemia pačių eismo dalyvių (vairuotojų, pėsčiųjų, keleivių) elgesys;
- 2) objektyvios – tai tokios priežastys, kurias lemia nuo eismo dalyvių nepriklausančios priežastys, tokios kaip kelių planavimo trūkumai, blogas gatvių apšvietimas tamsiu paros metu ir kt.

Esminis klausimas, į kurį turi būti atsakyta tiriant eismo įvykį, – ar esant konkrečioms aplinkybėms įvykio kaltininkas, dažniausiai turimas omenyje vairuotojas, turėjo galimybę išvengti eismo įvykio ir ar nukentėjusysis pats neatsargiai elgėsi kelyje.

12.2. Įrodinėtinos aplinkybės

Atliekant ikiteisminį eismo įvykio tyrimą būtina nustatyti šias įrodinėtinas aplinkybes:

- 1) įvykio pobūdį (nusikalstama veika, nelaimingas atsitikimas, stichinė nelaimė);
- 3) koku kelių eismo taisyklių pažeidimu pasireiškė kaltojo asmens veiksmai, kurie sukėlė visuomenei pavojingus padarinius;
- 4) kur, kada, kaip ir kokiomis aplinkybėmis įvyko eismo įvykis;
- 5) eismo įvykio sukelti padariniai (nukentėjusiojo žūtis, sutrikdyta sveikata), padarytos žalos pobūdis ir dydis;

¹⁸⁵ Novikovienė, L. Eismo įvykių kriminalistinė charakteristika ir jos reikšmė eismo įvykių prevencijai. *Verslo ir teisės aktualijos*. 2009, 4 [Current Issues of Business and Law, 2009, Vol. 4].

6) priežastinis Kelių eismo taisyklių pažeidimo ir kilusių pasekmių ryšis;

7) kokia kiekvieno eismo įvykio dalyvio kaltės forma (nusikalstamas nerūpestingumas, nusikalstamas pasitikėjimas, tyčia);

8) kas kaltas dėl Kelių eismo taisyklių pažeidimo ir eismo įvykio;

9) kokios aplinkybės lėmė eismo įvykį. Nustačius šias priežastis, būtinai imtis priemonių joms pašalinti ir atliekant tyrimą, ir jam pasibaigus¹⁸⁶.

Kiekvienas eismo įvykis yra unikalus, todėl nustatinėtinų aplinkybių sąrašo negalima laikyti baigtiniu. Nusikalstamą veiką tiriantis ikiteisminio tyrimo tyrėjas kiekvienu atveju pats turi nuspręsti, kada jau yra surinkta pakankamai informacijos, siekiant nustatyti kaltininką ir teisingai išspręsti bylą.

12.3. Ikiteisminio tyrimo pradėjimas ir tipinės tyrimo situacijos

Ikiteisminio tyrimo pradėjimas. Baudžiamojo proceso kodekso 166 straipsnis numato, kad ikiteisminio tyrimo pradžia galima laikyti: 1) skundo, pareiškimo ar pranešimo apie nusikalstamą veiką gavimą; 2) prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui pačiam nustačius nusikalstamos veikos požymius ir surašius tarnybinį pranešimą. Kadangi, kaip jau buvo minėta, atsižvelgiant į eismo įvykio pasekmes, šie įvykiai gali būti tiriami kaip administraciniai ir baudžiamosios teisės pažeidimai. Informacija apie eismo įvykį dažniausiai gaunama bendruoju pagalbos telefonu ir pirmieji į įvykio vietą atvyksta policijos patruliai. Jie pagal eismo įvykio pasekmes sprendžia, ar reikia į eismo įvykio vietą kviesti ikiteisminio tyrimo tyrėją, ar įvykis gali būti įformintas kaip administracinis teisės pažeidimas. Tada policijos patrulis surašo tarnybinį pranešimą, kuriame nurodo, ką jis nustatė, sudaro eismo įvykio vietos schemą, kurioje pažymimi visi nustatyti pėdsakai; įvykio vieta fotografuojama. Fotografuojami ir transporto priemonių pažeidimai.

Jeigu atvykęs patrulis nustato, kad yra sunkiai sužeistų asmenų, padaryta didelių nuostolių, tada jis informuoja budinčiąją dalį, kuri į įvykio vietą jau siunčia ikiteisminio tyrimo tyrėją.

¹⁸⁶ *Kriminalistika: taktika ir metodika*, Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2013, p. 762.

Todėl tiriant eismo įvykius ikiteisminio tyrimo pradžia paprastai siejama su tuo, kad, prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui atvykus į eismo įvykio vietą ir įvertinus situaciją, pradedami neatidėliotini ikiteisminio tyrimo veiksmai¹⁸⁷. Šie veiksmai vertinami kaip ikiteisminio tyrimo pradžia. Šiuo atveju eliminuojama ikiteisminio tyrimo pareigūno ar prokuroro pareiga, prieš vykstant į eismo įvykio vietą pradėti ikiteisminį tyrimą.

Atliekant eismo įvykio tyrimą daugeliu atvejų įvykio vieta yra vienintelis informacijos šaltinis apie įvykį, jame dalyvavusius asmenis, todėl įvykio vietos apžiūra yra tas neatidėliotinas tyrimo veiksmas, kuris turi būti kuo skubiau atliktas. Ta skuba yra susijusi su keletu veiksnių: įvykio vieta gali būti labai judrus kelio ruožas, kuriame eismas negali būti ilgiau apribotas, nei reikia laiko įvykio vietai apžiūrėti. Kita priežastis gali būti nepalankios meteorologinės sąlygos: snygis, smarkus lietus, galintys „paslėpti“ įvykio pėdsakus. Esant tokioms sąlygoms jau kelių patrulis turėtų pasirūpinti pėdsakų išsaugojimu.

Tipinės tyrimo situacijos. Tipinės tyrimo situacijos išskiriamos atsižvelgiant į tai, ar eismo įvykio vietoje yra vairuotojas, transporto priemonė. Pagal šį kriterijų galimos šios tipinės eismo įvykių tyrimo situacijos:

1. Vairuotojas ir transporto priemonė ir nukentėjusysis yra įvykio vietoje;
2. Vairuotojas, palikęs transporto priemonę, pasišalina iš įvykio vietos;
3. Vairuotojas kartu su transporto priemone pasišalina iš įvykio vietos¹⁸⁸.

Pagal įvykio vietoje susiklosčiusios situacijos sudėtingumą galimos šios situacijos:

1. Eismo įvykio vietoje yra pažeidėjas ir įvykio aplinkybės aiškios;

187 2008 m. rugpjūčio 11 d. Lietuvos Respublikos generalinio prokuroro įsakymu Nr. I-110 patvirtintos rekomendacijos dėl ikiteisminio tyrimo pradžios ir jos registravimo tvarkos. Šiose rekomendacijose nurodoma, kad ikiteisminis tyrimas pradedamas prokurorui ar ikiteisminio tyrimo pareigūnui patiemis nustačius nusikalstamos veikos požymius, o vienas iš galimų ikiteisminio tyrimo pradėjimo būdų – jei prokuroras ar ikiteisminio tyrimo pareigūnas pradeda bent vieną Lietuvos Respublikos baudžiamojo proceso kodekse numatytą proceso veiksmą.

188 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2013, p. 764.

2. Eismo įvykio vietoje pažeidėjo nėra arba jis nenustatytas (pvz., asmuo teigia, kad vairavo ne jis, arba galima įtarti tokią aplinkybę) ir įvykio aplinkybės neaiškios.

Pažymėtina, kad kiekviena iš šių situacijų lemia tyrimo krypties pasirinkimą, tačiau pirminiu tyrimo veiksmu atliekant šių nusikalstamų veikų tyrimą visada bus eismo įvykio vietos apžiūra.

Praktikoje dažniausiai pasitaikanti yra situacija, kai vairuotojas ir transporto priemonė yra įvykio vietoje, tačiau galimi ir atvejai, kai vairuotojas žinomas, tačiau jis jau iki atvykstant tyrėjui yra iš įvykio vietos išgabentas į gydymo įstaigą. Esant tokiai situacijai pagrindinis įvykio vietos apžiūros uždavinys – užfiksuoti visus pėdsakus, kurie vėliau leistų išsiaiškinti visas įvykio aplinkybes. Jeigu vairuotojas nėra sužeistas, jam nereikia stacionarios medicininės pagalbos, jis turi būti pristatytas į medicinos įstaigą siekiant nustatyti, ar jis nėra apsvaigęs nuo alkoholio, narkotinių, psichotropinių medžiagų. Visai kita situacija, kai vairuotojas nežinomas, nors transporto priemonė yra įvykio vietoje. Jeigu yra liudininkų, galinčių suteikti nors kokią informaciją apie šį asmenį, turi būti nedelsiant pradėta jo paieška. Nors pagal transporto priemonės valstybinį numerį ir galima nustatyti transporto priemonės savininką, tačiau gali paaiškėti, kad transporto priemonę vairavo kitas asmuo ir galų gale transporto priemonė galėjo būti pagrobta. Tokiu atveju visų pirma reikia išsiaiškinti, ar transporto priemonės savininkas turi alibi. Jeigu asmuo jį turi, jis turi būti labai kruopščiai patikrintas, siekiant įsitikinti, kad asmuo tikrai eismo įvykio metu negalėjo vairuoti transporto priemonės. Transporto priemonės šeimininkas turėtų įvardyti asmenis, kurie galėjo vairuoti jo transporto priemonę, tai dažniausiai gali būti šeimos nariai, giminės ar draugai. Jeigu savininkas įvardija konkretų asmenį, kuris galėjo vairuoti transporto priemonę, turi būti stengiamasi kuo greičiau jį surasti, kad būtų galima ant jo drabužių bei kūno rasti pėdsakų, kurie padėtų susieti jį su įvykiu. Jeigu savininkas įvardija keletą asmenų, kurie galėjo vairuoti jo transporto priemonę, reikia kuo greičiau juos surasti. Jeigu asmuo atsisako tai padaryti, tai apklausiami giminaičiai, šeimos nariai, artimiausi draugai, kurie gali žinoti, kam asmuo duoda vairuoti savo transporto priemonę. Didelę pagalbą tyrimui suteikia ir mobiliųjų telefonų išsklotinės, leidžiančios nustatyti asmenis, su kuriais artimai bendrauja transporto priemonės savininkas.

Sunkiausia surasti asmenį, vairavusį pagrobtą transporto priemonę. Tokiu atveju gali pagelbėti tik įvykio vietoje rasti pėdsakai, kurie padėtų identifikuoti žmogų, jeigu bus surastas asmuo, galėjęs vairuoti transporto priemonę. Gali būti pasitelkiamos ir kriminalistinės duomenų bazės¹⁸⁹.

Jeigu iš įvykio vietos vairuotojas yra pasišalinęs kartu su transporto priemone, tai vienas iš pirmųjų uždavinių yra labai atidžiai apžiūrėti eismo įvykyje dalyvavusios transporto priemonės išorinį paviršių, nes gali būti, kad transporto priemonių kontakto metu toje vietoje gali likti kitos transporto priemonės lako ir dažų dalelių, kurios padėtų bent susiaurinti paieškos ratą. Atlikus tai imtis kitų paieškos veiksmų, kurie leistų išaiškinti įvykyje dalyvavusią transporto priemonę ir nustatyti ją vairavusį asmenį.

12.4. Atskirų tyrimo veiksmų atlikimo taktiniai ypatumai

Tiriant eismo įvykius atliekami šie pirminiai tyrimo veiksmai:

Apžiūros:

- įvykio vietos;
- transporto priemonės apžiūra, jos metu atliekamas ir transporto priemonės techninės būklės patikrinimas;
- lavono apžiūra.

Apklausos:

- eismo įvykį mačiusių liudininkų;
- vairuotojų;
- nukentėjusiųjų.

Tiriant eismo įvykius **įvykio vietos apžiūra** yra svarbiausias informacijos, duomenų apie įvykio aplinkybes šaltinis. Atvykęs į įvykio vietą, tyrėjas privalo įvertinti esamą situaciją įvykio vietoje. Policijos patrulis būna pirmas, atvykęs į įvykio vietą ir, reikia manyti, jau pasirūpęs, kad medicinos pagalba būtų suteikta eismo įvykyje nukentėjusiems asmenims, kurie prireikus gali būti išgabenti į medicinos įstaigą. Tyrėjas turi išsiaiškinti, kokie pakitimai buvo padaryti po eismo įvykio: gali būti, kad reikėjo atversti apsisvertusią transporto priemonę, kad vairuotojas ir keleiviai būtų išlaisvinti ir kad transporto priemonė neužsidegtų. Kelių patrulis jau gali apibūdinti padėtį, jo pareiga buvo užtikrinti įvykio vietos apsaugą bei

¹⁸⁹ Plačiau apie Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre tvarkomas duomenų bazes skaitykite 13-ame skyriuje.

pašalinti su įvykiu nesusijusius asmenis. Tyrėjas turi išsiaiškinti, kas atsitiko, nustatyti vairuotojų tapatybę ir išsiaiškinti eismo įvykį mačiusius asmenis. Jeigu iki jam atvykstant nebuvo pakankamai imtasi priemonių eismo įvykio vietoje esantiems pėdsakams ar daiktams išsaugoti, jis turi tuo pasirūpinti. Ypač jeigu susidaro nepalankios meteorologinės sąlygos: pradeda snigti ir sniegas gali užkloti pėdsakus. Prieš pradėdamas apžiūrą, jis turi nustatyti įvykio vietos apžiūros ribas. Tai ypač sunku tamsiu paros metu, kai eismo įvykio dalyviai yra negyvi arba jau išvežti į gydymo įstaigą, arba – tokių faktų, deja, irgi pasitaiko – yra tokie girti, kad negali nieko pasakyti.

Eismo įvykio apžiūros **tikslas** – surasti, užfiksuoti ir paimti pėdsakus bei objektus, kurie gali suteikti informacijos apie eismo įvykį, jo mechanizmą, į eismo įvykį patekusias transporto priemones ir asmenis. Kiek informacijos susidarė eismo įvykio aplinkoje, labai priklauso nuo eismo įvykio rūšies ir pobūdžio.

Įvykio vietos apžiūros metu turi būti nustatytos ir užfiksuotos šios aplinkybės:

- eismo įvykio vieta ir sąlygos (konkreči kelio ar gatvės vieta, aplinka, dangos būklė, kelio ženklai, apšvietimas, matomumas);
- eismo įvykio laikas; eismo įvykio pobūdis (transporto priemonių susidūrimas, apsivertimas, užvažiavimas ant pėsčiojo ir pan.);
- daiktai ir pėdsakai, likę įvykio vietoje; transporto priemonių ir nukentėjusiojo padėtis įvykio vietoje;
- aplinkos daiktams ir pačiai transporto priemonei padaryti pažeidimai;
- eismo įvykio aukos;
- transporto priemonės prieš eismo įvykį greitis;
- transporto priemonės vairuotojas, galimos eismo įvykio priežastys¹⁹⁰.

Apžiūrint eismo įvykio vietą turi būti surasti, užfiksuoti ir paimti visi daiktai, kurie, tyrėjo nuomone, turės reikšmės baudžiamosios bylos ištirimui. Apžiūrint eismo įvykyje dalyvaušią transporto priemonę, reikia turėti omenyje, kad pėdsakai ir informacija, galinti atskleisti įvykio aplinkybes, gali būti randama ir transporto priemonės viduje, kaip antai degtinės bu-

190 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2013, p. 767.

teliai, mobilusis telefonas ir kiti daiktai. Eismo įvykio vietos apžiūros protokole turi būti išsamiai aprašyta įvykio vietos aplinka, ypač apšviestumas kelio ruože, kuriame įvyko eismo įvykis, bei visi užfiksuoti pėdsakai bei objektai. Atliekant įvykio vietos apžiūrą pasitelkiamos ir vaizdo fiksavimo priemonės¹⁹¹.

Ikiteisminio tyrimo tyrėjas yra laisvas pasirinkti įvykio vietos apžiūros taktiką, tačiau rekomenduotina iš pradžių apžiūrėti tuos objektus ir pėdsakus, kurie gali būti sunaikinti ir kurie trukdo eismui, ir tik juos apžiūrėjus būtų galima atnaujinti transporto judėjimą tam tikrame kelio ruože.

Eismo įvykio vietos yra fiksuojamos ir grafiškai, t. y. braižant schemas. Šis fiksavimo būdas, atliekant eismo įvykio vietos apžiūrą, jau seniai praktikoje tapo būtinu fiksavimo būdu. Tiriant eismo įvykius ypač svarbu tiksliai nurodyti atstumus tarp eismo įvykio aplinkos elementų ir eismo įvykyje dalyvavusių objektų ar subjektų¹⁹². Grafinis objektų išsidėstymo aplinkoje ir atstumų tarp jų parodymas scheme yra žmogaus daug geriau suvokiamas nei tik šių parametrų nurodymas protokole¹⁹³.

Eismo įvykio vietos schemas pagal detalumą galima skirstyti į:

- bendrąsias, kuriose fiksuojama įvykio vieta kitų orientyrų atžvilgiu siekiant parodyti ryšį tarp vienas nuo kito nutolusių objektų;
- detaliąsias, kuriose laikantis mastelio nurodomi reikšmingi kelio aplinkos elementai bei transporto priemonių padėtis po įvykio, taip pat visi nustatyti pėdsakai.

Įvykio vietos apžiūros metu yra atliekamos ir transporto priemonių bei lavono, jei jis yra, apžiūros, tačiau Baudžiamojo proceso kodeksas šias apžiūras išskiria kaip atskirus ikiteisminio tyrimo veiksmus.

Transporto priemonės apžiūra. Lietuvos Respublikos saugaus eismo automobilių keliais įstatymas apibrėžia, kad *transporto priemonė* – priemonė žmonėms ir (arba) kroviniams, taip pat ant jos sumontuotai stacionariai įrangai vežti. Ši sąvoka taip pat apima traktorius, savaeigės mašinas ir eismui ne keliais skirtas transporto priemones¹⁹⁴.

Transporto priemonės apžiūra pagal apžiūros vietą gali būti skirstoma į:

191 Apie fotografavimo ir filmavimo panaudojimą įvykio vietos apžiūros metu plačiau skaitykite 3-iaame skyriuje.

192 Schemų braižymo ir atstumų matavimo pagrindai bus dėstomi per praktinius užsiėmimus.

193 Tai nereiškia, kad jie neturi būti nurodyti eismo įvykio vietos apžiūros protokole.

194 Plačiau skaitykite: Lietuvos Respublikos saugaus eismo automobilių keliais įstatymas. *Valstybės žinios*. 2007, Nr. 128-5213.

- transporto priemonės apžiūrą įvykio vietoje, kai transporto priemonės apžiūra įforminama įvykio vietos apžiūros protokole;
- transporto priemonė apžiūrima, jai esant kitoje, ne įvykio, vietoje, pavyzdžiui, transporto priemonė išgabenta į stovėjimo aikštelę ar kt.

Transporto priemonės apžiūra gali būti skirstoma į:

- transporto priemonės išorės apžiūrą – kai apžiūrimas transporto priemonės išorinis paviršius ir prie jo pritvirtintos detalės: veidrodėliai ir kt.;
- transporto priemonės vidus: lengvuosiuose automobiliuose – tai automobilio salonas, krovininiuose – vairuotojo kabina, krovininės transporto priemonės vidus;

Transporto priemonės apžiūra atliekama vadovaujantis Baudžiamojo proceso kodekso 207 straipsnio nuostatomis, jos apžiūrą atlieka ikiteisminio tyrimo tyrėjas. Jeigu yra galimybė ir tyrėjas nusprendžia, kad apžiūroje turi dalyvauti specialistas, jis gali būti pakviestas dalyvauti apžiūroje.

Išskiriami šie transporto priemonės **apžiūros uždaviniai**:

- surasti ir užfiksuoti pėdsakus ir pažeidimus, susijusius su kilusiu kelių eismo įvykiu;
- nustatyti transporto priemonės techninę būklę;
- nustatyti transporto priemonės gedimus, turėjusius įtakos kelių eismo įvykiui kilti¹⁹⁵.

Atliekant transporto priemonės išorės apžiūrą nustatoma ant transporto priemonės išorinio paviršiaus esantys pažeidimai ir pėdsakai, kurie galimai susidarė eismo įvykio metu, taip pat turi būti užrašyti transporto priemonės parametrų techniniai duomenys. Apžiūros protokole turi būti nurodyta:

- transporto priemonės rūšis, tipas, markė, modelis, priekabos ar puspriekabės, jeigu ji yra, valstybinis numeris;
- jei transporto priemonė gabena krovinį, tai turi būti nurodytas krovinio ypatybės, jo gabaritai ir tvirtinimo būdas;
- transporto priemonės išoriniai ir vidiniai pažeidimai, kaip antai įbrėžimai, įlenkimai, atidalintos dalys ir kt.;

195 Мозяков, В. В. *Руководство для следователей*. МВД РФ СК при МВД России. Москва, 2005, с. 776.

- pašalinės medžiagos ant transporto priemonės paviršiaus ar išsikišusių transporto priemonės dalių, pavyzdžiui, veidrodėlių ir kt.;
- transporto priemonės valdymo mazgų būklė bei matavimo prietaisų rodmenys;
- transporto priemonės padangų būklė.

Jei nepažeista transporto priemonės važiuoklė ir nuo apkrovos nepasikeitęs jos aukštis, pėdsakų aukštis matuojamas nuo plokštumos, ant kurios stovi transporto priemonė, paviršiaus. Taip nustatoma pėdsako viršutinė ir apatinė ribos.

Tikrinant transporto priemonės techninę būklę, be išorinių sugadinių, tikrinama ir protokole fiksuojama:

1. **Stabdžių sistemos būklė.** Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės stabdžių sistemos būklė atitinka Kelių eismo taisyklių reikalavimus. Automobilio stabdžių sistemos apžiūra pradedama nuo išorinės apžiūros eismo įvykio vietoje ir patikrinama, ar nėra stabdžių skysčių nutekėjimų, patikrinamas stabdžių skysčio lygis. Jeigu transporto priemonė nebuvo stipriai sugadinta eismo įvykio metu ir stabdžių skystis nenutekėjo, stabdžių sistema tikrinama eismo įvykio vietoje. Spaudžiant stabdžių pedalą, būtina nustatyti laisvąją jo eigą. Jeigu spaudžiamas stabdžių pedalas netampa standus (nukrenta), būtina nustatyti, po kurio paspaudimo atsiranda standumas. Tada vėl tikrinama, ar stabdžių skystis nenutekėjęs. Atskirus mazgus, aptikus, kad iš jų nutekėjo skysčio, reikia atiduoti ištirti specialistams (ekspertams), siekiant nustatyti jų gedimo priežastis. Taip pat turi būti užfiksuota, kokioje padėtyje yra rankinio stabdžio ir pavarų perjungimo svirčių padėtis. Tačiau sistemos ir jos atskirų agregatų gedimų nustatymas yra laboratorinio tyrimo dalykas.

2. **Ratų ir padangų techninės būklės patikrinimas.** Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės ratų ir padangų būklė atitinka Kelių eismo taisyklių reikalavimus. Jeigu yra galimybės, manometru patikrinamas slėgis kiekviename rate. Vizualinės apžiūros metu nustatomi įvairūs išoriniai padangų ir rato disko pažeidimai, protektoriaus piešinio gylis, ratų tvirtinimo prie ašių būklė. Nesant rate oro slėgio, techninės apžiūros protokole fiksuojama rato buvimo vieta (priekinis kairysis, galinis dešinysis) ir jo gamyklinis numeris.

3. **Vairo mechanizmo būklė.** Apžiūrint vairo mechanizmą, tikrinama, ar vairo ratai sukasi nepasukant vairo. Ypatingas dėmesys apžiūros metu turi būti skiriamas vairo pavaros tvirtinimo detalėms, taip pat būtina nurodyti, ar tvirtinimo detalėse yra pleištu, ar ne.

4. **Stiklų valytuvų ir purkštuvų techninė būklės patikrinimas.** Prieinio ir galinio stiklų valytuvų ir purkštuvų techninė būklė tikrinama, jeigu eismo įvykis kilo esant atmosferos krituliams arba jeigu eismo įvykis kilo, kai tik krituliai baigėsi. Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės stiklų valytuvai veikia ir valo stiklą, ypač esantys vairuotojo pusėje.

5. **Išorinių apšvietimo prietaisų patikrinimas.** Apžiūros metu nustatoma, ar transporto priemonės išorinių apšvietimo prietaisų būklė atitinka Kelių eismo taisyklių reikalavimus. Patikrinama, ar veikia apšvietimo prietaisai: posūkiai, gabaritai, avarinis signalas. Ypač atidžiai apšvietimo prietaisai tikrinami tiriant eismo įvykius, kilusius riboto matomumo sąlygomis (naktį, esant rūkui ir pan.). Jei kyla abejonių arba matosi, kad žibintas neveikia, ir reikia objektą ištirti, visas žibintas ar lemputė turi būti paimti, kad prireikus vėlesnėje tyrimo stadijoje būtų galima paskirti objektų tyrimą.

6. **Galinio vaizdo veidrodėlių tvirtinimo patikrinimas.** Kilus eismo įvykiui, kurio priežastis, manoma, yra pažeistos manevravimo taisyklės, pavyzdžiui, automobiliui sukant į kairę tuo metu, kai yra lenkiamas, būtina patikrinti, ar teisingai pritvirtinti manevrą atlikusio automobilio galinio vaizdo veidrodėliai.

Jeigu neaišku, kas vairavo transporto priemonę, ar kyla bent koks įtarimas, kad tyrimo metu gali iškilti šis klausimas, patartina prieš nustatant transporto priemonės salono pažeidimus transporto priemonės vidų apžiūrėti kaip įvykio vietą. Apžiūros tikslas – surasti, įtvirtinti ir paimti pėdsakus, pagal kuriuos bus galima identifikuoti asmenį, vairavusį šią transporto priemonę, arba paneigti versiją, kad transporto priemonę vairavo konkretus asmuo. Taigi transporto priemonės salono apžiūrą reikėtų pradėti nuo vairuotojo vietos.

Apžiūrą reikėtų pradėti nuo tų pėdsakų, kuriuos galima sunaikinti ieškant kitų pėdsakų. Rekomenduotina pradėti nuo odorologinių pėdsakų, kurių reikėtų ieškoti ant vairuotojo sėdynės, vairo, pavarų perjungimo svirties. Rankų pėdsakų ant vairo, salono paviršių, prie kurių asmuo galėjo liestis. Nuo vairuotojo ir keleivio sėdynių, taip pat ir nuo saugos diržų pa-

imti mikropluoštelį. Biologinės kilmės pėdsakų, iš kurių būtų galima išskirti DNR, patartina ieškoti ant tų paviršių, kur netikslinga ieškoti rankų pėdsakų, t. y. ant transporto priemonės durelių rankenos vidinių paviršių. Jeigu eismo įvykio aplinkybės rodo, kad asmuo galėjo patirti sužalojimą, dėl kurių jis galėjo kraujuoti, reikia itin atidžiai apžiūrėti paviršius ieškant kraujo pėdsakų.

Transporto priemonės apžiūra fiksuojama ir fotografuojant. Prie transporto priemonės apžiūros protokolo turi būti pridedamos nuotraukos. Fiksuojant transporto priemonių išorinius, vidinius apgadinius turi būti naudojamas mastelis. Nuotraukose turi būti užfiksuoti ne tik išoriniai transporto priemonės apgadینimai, bet ir vidiniai. Iš fotografijų turi matytis automobilių išorinių apgadinių dislokacija, apimtis, detalių bei deformacijų kryptys (jei to nesimato, ekspertai vėliau negalės nustatyti išsamaus susidūrimo mechanizmo).

Lavono apžiūra. Kartais eismo įvykiai baigiasi ir vieno ar kelių eismo dalyvių mirtimi. Įvykus eismo įvykiui lavonas gali būti rastas: transporto priemonėje, iš dalies iškritęs iš transporto priemonės, ant kelio arba artimoje kelio aplinkoje, arba netoli jos. Kartais lavonas būna gelbėtojų ištrauktas jau iš transporto priemonės siekiant gelbėti žmogaus gyvybę. Kartais eismo įvykiai įvyksta juos matant liudininkams, o kartais tik gautas pranešimas, kad kelio aplinkoje rastas lavonas, kurio sužalojimai kartais labai akivaizdžiai rodo, jog asmuo tapo eismo įvykio auka. Lavono apžiūros tikslas – pagal ant jo kūno esančius sužalojimus ir kitus pėdsakus nustatyti eismo įvykio mechanizmą. Prieš apžiūrint įvykio vietą, tyrėjui reikėtų išsiaiškinti, ar yra liudininkų, mačiusių įvykį, kurio metu žuvo žmogus ar žmonės, ir ar nebuvo pakeista pirminė lavono poza. Dėl etinių sumetimų lavonas įvykio vietoje turėtų būti apžiūrimas pirmiausia. Visų pirma turi būti aprašyta lavono radimo vieta – nurodoma vieta, kur jis rastas, jo padėtis fiksuojama pagal stacionarius objektus, nurodant tikslus atstumus nuo jų.

Ypatingą reikšmę turi lavono drabužių apžiūra, nes ant jų gali likti pėdsakų, galinčių padėti nustatyti eismo įvykio aplinkybes bei identifikuoti transporto priemonę. Jeigu eismo įvykyje žuvo pėsčiasis, tai ant jo drabužių, truputėlį žemiau nei transporto priemonės priekinio buferio aukštis, kartais gali užsifikuoti jo plastmasės antsluoksninis pėdsakas. Jei gu transporto priemonės ratas pervažiavo kurią nors žmogaus kūno dalį,

tai ant drabužių gali būti užsifiksavę rato protektoriaus rašto antsluoksinis pėdsakas. Jis turi būti būtinai nufotografuotas pagal mastelinės fotografijos taisykles. Reikia apžiūrėti ir batų padus, nes ant jų įvykio metu susiformavę pėdsakai jau įvykio vietoje gali suteikti vertingos informacijos apie įvykio aplinkybes ir „parodyti“ tyrėjui, į ką būtina atkreipti ypatingą dėmesį.

Lavonas, atsižvelgiant į jo radimo vietą, gali būti fiksuojamas taikant visas 5-ias fotografavimo įvykio vietoje rūšis. Lavono bendras vaizdas stambiu planu turėtų būti fiksuojamas iš visų pusių ir viršaus (jeigu įmanoma). Kūno sužalojimai fiksuojami taikant mastelines fotografijos taisykles.

Apžiūrėdamas eismo įvykio vietą, tyrėjas visada patiria dvigubą emocinį spaudimą, nes turi:

- kruopščiai ir visapusiškai apžiūrėti įvykio vietą, mat ji turi lemiamą reikšmę faktinių duomenų apie įvykį surinkimui – nuo jų išsamumo priklauso eismo įvykio ištyrimas;
- tai atlikti greitai, nes:
 - kelias yra transporto priemonių judėjimo vieta, kur eismą apriboti ar net uždrausti ilgam laikui beveik neįmanoma – tai sukelia ne tik trukdžių eismo dalyviams, bet ir ekonominių nuostolių;
 - kone visi pėdsakai yra susidarę beveik neapsaugotoje nuo oro sąlygų vietoje: prasidėjęs snygis ar smarki liūtis gali uždengti pėdsakus ar kitaip juos sunaikinti; jie netyčia gali būti sunaikinti pravažiuojančių transporto priemonių, susidariusios oro srovės gali lengvai nupūsti nuo kelio smulkias detales.

Apklausa. Kaip jau minėta 4 skyriuje, apklausa yra dažniausias informacijos ir duomenų apie nusikalstamą įvykį rinkimo procesinis veiksmas, ne išimtis ir eismo įvykių tyrimas. Tiriant eismo įvykį yra apklausiami vairuotojai, nukentėjusieji ir liudytojai.

Asmenų apklausų eiliškumą nustato tyrėjas, atsižvelgdamas į susidariusią padėtį. Rekomenduotina visų pirma apklausti nukentėjusiuosius, nes būtent jie gali suteikti svarbiausią informaciją apie įvykio aplinkybes. Kita priežastis, dėl kurios reikėtų apklausas pradėti nuo nukentėjusiųjų, yra ta, kad vairuotojai, eismo įvykio kaltininkai (taip pat jų giminės ir pažįstami), siekdami išvengti atsakomybės arba sušvelninti savo kaltę, gali

daryti spaudimą nukentėjusiajam, įkalbėdami jį nutylėti tam tikrus faktus ir žadėdami piniginę kompensaciją už patirtus nuostolius. Atsižvelgiant į tai, ypač jeigu nukentėjusysis ir kaltininkas yra pažįstami, nukentėjusiųjų apklausų negalima atidėlioti, išskyrus tuos atvejus, kai to padaryti neleidžia nukentėjusiojo būklė.

Nukentėjusieji apklausiami pagal liudytojų apklausos taisykles. Nukentėjusieji per eismo įvykius gali būti:

- pėstieji;
- dviratininkai;
- transporto priemonių keleiviai:
 - kaltininko transporto priemonės keleivis;
 - kitos transporto priemonės keleivis;
- kitų transporto priemonių, dalyvavusių eismo įvykyje vairuotojai, kuriems padaryta nuostolių, jeigu tik nenustatytas jų kaltumas;
- kiti.

Nukentėjusieji apklausiami pagal liudytojų apklausos taisykles. Prieš apklausiant nukentėjusįjį, reikia išsiaiškinti jo psichinę bei fizinę būklę, sužalojimų sunkumą bei duomenis, apibūdinančius jo asmenybę: amžių, profesiją, šeiminių ir materialinę padėtį. Reikia turėti omenyje, kad nukentėjusiųjų parodymai tik retais atvejais gali išsamiai apibūdinti įvykio aplinkybes. Įspūdis, kurį nukentėjusysis susidaro iš to, kas su juo atsitiko, paprastai apima tai, kas buvo prieš pat įvykį. Todėl neretai nukentėjusieji savo parodymuose nurodo, kad eismo įvykis buvo jiems visiškai netikėtas, jie nežino, iš kur atsirado ant jo užvažiavusi transporto priemonė. Dažnai šie parodymai atitinka tikrovę: nukentėjusysis ėjo gatvę pasinėręs į savo apmąstymus arba kalbėjo telefonu į nieką nekreipdamas dėmesio ir dėl savo išsiblaškymo papuolė po transporto priemonę. Tačiau kartais toks paaiškinimas yra pasekmė to, kad, išgyvenęs susidūrimo su transporto priemonę siaubą, nukentėjusysis visiškai užmiršta, kas buvo prieš pat įvykį.

Nukentėjusiųjų apklausa skiriasi ne tik nuo liudininkų, bet ir turi savas ypatybes – tai priklauso nuo to, ar asmuo nukentėjo kaip pėsčiasis, dviratininkas, ar jis buvo eismo įvykį patyrusios transporto priemonės keleivis.

Nukentėjusiojo apklausos metu reikia nustatyti jo ir kitų eismo įvykio dalyvių veiksmų eigą. Reikia turėti omenyje, kad nukentėjusiajam sunku įvertinti, ar transporto priemonės vairuotojo veiksmai atitinka saugaus

eismo taisyklės, ypač jeigu tam reikia specialaus pasirengimo, todėl gana dažnai jie vadovaujasi emocijomis, o ne objektyviomis kategorijomis.

Apklausiant pėsčiąjį (dviratininką) turi būti išsiaiškinta: kur buvo nukentėjusysis prieš įvykį, kokia kryptimi ir koku greičiu jis ėjo (ar važiojo), ar jis matė atvažiuojančią transporto priemonę (kokia spalva, modelis), koku momentu jis tai matė ir kaip į tai reagavo jis ar transporto priemonės vairuotojai, koku greičiu ir kokia kryptimi važiojo transporto priemonė, ką darė vairuotojas, kad išvengtų susidūrimo, kokia transporto priemonės dalimi jis buvo partrenktas, ar nukentėjusysis vartojo prieš įvykį alkoholinių gėrimų. Jei transporto priemonė pasišalino iš įvykio vietos, tai reikėtų paklausti, kiek žmonių buvo transporto priemonės salone, ar įsiminė kokius nors transporto priemonės ypatingus požymius, kuria kryptimi nuvažiojo.

Vertinant nukentėjusiojo parodymus reikia turėti omenyje, kad asmuo buvo šoko būsenos ir jo parodymai gali neatitikti realios įvykių eigos.

Apklausiant nukentėjusį keleivį reikia išsiaiškinti: kur jis buvo įvykio metu (šalia vairuotojo, autobuso salono gale ar kitur); koku greičiu važiojo transporto priemonė; ką kalbėjo, kuo užsiėmė vairuotojas vairuodamas; koks buvo matomumas; oro sąlygos, kelio dangą; ką darė vairuotojas, susidarius avarinei situacijai.

Nereti atvejai, kada liudytojų parodymai yra vieninteliai informacijos apie eismo įvykį šaltiniai. Liudytojus galima skirstyti į dvi grupes:

- **Įvykį matę liudytojai** – tai asmenys, kurie buvo įvykio vietoje ir matė įvykį. Jais gali būti eismo įvykyje nedalyvavusių transporto priemonių vairuotojai, keleiviai, pėstieji, kelių remonto darbininkai ir kt.

- **Kiti liudytojai** – tai asmenys, galintys paliudyti kaltininko, nukentėjusiojo veiksmus prieš įvykį arba po įvykio. Jais gali būti: kaltininko ir nukentėjusiojo giminės, greitosios pagalbos darbuotojai ir kt. Taip, pavyzdžiui, svarbūs tampa parodymai apie kaltininko veiksmus partrenkus pėsčiąjį. Šie parodymai gali tapti reikšmingi, kai nustatoma kaltininko veika paliekant nukentėjusįjį pavojingos gyvybei būklės. Arba liudytojų parodymai, kad asmuo prieš įvykį vartojo alkoholį, automobiliu važiojo vienas, be keleivių ir kt.

Svarbu išsiaiškinti visus liudininkus, kurių parodymų visuma leis maksimaliai visapusiškai atkurti eismo įvykio aplinkybes. Įvykį mačiusių liudytojų paieška, tiriant eismo įvykius, turi savo ypatumų. Įvykis įvyksta ma-

tant žmonėms, kurių dauguma toje vietoje atsidūrė atsitiktinai. Jie skuba savo reikalais ir ne kiekvienas iš jų yra pasirengęs ilgai laukti įvykio vietoje, kol atvyks policija. Kartais žmonės, kurie priėjo po įvykio, save laiko įvykio liudininkais, todėl tyrėjui reikia daug kantrybės ir išradingumo, kad būtų nustatyti tikrieji įvykį matę liudininkai.

Liudytojų apklausos dalykas yra panašus į nukentėjusiojo apklausos dalyką – liudytojus reikia apklausti apie visas jų pastebėtas eismo įvykio aplinkybes.

Apklausiant liudytojus, turi būti surenkami tikslūs duomenys apie atstumus, judėjimo parametrus, susidūrimo vietą ir pan. Jei liudytojas buvo asmuo, kuris iš šalies matė eismo įvykį, turi būti išsiaiškinama: transporto priemonės judėjimo kryptis, apytikslis greitis, kiek eismo įvykyje dalyvavo transporto priemonių, nukentėjusiojo ir vairuotojų elgesys ir kitos aplinkybės. Jeigu susidūrė kelios transporto priemonės, liudytojas apklausiamas apie kiekvieną iš jų.

Jeigu liudytojas buvo transporto priemonės viduje, reikia išsiaiškinti, kaip ilgai jis buvo kartu su vairuotoju, ar visada stebėjo eismo eigą, ar kalbėjo su vairuotoju, ar žiūrėjo į prietaisų skydelį, koks buvo transporto priemonės greitis prieš eismo įvykį bei paties įvykio metu, kada jis pastebėjo susidariusią pavojingą situaciją ir kokių priemonių ėmėsi vairuotojas, kad išvengtų eismo įvykio.

Tyrėjas turi suvokti, kad įvykį matęs liudytojas nebuvo pasirengęs suvokti įvykio, kuris jam buvo didelė staigmena, todėl jie retai kada gali atkurti visą įvykio eigą. Dažniausiai gali apibūdinti tik atskirus momentus, todėl ir yra svarbu išaiškinti visus asmenis, mačiusius įvykį, nes tada jų parodymų visuma leis tyrėjui visiškai atkurti eismo įvykį ir jų dalyvių vaidmenį jame.

Jei liudytojas matė transporto priemonę, kuri pasišalino iš įvykio vietos, jį apklausiant būtina išsiaiškinti šios transporto priemonės požymius: jos markę ir modelį, spalvą, valstybinį numerį ar bent atskirus jo fragmentus, ar veikė transporto priemonės apšvietimo prietaisai, ar buvo kokių nors jos pažeidimų, defektų, kiek asmenų buvo transporto priemonėje, kurie šių asmenų požymiai, kokia kryptimi nuvažiavo transporto priemonė.

Kaltininko apklausa. Eismo įvykio kaltininku gali būti ne tik transporto priemonės vairuotojas, bet ir pėsčiasis bei dviratininkas ir kt. Daž-

niausiai eismo įvykiai įvyksta dėl vairuotojų kaltės, todėl apklausos taktikos ypatybės nagrinėsime kaip kaltininko (vairuotojo) apklausą.

Apklausiant vairuotoją (kaltininką) visų pirma reikia jam leisti laisvai pačiam papasakoti jo įvykių aplinkybių versiją. Paskui būtina patikslinti ir išaiškinti, ar jo vairuojama transporto priemonė buvo tvarkinga, ar ne, kokios netvarkingumo priežastys, kokių momentu jis pastebėjo gedimą ir kokių priemonių ėmėsi šiam gedimui pašalinti (sutaisė ar nutraukė judėjimą). Vairuotojo pateikti duomenys apie gedimus yra sutapatinami su transporto priemonės apžiūros duomenimis. Paminėtina, kad tolesniame tyrimo etape specialistams autotechnikams turi būti užduotas klausimas dėl transporto priemonės techninės būklės nustatymo prieš eismo įvykį ir jo įtaka eismo įvykio kilimui.

Apklausiant vairuotoją būtina išsiaiškinti šias aplinkybes: kas, be jo, buvo transporto priemonėje, kada įvyko eismo įvykis, kiek laiko jis vairavo, kur, kokių keliu ir kokia kryptimi, kokia eismo juosta, kokių greičiu važiavo, koks buvo matomumas, kokios transporto priemonės buvo kelyje, jų tarpusavio padėtis kelio atžvilgiu, kokius kelio eismo ženklus jis matė prieš eismo įvykį, jei buvo šviesoforas – koks buvo jo signalas. Tada aiškinamasi dėl paties įvykio mechanizmo – kada, kokių momentu ir per kokį nuotolį vairuotojas pamatė kliūtį ar žmogų, kokių veiksmų jis ėmėsi ar norėjo imtis (stabdyti transporto priemonę ar manevruoti), kad išvengtų įvykio, kokia transporto priemonės dalimi buvo partrenktas pėsčiasis. Įvykio detalės tikslinamos, atsižvelgiant į eismo įvykio rūšį. Apklausos metu būtina išsiaiškinti, kokių priemonių jis ėmėsi, kad padėtų nukentėjusiajam, kokius veiksmus atliko tuojau po įvykio.

Apklausiant iš įvykio vietos pasišalinusį vairuotoją, svarbu išsiaiškinti, ar jis pats atvyko, jei taip, tai po kiek laiko, taip pat pasišalinimo priežastis; ar jis ėmėsi aktyvių veiksmų, kad sunaikintų jį kaltinančius pėdsakus.

Vairuotojo (kaltininko) apklausos taktika priklauso nuo to, ar asmuo nuoširdžiai gailisi dėl padaryto eismo įvykio ir geranoriškai sutinka duoti teisingus parodymus, kad byloje būtų nustatyta objektyvi tiesa. Šioje situacijoje taktiniai apklausos būdai skirti tik apklausiamojo atminčiai sužadinti, kad kuo išsamiau būtų atskleistos visos bylos aplinkybės.

Apklausiant vairuotojus, kurie neigia savo kaltę, reikia turėti omenyje, kad jie yra suinteresuoti bylos baigtimi: nori išvengti atsakomybės arba bent jau siekia kaltę sušvelninti, todėl dažniausiai bando prisidengti pačia

įvykio situacija, perkelia kaltę nukentėjusiajam. Jie nėra linkę pateikti tyrėjui objektyvios informacijos, nutyli savo veiksmus, kuriais pažeidė Kelių eismo taisykles. Taigi bent jau apklausos pradžia dažniausiai vyksta konfliktinėje situacijoje, todėl tyrėjui reikia pasirinkti konfliktinės situacijos apklausos būdus.

Tolesnių tyrimo veiksmų tikslas yra sukonkretinti pirmines eismo įvykio tyrimo išvadas dėl eismo įvykio priežasčių, nustatyti dar nežinomas tiriamo įvykio aplinkybes, išaiškinti ir kiekvieno eismo įvykio dalyvio vaidmenį bei nustatyti jų kaltumo laipsnį, patikrinti pirminiame tyrimo etape gautą informaciją bei duomenis. Toliau tiriant eismo įvykį, t. y. nustatant faktines aplinkybes, gali iškilti būtinybė atlikti kitus tyrimo veiksmus. Prie dažniausiai atliekamų tolesnių tyrimo veiksmų galima priskirti: tolesnio tyrimo metu nustatytų naujų liudininkų apklausas bei papildomas apklausas, kai reikia patikslinti anksčiau apklaustų proceso dalyvių parodymus; objektų tyrimo užduotis, rečiau ekspertizių skyrimą; parodymų patikrinimą vietoje, eksperimentus ir kitus veiksmus.

Objektų tyrimo užduotys. Eismo įvykio tyrimas yra sudėtingas pažinimo procesas, kuriam neužtenka vien teisinių žinių. Siekdamas greitai, išsamiai ir visapusiškai ištirti šios kategorijos bylas, ikiteisminio tyrimo tyrėjas susiduria su specifiniais klausimais, kuriems išspręsti reikalingos specialiosios žinios.

Specialiosios žinios – tai mokslo, technikos ar bet kurios kitos žmogiškosios veiklos srities žinios, įgyjamos dėl išsilavinimo, specialių studijų arba profesinės veiklos, naudojamos įrodomajai arba kitai informacijai, būtinaai nusikalstamai veikai ištirti, gauti.

Baudžiamojo proceso kodeksas numato du subjektus – specialistą ir ekspertą, kurie užtikrina specialiųjų žinių panaudojimą tiriant nusikalstamas veikas. Šiuo metu specialiųjų žinių poreikis ikiteisminio tyrimo metu įgyvendinamas pasinaudojant specialisto paslaugomis.

Siekdami surasti nusikalstamos veikos pėdsakus ir kitus objektus, turinčius reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas bylai reikšmingas aplinkybes, specialistai atlieka objektų tyrimą (BPK 205 str.).

Specialistas – reikiamų žinių ir įgūdžių turintis asmuo, kuriam pavedama atlikti objektų tyrimą ir pateikti išvadą arba paaiškinimus jo kompetencijos klausimais (BPK 89 str.). Specialistu gali būti ikiteisminio tyrimo įstaigos pareigūnas arba šioje įstaigoje nedirbantis asmuo. Kaip rodo prak-

tika, specialistai, nedirbantys ikiteisminio tyrimo įstaigoje, dažniausiai yra ekspertinių įstaigų darbuotojai.

Specialistas, dalyvaujantis įvykio vietos apžiūroje, gali gauti žodinį pavedimą atlikti objektų tyrimą, tačiau, kaip rodo praktika, net ir tokiu atveju užduotis atlikti objektų apžiūrą dažniausiai pavedama raštu, nes jis tuo pačiu metu tiria ne vieną objektą. Net ir tiriant vieną objektą gali reikėti atsakyti į daugelį klausimų, todėl atsimentinti visų jam pateiktų klausimų jis negalėtų. Taigi praktikoje pavedimas atlikti objektų užduotį duodamas raštu.

Ikiteisminio tyrimo tyrėjas turi turėti žinių apie specialiųjų žinių panaudojimo tiriant eismo įvykius galimybes, klausimų formulavimą, tyrimui būtinos lyginamosios medžiagos parengimą, taip pat turėti žinių apie objektų tyrimo metu taikomas metodikas, nes, gavęs objektų tyrimo rezultatus, jis turi juos įvertinti.

Pavedimas specialistui atlikti objektų tyrimą vadinamas objektų tyrimo užduotimi, kurioje turi būti nurodytos nusikalstamos veikos aplinkybės, pateikti klausimai, į kuriuos reikia atsakyti tyrimo metu; išvardyti tyrimui pateikiami objektai.

Objektų tyrimas – tai specialisto atliekamas ikiteisminio tyrimo veiksmas, kuriuo siekiama taikant specialiąsias žinias iširti pėdsakus ir objektus, kaip manoma, turinčius reikšmės tyrimui, nustatyti įvykio situaciją ir kitas reikšmingas aplinkybes. Atliekami objektų tyrimai gali būti skirstomi pagal:

- **tyrimą atliekančių specialistų skaičių**: vienasmeniai arba komisijos. Specialistų komisijos tyrimas yra tyrimas, kai tuos pačius objektus tirti ir klausimus spręsti pavedama keliems tos pačios srities specialistams, o šie, apibendrinę ir įvertinę tyrimo duomenis, pateikia bendrą išvadą;

- **atliekamų tyrimų apimtį**: pagrindiniai ir papildomi. Papildomas tyrimas – tyrimas atliekamas nustačius, kad pirminis tyrimas nepakankamai aiškus ar neišsamus, taip pat pateikus papildomus klausimus ar paaiškęjus naujoms su tyrimo objektu susijusioms aplinkybėms;

- **tyrimų eiliškumą**: pirminiai ir pakartotiniai. Pakartotinis tyrimas – tyrimas atliekamas paaiškęjus, jog pirminio tyrimo išvados nepagrįstos ar prieštaraujančios kitai ikiteisminio tyrimo ir (ar) bylos medžiagai;

- **naudojamų mokslo žinių sričių kiekį**: vienaarūšiai (naudojamosi vienos mokslo srities žiniomis) ir kompleksiniai. Kompleksinis tyrimas – ty-

rimas, kai tiems patiems objektams tirti ir klausimams spręsti reikia kelių specialių mokslo sričių žinių.

Objektų tyrimus eismo įvykių bylose galima būtų suskirstyti į dvi grupes:

- tyrimai, susiję su pačiu eismo įvykiu;
- tyrimai, „lydintys“ eismo įvykį, kai reikia nustatyti atliekant kriminalistinius tyrimus asmenį, vairavusį transporto priemonę, ar identifikuoti transporto priemonę, su kuria buvo pasišalinta iš įvykio vietos. Šiais atvejais dažniausiai atliekami daktiloskopiniai, trasologiniai, odorologiniai ir kiti tyrimai¹⁹⁶.

Eismo įvykio baudžiamasis tyrimas dažniausiai pradedamas, kai yra sutrikdyta asmens sveikata arba įvykio metu žuvo žmogus. Visais šiais atvejais atliekamas teismo medicininis žmogaus kūno arba lavono tyrimas. Baudžiamojo proceso kodekso 206 straipsnio 1 dalyje nurodoma, kad šių objektų tyrimą atlieka teismo medikas arba kitas gydytojas, tačiau, tiriant su eismo įvykiu susijusius sužalojimus, juo labiau mirtis, tyrimus atlieka tik teismo medicinos specialistai.

Atliekant teismo medicinos tyrimus reikia nustatyti asmeniui padarytus sužalojimus, koku mastu dėl šių sužalojimų sutrikdyta sveikata ir kt.

Tiriant eismo įvykyje žuvusiojo asmens lavoną reikia nustatyti mirties priežastį, nuo kokių patirtų sužalojimų jis mirė, o kartais ir mirties laiką.

Eismo įvykio aplinkybių atskleidimas labai glaudžiai susijęs su techninėmis eismo įvykio aplinkybėmis, kurias galima atskleisti atliekant šiuos tyrimus:

- laboratorinius eismo įvykių tyrimus, kurių metu siekiama nustatyti transporto priemonių techninių gedimų atsiradimo laiką, eismo įvykio eigą, atkurti kelio situaciją eismo įvykio vietoje, techniniu požiūriu įvertinti eismo įvykio dalyvių veiksmus bei nustatyti kitas aplinkybes, kurios galėjo turėti įtakos eismo įvykio kilimui¹⁹⁷;
- transporto trasologinius tyrimus, kurių metu tiriami pėdsakai, sudarę eismo įvykio metu ant kelio dangos bei pakelės objektų, transpor-

196 Plačiau apie šiuos tyrimus skaitykite: *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vilnius: MRU, 2012.

Teismo ekspertizės: Jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas. Vilnius: LTEC, 2004.

197 Plačiau apie šiuos tyrimus skaitykite: *Teismo ekspertizės: Jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas*. Vilnius: LTEC, 2004.

to priemonių, eismo įvykyje dalyvavusių asmenų drabužių bei avalynės ir kt.¹⁹⁸;

- kompleksiniai medicininiai eismo įvykio tyrimai. Žmogus eismo įvykio metu gali būti sužalotas kaip keleivis, pėsčiasis, dviratininkas ar kitas eismo dalyvis. Eismo įvykio metu asmuo gali vienas traumas patirti dar būdamas transporto priemonės salone, o kitas – jau iškritęs iš transporto priemonės, todėl tokiais atvejais gali būti labai sunku nustatyti, koku eismo įvykio momentu jis patyrė tam tikrus sužalojimus. Atliekant tokius tyrimus jau neužtenka vien teismo medicinos žinių, nes kūno sužalojimus jau reikia susieti su transporto priemonės judėjimu eismo įvykio metu. **Reikia atkreipti dėmesį**, kad šie tyrimai turi būti skiriami tik tuomet, kai teismo medicininio tyrimo metu negalima išspręsti klausimų, susijusių su tyrimu siekiant nustatyti nukentėjusiųjų eismo įvykio metu traumų susidarymo priežastis¹⁹⁹.

Specialistas, atlikęs jam pavestų klausimų tyrimus, t. y. atlikęs užduotį, tyrimų eigą bei gautus rezultatus pateikia dokumente – specialisto išvadoje.

Specialisto išvadoje nurodoma: specialisto asmens duomenys – vardas, pavardė, išsilavinimas, specialybė, kvalifikacija; tirti objektai, naudoti tyrimo metodai ir techninės priemonės; nustatytos aplinkybės, turinčios reikšmės nusikalstamai veikai tirti. Pridedama tyrimo eigą ir rezultatus iliustruojanti vaizdinė medžiaga.

Parodymų patikrinimas vietoje. Siekiant patikrinti arba patikslinti liudytojo, nukentėjusiojo ar įtariamąjo parodymus dėl įvykio vietos arba situacijos, įvykio dalyvių veiksmų ar kitų aplinkybių, turinčių reikšmės nusikalstamai veikai ištirti, galima atlikti asmens parodymų patikrinimą vietoje²⁰⁰. Šio veiksmo ypatybė yra ta, kad asmuo jau turi būti davęs parodymus baudžiamajoje byloje.

Jeigu reikia patikrinti asmens parodymus tiriant eismo įvykius, vykstama į eismo įvykio vietą ir joje rodomi veiksmai sugretinami su asmens duotais parodymais baudžiamajoje byloje. Šis veiksmas yra svarbus tuomet, kai reikia nustatyti subjektyvius asmenų veiksmus, kurių neįmanoma nustatyti atliekant kitus ikiteisminio tyrimo veiksmus: kurioje kelio vietoje

198 Plačiau apie šiuos tyrimus skaitykite: *Teismo ekspertizės: Jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas*. Vilnius: LTEC, 2004.

199 Plačiau apie šiuos tyrimus skaitykite: *Teismo ekspertizės: Jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas*. Vilnius: LTEC, 2004.

200 Plačiau apie parodymų patikrinimą vietoje skaitykite 6 skyriuje.

buvo pastebėta kliūtis, kurioje tiksliai kelio vietoje buvo pėsčiasis, dviratininkas, kita transporto priemonė, kurioje kelio vietoje jis pradėjo stabdyti transporto priemonę, kurioje kelio vietoje įvyko susidūrimas, partrenkimas, kur buvo slepiama po eismo įvykio transporto priemonė. Šis veiksmas taip pat svarbus nustatant, ar būtent šis vairuotojas padarė eismo įvykį²⁰¹.

Parodymas atpažinti. Šis procesinis veiksmas tiriant eismo įvykius gali būti atliekamas:

- kai reikia atpažinti eismo įvykio metu nukentėjusį asmenį: smarkiai sužalotam asmeniui, kuris negali pasakyti savo pavardės, pavyzdžiui, yra be sąmonės, prie jo nėra jokių dokumentų. Šis veiksmas gali būti ypač svarbus, jeigu eismo įvykio metu mirtinai sužalojamas asmuo, prie kurio nėra jokių asmens dokumentų;
- kai reikia atpažinti iš įvykio vietos pasišalinusį vairuotoją: yra jį mačiusių liudininkų, kurie pagal išorės požymius jį gali atpažinti;
- kai reikia atpažinti transporto priemonę, su kuria pasišalinta iš eismo įvykio vietos, tačiau tokiu atveju transporto priemonė turi turėti kokių nors ypatingų požymių, kuriuos liudininkai ar nukentėjusysis galėjo įsidėmėti, nes transporto priemonė yra masinės gamybos produktas ir pagal bendruosius požymius – markę, modelį, spalvą ir kt. – jos atpažinti negalima. Pagal šiuos požymius transporto priemonę galima priskirti tik tam tikrai platesnei ar siauresnei transporto priemonių grupei.

Eksperimentas. Baudžiamojo proceso kodekso 197 straipsnyje nurodoma, kad liudytojų, nukentėjusiųjų, įtariamųjų parodymams ar versijoms patikrinti galima atkurti tiriamo įvykio situaciją, aplinką, asmenų veiksmus ar kitas aplinkybes ir atlikti reikiamus bandymus. Tiriant eismo įvykius kartais reikia patikrinti, ar vairuotojas, nukentėjusysis, liudytojai galėjo suvokti konkretaus įvykio situacijos sąlygomis vienokias ar kitokias aplinkybes, – tai galima patikrinti tik atliekant eksperimentą.

Tiriant eismo įvykius eksperimento tikslas yra:

- patikrinti ir patikslinti surinktus duomenis;
- gauti naują, tyrimui reikšmingą informaciją;
- patikrinti tyrimo versijas;
- nustatyti priežastis ir sąlygas, kurios lėmė nusikalstamo įvykio kilimą.

201 *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vadovėlis: MRU, 2013, p.777.

Kiekvienas ikiteisminio tyrimo metu atliekamas eksperimentas turi konkretų tikslą. Dažniausiai eksperimentai atliekami siekiant:

- nustatyti nukentėjusiojo eismo dalyvio judėjimo greitį prieš įvykį bei laiką, kurio reikia tam tikram atstumui įveikti;
 - nustatyti transporto priemonės judėjimo greitį tam tikrame kelio ruože arba per tam tikrą laiką;
 - nustatyti stabdymo efektyvumą;
 - nustatyti vairuotojo kelio aplinkos matomumą:
 - bendrą matomumą;
 - konkretų matomumą:
 - * judančio ir nejudančio objekto;
 - * šviesiu ir tamsiu paros metu;
 - * esant priešpriešiais važiuojančių transporto priemonių žibintų apšvietimui ir jo nesant;
 - * stabdant;
 - * kitus variantus;
 - nustatyti, ar galėjo savaime atsidaryti transporto priemonės durelės;
 - nustatyti, ar stovinti transporto priemonė galėjo savaime pajudėti;
- ir kt.

Eksperimento, kaip tyrimo veiksmo, atlikimo taktika susideda iš trijų stadijų²⁰²:

- pasirengimo – prieš priimdamas sprendimą atlikti eksperimentą, tyrėjas turi įsitikinti, ar abejonių keliančios aplinkybės gali būti patikrintos tik eksperimento metu. Tyrėjęs, priėmęs sprendimą atlikti eksperimentą, turi labai kruopščiai jam pasirengti, todėl pasirengimo stadiją sudaro du etapai:
 - pasirengimas iki išvykstant į eksperimento vietą;
 - pasirengimas jau atvykus į eksperimento vietą;
- eksperimento atlikimo;
- eksperimento eigos bei rezultatų įvertinimo.

Svarbiausias reikalavimas atliekant eismo įvykio tyrimo eksperimentą yra užtikrinti visų eksperimento dalyvių bei kitų žmonių saugumą. Tai

²⁰² Plačiau apie eksperimentą skaitykite: *Kriminalistika: taktika ir metodika*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2013, p. 224–248.

ypač aktualu, kai eksperimentas atliekamas su važiuojančia transporto priemone.

Eismo įvykių tyrimas, nors šios nusikalstamos veikos dažniausiai padaromos dėl neatsargumo, yra labai sudėtingas procesas, reikalaujantis iš ikiteisminio tyrimo tyrėjo ne tik gero, bet ir specializuoto bendrojo profesinio pasirengimo tirti nusikalstamas veikas, nes tam reikalingos ir kitų mokslo sričių žinios.

LIETUVOS POLICIJOS KRIMINALISTINIŲ TYRIMŲ CENTRE TVARKOMI REGISTRAI IR KOLEKCIJOS

Kriminalistinė registracija – tai moksliskai pagrįstų duomenų apie asmenis, objektus ir įvykius, susijusius su nusikaltimais, apskaita ir sisteminimas (klasifikavimas), norint panaudoti tuos duomenis procesiškai tiriant nusikaltimus ir užkertant jiems kelią²⁰³.

Kriminalistinės duomenų bazės²⁰⁴, įskaitos²⁰⁵, kartotekos²⁰⁶, kolekcijos²⁰⁷ skaičiuoja ne vieną dešimtį metų, o kai kurios (pvz., daktiloskopinės kartotekos) – daugiau nei šimtą metų, tačiau jų efektyvumas ir nauda, tiriant nusikaltimus, neišnyksta. Kompiuteriai pradėjo naują erą ir daugelio kriminalistinių duomenų bazių, įskaitų, kolekcijų plėtros srityje. Naujausios technologijos šioje srityje tapo efektyvesnės ir tikslesnės, jos įgavo naują reikšmę atskleidžiant, tiriant nusikaltimus ir vykdant jų prevenciją. Vienos jų naudojamos labai dažnai ir veiksmingai (pvz., daktiloskopinių duomenų registras, DNR duomenų registras), kitos yra šiek tiek mažiau reikšmingos (pvz., kai kurios vietinės kolekcijos), tačiau informacija apie jų galimybes būtina pareigūnams, o kadru kaita policijoje šią temą daro dar aktualesnę. Pareigūnai, tiriantys nusikaltimus, ypač pradedantieji, turi žinoti ir teisinius pagrindus, ir kriminalistinių bazių, įskaitų, kolekcijų ir registrų galimybes, kad galėtų operatyviai, tikslingai jomis naudotis.

203 *Kriminalistika. Teorija ir technika*. Vadovėlis: MRU, 2013, p. 568.

204 Duomenų bazė – organizuotas (susistemintas, metodiškai sutvarkytas) duomenų rinkinys, kuriuo galima individualiai naudotis elektroniniu ar kitu būdu. [žiūrėta 2013-09-09]. <http://lt.wikipedia.org/wiki/Duomen%C5%B3_baz%C4%97.

205 Įskaitos – kriminalistinės registracijos posistemė, kurioje sutelkta informacija apie vienerašius objektus. Galima išskirti kelias įskaitų vedimų formas: kartotekas, kolekcijas, duomenų bazes, žurnalus, fototekas ir pan.

206 Kartoteka – susistemintas informacijos turinčių kortelių rinkinys [žiūrėta 2013-09-09]. <<http://www.zodynas.lt/tarptautinis-zodziu-zodynas/K/kartoteka>.

207 Kolekcija – susistemintas kokių nors vienos rūšies daiktų (objektų) rinkinys [žiūrėta 2013-09-09]. <<http://www.zodynas.lt/terminu-zodynas/K/kolekcija>.

Kalbant apie teisinius pagrindus reikia pažymėti, kad pagal Lietuvos policijos generalinio komisaro 2009 m. balandžio 24 d. įsakymą Nr. 5-V-300 „Dėl Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro, teritorinių policijos įstaigų kriminalistinių tyrimų padalinių ir policijos komisariatų kriminalinės policijos skyrių (poskyrių) kriminalistinių tyrimų specialistų veiklos organizavimo instrukcijos“ 50 straipsnį Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre yra tvarkomos įvairios kriminalistinės kartotekos ir kolekcijos:

1. Daktiloskopinių duomenų registras, kurį sudaro:
 - 1.1. rankų pėdsakų, rastų neatskleistų nusikaltimų vietose, kartoteka;
 - 1.2. automatizuota daktiloskopinės identifikacijos sistema;
 - 1.3. teistų asmenų daktiloskopinės registracijos kartoteka;
 - 1.4. nelegalių migrantų daktiloskopinės registracijos kartoteka;
 - 1.5. neatpažintų lavonų, nežinomų ligonių daktiloskopinių kortelių kartoteka;
 - 1.6. asmenų, dingusių be žinios, rankų pėdsakų kartoteka.
2. Įsilaužimo įrankių ir priemonių pėdsakų kartoteka.
3. Spynų, užraktų ir visrakčių kolekcija.
4. Avalynės pėdsakų, rastų neatskleistų nusikaltimų vietose, kartoteka.
5. Butelių, kamščių ir etikečių kolekcija.
6. Kulku ir tūmelių, rastų neatskleistų nusikaltimų vietose ir iššautų panaudojant graižtvinius ginklus, kolekcija.
7. Legaliai laikomų ginklų kulku ir tūmelių kolekcija.
8. Kriminalistinė šaudmenų ir šaunamųjų ginklų pavyzdžių kolekcija.
9. Kriminalistinė nešaunamųjų ginklų kolekcija.
10. DNR analičių duomenų bazė.
11. Suklastotų bei tikrų dokumentų kolekcija.
12. Pinigų banknotų ir vertybinių popierių kolekcija.
13. Narkotinių ir psichotropinių medžiagų pavyzdžių kolekcija.
14. Kriminalistinė sprogmenų ir sprogstamųjų medžiagų pavyzdžių kolekcija.
15. Sprogstamųjų įtaisų bei mechanizmų kolekcija.
16. Autotransporto priemonių bei jų agregatų suklastotų numerių kolekcija.

17. Spalvoto kopijavimo aparatais padarytų dokumentų kopijų kartoteka.

Reikia pasakyti, kad nuo šio įsakymo priėmimo kriminalistinių duomenų masyvas Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre papildytas kvapų banku.

Šiame leidinyje aptarsime tik pagrindinius ir svarbiausius registrus ir kolekcijas, tvarkomus Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre, taikant naujausias technologijas, bei dažniausiai aktyviai taikomus tyrėjų praktikoje atskleidžiant nusikaltimus:

- Daktiloskopinių duomenų registrą;
- DNR duomenų registrą;
- Kulų ir tūmelių, rastų neišaiškintų nusikaltimų vietose ir iššautų panaudojant graižtvinius ginklus, kolekciją;
- Legaliai laikomų graižtvinių ginklų kulų ir tūmelių kolekciją.

13.1. Daktiloskopinių duomenų registro galimybės ir plėtros kryptys

13.1.1. Daktiloskopinių duomenų registras

Daktiloskopinių duomenų registras – tai daktiloskopinių kartotekų visuma, tvarkoma automatizuota daktiloskopine identifikavimo sistema – CAFIS (*Cogent's Automated Fingerprint Identification Systems*).

Daktiloskopinių duomenų registro paskirtis – registruoti Registro objektus, kaupti, apdoroti, sisteminti, saugoti, naudoti ir teikti Registro duomenis ikiteisminio tyrimo įstaigoms, prokuratūrai, teismams, kitoms įgaliotoms valstybės institucijoms, Europos Sąjungos teisės aktų bei Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių, įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka užsienio valstybių teisėsaugos institucijoms bei tarptautinėms teisėsaugos organizacijoms nusikalstamų veikų atskleidimo, tyrimo ir prevencijos, viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo užtikrinimo tikslais.²⁰⁸

Automatizuotos daktiloskopinės paieškos sistemos, įvairių šalių duomenimis, pradėtos diegti priešpaskutiniame praeito amžiaus dešimtmety-

²⁰⁸ Daktiloskopinių duomenų registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2011 m. sausio 20 d. įsakymu Nr. 5-V-41. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 10-474.

je²⁰⁹, neaplenkė ir Lietuvos, kuri šioje srityje yra tarp pažangiausias technologijas taikančių valstybių.

Kokios gi buvo šiandieninės automatizuotos daktiloskopinės identifikavimo sistemos ištakos. Pažymėtina, kad ši sistema buvo pradėta kurti 1989 m. Lietuvos mokslininkų jėgomis. Lietuvos mokslininkų sąjungos sukurta Automatizuota daktiloskopinės identifikacijos sistema (ADIS) PIRAT 2.1 Lietuvos VRM struktūrose buvo įdiegta 1994 m. Tuo laiku tai buvo pažangi ir efektyviai veikianti sistema.

2004–2009 m. buvo eksploatuojama 3-ioji ADIS PIRAT versija, pagrįsta *Java* programavimo kalba ir intraneto vartotojo sąsaja. Darbo vietos dirbo *Windows* terpėje. Darbo vietų skaičius buvo beveik neribotas, nes darbo vietose nereikėjo instaliuoti jokios papildomos programinės įrangos – užteko tik standartinės *Microsoft* interneto naršyklės. Per intranetą duomenų bazės peržiūrą atlikdavo apie 600 vartotojų iš policijos padalinių²¹⁰.

2004 m. į sistemą buvo integruotas EURODAC kortelių apdorojimas.

Atsiradus pažangesnėms technologijoms, taip pat įgyvendinat Europos Tarybos sprendimą 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybiniu nusikalstamumu srityje (OL 2008 L 210), Lietuvos Respublikos Vyriausybė 2009 m. balandžio 15 d. priėmė nutarimą Nr. 310 „Dėl Europos Tarybos sprendimo 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybiniu nusikalstamumu srityje, įgyvendinimo veiksmų plano patvirtinimo“ (Žin., 2009, Nr. 49-1957). Remiantis šiuo nutarimu, iš Išorinių sienų fondui „Specialiosios tranzito schema“ skirtų lėšų 2009 m. pabaigoje Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras įsigijo naują modernią automatizuotą daktiloskopinę identifikavimo sistemą.

Taigi 2009 m. gruodį buvo pakeista iki šiol veikusi automatizuota daktiloskopinė identifikavimo sistema, nes ji tik iš dalies tenkino keliamus reikalavimus ir negalėjo užtikrinti anksčiau minėto Tarybos sprendimo 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pir-

209 Max Houck, Jay Siegel. *Fundamentals of Forensic Science*. Elsevier Academic Press, 2006, p. 527.

210 Nedveckis, G., Mickus G. *Naujos automatizuotos daktiloskopinės identifikavimo sistemos galimybės ir panaudojimo praktika Lietuvoje. Kriminalistika ir teismo ekspertizė: mokslas, studijos, praktika*. Vilnius, 2011.

ma kovos su terorizmu ir tarpvalstybiniu nusikalstamumu srityje įgyvendinimo. Senąją sistemą pakeitė JAV ir Austrijos bendrovės *Cogent Systems GmbH*²¹¹ produktas (toliau – CAFIS), naudojamas daugelyje pasaulio, taip pat ir Europos Sąjungos valstybių. Tai aukštos kokybės standartizuotas, užsienio valstybių praktikoje išbandytas ir tinkamai veikiantis produktas, kuris atitinka ir užtikrina visus Daktiloskopinių duomenų registrui²¹² keliamus reikalavimus, taip pat Europos Tarybos sprendimo 2008/615/TVR reikalavimus dėl keitimosi duomenimis.

Kartu su programine įranga buvo įsigyta daug naujos modernios įrangos centrinėms darbo vietoms, įdiegtoms Lietuvos policijos kriminalistinių centre, nutolusioms darbo vietoms su papildoma daktiloskopavimo įranga (*Livescan*), įdiegtoms Lietuvos policijos apskričių komisariatuose, įsigyti ir greitojo identifikavimo įrenginiai, įdiegti Lietuvos policijos ir Valstybės sienos apsaugos tarnybos prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos padaliniuose.

Nuo įdiegimo pradžios CAFIS davė apčiuopiamus rezultatus, t. y. automatiškai masiškai buvo sulyginami sistemoje konvertuoti seniau įvesti rankų pėdsakai ir rankų atspaudai. Jo metu buvo patvirtinta daugiau kaip 750 sutapimų²¹³, kurių nenustatė ankstesnė automatizuota daktiloskopinė identifikavimo sistema.

2010–2012 m. centrinėse CAFIS darbo vietose buvo identifikuoti 954 asmenys pagal 908 įvykyje rastus rankų pėdsakus. Apie tai, kad kai kurie nusikaltimai buvo atskleisti pasitelkus CAFIS, rašė spauda²¹⁴.

Labai daug dėmesio buvo skiriama daktiloskopiniams duomenims konvertuoti į CAFIS sistemą, nes šis procesas dėl duomenų saugumo turėjo būti atliktas Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro patalpose. Šis uždavinys buvo suskirstytas į dvi dalis:

Daktiloskopinių kortelių konvertavimas, kuris buvo atliktas rankiniu būdu panaudojant unikalų greitaeigį skenerį, skenuojantį 1000 DPI A4 formato daktiloskopinę kortelę greičiau nei 8 sekundes.

211 Dabar 3M Cogent, Inc.

212 Daktiloskopinių duomenų registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2011 m. sausio 20 d. įsakymu Nr. 5-V-41. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 10-474.

213 Tai sutapimai, kuriuos patvirtino specialistai kaip teigiamus.

214 [žiūrėta 2013-11-19]. <<http://www.lrytas.lt/-12966234911295228081-prievartautojas-%C4%AFkalintas-po-5-met%C5%B3.htm>>.

Šiame kortelių konvertavimo etape dalyvavo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro Kriminalistinės registracijos poskyrio specialistai. Konvertavimo metu specialistai susidūrė su keliomis didelėmis problemomis: daktiloskopinių kortelių formų įvairovė – jų buvo daugiau kaip 20; rankų atspaudų išdėstymo daktiloskopinėse kortelėse įvairovė; nemažai daktiloskopinių kortelių buvo atspausta ant nekokybiško popieriaus.

Vis dėlto Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro Kriminalistinės registracijos poskyrio specialistai daktiloskopines korteles konvertavo mažiau negu per 3 mėnesius. Konvertavimo metu buvo nuskenuota ir į CAFIS įvesta 240 000 daktiloskopinių kortelių su rankų pirštų atspaudais ir 20 000 daktiloskopinių kortelių su rankų delnų atspaudais.

Latentinių rankų pirštų pėdsakų konvertavimas buvo atliktas automatiškai – į CAFIS buvo įvesta daugiau kaip 20 000 rankų pirštų pėdsakų.

Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras šiuo metu dirba su CAFIS 6.1 versija²¹⁵.

CAFIS galimybės ir pranašumai dirbant su rankų atspaudais ir su latentiniais rankų pėdsakais

1. Sistema dirba su dvidešimčia rankų pirštų atspaudų (dešimt rankų pirštų nagų falangų atspaudų, kurie yra atspaudžiami sukant rankos piršto nago falangą iš nepatogios padėties į patogią, dešimt rankų pirštų kontrolinių atspaudų, kurie atspaudžiami tiesiog juos prispaudus prie daktiloskopinės kortelės, ir gaunami plokšti atspaudai) ir delnų²¹⁶ atspaudais²¹⁷. Tai labai padidino asmenų identifikavimo tikimybę, nes daugelyje įvykių vietų yra randami būtent plokštieji rankų pėdsakai, kurių susidarymo mechanizmas panašus į kontrolinių rankų pirštų ir delnų atspaudų susidarymo mechanizmą.

2. Atspaudai skenuojami 1000 DPI, taip užtikrinant aukštą vaizdo kokybę.

3. Nuskenuoti rankų atspaudai yra apdorojami automatiškai (sužymimi individualūs papiliarinio rašto požymiai).

²¹⁵ 3M Cogent jau yra išleidęs CAFIS 6.2 versiją.

²¹⁶ Senoji automatizuota daktiloskopinė identifikavimo sistema neidentifikuodavo pagal rankų delnų atspaudus ir rankų delnų pėdsakus.

²¹⁷ *Daktiloskopavimas. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, metodinės rekomendacijos*. Vilnius, 2009.

4. Turi kokybės kontrolę, užtikrinančią teisingą rankų pirštų atspaudų išsidėstymą elektroninėje daktiloskopinėje kortelėje, kuri leidžia identifikuoti asmenį²¹⁸.

5. Sistema iš daktiloskopinių kortelių sudaro kompozitą, t. y. iš esamų to paties asmens rankų pirštų atspaudų sudaro vieną elektroninę daktiloskopinę kortelę, kurioje yra geriausi rankų pirštų atspaudai. Kompozitas pats keičiasi, kai tik atsiranda geresnis rankos piršto atspaudas.

6. Sistema leidžia importuoti ir eksportuoti įvairius vaizdų formatus.

7. Sistemoje atsiradusi nauja daktiloskopinė kortelė automatiškai tikrinama su jau sistemoje esančiomis daktiloskopinėmis kortelėmis ir nepriklausomai nuo rezultatų (sutapimo ar nesutapimo) yra tikrinama su latentiniais rankų pėdsakais, esančiais sistemoje. Darbo eiga gali būti keičiama pagal poreikį.

8. Latentiniai rankų pėdsakai gali būti apdorojami automatinio ir rankiniu būdu. Pagal nusistovėjusią praktiką latentiniai rankų pėdsakai pirmiausia yra apdorojami automatiškai, kai bendruosius ir individualiuosius papiliarinio rašto požymius pėdsake sužymi sistema. Jei gaunamas neigiamas atsakymas (asmuo, palikęs šį pėdsaką, neidentifikuotas), specialistas rankiniu būdu sužymi šiuos požymius ir dar kartą paleidžia patikrinti latentinius rankų pėdsakus. Praktikoje neretas ir trečias kontrolinis palyginimo etapas, kai dar kartą rankinį požymių žymėjimą atlieka kitas specialistas.

9. Kad ir kokie būtų rezultatai (sutapimo ar nesutapimo), latentinis rankos pėdsakas yra lyginamas su latentiniais rankų pėdsakais, esančiais sistemoje.

10. Sistema taip pat leidžia atlikti konkretų turimų rankų atspaudų ir latentinių rankų pėdsakų palyginimą ir atvirkščiai.

11. Asmenų, kurių asmenybė nenustatyta, nežinomų, esančių bejėgiškos būklės asmenų bei neatpažintų lavonų rankų pirštų atspaudai yra tikrinami keliais etapais. Pirmame etape sistema automatiškai atlieka bendrųjų ir individualiųjų papiliarinio rašto požymių žymėjimą. Antrasis etapas atliekamas, jei pirmojo etapo metu asmuo yra neidentifikuojamas. Jo metu specialistas atrenka du geriausius rankų pirštų atspaudus ir apdoroja juos kaip latentinius rankų pėdsakus. Tai ypač aktualu, jei pateikta daktiloskopinė kortelė yra nekokybiška.

218 Greitojo identifikavimo įrenginiai naudoja dešinės ir kairės rankų smiliaus atspaudus.

12. Sistemoje galima kaupti skaitmeninius veido ir kitų ypatingų žymių atvaizdus, kai daktiloskopuoti yra naudojamas elektroninis skenavimo įrenginys *LiveScan*.

13. Užtikrina PRUM funkciją.

14. Prie CAFIS galima prisijungti iš nutolusių darbo vietų ir tiesiogiai tikrinti nežinomų, esančių bejėgiškos būklės asmenų ar neatpažintų lavonų tapatybę bei tikrinti rankų pėdsakus, paimtus iš neištirtų įvykių vietų. Taip užtikrinama, kad pėdsakai ir atspaudai būtų operatyviai patikrinti bei įvesti. Praktikoje yra atvejų, kai naudojantis pagalba nusikaltimas buvo atskleistas greičiau nei per dvi valandas.

Metodinės rekomendacijos dėl naudojimosi daktiloskopinių duomenų registru tvarkos.

Tam, kad pareigūnas galėtų teikti ir gauti visą reikiamą informaciją iš Daktiloskopinių duomenų registro, turi būti susipažinęs su Lietuvos policijos generalinio komisaro 2011 m. balandžio 18 d. įsakymu Nr. 5-V-341 „Dėl Daktiloskopinių duomenų registro duomenų tvarkymo taisyklių patvirtinimo“.

Atkreiptinas dėmesys, kad pagrindinė pareigūnams reikalinga informacija išdėstyta šių taisyklių III skyriuje „Duomenų teikimo tvarka“. Pavyzdžiui, kad pareigūnas, priėmęs nutarimą paimti įtariamojo rankų atspaudus, pats organizuoja tokį paėmimą ir daktiloskopinę kortelę ne vėliau kaip per tris darbo dienas išsiunčia į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centrą; ikiteisminio tyrimo pareigūnai, policijos pareigūnai organizuoja neatpažintų lavonų, nežinomų bejėgių asmenų rankų atspaudų paėmimą ir daktiloskopinių kortelių išsiuntimą į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centrą ne vėliau kaip per penkias darbo dienas; pareigūnai užtikrina, kad prieš pateikiant įrašyti į registrą rankų pėdsakus bus patikrinta, ar jie nepalikti nukentėjusiųjų ar asmenų, kurie galėjo būti įvykio vietoje, bet nesusijusių su nusikaltimu ar įvykiu.

Pareigūnai, norėdami gauti informaciją iš Daktiloskopinių duomenų registro, visais atvejais turi raštu kreiptis į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro viršininką nurodymais konkrečią užduotį, pavyzdžiui, dėl asmenybės nustatymo, dėl latentinių rankų pėdsakų patikrinimo.

Metodinės rekomendacijos dėl *LiveScan* naudojimo

Pareigūnams būtina žinoti, kad tais atvejais, kai sulaikytas asmuo yra be asmens dokumentų, atsisako bendrauti ir atskleisti savo tapatybę, taip pat kai pareigūnui kyla įtarimų, kad asmuo meluoja, galima pasinaudoti daktiloskopavimo įrangos *LiveScan* pranašumais, kuriuos turi visi apskričių policijos komisariatai (teritoriniuose policijos padaliniuose yra apie 20 *LiveScan* įrenginių):

1. Šis įrenginys yra suderintas su CAFIS.

2. *LiveScan* įrenginys leidžia kokybiškai, nenaudojant volelio ir daktiloskopavimo dažų, atspausti dvidešimt rankų pirštų (dešimt rankų pirštų nagų falangų ir dešimt rankų kontrolinių) ir rankų delnų atspaudus.

3. Turi dviejų lygių kokybės kontrolę:

- 3.1. užtikrina atspaudų kokybę²¹⁹,

- 3.2. užtikrina teisingą rankų pirštų atspaudų išsidėstymą elektroninėje daktiloskopinėje kortelėje.

Dėl šio kokybės mechanizmo daktiloskopavimą gali atlikti pareigūnas, neturintis daktiloskopijos specialisto kvalifikacijos ar daktiloskopavimo įgūdžių. Toks kontrolės mechanizmas užtikrina, kad visos daktiloskopinės kortelės, patenkančios į sistemą, bus padarytos kokybiškai ir teisingai užpildytos.

4. Įrenginys leidžia identifikuoti asmenį panaudojant dešimt kontrolinių rankų pirštų atspaudų. Nuskenavusi kontrolinius rankų pirštų atspaudus, sistema automatiškai juos nusiunčia į CAFIS patikrinti. CAFIS, atlikęs automatinį patikrinimą, formuluoja atsakymą apie sutapimą arba nesutapimą, kuris įsiunčiamas atgal į *LiveScan* įrenginį.

5. Atspaudai yra skenuojami 1000 DPI, taip užtikrinant aukštą vaizdo kokybę.

6. Nuskenuoti rankų atspaudai yra siunčiami į CAFIS apdoroti. CAFIS automatiškai apdoroja pateiktus rankų atspaudus. Toks rankų atspaudų pateikimo į CAFIS būdas leidžia užtikrinti operatyvumą, sutaupyti laiko išteklius bei papildomas kanceliarines ir pašto išlaidas, siunčiant daktiloskopines korteles į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centrą²²⁰.

219 Tradicinio daktiloskopavimo atveju pasitaiko sutepimų, praslydimų, neaiškių ar neužsifiksavusių paviršių ir pan.

220 Pagal Daktiloskopinių duomenų registro nuostatus, patvirtintus Lietuvos policijos generallinio komisaro 2011 m. sausio 20 d. įsakymu Nr. 5-V-41 (Žin., 2011, Nr. 10-474), daktiloskopinių duomenų tvarkytojas yra Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras.

7. Gali teikti skaitmeninius veido ir ypatingų žymių atvaizdus į CAFIS.

8. Užtikrina EURODAC funkciją.

Būtina atkreipti pareigūnų dėmesį į tai, kad pareigūnai praranda laiko, patys operatyviai nepasinaudodami šio įrenginio galimybėmis, apie kurias irgi dažnai ne viską žino.

Metodinės rekomendacijos dėl naudojimosi greitojo identifikavimo įrenginiais.

Lietuvos policija įsigijo dviejų tipų greitojo identifikavimo įrenginius: *Cogent Mobile Ident IIIc* (I tipo) ir *Cogent Bluechek* (II tipo), kurie yra skirti asmens tapatybei operatyviai nustatyti naudojant kairės ir dešinės rankų smilius²²¹.

Greito identifikavimo įrenginiai turi kokybės kontrolę, kuri užtikrina kokybišką rankų pirštų atspaudų atspaudimą bei kontroliuoja, kad nebūtų atspausti du kartus tie patys rankos pirštai.

Būtina pabrėžti, kad dėl kokybės mechanizmo daktiloskopavimą gali atlikti pareigūnas, neturintis daktiloskopijos specialisto kvalifikacijos ar daktiloskopavimo įgūdžių, tačiau tam reikia turėti žinių apie įrenginių galimybes bei naudojimosi jais tvarką.

Cogent Bluechek (II tipo) įrenginys per bevielį *Bluetooth* arba USB kabelį jungiamas prie darbo kompiuterio. Nuskenavus rankų pirštų smilius automatiškai, formuluojama užklausa ir siunčiama į CAFIS duomenų bazę patikrinti. CAFIS, atlikusi automatinį rankų pirštų atspaudų palyginimą, formuoja atsakymą apie sutapimą arba nesutapimą, kuris yra siunčiamas į darbo kompiuterio ekraną ir į patį įrenginį. Darbo kompiuterio ekrane teikiama papildoma informacija: asmens anketiniai duomenys (vardas, pavardė, asmens kodas arba gimimo data) ir nuotrauka (jei yra).

Nesant ryšio su darbo kompiuteriu, įrenginys atmintyje išlaiko iki keturių užklausų. Atsiradus ryšiui su darbo kompiuteriu, juos reikia nusiųsti į CAFIS duomenų bazę patikrinti.

Toks asmens identifikavimas užtrunka apie 10 sekundžių.

Cogent Mobile Ident IIIc (I tipo) įrenginys – tai greito identifikavimo įrenginys, kuris gali dirbti kaip savarankiškas vienetas, nes turi vietinę

²²¹ Pasaulinėje praktikoje yra priimta, kad asmens tapatybei nustatyti yra naudojami abiejų rankų smiliai.

duomenų bazę (ją sudaro ieškomų asmenų abiejų rankų smilių atspaudai, paimti iš CAFIS duomenų bazės, jei jų daktiloskopinės kortelės joje yra saugomos; ši vietinė duomenų bazė reguliariai atnaujinama), sudaromą iš CAFIS duomenų bazėje esančių rankų pirštų atspaudų. Šis įrenginys gali palaikyti ryšį su CAFIS duomenų baze ir per GPRS²²², taip pat gali būti naudojamas USB kabelis, GPS, WIFI ir *Bluetooth*.

Automatiškai nuskenuoti rankų pirštų smiliai yra tikrinami vietinėje įrenginio bazėje. Jei yra nustatomas sutapimas, pateikiami asmens anketiniai duomenys (vardas, pavardė, asmens kodas arba gimimo data). Taip pat, nepriklausomai nuo pirminio patikrinimo rezultatų, *Cogent Mobile Ident IIIc* (I tipo) įrenginys rankų pirštų atspaudus gali nusiųsti patikrinti į CAFIS duomenų bazę, jei pirminio patikrinimo metu asmuo yra neidentifikuotas įrenginio vietinėje bazėje. Tokį patikrinimą užtikrina GPRS ryšys, nesvarbu, kur įrenginys yra (pvz., miške), tik svarbu, kad įrenginio buvimo vietovėje būtų mobilusis ryšys. Papildomas patikrinimas gali būti atliktas ir vėliau, nes šis įrenginys patikrinimo užduotis išlaiko atmintyje.

Vietinėje duomenų bazėje patikrinimas užtrunka apie 10 sekundžių, o centrinėje CAFIS – apie 60 sekundžių.

Naudojant greito identifikavimo įrenginius nereikia būti daktiloskopijos specialistu, turinčiu daktiloskopinių tyrimų specialisto kvalifikaciją, leidžiančią savarankiškai atlikti šios srities tyrimus, nes atsakymas yra formuluojamas „sutampa“ arba „nesutampa“ principu ir jokio papildomo palyginimo nebereikia. Toks įrenginių veikimo principas juos daro universalesnius ir patogius naudoti.

Tačiau reikia atkreipti pareigūnų dėmesį į tai, kad dažnai daromos elementarios klaidos, naudojantis šiais įrenginiais, t. y. sumaišomi rankų pirštai (vietoje dešinės rankos smiliaus pridėdamas kairės rankos smilius ir atvirkščiai), įrenginys paduodamas neteisingai (piršto skeneris turi būti nukreiptas į tikrinamąjį asmenį), dėl to piršto atspaudas gaunamas apverstas ir neatpažįstamas.

222 Lietuvos policija naudoja GPRS ryšį, kuris leidžia maksimaliai išnaudoti šio įrenginio galimybes.

13.1.2. Daktiloskopinio duomenų registro plėtos kryptys

Tobulinat ir diegiant naujausias technologijas šioje srityje atsiranda naujų galimybių išteisinio tyrimų tyrėjams pasinaudoti daktiloskopinių duomenų sistemomis ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygiu. Kai kurių funkcijų vykdymas yra tarptautinio įsipareigojimo lygmens: PRUM, EURODAC ir ECRIS.

13.1.2.1. PRUM – tiesioginis daktiloskopinių duomenų²²³ pasikeitimas su valstybėmis, įgyvendinusiomis Tarybos sprendimą 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybiniu nusikalstamumu srityje, ir Tarybos sprendimą 2008/616/TVR dėl Sprendimo 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybiniu nusikalstamumu srityje.

PRUM duomenų pasikeitimas griežtai reglamentuotas. Lietuvos kompetentingos institucijos, kurios Apraše²²⁴ nustatyta tvarka turi teisę teikti Lietuvos nacionaliniams kontaktiniams centrums prašymus, kad būtų atlikta automatizuota duomenų paieška kitų valstybių atitinkamose automatizuotose duomenų rinkmenose, arba prašymus kreiptis į jų kontaktinius centrus, kad galėtų neautomatizuotai gauti arba pateikti duomenis, yra:

- Lietuvos policija;
- Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos;
- Vadovybės apsaugos departamentas prie Vidaus reikalų ministerijos;
- Viešojo saugumo tarnyba prie Vidaus reikalų ministerijos;
- Generalinė prokuratūra;
- Valstybės saugumo departamentas.

223 PRUM apima DNR, daktiloskopinių duomenų ir nacionalinių transporto priemonių registracijos duomenų automatinį perdavimą (žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. balandžio 15 d. nutarimą Nr. 310 „Dėl Europos Tarybos sprendimo 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybiniu nusikalstamumu srityje, įgyvendinimo veiksmų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 49-1957).

224 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. lapkričio 9 d. nutarimas Nr. 1324 „Dėl tarpvalstybinio keitimosi DNR duomenimis, daktiloskopiniais duomenimis, transporto priemonių registracijos, jų savininkų ir valdytojų duomenimis ir informacija, susijusia su didelio masto tarpvalstybinio pobūdžio renginiais ar teroristinių nusikaltimų prevencija, tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 137-6494.

Keitimasis PRUM duomenimis vyksta dviem etapais. Pirmame etape ikiteisminio tyrimo institucija kreipiasi raštu į Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centrą, kuris yra paskirtas nacionalinių PRUM duomenų pasikeitimo centru, su pavedimu dėl daktiloskopinių duomenų (rankų pirštų ir delnų bei latentinių rankų pėdsakų) patikrinimo kitų valstybių, įgyvendinusių PRUM reikalavimus²²⁵, daktiloskopinėse duomenų bazėse. Savo ruožtu Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras šiuos duomenis tiesiogiai siunčia patikrinti kitos valstybės duomenų bazėje. Atsakymas iš kitos valstybės duomenų bazės turi būti gautas per 24 val. Apie atsakymą informuoja ikiteisminio tyrimo institucija. Jei gaunamas teigiamas atsakymas (kai yra nustatytas sutapimas su kitos valstybės duomenų bazėje esančiais daktiloskopiniais duomenimis), prasideda antrasis duomenų pasikeitimo etapas. Jo metu ikiteisminio tyrimo institucija turi kreiptis į Lietuvos kriminalinės policijos biurą, kuris yra paskirtas antruoju nacionalinių PRUM duomenų pasikeitimo kontaktiniu centru. Lietuvos kriminalinės policijos biuras tiesiogiai kreipiasi į analogišką kitos valstybės instituciją su sutapimo atsakymu dėl konkrečių anketinių duomenų (pvz., vardo, pavardės, gimimo metų, ikiteisminio bylos numerio, nusikaltimo rūšies ir pan.).

Pažymėtina, kad 2011 m. gruodžio 13 d. priimtas Europos Sąjungos Tarybos sprendimas 2011/888/ES „Dėl automatinio keitimosi daktiloskopiniais duomenimis Lietuvoje pradžios“²²⁶, pagal kurį automatinės daktiloskopinių duomenų paieškos srityje Lietuva visiškai įgyvendino bendrąsias Sprendimo 2008/615/TVR 6 skyriaus nuostatas dėl duomenų apsaugos ir nuo šio sprendimo įsigaliojimo dienos turi teisę gauti bei teikti asmens duomenis pagal to sprendimo 9 straipsnį.

Nors Lietuva jau daugiau kaip metai yra pasirengusi PRUM, tik 2013 m. buvo atlikti pirmieji patikrinimai pagal PRUM, o tai dar kartą įrodo šios temos svarbą ir aktualumą, nors Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras nuolat apie tokią galimybę kalba ir rašo aplinkraščius policijos padaliniams.

225 Šiuo metu PRUM reikalavimus yra įvykdžiusios šios valstybės: Austrija, Vokietija, Estija, Prancūzija, Nyderlandai, Kipras, Bulgarija, Ispanija, Slovakija. Čekija, Rumunija, Vengrija, Liuksemburgas, Malta, Slovėnija ir Lietuva.

226 2011 m. gruodžio 13 d. Europos Sąjungos Tarybos sprendimas 2011/888/ES „Dėl automatinio keitimosi daktiloskopiniais duomenimis Lietuvoje pradžios“ (2011/888/ES).

PRUM – atvėrė tyrėjams galimybes pasinaudoti daktiloskopinių duomenų sistemomis ne tik nacionaliniu, bet ir tarptautiniu lygmeniu bei supaprastino pačias procedūras.

13.1.2.2. EURODAC – Europos Sąjungos šalių elektroninė sistema, skirta kontroliuoti Europos Sąjungos sienas kertančių nelegalių migrantų ir prieglobsčio prašytojų srautus, remiantis pirštų atspaudų identifikavimo technologija (*System of EU member states for processing flows of asylum seekers and illegal migrants by means of dactyloscopy*).

EURODAC sistema įsteigta 2000 m. gruodį ir veikia pagal Europos Sąjungos šalių susitikime priimtos Dublino konvencijos nuostatus. Kiekviena Europos Sąjungos šalis privalo dalyvauti EURODAC sistemos darbe ir įsteigti nacionalinį EURODAC padalinį. 2004 m. į EURODAC sistemą įsiliejo ir Lietuva. EURODAC uždavinius Lietuvoje vykdo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, Valstybės sienos apsaugos tarnyba prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras yra paskirtas nacionalinių EURODAC daktiloskopinių duomenų pasikeitimo padaliniu.

Pagrindinis EURODAC tikslas yra neleisti, kad tas pats nelegalus migrantas ar prieglobsčio prašytojas prašytų prieglobsčio iš karto keliuose Europos Sąjungos šalyse, panaudojant rankų pirštų atspaudus.

Tokiems asmenims identifikuoti yra naudojami dešimt rankų pirštų atspaudų, atspaudžiamų naudojant elektroninius daktiloskopavimo įrenginius FIT arba *LiveScan*. Atspaudai gali būti atspaudžiami naudojant volėlį ir daktiloskopavimo dažus ant nustatytos formos daktiloskopinės kortelės. Reikėtų paminėti, kad Lietuva šioje srityje yra ganėtinai moderni, nes mažiau nei 5 proc. visų pateikiamų rankų pirštų atspaudų yra atspausti ant popierinių EURODAC daktiloskopinių kortelių, pateikiamų²²⁷ Nacionaliniam EURODAC daktiloskopinių duomenų pasikeitimo padaliniui.

Nacionaliniam EURODAC daktiloskopinių duomenų pasikeitimo padaliniui yra teikiami tik rankų pirštų atspaudai be jokių anketinių duomenų (vardo, pavardės, gimimo metus ir pan.). Visą informaciją, susijusią

²²⁷ Lietuvos Respublikos 2004 m. balandžio 29 d. įstatymas „Dėl užsieniečių teisinės padėties“ (*Valstybės žinios*. 2004, Nr. 73-2539) ir Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro 2004 m. liepos 12 d. įsakymas Nr. IV-226 „Dėl įgaliojimų suteikimo“.

su anketiniais duomenimis, prižiūri ir tvarko Migracijos departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos. Nelegaliam migrantui ar prieglobsčio prašytojui jis suteikia identifikacinį numerį, kuriame yra nurodoma asmens kategorija:

1 kategorija – prieglobsčio prašytojai

Šiai kategorijai skiriama daugiausia dėmesio: pirštų atspaudai įrašomi į duomenų bazę ir sulyginami su visais turimais kategorijų 1 ir 2 atspaudais (tačiau nelyginama su kategorijos 3 atspaudais). EURODAC duomenų bazėje šios kategorijos duomenys saugomi ne ilgiau kaip 10 metų.

2 kategorija – asmenys, sulaikyti pasienyje

Duomenys tik įrašomi į duomenų bazę, joks sulyginimas su duomenų baze neatliekamas. EURODAC duomenų bazėje šios kategorijos duomenys saugomi ne ilgiau kaip 3 metus.

3 kategorija – asmenys, sulaikyti šalies viduje

Duomenys sulyginami su turimais 1 kategorijos atspaudais, bet į bazę neįrašomi.

Iš Europos Sąjungos šalių EURODAC padalinių visa informacija perduodama į centrinės EURODAC būstinės, esančios Belgijoje²²⁸, duomenų bazę. Ši centrinė duomenų bazė pajėgi per metus priimti 400 tūkst. asmenų daktiloskopines korteles. Patikrinimo rezultatai yra siunčiami į nacionalinį EURODAC padalinį, iš kurio buvo gauti rankų pirštų atspaudai.

EURODAC perspektyvos ir tendencijos

Nors iki šiol yra labai griežtai nustatytas EURODAC sistemos naudojimas, jau keletą metų vyksta Europos Sąjungos šalių diskusijos dėl EURODAC sistemos funkcijų išplėtimo, t. y. suteikti teisėsaugos institucijoms prieigą prie EURODAC duomenų, sunkiems²²⁹ nusikaltimams tirti, panaudojant rankų pėdsakus, paimtus iš neišaiškintų įvykių vietų, nustatant pagrindinius saugiklius:

- pirmiausia tikrinama nacionalinėse daktiloskopinėse bazėse;

²²⁸ Iki 2013 m. pabaigos bus perkelta į Strasbūrą (Prancūzija).

²²⁹ 2002 m. birželio 13 d. Tarybos pagrindų sprendime 2002/584/TVR dėl Europos arešto ordery ir perdavimo tarp valstybių narių tvarkos [4] nurodytų sunkių nusikaltimų prevencijos, atskleidimo ir tyrimo tikslais.

- prieš atliekant patikrinimą EUODAC duomenų sistemoje, tikrinama kitų valstybių nacionalinėse bazėse (pvz., PRUM);
- tikrinama tik sunkių nusikaltimų atvejais.

Be jau turimų 3 *Eurodac* kortelių kategorijų (1 – prieglobsčio prašantys asmenys, 2 – asmenys, sulaikyti pasienyje, 3 – asmenys, sulaikyti šalies viduje), įvedamos 3 naujos kategorijos:

- 4 – latentiniai pirštų pėdsakai iš šalių narių;
- 5 – latentiniai pirštų pėdsakai iš Europolo;
- 9 – specialiu tikslu siunčiama asmens pirštų atspaudų kortelė, pavyzdžiui, siekiant nustatyti kriminalinio asmens tapatybę. Ši kategorija buvo naudojama nuo 2002 m., tačiau 2006 m. buvo panaikinta, nes niekaip nebuvo susitariama, kas yra „specialus tikslas“ (įvairiu metu buvo keli variantai).

Tam savo ruožtu prireiks papildomų investicijų, įrangos ir apmokymų, tačiau tyrėjui atvers naujas platesnes galimybes.

13.1.2.3. ECRIS – Europos nuosprendžių registrų informacinė sistema (*European Criminal Records Information System*).

Informatikos ir ryšių departamentas prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos kartu su projekto partneriais – Lietuvos Respublikos generaline prokuratūra, Nacionaline teismų administracija bei Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centru įvykdė „Įtariamų, kaltinamų ir teistų asmenų žinybinio registro sąveikos su kitomis teisėsaugos institucijų informacinėmis sistemomis funkcionalumo sukūrimo ir tobulinimo, siekiant keistis teistumo informacija su Europos Sąjungos šalių teisėsaugos institucijomis“ projektą. Projektas truko kelerius metus bei sujungė net keturias institucijas, atsakingas už baudžiamojo proceso duomenų tvarkymą, pastangas gerinti registrų ir informacinių sistemų sąveiką bei duomenų kokybę. Įgyvendinant projektą pasikeitė modernizuojamo registro pavadinimas ir statusas: nuo 2012 m. liepos 1 d. registras reorganizuotas į Įtariamųjų, kaltinamųjų ir nuteistųjų registrą, turintį valstybės registro statusą. Projektas pradėtas vykdyti Informatikos ir ryšių departamentui 2010 m. lapkričio 2 d. pasirašius finansinės paramos sutartį su Europos Komisija ir gavus dalinį programos „Baudžiamasis teisingumas“ finansavimą. Galimybė teikti paraiškas buvo sudaryta centrinėms institucijoms, tvarkančioms nacionalinius teistumo registrus. Projektas įgyvendina konkrečius progra-

mos „Baudžiamasis teisingumas“ tikslus – gerinti keitimąsi nacionaliniuose teistumo registruose tvarkoma informacija, naudojant kompiuterizuotas sistemas, Europos Sąjungos mastu sukurti ir įgyvendinti kompiuterizuotą keitimosi teistumo informacija sistemą. Projekto metu įgyvendintas 2009 m. vasario 26 d. Tarybos pamatinio sprendimo 2009/315/TVR dėl valstybių narių keitimosi informacija iš nuosprendžių registro organizavimo ir turinio bei 2009 m. balandžio 6 d. Tarybos sprendimo 2009/316/TVR dėl Europos nuosprendžių registrų informacinės sistemos (ECRIS) sukūrimo pagal Pamatinio sprendimo 2009/315/TVR 11 straipsnį siekis – nuo 2012 m. balandžio 27 d. Lietuva pradėjo keistis informacija apie apkaltinamuosius nuosprendžius per sukurtą Europos nuosprendžių informacinę sistemą ECRIS. Reikėtų pažymėti, kad Lietuva šiam tikslui pasiekti pasirinko sunkesnę būdą – savarankiškai kūrė programinę įrangą, nesinaudodama bendru sprendimu, tačiau gautas rezultatas pateisino pasirinkimą – sukurtas papildomas funkcionalumas, pritaikytas specifinei Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos veiklai. Naujai sukurta įranga suteikia galimybę apdoroti ne tik automatinio būdu gautas užklausas ar pranešimus, bet ir popierinius dokumentus, gautus iš tų šalių, kurios šiuo metu dar neturi galimybių prisijungti prie ECRIS, arba gautus iš ne Europos Sąjungos valstybių narių. Projektu įgyvendinta ir kolegų iš Jungtinės Karalystės iniciatyva – nuo šiol asmenys, išvykę iš Lietuvos į Jungtinę Karalystę, neteko galimybės piktnaudžiauti Jungtinės Karalystės teisėsaugos pareigūnų patiklumu. Ir asmens duomenys, ir kartu pateikti biometriniai duomenys (rankų pirštų atspaudų duomenys), gauti iš Jungtinės Karalystės per ECRIS, sutikrinami Informatikos ir ryšių departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centro registruose²³⁰, todėl jau dabar pavyko išvengti kuriozinių situacijų, kai asmenys prisistatė naudodamiesi žymių Lietuvos žmonių asmens duomenimis²³¹.

Kaip vieną iš didžiausių trūkumų reikia paminėti tai, kad 2009 m. balandžio 6 d. Tarybos sprendime 2009/316/TVR dėl Europos nuosprendžių registrų informacinės sistemos (ECRIS) sukūrimo pagal Pamatinio sprendimo 2009/315/TVR 11 straipsnį rankų pirštų atspaudų

230 Daktiloskopinių duomenų registre tikrinama ne tik asmens tapatybė pagal rankų pirštų atspaudus, bet taip pat šie rankų pirštų atspaudai sulyginami su rankų pėdsakais, paimtais iš neatskleistų įvykių vietų.

231 [žiūrėta 2013-11-19]. <<http://www.ird.lt/news.php?readmore=88>.

pasikeitimas yra tik papildoma priemonė ir nėra privaloma visoms Europos Sąjungos valstybių narėms.

Šiuo metu rankų pirštų atspaudus be apkaltinamųjų nuosprendžių informacijos teikia tik Jungtinė Karalystė.

ECRIS turi tapti dar vienu veiksmingu tyrėjo įrankiu, leidžiančiu panaudoti nusikaltimui atskleisti naujus daktiloskopinius duomenis bei nustatyti besislapstančių nuo teisėsaugos asmenų buvimo vietą.

13.2. DNR duomenų registras

DNR duomenų registras – tai asmenų DNR ėminių, asmeniui neprikurtų biologinių pėdsakų, neidentifikuotų asmenų, lavonų, dingusių asmenų giminaičių DNR analizių įskaitos, tvarkomos automatizuota identifikavimo sistema – CODIS (*Combined DNA Index System*).

2003 m. Lietuvos mokslininkų sąjungos sukurta pradėjo veikti DNR duomenų įskaita. Nuo 2011 m. buvo sukurta ir pradėjo veikti DNR duomenų registras.

DNR duomenų registro paskirtis – registruoti Registro objektus, kaupti, apdoroti, sisteminti, saugoti, naudoti ir teikti Registro duomenis ikiteisminio tyrimo įstaigoms, prokuratūrai, teismams, kitoms įgaliojoms valstybės institucijoms, Europos Sąjungos teisės aktų bei Lietuvos Respublikos tarptautinių sutarčių, įstatymų ir kitų teisės aktų nustatyta tvarka užsienio valstybių teisėsaugos institucijoms bei tarptautinėms teisėsaugos organizacijoms nusikalstamų veikų atskleidimo, tyrimo ir prevencijos, viešosios tvarkos ir visuomenės saugumo užtikrinimo tikslais.²³²

DNR duomenų teikimo ir gavimo tvarką iš DNR duomenų registro nustato Lietuvos policijos generalinio komisaro 2011 m. birželio 23 d. įsakymas Nr. 5-V-568 „Dėl DNR duomenų registro duomenų tvarkymo taisyklių patvirtinimo“.

Atlikus DNR tyrimą pagal Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centrui pateiktą užduotį, asmeniui nepriskirtų, asmens tapatybei nustatyti tinkamų biologinių pėdsakų genotipų analizės bei su užduotimi atlikti objektų tyrimą pateiktų įtariamųjų asmenų genotipų analizės yra įrašomos į DNR duomenų registrą ir automatiškai tikrinamos registrą papildant.

²³² DNR duomenų registro nuostatai, patvirtinti Lietuvos policijos generalinio komisaro 2011 m. sausio 20 d. įsakymu Nr. 5-V-42. *Valstybės žinios*. 2011, Nr. 10-475.

Apie gautus sutapimus Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras užduotį paskyrusią įstaigą informuoja raštu. Kitais atvejais, t. y. kai DNR tyrimas yra atliktas ne Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre²³³, taip pat dėl DNR ėminių turi būti teikiamas raštiškas pavedimas.

DNR duomenų registras buvo sukurtas ne tik tenkinti ikiteisminio tyrimų institucijų vidinius poreikiams, bet ir tarptautiniams įsipareigojimams, kurie atveria naujas galimybes ikiteisminiam tyrimui. Europos Sąjungoje standartizuoti DNR duomenų bazių kūrimo principai suteikia galimybę keistis DNR duomenimis tarp šalių narių bei kitų valstybių.

13.2.1. PRUM – tiesioginis keitimasis DNR duomenimis²³⁴ su valstybėmis, įgyvendinusiomis Tarybos sprendimą 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybinio nusikalstamumu srityje, ir Tarybos sprendimą 2008/616/TVR dėl Sprendimo 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybinio nusikalstamumu srityje.

Keitimasis ir daktiloskopiniais duomenimis, ir DNR duomenimis pagal PRUM yra griežtai reglamentuotas²³⁵. DNR duomenimis keičiamasi dviem etapais. Už pirmą keitimosi DNR duomenimis etapą yra atsakingas Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centras, kuris yra paskirtas nacionaliniu PRUM centru. Už antrą keitimosi duomenimis etapą yra atsakingas Lietuvos kriminalinės policijos biuras, kuris yra paskirtas antruoju nacionaliniu PRUM kontaktiniu centru. Pirmo etapo DNR duomenų

233 Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centrui turi būti teikiama specialisto išvados kopija su analize.

234 PRUM apima DNR, daktiloskopinių duomenų ir nacionalinių transporto priemonių registracijos duomenų automatinį perdavimą (žr. Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2009 m. balandžio 15 d. nutarimas Nr. 310 „Dėl Europos Tarybos sprendimo 2008/615/TVR dėl tarpvalstybinio bendradarbiavimo gerinimo, visų pirma kovos su terorizmu ir tarpvalstybinio nusikalstamumu srityje, įgyvendinimo veiksmų plano patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2009, Nr. 49-1957).

235 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2011 m. lapkričio 9 d. nutarimas Nr.1324. Dėl tarpvalstybinio keitimosi DNR duomenimis, daktiloskopiniais duomenimis, transporto priemonių registracijos, jų savininkų ir valdytojų duomenimis ir informacija, susijusia su didelio masto tarpvalstybinio pobūdžio renginiais ar teroristinių nusikaltimų prevencija, tvarkos aprašo patvirtinimo“. *Valstybės žinios*. 2011, Nr.137-6494.

pasikeitimo rezultatai iš kitos valstybės²³⁶ duomenų bazės turi būti pateikti per 24 val.

Reikėtų paminėti tai, kad keitimasis DNR duomenimis yra vykdomas automatiškai, t. y. ikiteisminio tyrimo institucijai nereikia rašyti ir teikti pavedimo Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centrui dėl tokių duomenų patikrinimo.

Kiti tarpvalstybiniai patikrinimai yra vykdomi remiantis dvišaliu susitarimu arba Interpolo kanalais (Lietuvos kriminalinės policijos biuro Tarptautinių ryšių valdyba).

Ikiteisminio tyrimo institucijai apie patikrinimo rezultatus DNR duomenų registre ir PRUM yra teikiami tik tada, kai yra raštiškas pavedimas juos patikrinti ir kai yra gautas sutapimas, tikrinant DNR duomenis automatiškai.

13.3. Kulų ir tūtelų kolekcijos

Tūtelų ir kulų kolekcijos yra skirtos nusikaltimams, padarytiems šaunamaisiais ginklais, efektyviai atskleisti. Šių kolekcijos organizavimo pagrindas – 1995 m. gegužės 15 d. vidaus reikalų ministro įsakymu Nr. 393 patvirtinta instrukcija „Dėl tūtelų ir kulų kolekcijų organizavimo“.

13.3.1. Kulų ir tūtelų, rastų neatskleistų nusikaltimų vietose ir iššautų iš graižtinių ginklų, kolekcija

Kulkos ir tūtelės dedamos į šią kolekciją tuomet, kai yra:

1. rastos neatskleistų nusikaltimų vietose. Tai reiškia, kad įvykio vietos apžiūros ir tolesnio laboratorinio tyrimo metu panaudotas ginklas nebuvo nustatytas (rastas);
2. iššautos iš fabrikinės gamybos graižtvinio šaunamojo ginklo. Graižtviniai ginklai yra ginklai, kurių vamzdžio kanale per visą jo ilgį yra įsriegtas graižtvas. Tai gali būti ir trumpavamzdžiai, ir ilgavamzdžiai ginklai (pistoletai, revolveriai, pistoletai – kulkosvaidžiai, karabinai, šautuvai, automatai).

²³⁶ Šiuo metu Lietuva PRUM pagal DNR keičiasi su šiomis valstybėmis: Austrija, Vokietija, Estija, Suomija, Latvija, Lenkija, Nyderlandais, Kipru, Ispanija, Slovakija, Rumunija.

Taip pat kolekciijoje kaupiamos kulkos ir tūtelės, iššautos iš savadarbių (perdarytų) ginklų, pritaikytų šaudyti graižtviniams šaunamiesiems ginklams skirtais šovininiais.

Lygiavamzdžiams šaunamiesiems ginklams skirtų šovinių kulkos ir tūtelės, dujiniams-garsiniams ginklams skirtų šovinių tūtelės, pneumatiniams ginklams skirtos kulkos šioje kolekciijoje **nekaupiamos**.

Ši kolekcija yra kaupiama ir tvarkoma Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre. Objektai į šią kolekciją patenka:

- ištyrus juos Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre;
- ištyrus juos kitame Kriminalistinių tyrimų padalinyje ar Lietuvos teismo ekspertizės centre. Šiuo atveju objektai pateikiami kartu su specialisto išvados (ekspertizės akto) kopija.

Tyrimo, atliekamo Centre, Kriminalistinių tyrimų padalinyje ar Lietuvos teismo ekspertizės centre, metu nustatoma kulkų ir tūelių rūšis, kalibras, iš kelių ir kokių (rūšis, modelis, kalibras) ginklų jos šautos. Ši informacija reikalinga tolesniam darbui su kolekciija.

Kolekcija leidžia:

1. nustatyti, ar kulkos ir tūtelės, rastos kelių nusikaltimų vietose, buvo iššautos iš to paties ginklo. Apie tokius sutapimus nedelsiant pranešama institucijoms, kurių žinioje yra šių bylų tyrimas.

2. nustatyti, ar iš tiriamojo ginklo nebuvo iššautos kulkos ar šautos tūtelės, rastos anksčiau padarytų nusikaltimų vietose. Su kolekciijoje turimais objektais yra sulyginamos eksperimentinės kulkos ir tūtelės, šautos iš nelegaliai laikytų ir paimtų ginklų. Jei šių ginklų tyrimas atliekamas Centre, sulyginimas atliekamas ginklo tyrimo metu, jei ekspertinėje įstaigoje – tyrimas atliekamas gavus eksperimentines kulkas ir tūteles iš šios įstaigos. Apie nustatytus sutapimus nedelsiant pranešama institucijoms, kurių žinioje yra šių bylų tyrimas.

13.3.2. Legaliai laikomų graižtvinių ginklų ir tūelių kolekcija

Šioje kolekciijoje yra tvarkomos tūtelės ir kulkos, šautos legaliai laikomuose trumpuosiuose graižtviniuose ginkluose. Šios kategorijos ginklų išbandymo, kolekcijų sudarymo ir tvarkymo tvarką nustato 2002 m. lapkričio 5 d. Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministro įsakymu Nr. 530

patvirtintos Trumpųjų graižtvinių šaunamųjų ginklų išbandymo, tūtelių ir kulku kolekcijų sudarymo, tvarkymo ir naudojimo taisyklės.

Ši kolekcija yra kaupiama ir tvarkoma Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre bei Vyriausiųjų policijos komisariatų Kriminalistinių tyrimų padaliniuose (Kaune, Klaipėdoje, Šiauliuose, Panevėžyje, Marijampolėje, Alytuje, Tauragėje, Telšiuose, Utenoje). Ginklai išbandomi prieš juos įregistruojant, taip pat perregistruojant, vieną kartą per 5 metus. Kulkos ir tūtelės saugomos ginklų išbandžiusiame padalinyje. Saugomos tik vėliausio išbandymo metu gautos kulkos ir tūtelės.

Ši kolekcija leidžia nustatyti, ar tūtelės ir kulkos, rastos įvykio vietoje, nebuvo šautos iš legaliai laikomo graižtvinio ginklo. Reikia pažymėti, kad šiuo metu kolekcijoje yra sukaupta kulku ir tūtelių, šautų iš keliolikos tūkstančių ginklų, todėl įvykio vietoje rasto objekto patikrinimas su kulkomis ar tūtelėmis, šautomis iš konkretaus modelio ginklo (kurių gali būti ir keli šimtai), užtruktų ne vieną mėnesį (darbas nėra automatizuotas). Todėl tokie patikrinimai yra atliekami tik ypatingais atvejais ir kai tyrimo metu susiaurinamas tikrinamų kandidatų (ginklų) sąrašas. Tai atliekama remiantis įvykio aplinkybėmis, tyrimo duomenimis (nustatant ginklo modelį) bei operatyvine informacija. Patikrinti pateikiamų kandidatų (ginklų), nurodant konkrečius ginklus ar legalius ginklus turinčius įtariamus asmenis, neturėtų būti daugiau nei dešimt.

Kulku ir tūtelių patikrinimas pagal Legaliai laikomų graižtvinių ginklų kulku ir tūtelių kolekciją atliekamas Lietuvos policijos kriminalistinių tyrimų centre. Kulkos ir tūtelės patikrinti paimamos iš Centro kolekcijos arba atsisiunčiamos iš kriminalistinių tyrimų padalinio (jei paskutinis ginklo išbandymas buvo atliktas ne Centre).

Rekomenduotina literatūra

1. Ancelis, P. ir kt. *Tyrimo veiksmai baudžiamajame procese*. Vadovėlis. Vilnius: MRU, 2011.
2. Barkauskas, A. *Kriminalistinės versijos*. Mokomasis leidinys. Vilnius, 2000.
3. Bučiūnas, G.; Gruodytė, E. *Ikiteisminis tyrimas: procesiniai, kriminalistiniai ir praktiniai aspektai*. Mokymo priemonė. Vilnius: Registrų centras, 2009.
4. Burda, R.; Kuklianskis, S. *Apklausa ikiteisminio tyrimo metu (taktikos teorija ir praktika)*. Mokomasis metodinis leidinys. Vilnius: MRU, 2007.
5. *Kriminalistika: teorija ir technika*. Vilnius: MRU, 2012.
6. *Kriminalistika: Taktika ir metodika*. Vilnius: MRU, 2013.
7. *Kriminalisto žinynas*. Sudarytojai O. Dambrauskaitė, P. Danisevičius. Vilnius: Teisinės informacijos centras, 2006.
8. *Objektų kriminalistiniai tyrimai*. Metodinis leidinys. Vilnius: Vitanika, 2004.
9. Madea, B; Dettmeyer, R. *Teisės medicinos pagrindai*. Vilnius: MRU, 2010.
10. Ryngevič, R. *Kriminalistinė lingvistika. metodologiniai pagrindai ir jų taikymas atliekant ekspertizę*. Monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2006.
11. *Specialių žinių taikymo nusikaltimų tyrime mokslinė koncepcija ir jos realizavimo mechanizmas*. Mokslo studija. Autorių kolektyvas. Vilnius: MRU, 2012.
12. *Teismo ekspertizės: jų skyrimas, klausimų formulavimas ir medžiagos joms rengimas*. Metodinės rekomendacijos. Vilnius: LTEC, 2004.

Juškevičiūtė J., Matulienė S., Kairienė D., Kraujalis L., Mickus G., Kacelavičius A., Kažemikaitis V., Valentij A.

KRIMINALISTIKA. Metodinė priemonė. – Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 2014. 331 p.

Bibliogr.: 330 p.

ISBN 978-9955-19-623-5

Metodinė priemonė parengta įgyvendinant projektą „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“.

Metodinėje priemonėje nagrinėjama atskirų ikiteisminio tyrimo veiksmų teoriniai pagrindai, jų atlikimo taktika bei procesinis įforminimas. Analizuojamos atskirų specialiųjų žinių panaudojimo nusikalstamų veikų tyrime problemos.

Pateikiami nusikalstamų veikų tyrimo metodikos pagrindai bei aprašoma eismo įvykių tyrimo metodika.

Janina Juškevičiūtė, Snieguolė Matulienė, Daiva Kairienė,
Laimutis Kraujalis, Giedrius Mickus, Audrius Kacelavičius,
Vytautas Kažemikaitis, Aleksandr Valentij, Sigitas Sinkevičius,
Gintautas Kaikaris

KRIMINALISTIKA

Metodinė priemonė

Redagavo Jūratė Balčiūnienė
Maketavo Aušrinė Ilekytė

SL 585. 2014 01 28 17,2 leidyb. apsk. l.
Tiražas 320 egz. Užsakymas 21 265.
Mykolo Romerio universitetas,
Ateities g. 20, Vilnius
Puslapis internete www.mruni.eu
El. paštas leidyba@mruni.eu

Parengė spaudai UAB „Baltijos kopija“,
Kareivių g. 13b, Vilnius
Puslapis internete www.kopija.lt
El. paštas info@kopija.lt
Spausdino UAB „Vitaė Litera“,
Kurpių g. 5–3, Kaunas
Puslapis internete www.bpg.lt
El. paštas info@bpg.lt

Metodinis leidinys „Baudžiamojo proceso teisė“ parengtas įgyvendinant projektą „Policijos departamento prie Lietuvos Respublikos vidaus reikalų ministerijos ir pavaldžių policijos įstaigų tyrėjų perkvalifikavimo modulių rengimas ir įgyvendinimas bei kvalifikacijos tobulinimas“ (kodas Nr. VP1-2.2-ŠMM-04-V-06-015). Ši metodinė priemonė yra būtina metodologinė pagalba ikiteisminio tyrimo pareigūnams, pagrįsta praktiniu poreikiu ir leidžianti jiems įgyti gebėjimų tinkamai aiškinti ir taikyti atitinkamas baudžiamojo proceso teisės normas. Leidinio autoriai, remdamiesi baudžiamojo proceso teisės reikalavimais, doktrinos nuostatomis ir teismų praktika, analizuoja ikiteisminio tyrimo pradėjimą, ikiteisminio tyrimo bendrąsias nuostatas, įrodinėjimą baudžiamajame procese, slaptus (neviešo pobūdžio) ikiteisminio tyrimo veiksmus, ikiteisminio tyrimo ypatumus supaprastintame procese ir baudžiamųjų bylų procese dėl juridinių asmenų padarytų nusikalstamų veikų.

Metodinis leidinys „Baudžiamojo proceso teisė“ gali būti skirtas teisės ir kitų studijų programų studentams, teisės praktikams, taip pat visiems besidomintiems baudžiamojo proceso teise.

ISBN 978-9955-19-617-4

